

RUS KAYNAKLARINA GÖRE SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ

TÜRK- RUS EKONOMİK İLİŞKİLERİ

İMREN ARBAÇ

MART, 2021

RUS KAYNAKLARINA GÖRE SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ

TÜRK- RUS EKONOMİK İLİŞKİLERİ

İMREN ARBAÇ

DANIŞMAN

Prof. Dr. TÛLAY ALİM BARAN

TARİH BÖLÜMÜ DOKTORA TEZİ

T.C. YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ

MART, 2021

İNTİHAL SAYFASI

Doktora tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanışmada alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

Tarih 23.03.2021

Ad/Soyad : İMREN ARBAÇ

ÖZET

Bu çalışmada, Rus kaynaklarına göre 1920-1991 yılları arasında Türk-Sovyet ekonomik ilişkileri incelenmiştir. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler, Türklerin Slavlarla aynı coğrafyada bulundukları dönemin başlangıcından itibaren ele alınarak Milli Mücadele dönemi ve bu dönemden itibaren siyasi ilişkilerle bağlantılı olarak tüm dönemler kronolojik olarak SSCB'nin (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) dağıldığı tarih olan 26 Aralık 1991'e kadar getirilmiştir.

Çalışmamızın kapsadığı dönem içerisindeki Türk-Sovyet ekonomik ilişkileri II. Dünya Savaşına kadar, her iki tarafın dengeli politikalar izlemesiyle olumlu bir seyirde ilerlemiş, ancak savaştan sonra Sovyetler Birliği'nin 17 Aralık 1925 yılında iki ülke arasında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın iptal edilme kararıyla başlayan Türkiye'ye yönelik toprak ve Boğazlarda üs talepleri iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Sovyetlerden gelen talepler sonunda Türkiye'deki hükümet ve muhalefetin iki ülke arasında oluşan sorunlar karşısında Sovyet karşıtı politika izlemelerine neden olmuştur. Bu durum, siyasi arenada kendini güvence altına almak isteyen Türkiye'yi Nato'ya girmeye yöneltmiş, bundan sonraki dönemde iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik, askeri ilişkiler Türkiye-Nato-Amerika-SSCB ekseninde ilerlemiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Sovyet Yardımları, Yeni Ekonomik Plan, Sovyet Sanayi Desteği, Soğuk Savaş, Küba Krizi, Doğal Gaz Anlaşması.

ABSTRACT

In our thesis work, Turkish-Soviet economic relations between 1920-1991 were examined according to Russian sources. The economic relations between the two countries have been addressed from the beginning of the period when the Turks were in the same geography as the Slavs, and the period of the National Struggle and all periods in connection with the political relations from this period until 26 December 1991, when the USSR (Union of Soviet Socialist Republics) dissolved chronologically.

Turkish-Soviet economic relations during the period covered by our study, II. Prior to the World War, both sides of the balanced policies progressed in a positive trend with the track, but after the war the Soviet Union on 17 December 1925, the two countries signed between Friendship and Neutrality Treaty, the cancellation decision on the starting base demands on land and the Strait into Turkey, caused the relations between the two countries to deteriorate. At the end of the demands of the Soviet government and opposition in Turkey has led to monitoring anti-Soviet policy in the face of problems that occur between the two countries. In this case, the political arena in Turkey who want to take self-assurance led him to engage in Nato, the next period between the two countries in political, economic and military relations with Turkey-NATO America - has progressed in the USSR axis.

KEY WORDS: Soviet Aids, New Economic Plan, Soviet Industry Support, Cold War, Cuban Crisis, Natural Gas Agreement.

Sevgili annemin ve sevgili babamın anısına ...

ÖNSÖZ

Türk-Rus ilişkileri ekseninde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler, Osmanlı İmparatorluğu zamanında ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma sürecinde de devam etmiştir. Daha sonra Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal'in talebi doğrultusunda Sovyet Rusya'dan gelen silah, para ve silah fabrikaları için yapılan teçhizat yardımları sonucunda gelişen ekonomik ve siyasi ilişkiler iki ülke çıkarları doğrultusunda günümüze değin ilerlemiştir.

1918 Bresk-Litovsk Antlaşması ile başlayan iki ülke arasındaki olumlu süreç, 1919 Havza'da Rus Heyeti ile Mustafa Kemal arasında başlayan görüşmelerinin yanı sıra TBMM'nin açılmasından sonra Mustafa Kemal'in bağımsızlık mücadelesi için Vladimir İlyiç Lenin'e gönderdiği 26 Nisan 1920 tarihli mektubu sayesinde iki ülke hükümetleri arasında diplomatik ilişkiler resmi olarak başlamıştır. Milli Mücadele'nin kazanılması sonunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin politikası, Sovyet Rusya ile çoğunlukla ekonomik boyutta ilerlemiştir. Bu süreçte genç Cumhuriyetin sanayisini kurmak için Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye uzmanlar gelmiş, Türkiye'den de Sovyet Rusya'ya uzmanlar gitmiştir. Bu süreçle başlayan siyasi, ekonomik, kültürel ilişkiler olumlu bir şekilde ilerlemiştir.

İkinci bölümde Atatürk'ün ölümünden sonra II. Dünya Savaşı sonuna kadar geçen dönemi de içine alan 1939-1964 dönemde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler, Demokrat Parti Hükümeti'nin Sovyetler Birliği ile olan ekonomi politikaları, dış yardımların kullanılma biçimi, Kore Savaşı süreci ve sonrası yaşanan durum aktarılmaya çalışılmıştır. Nato'ya giriş ve sonrasında yapılan dış yardımlar, döviz rezervlerinin tükenmesi, ekonomide bir durgunluk dönemi, 27 Mayıs Müdahalesi süreci ekonomik ilişkilerin irdelenmeğe değer olduğunu düşünüyoruz. 1960 yılı başlarında olumlu yönde atılan kararlı adımlar sonrasında iki ülke arasındaki ilişkilerin 1964 yılına gelindiğinde, normale dönüşmesiyle ekonomik ilişkilerde geline noktalar gösterilmeğe çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde 1965-1991 tarihleri arası Türk – Sovyet ekonomik ilişkileri dönemi siyaset penceresinin aralığından verilmeğe çalışılmıştır.

Bu tez çalışması kapsamında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş dönemi ekonomik ilişkilerini, Rus kaynaklarıyla anlatmayı amaçladık. Bu konuyu, iki ülke arasındaki ilişkilerin başladığı tarihten itibaren Türk-Rus ilişkilerine biraz vurgu

yaparak esas itibariyle Milli Mücadele’den başlatarak anlatmayı uygun gördük. Bu dönemde Türkiye-Sovyet Rusya ilişkilerinin her alanda en üst noktada olduğunu biliyoruz. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler konusu, soğuk savaş döneminin sonuna kadar Rusça kaynakları, gazeteleri, Türkiye ve Rusya arşiv belgeleri, Rusça tezler, esas alınarak, tarafsız bir çizgide kronolojik olarak Türkiye kaynakları ve arşiv belgeleriyle karşılaştırılarak özgün bir biçimde sunulmaya çalışılmıştır.

Söz konusu bu çalışmanın, Türk-Sovyet ekonomik ilişkilerinin kronolojik tarihi incelemelerinde bugüne kadar gün ışığına çıkarılmamış Rusça orjinal kaynaklar temeline dayalı olarak aktarılmasını hedefledik.

Yararlandığım Rusça kaynakları, arşiv belgelerini ve gazeteleri Moskova’daki Rusya Toplumsal-Siyasal Tarih Devlet Arşivi’nden, Moskova Lenin Devlet Kütüphane’sinden, Rusya Federasyonu Devlet Arşivi’nden, ve Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü’nden temin ettik. Moskova’da Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Türkiye Bölüm Başkanı Natalya Yuryevna Ulçenko’yu ziyaretim sırasında kendisinden aldığım tez ve ziyaretim sırasında Natalya Yuryevna Ulçenko’nun beraberinde hazır bulunan Moskova’da TSİST Çağdaş Türkçe Öğretim Merkezi Müdürü Amur Gacıyev’den aldığım kaynak da yararlandığım kaynaklar içindedir. Ayrıca Rusya Federasyonu İvanova Devlet Üniversitesi’nin Bilimsel Çalışmalardan Sorumlu Rektör Yardımcısı ve Tarih Bölümü Başkanı değerli tarihçi Prof. Dr. Dmitriy Polıvyannıy mesleki paylaşımlarıyla çalışmamızın tamamlanmasında büyük katkıda bulunmuştur. SSCB Dışişleri Bakanlığı’nın Dış Politika Belgelerini ise Rus internetportalı “Nauka prava”dan, SSCB dış ticaret verilerini SSCB Dış Ticaret Bakanlığı sitesi istatistiklerinden temin ettik. Ayrıca konumuzla ilgili Rusça yazılan tez ve makalelerden yararlandık.

Türkçe arşiv kaynaklarını Cumhurbaşkanlığı Başbakanlık Devlet Arşivi’nden, Türkçe telif eserleri olarak Türkiye’deki Üniversite Kütüphaneleri, Atatürk Kitaplığı, İzmir Milli Kütüphanesi’nden, Üniversite Kütüphaneleri, Türkçe gazete ve süreli yayınlardan, Türkiye dış ticaret verilerini TÜİK, İstanbul Ticaret Odası kütüphanelerinden temin ettik. Türkçe yazılan makalelerin yanı sıra TBMM Zabıt Cerideleri ve TBMM Tutanak Dergileri, konuyla ilgili Resmi Gazete sayılarından yararlandık.

Türkiye’den Moskova arşivlerine online erişim imkanı olmaması nedeniyle, bu çalışmayı Rus arşiv kaynakları ile tamamlamak amacıyla, Moskova’ya değerli tez danışmanım

Prof. Dr. Tülay Alim Baran ile birlikte araştırma gezisinde bulunduk. Ne var ki Rusya’da arşiv belgelerinin tek bir merkez binada olmaması, Moskova’nın farklı semtlerinde ve kapsadığı döneme göre ayrılmış farklı arşiv binalarının bulunması; arşiv kurumlarındaki çalışma günlerinin, çalışma saatlerinin azlığı ve teknik aksaklıklar gibi sorunların yanı sıra, çalışmamızın uzun bir dönem aralığını kapsaması da birkaç arşivde araştırma yapma zorunluluğu olması, pahalı bir şehir olan Moskova’da bulunma zamanımızın kısalığı, çalışmamızı gereken biçimde tamamlamızda karşımıza çıkan zorluklar arasında yer almıştır.

Bu çalışmayı yaptığım süre içerisinde değerli görüşleri ve tavsiyeleriyle çalışmama büyük katkıda bulunan değerli Tez Danışmanım Prof. Dr. Tülay Alim Baran’a, Prof. Dr. Ahmet Taşağıl’a, Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu’na, Prof. Dr. Bülent Bakar’a, Prof. Dr. şerafettin Can Erdem’e, Dr. Öğretim yesi Ahmet Büyükaksoy’a, bu uzun yolda daima bana destek olan sevgili eşim Neyzen’e, anlayışlı biricik kızım Ece’ye, ayrıca gazete arşiv desteği ve tüm yardımlarından dolayı değerli dostum ve meslektaşım Ece Yüksel’e sonsuz teşekkürlerimi sunar; bu çalışmanın bundan sonra bu konuda araştırma yapacak olan tüm araştırmacı arkadaşlara yararlı olmasını dilerim.

mren ARBAÇ

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL SAYFASI.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	11
1. ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK-SOYET RUSYA (RSFSC) SİYASİ VE	11
EKONOMİK İLİŞKİLERİ (1919-1938)	11
1.1. Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet Rusya İlişkileri.....	11
1.2. Milli Mücadele Döneminde Sovyet Rusya Yardımları: Askeri ve Mali.....	20
Yardımlar	20
1.3. İzmir İktisat Kongresi ve Kongreye Davet Edilen Sovyet Konuklar	26
1.4. Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin 1923-1934 Yılları Arasındaki Siyasi	31
İlişkileri.....	31
1.5. Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin 1923-1934 Tarihleri Arasında Ticari.....	46
ve Ekonomik İlişkiler.....	46
1.6. Türkiye Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) İçinde Sovyetler	56
Birliği'nden Alınan Kredinin Önemi ve İkili İlişkilerin Gelişmesi	56
İKİNCİ BÖLÜM.....	71
TÜRKİYE – SOVYETLER BİRLİĞİ ARASINDA 1939-1964 DÖNEMİNDE	71
SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER.....	71
2.1. İkinci Dünya Savaşı Türk- Sovyet Siyasi ve Ekonomik İlişkileri: 1939-1950.....	71
2.2. Türkiye ve Sovyetler Birliği Arasında İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Yaşanan	83
Soğukluğun İlişkilere Yansımaları	83
2.3. Soğuk Savaş Döneminde Türk-Sovyet Yakınlaşmasına Karşı Amerikan'ın Türkiye'ye	88
Askeri Yardımı: Truman Doktrini ve Ekonomik Yardımı: Marshall Planı	88
2.4. Türkiye'nin Nato'ya Girişi Sonrası Türk- Sovyet İlişkileri.....	97
2.5. Adnan Menderes Döneminde Türk- Sovyet Ekonomik İlişkileri	103
2.6. Türkiye ve SSCB İlişkilerinde Normalleşme Dönemi: 1960-1964	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	133
TÜRKİYE VE SOVYETLER BİRLİĞİ ARASINDA 1965-1991 YILLARI	133
ARASINDA SİYASİ ve EKONOMİK İLİŞKİLER	133
3.1. Türkiye ve Sovyetler Birliği Arasında 1965 -1970 Döneminde	133
Siyasi ve Ekonomik İlişkilerde Gelişme Dönemi	133
3.2. Türkiye ve Sovyetler Birliği Arasında 1970’li Yıllarda Karşılıklı Ticari ve	153
Ekonomik İlişkilerin Geliştirilme Süreci	153
3.3. Türkiye ve Sovyetler Birliği Arasında 1970’li Yıllarda Diplomatik İlişkiler	167
3.4. 1980-1991 Yılları Arasında Türkiye ve Sovyetler Birliği Ticari ve Ekonomik	178
İlişkileri	178
3.5. 1980-1991 Yılları Arasında Türkiye ve Sovyetler Birliği Diplomatik İlişkileri	197
SONUÇ	208
KAYNAKÇA	213
EKLER:	248

KISALTMALAR

ABD :	Amerika Birleşik Devletleri
ABE :	Atatürk'ün Bütün Eserleri
ASvD:	Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
AÜ SBF :	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
ATASE :	Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı
AVP:	Arhiv Vneşney Politiki
AVP RF :	Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskoy Federatsii
BBYSP :	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BCA :	Cumhurbaşkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bib. im. V.İ.Lenina :	Biblioteka imeni Vladimira İlyiça Lenina
BM :	Birleşmiş Milletler
C. :	Cilt
CHP :	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev. :	Çeviren
d.:	Delo
Der. :	Derleyen
Disser.:	Dissertatsiya
DP :	Demokrat Parti
DVP.:	Dokumentı vneşney politiki
Ed. :	Editör
f.:	Fon

FIR :	Flight information region
GARF:	Gosudarstvenniy Arhiv Rossiyskoy Federatsii
g.:	Gorod
gg.:	Godı
Gospolitizdat MİD:	Gosudarstvennoe izdatelstvo Ministerstva inostrannih del
Haz. :	Hazırlayan
İSO :	İstanbul Sanayi Odası
İV RAN:	İnstitut vostokovedeniya Rossiyskoy Akademii Nauk
İt.:	İthalat
İh.:	İhracaat
İML:	İnstitut Marksizma-Leninizma
İzd. :	İzdatelstvo
İzvestiya :	Rusya'da bir gazete adı
KEK :	Karma Ekonomik Komisyonu
KGB :	Komitet gosudartsvennih bezopostnosti
Kolhoz :	Kollektivnoe hozyaystvo
KPSS:	Komunističeskaya partiya sovetskogo soyuza
N. :	Numara
l.:	List
LSVP:	Letopis sovetskoy vneşney politiki
M:	Moskva
MGİMO MİD :	Moskovskiy gosudarstvenniy institut mejdunarodnih otnoşeniy Ministerstva inostrannih del

MGU:	Moskovskiy gosudarstvenniy universitet
MİD:	Ministerstvo inostrannih del
MİD sb.deyts.:	Ministerstvo inostrannih del Sbornik deytvuyuşçih dogovorov, soglaşeniy i konvensiy, zakluçennih SSSR
MVT SSSR :	Ministerstvo Vneşney trgovli SSSR
NATO :	North Atlantic Treaty Organisation (Kuzey Atlantik İttifakı)
NARKOMTYAJPROM-	Narodniy komissariat tyajoloy promışlennosti SSSR
NEP :	Noviy ekonomiçeskiy plan
NKVD :	Narodniy komissariat vnutrenniy del
NKİD :	Narodniy komissariat inostrannih del
NİİD:	Narodniy komissariat po inostrannim delam
NİOKR:	Nauçno-issledovatel'skih i opitno-konstruktor'skih rabot
No:	Nomer
Op.:	Opis
OEEC:	Organisation for European Economic Cooperation
Pod red:	pod redaksii
Politizdat MİD:	Politiçeskoe izdatel'stvo Ministerstva inostrannih del
Pravda :	Rusya'da bir gazete adı
RAN:	Rossiyskaya akademiya nauk
Red.:	Redaktor
RG :	Resmi Gazete
RF.:	Rossiyskaya Federatsiya
RSFSR:	Rossiyskaya Sovetskaya Federativnaya Sotsialistiçeskaya

	Respublika
RGANİ:	Rossiyskiy Arhiv Noveyşey İstorii
RGASPI :	Rossiyskiy gosudarstvenniy arhiv sotsialno- političeskoy istorii
RGAE :	Rossiyskiy gosudarstvenniy arhiv ekonomiki
PTSİK SSSR:	Predstavitel tsentralniy ispolnitelniy komitet SSSR
RTSHİDNİ:	Rossiyskiy tsentr hraneniya i izuçeniya dokumentov noveyşey istorii
SNK RSFSR:	Sovet narodnih komissarov RSFSR
SPbGU:	Sankt-Peterburgskiy gosudarstvenniy universitet
S. :	Sayı
s. :	Sayfa
Sb. dok.:	Sbornik dokumentov
SKD:	Serbest Konvertibil Döviz
Sos.:	Sostavitel
SSCB :	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğı
SSSR:	Sovetskiy soyuz sotsialističeskih respublik
ŞFZU:	Şkola fabriçno-zavodskogo uçeniçestva
SŞA:	Soyediyonniye Ştatı Ameriki
T :	Tom
TASS	Telegramnoye Agenstvo Sovyetskogo Soyuzu
TBMM ZC :	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMM TD:	TBMM Tutanak Dergisi

TİE:	Türkiye İstatistik Enstitüsü
TSK KPSS	Tsentralny komitet Komunističeskaya partiya sovetskogo soyuza
TSK VKP(b)	Tsentralny komitet vsesoyuznoy kommunističeskoy partii(bolşevikov)
TÜSİAD:	Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği
TTK :	Türk Tarih Kurumu
Ul.:	Ulitsa
(VÇK) RSFSC:	Vserossiyskaya črezvıçaynaya komissiya RSFSC (1917-1922)
V/O:	Vneşneekonomičeskoe obyedineniye V/O
VP SSSR.:	Vneşnyaya politika SSSR
VP SS sbor. dok:	Vneşnyaya politika sovetskogo soyuza sbornik dokumentov
VTO:	Vneşnetorgovoe obyedineniye
VT:	Vneşnyaya trgovlya
VT SSSR-	Vneşnyaya trgovlya Sovetskogo soyuza
VTS İK:	Vserossiyskiy tsentralny ispolnitelny komitet
VT SSSR stat.sbor.	Vneşnyaya trgovlya SSSR v 1984 Statičeskiy sbornik
Yay. :	Yayınevi

GİRİŞ

Geçmişten günümüze Türk-Rus ilişkilerini incelediğimizde, ortak coğrafya içinde yer alan iki ulusun, kimi zaman karşıya geldiğini, kimi zaman ise ortak hareket etmek zorunda kaldığını görüyoruz. Rus devletinin Avrasya coğrafyasındaki varlığı çok eski dönemlerden beri iki ulusun kültürel, ekonomik ve siyasi yaşamı üzerinde oldukça etkili olmuştur.

Avrasya coğrafyasında Rus devlet yapısının III.yüzyıldan itibaren, Doğu Slav kabilelerinin bulunduğu yer olan Baltık Denizi, Don nehri, Karadeniz ve aşağı Tuna arasında uzanan bölgede varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Bu kabileler, VIII. ve IX. yüzyıllarda, Baltık yoluyla İskandinavların himayesi altında bir araya getirilmişlerdir. Bu olay, Rus devletinin kuruluş dönemi olarak kabul edilir. Ayrıca bugün Rusların ataları olan Doğu Slavların yaşadığı bölgelerde siyasi hayat, sosyo-politik yapıları itibariyle Batı Avrasya, Karadeniz ve doğudaki ormanlık alanlar ve bozkır arasındaki ticaret alanında yer alan Güney Rusya topraklarından çok daha önce başlamıştır (Vernadsky, 2015, s. 37).

Türk-Rus ilişkilerinin geçmişi ise oldukça eskilere dayanmaktadır. Ruslar ve ataları olan bazı Slav boylarının tarih sayfalarında ortaya çıkmalarının ardından Avar ve Hazarlar, daha sonraki dönemlerde ise Peçenek, Kıpçak, İdil Bulgarları gibi Türk devlet ve boylarıyla bir arada yaşarken aralarında çok sayıda savaşlar olmuştur. Türkler ve Ruslar başlangıçta Karadeniz'in kuzeyinde tutunmaya çalışmışlar, daha sonra ise bütün Avrasya coğrafyasında hakimiyet kurma savaşımı vermişlerdir. Türkler ve Ruslar kendi aralarında mücadele ettikleri süre içinde sadece Türk boylarının isimleri değişmiştir, şöyle ki: Avarlar ve Hazarların yerini daha sonra Peçenekler ve Kıpçaklar almıştır (Kamaloğlu, 2015, s.8-9).

Türk-Rus ilişkilerinin başlangıcı, Türk tarihçilerinin olduğu gibi Rus tarihçilerinin de her zaman ilgi odağı olmuştur. Rus tarihçilerine göre, Türk halkları tarihi olaylarda çok önemli rol oynamışlardır. Rus tarihçileri, VI. ve VIII. yüzyıllarda Avarlar, Bulgarlar, Suvarlar (Suvazlar) ve Hazarlar hakkında bilgiler vermişlerdir. Bu halkların bazıları ise daha güçlü komşuları tarafından tarih sahnesinden silinmiştir, etnik kökenleri ise artık tarihin malı olmuştur. Avarların ortaya çıkması da bu şekilde olmuştur. Slavlar Avarları, Türkçe anlamları "Abar"(Abarlar) sözcüğüne uygun olarak "obar"(Avar) obrı (Avarlar) olarak adlandırmışlardır. Bundan başka Suvarlar'ın (Suvazlar) kökenlerinin bugün Volga

nehri kıyılarında yaşayan Türk halkı olan Çuvaşlar olduğu bilinmektedir (Yeremeyev, 2015,s. 6).

Rusların ataları olarak kabul edilen Slav kabilelerinin Türklerle karşılaşmaları ise farklı biçimde olmuştur. Slavların bir kısmı Hazarların, diğer bir kısmı ise Avarların hakimiyeti altında kalmışlardır. Söz konusu bu devletlerin yıkılmasının ardından Karadeniz'in kuzeyine doğru, doğudan yapılan bazı Türk boylarının göçlerinin sürmesi yüzünden Slavlar sürekli yeni tehlikelerle karşı karşıya kalmışlardır.

Farklı zamanlarda Ruslar için Peçenekler, Kıpçaklar, İdil Bulgarları tehdit unsuru olmuşlardır. Peçenekler, Rus tarihinde ilk kez bir Rus hükümdarını öldürmüş, Kıpçaklar ise sürekli saldırılarıyla da Rusların tarihte bilinen ilk devleti olan Kiyev Rusyası'nın yıkılışında önemli rol oynamıştır (Taşağıl, 2015, s.289-295).

Türk-Rus savaşlarına rağmen iki halk arasındaki ticari ve kültürel ilişkiler kesintisiz devam etmiş, ancak Ruslar arasında Türk algısının oluşumunda iki ulus arasında yapılan savaşlar, kültürel ve ticari ilişkilerden daha etkili olmuştur. Rusların Hristiyanlığı kabul etmeleriyle birlikte manastırlarda kaleme almaya başladıkları Rusların ilk yazılı kayıtları olan yıllıklarında Türk devletleri ve Türk boylarının olumsuz tasvir edildiği göze çarpmaktadır. Türklerin Ruslar üzerinde baskısı arttıkça Rus kaynaklarında Türk imajı ve algısı bütünüyle olumsuz bir çizgide ilerlemiştir (Kamaloğlu, 2015, s. 2015).

1237-1238 seferinde Batu Han yönetimindeki yeni bir Moğol ordusu, batıda Kiyev dahil olmak üzere, Rusya'yı baştanbaşa istila etmiş; daha sonra da Karpatlara ulaşmıştır. Böylelikle de Aşağı İdil bölgesinde Altın Ordu Devleti kurulmuştur. 1242 yılında Aktuba kıyılarında kurulan Saray şehri bu devletin başkenti olmuştur. Bu devletin sınırları ise doğuda Urallar, batıda ise Turla (Dinyester), Oder nehri ve Karpatlar arasındaki büyük alanı (Novgorod hariç) da kapsamaktaydı. Bulgarlar, Finler ve Ruslar dahil olmak üzere halk Altın Ordu Hanlığı'nın egemenliğini tanımışlardır. Moğollar, Doğu Avrupa'da ulaştıkları yerlerde, dağılmış olan güçlerini Kıpçak bozkırlarına çekerek toplamışlardır (Baran, 1975, s.18).

Tarih boyunca Ruslar üzerinde büyük etkisi olan iki ulusun varlığı inkar edilmez bir gerçektir. Bunlardan biri Çin, bir diğeri de Moğol uluslarıdır (Meram, 1969, s. 9). Ruslar 2,5 yüzyıl boyunca Altın Ordu Hanı'nın idaresinde yaşamak zorunda kalmıştır. Moğollar, Rusya tarihi üzerinde oldukça önemli olaylara sahne olmuşlardır.

Rus Knezlikleri ise Altın Ordu Devleti'nin hakimiyeti devrinde vergilerini ödemek suretiyle varlıklarını sürdürebilmiştir. Kendi aralarında sürekli sorun yaşayan Knezler, Han'a birbirlerini şikayet ederek hürmet ve bağlılıklarını sunmak için saraya gelip hediyeler getirmişlerdir (Ataç, 1953, s.15-17).

Türkler sınırlarını, Bizans'ın toprakları sayesinde genişletirken Ruslar da Altın Ordu'nın yıkılmasıyla topraklarını genişletmişlerdir. Hilafetin Osmanlılara geçmesiyle birlikte Moskova da kendisini III. Roma ilan etmiştir (Kamaloğlu, 2015, s. 11).

XV. yüzyılda bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkan Rusya ile Osmanlıların ilişkileri ise, Kırım Hanı Mengli Giray'ın aracılığıyla olmuştur. Osmanlılar Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Kırım ile daha önce ikili ilişkilerde bulunmuşlardır. XI. yüzyılda Altın Ordu egemenliği altında bulunan Kırım toprakları üzerinde kurulan hanlığa Kırım Hanlığı adı verilmiş ve bu hanlık Hacı Giray'a bağlanmıştır. 1475 yılında Osmanlıların Kefe'yi (Kaffa) işgalinden sonra Osmanlılara bağlı bir devlete dönüşen Kırımlılar, çoğu kez Osmanlılarla birlikte savaşa katılmışlardır. Bizans'a son veren Fatih Sultan Mehmet'e ilk defa bağlılığını ifade etmiş olan 1467-1515 yılları arasında Kırım Hanı olan Mengli Giray Han'dır. Mengli Giray Han zamanında Kırım, Osmanlı Devleti'nin egemenliğini tanıyınca, Kırım'ın kuzeyinde bulunan Ruslar, Osmanlılarla sınır komşusu olmuştur. Moskova Knezliği'ni ulusal bir devlet haline getiren III. İvan'ın saltanatı 1462-1505 yılları arasında olduğu için Osmanlı-Rus ekonomik ilişkileri bu Knez zamanına rastlamıştır (Baran, 1975, s.24).

Henüz küçük bir ülke durumunda olan Rusya tahtında Moskova Büyük Knezi III. İvan, ülkesinin ticari ve ekonomik durumunu güçlendirmek için çaba harcamış ve bu gücü sağlayabilmenin ancak dış ülkelerle yapılacak ticari alışverişlerle mümkün olabileceğini farketmiştir. Rus tüccarlarına bu amaç doğrultusunda yaptırılan ticari seferler, Osmanlı ülkesinde çeşitli nedenlerle aksamış ve başarılı sonuçlar alınamamıştır. Bu nedenle III. İvan, 1488 yılı Mart ayında dostluğunu her fırsatta ispatlamış olan Kırım Hanı Mengli Giray'dan Osmanlı Sultanı ile dostluk kurulması için ayrıntılı bilgiler sunması konusunda yardım istemiştir (Yeremeyev, 1992, s.135-136).

Moskova'nın Altın Ordu Hanlığı'nın egemenliğinden çıkmasında Ruslara büyük yardımda bulunan Kırım Hanı Mengli Giray'ın III. İvan ile kurduğu güçlü dostluk, Rus ve Osmanlı ilişkilerinin başlamasında öncülük etmiştir.

Kırım Hanı Mengli Giray, Osmanlı Sultanı II. Bayezit'e yazdığı, III. İvan ile kişisel dostluğunu belirten mektubuna Büyük Knez'in ticari ilişkiler kurma dileklerini de eklemiştir. Kırım Hanı Mengli Giray'ın mektubunu alan II. Bayezit şöyle yanıt vermiştir: “Eğer Moskof Kralı senin karındaşın (kardeşin) ise, benim de kardeşimdir”. III. İvan, II. Bayezit'in içten tavrı karşısında, II. Bayezit ile doğrudan doğruya mektuplaşarak anlaşması gerektiğini düşünmüş ve bizzat kendisinin yazdığı mektubu, 1497'de elçi Mihail Andreyeviç Pleşçeyev ile II. Bayezit'e yollamıştır. Bu mektubu II. Bayezit'e sunmak ve devlet adamlarıyla Rusya adına görüşmelerde bulunmak göreviyle Osmanlı ülkesine gelen Mihail Andreyeviç Pleşçeyev, onuruna verilen ziyafetlere katılmadığı gibi, Osmanlı devletinin kendisine yaptığı harcamaları karşılamak için vermek istediği “10 bin dinar” tutarındaki parayı da almamıştır. Bunun üzerine Rus elçi Mihail Andreyeviç Pleşçeyev ülkeden kovulmuştur. Bu durumu II. Bayezit, III. İvan'a değil, Kırım Hanı Mengli Giray'a bir mektupla bildirmiştir. Gönderilen mektupta Rusya hükümdarının dostluk dilekleriyle bağdaşmayacak kadar küstah bir elçi göndermiş olması nedeniyle Rusya'ya hiçbir zaman elçi gönderilmeyeceği kesin bir dille ifade edilmiştir (Meram, 1969, s.28).

Bu durumla ilgili olarak Rus kaynaklarına göre de Osmanlı Sultanı'nın Moskova'ya kendi elçisini göndermemesinin asıl nedeninin Osmanlı ülkesini ziyareti sırasında kendisine verilen hediyeleri ve paraları kabul etmeyen Rus elçi Mihail Andreyeviç Pleşçeyev'in küstahça tavrının bir cevabı olduğu yönündedir. Bu olaydan sonra III. İvan 1499 yılı Sonbaharında ikinci elçi heyetini İstanbul'a göndermeye karar vermiştir. Bu amaçla görevlendirilen A. Ya. Golohvastov kendisine verilen görevleri başarıyla yerine getirmiştir. A. Ya. Golohvastov henüz İstanbul'da iken, Kefe Valisi Şehzade Mehmet de kendi elçisini Moskova'ya yollamış ve bu elçi 1500 yılı Mart ayına kadar Moskova'da kalmış, dönüşte ise Rus elçi A. S. Kutuzov'ı ile birlikte yurda dönmüştür. Böylece o zamanın diplomatik hareketlilik tablosu çok yoğun olmamakla birlikte ikili diplomatik ilişkiler, karşılıklı bir biçime dönüşmüştür. Daha sonra Sultan II. Beyazıt'ın diğer oğlu Şehzade Ahmet tarafından gönderilen büyükelçi dışında, Sultan II. Beyazıt'ın elçileri Kamal-Beke ve David adlı elçiler diplomatik hareketlilik içinde yer almıştır. Ancak 1500 yılı yazında Kefe'de bulunan Kamal'ın hastalığının yanı sıra, daha sonraları Mengli Giray'ın Altın Ordu yöneticileriyle ciddi anlaşmazlıklar içine düşmesi gibi nedenler, Osmanlı Büyükelçilerinin Moskova'ya gönderilme yolunu kapatmıştır (Yeremeyev, 1992, s.136-137).

1501’de Kefe’den giden Alagöz isimli elçi sayesinde Kefe ve Azak’ta Rus ticaret faaliyeti artmıştır. Diplomatik ilişkilerde ise Kefe Valisi Sultan Bayezit’in oğlu Mehmet, daha sonraları ise Kırım Hanları görevlendirilmiştir. Bunun nedeni ise Osmanlıların, Karadeniz’in kuzeyinde gelişmekte olan Rus devletinin önemini kavrayamamış olmaları kabul edilir. Çünkü Osmanlılar daha çok o sıralarda güneyde Akdeniz, Balkanlar ve Afrika’nın kuzey kesimlerinde hakimiyetlerini devam ettirmeye dayanan bir politika izlemişlerdir (Gürsel, 1968, s.37).

XV. yüzyılın ikinci yarısı, Avrupa ülkelerinin Sultan Hükümeti (Sultan Hükümeti, Rus kaynaklarında Yüce Porta veya sadece Porta olarak geçmektedir) ile diplomatik ilişkilerini genişlettiği bir dönem olarak görülebilir. Bu dönemde Batı ve Doğu Avrupa ülkelerini ziyaret eden Osmanlı resmi temsilcilerinin faaliyetleri hızlanmıştır. Bu dönemde uluslararası ilişkilerde meydana gelen değişikliklerin sonucu olarak bakıldığında İstanbul ve Moskova arasında doğrudan Hükümetlerarası ilişkilerin kurulduğu bir dönemin başladığı görülmüştür (Yeremeyev, 1992, s.134-135).

XV. yüzyıl sonlarında Doğu Avrupa’nın eski güçlü devleti Altın Ordu, hayatının son günlerini yaşamakta iken Osmanlı Devleti daha çok Anadolu ve Balkanlarla çok meşgul bir durumdayken Ruslar da Moskova Knezliği’nden Rus Çarlığı’na dönüşerek büyümüştür.

Osmanlı – Rus ticaretinin, XVI. yüzyılda çok büyük artış gösterdiği göze çarpar. Rus ticaretinde Avrupa ile yapılan ticaretin yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan ticaret de çok önemli bir yer tutmuştur.

Rusya’nın, Osmanlılara ihraç ettiği temel malzemelerin en başında, av kuşları (kartallar, sungurlar ve aladoğanlar), “balık dişi” adı verilen mors kemiği, balmumu, maden ürünleri ve kürk gelmektedir. Rusya’nın Osmanlılardan ithal ettiği en temel işlenmiş ürünler arasında ise ipek, atlas ve kadife olmak üzere farklı türde kumaşlar yer almıştır. İthal edilen bu kumaşlar Rusya’da, sadece değerli giysilerin dikimi için değil, ayrıca görevli kişilere bir armağan veya ücret olarak verilmesi amacı ile de kullanılmıştır. Kumaşlar dışında, Osmanlı halıları, değerli deri(maroken) çeşitleri, baharat, değerli maden ürünleri ithal edilmiş, ayrıca pek çok Osmanlı malları Kırım pazarlarında Rus tüccarlar tarafından satın alınmıştır (Nekrasov, 1999, s. 93).

Osmanlı-Rus ticaretinin yapılması sırasında genelde tüccarlar büyükelçilik kervanlarıyla birlikte yola çıkmışlardır. Güzergah olarak kervanlar tarafından Kırım, Rusya sınırları boyunca uzanan bozkırlar, Don, Azak veya daha batıdan Dinyeper üzerinden Moldova ve Polonya-Litvanya toprakları gibi yollar takip edilmiştir. Takip edilen güzergahın seçiminde ise genellikle o günlerde içinde bulunulan siyasi durum belirleyici olmuştur. Öyle ki, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak meydana gelen Rusya-Kırım Hanları arasındaki çatışmalar, zaman zaman Kırım'dan geçen yolların kapanmasına neden olmuş, Rusya'nın Polonya-Litvanya ile anlaşmazlıkları da batı yollarını engellemiştir. Don Nehri boyunca uzanan yolu, Don Kazakları saldırıları ile tehdit ederken, Dinyeper Nehri'nden geçen yolu Zaporovye Kazakları tehdit etmiştir. Moldova-Polonya yolu en güvenli yol kabul edilmiş, bu yoldan, 1460'lı yıllarda Polonya'dan gönderilen mallar taşınmıştır. Bu yoldan öncelikle Osmanlı kervanları yararlanmış, Ruslar ise güney yollarını tercih etmişlerdir (Nekrasov, 1999, s.94).

Bu dönemde Osmanlı-Rus ticaretini gerçekleştiren Osmanlı ve Rus tüccarlar, ticaretin yanı sıra sıklıkla diplomatik talimatları da yerine getirmişlerdir. Bu nedenle tüccarlar aynı zamanda bu sırada diplomatik bir kimliğe de sahip olmuşlardır.

Rus Knezlerinin Çar ünvanını almasının, IV. İvan ile başladığı bilinmektedir. 1547 yılında taç giyen Moskova Knezi IV. İvan, ülke içinde yaptığı uygulamaları ve ayrıca Doğu'da Türk kentlerine yayılma politikasıyla ün kazanmıştır. IV. İvan "Çar" sıfatıyla taç giymesinin ardından Bizans'tan kız alarak kendisini Bizans İmparatorluğu'nun varisi ilan etmiş ve topraklarını sürekli genişletmek için uğraşmıştır. 1552 yılında büyük bir ordu ile Kazan'a saldırarak Kazan Hanlığı'nın düşmesini sağlamıştır. Kazan 35 gün dayandıktan sonra teslim olmuştur. Kazan'ın düşmesi Rus Çarlarına Türkistan, Sibirya ve Kafkasya yollarının açılmasını sağlamıştır (Baran, 1975, s.23).

Bunun yanı sıra Kazan ve Astrahan Hanlıklarının XVI. yüzyılın 50'li yıllarında Rusya'ya bağlanması, Rusya'nın Kırım Hanlarıyla olan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Ancak bu durum, Rusya'nın Osmanlı Devleti ile olan siyasal ve ekonomik ilişkilerini etkilememiş, karşılıklı çıkarlar doğrultusunda iki ülke arasındaki ilişkiler devam etmiştir. Kırım ve Osmanlı ordularının 1569 yılındaki Astrahan Seferi de, Osmanlı Padişahı'nın Rusya ile olan ilişkilerinde bir kopmaya neden olmamıştır. Değerli tarihçi Prof. Dr. Halil İnalcık'a göre, burada Osmanlıların asıl amacının Safevi İran ile yapılan savaşta Orta Asya'daki

müttefikleriyle stratejik öneme sahip bir ilişki kurmak istemesi yönündedir (İnalcık, 1948, s.349-402).

Bu seferin yapılması için faaliyet gösterenler arasında Osmanlılara sığınan son Hacıtarhan Hanları da vardır. Bu seferin saldırı planında Sokullu Mehmet Paşa'nın emriyle hazırlanan projeye göre Don ile İdil nehirleri bir kanal ile bağlanacak, böylece Azak Denizi'nden Hazar Denizi'ne asker sevk etme olanağı olacak ve İran arkadan vurulabilecektir. Ancak proje ciddi olarak ele alınmadığı için seferden bir sonuç alınamamıştır (Gürsel, 1968, s.41).

Kazan ve Astrahan'dan sonra Sibiry'a da Rusya topraklarına dahil edilmiştir. 1696'da Büyük Petro tarafından Azak Kalesi'nin alınması, Rusya tarihinde yepyeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Bu dönemde Rusya, bir yandan Moğollar ve Türklerle mücadele ederken diğer yandan Lehlere ve İsveçlilere karşı mücadele vermiştir. Bizans İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla, Moskova'da patriklik kurumu kurulmuştur. Böylelikle Ortodoks klisesi, Batı'dan gelen Roma-Katolik baskısına direnmiştir (Vernadsky, 2015, s.35).

Tarihte ilk defa Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yapılmış olan ittifakın, 1667 yılında Andrusovo Antlaşması ile yapılmış olan Lehistan-Rusya İttifakı olduğu bilinmektedir (Kumkale, 1997, s.24).

1634'ten beri Polonyalılarla savaşan Ruslar, Smolensk yakınındaki Andrusovo köyünde 13 yıllık bir Antlaşma yapmışlardır. Buna göre Ukrayna, Dinyeper Nehri boyunca sağ sahil Polonya'ya, sol sahil Rusya'ya verilmiştir. Kiyev, Rus işgali altına girerken Zaporovye Kazakları üzerinde de Rus hakimiyeti tanınmıştır. Lehler, Osmanlılardan korktukları için yumuşak hareket etmişlerdir. Bundan sonra 1672'de Rusya ile Polonya, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ittifak ederek savaşa girmişlerdir. Amaç Türkleri tümüyle Ukrayna ve Podolya'dan çıkarmaktır. Osmanlı ve Rus kuvvetleri ilk kez Çihrin Seferi ile karşı karşıya gelmişlerdir. Ruslar bu savaşta yenilmiş ve Osmanlı İmparatorluğu ile tarihte ilk defa 1678 yılında Bahçesaray Antlaşması diye anılan antlaşmayı imzalamışlardır. Bu antlaşmaya göre Osmanlılar, Ukrayna üzerinde hakimiyetini yeniden kurmuştur (Gürsel, 1968, s.42).

Nihayet 1689'da I. Petro iktidara geçmiş ve öldüğü tarih olan 1725'e kadar Rusya için çok önemli reformlar yapmıştır. Rusya'da I. Petro'nun ve daha sonraki çarların reform

çabaları, Rusya'nın büyük devletler arasında yer almasını sağlamıştır. Rusya'da yapılan reformlar, Osmanlı yönetiminde de etkilerini nice sonraları hissettirmiştir. 1718 yılına rastlayan Türk ordusundaki ilk reform projelerinde önerilen yeniliklere başarılı bir örnek olarak, I. Petro'nun Rus ordusunun yeniden yapılandırılmasının Osmanlı'da uygulanması, neredeyse tam bir yüzyıl sonra gerçekleştirilmeye başlamıştır. Osmanlı'da bu reformlar oldukça yavaş ve aralıklarla gerçekleşmiştir (Meyer, 2003, s.6).

Öyle ki, Rusya'da I.Petro zamanında yapılan yenileşme hareketlerinin benzerinin, ordunun düzenlenmesi, orijinal kitap, gazete ve dergi yazılarının tercümelerinin tam bir yüzyıl sonra Osmanlı Devleti'nde II. Mahmut döneminde yapıldığını görüyoruz.

18. ve 19. yüzyıllarda Türk-Rus ilişkileri incelendiğinde söz konusu iki yüzyıl içinde iki ülke arasında sekiz savaş olduğu gözlenmiştir.

Ünlü Rus tarihçi S.M. Solovyov'un ifadesiyle, 19.yüzyılda Rus devlet adamları, Rusya'nın büyük bir devlet olarak varlığını sürdürebilmesi için Osmanlı İmparatorluğu ile sınırlarının belirlenmesinin önemini vurgulamışlardır. Rus Çarı I. Aleksandr'ın yakın arkadaşlarından biri olan Koçubey[♦] bu konuyla ilgili olarak 1802 yılında şöyle yazmıştır: “Rusya'nın genişlemeye ihtiyacı yoktur ve Türklerden daha sakın komşusu da yoktur. Bu doğal düşmanlarımızın korunması da bundan böyle, bizim politikamızın temelini oluşturmalıdır” (Solovyov, 1993-1998, s.633-634).

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun finansal çöküşü, Kırım Savaşı ile başlamıştır. 1854-1862 yılları arasında ilk kez dışarıdan borç almak zorunda kalmasının ardından, bu borçlar inanılmaz bir hızla artmıştır. Öncelikle açığı kapatmak için alınan bu borçlar, daha sonra borç faizlerinin kapatılması için yapılmıştır. 1863 yılına doğru 1 milyar Frank tutarında 10 borçlanma yapılmıştır. Osmanlı ülkesinde bir iki yıl sonra tam bir finansal kriz başlamış ve sonuçta hazine senetleri ödemeleri karşılayamaz hale gelmiştir. 1875 yılına gelindiğinde ise bu borç 5,5 milyar Frankı bulmuştur. Devlet gelirleri ancak bu borcun faizlerini karşılamaya yetmiştir. Avrupalı alacaklı devletler Osmanlı İmparatorluğu ile bu dönemde bir anlaşma yapmışlar ve böylece beş yıl içinde en azından borç faizlerinin yarısının kendilerine ödenmesi kararlaştırılmıştır. Rusya ile yapılan Kırım Savaşı ile başlayan bu borçlanma sürecinin ardından 1877-1878 Osmanlı-

[♦] Koçi Bey IV. Murad ve kardeşi Sultan İbrahim'e sunduğu risâleleri ile tanınan 17. yüzyıl Osmanlı yazar, düşünür ve devlet adamıdır.

Rus Savaşı'nın çıkması da Osmanlı için finansal bir darbe olmuştur. Batılı devletlerin borçları dışında savaşın getirdiği maliyetle birlikte Osmanlı borçları bu dönemde 800 milyon Frank'a ulaşmış ve Osmanlı bu dönemde, tam bir finansal iflasa sürüklenmiştir (Adamov, 1924, s.7) .

Bunun yanı sıra Osmanlı-Rus ticari ilişkilerinde de yeterli ilerleme sağlanamamasının bir nedeni de büyük sanayi ülkelerinin Rus rekabetinden kurtulabilmek için Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya düşman etmek istemelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ünlü iktisatçı Haydar Kazgan bu konu ile ilgili makalesinde şu ifadelerle yer vermiştir:

“Rusya ticareti İngiliz, Fransız ve Alman ticaretinin onda biri kadar tutmadığı halde, büyük sanayi ülkeleri Rus rekabetinden kurtulmak için, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya düşman etmek istiyorlardı. Bu amaçla her türlü diplomatik girişime başvurmakla kalmamış, ayrıca Osmanlı yönetimine çeşitli yollardan verilen rüşvetlerle ve yapılan telkinlerle Rus-Osmanlı ticaretinin canlanmasını önlemişlerdir”(Kazgan, 2003, s.44).

Bununla birlikte iki ülke arasında yapılan savaşlar Osmanlı'nın ticaretini de sekteye uğratmıştır. Şöyle ki, Çarlık Rusyası, kuzey Karadeniz kıyılarını fethedince Osmanlı imalatçılarının önemli bir ticaret ağı da bozulmuştur. Yani böylelikle Osmanlı tekstil imalatçılarının uzun süredir mal sattıkları pazar bölgesini de ellerinden almıştır. Ardından Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında çizilen sınırlar, iki imparatorluk arasında bölünen mal ve insan akışını da engellemiş ya da bütünüyle kesmiştir (Quataert, 2016, s.191).

Sovyet Rusya ve Türkiye devletinin oluşum sürecindeki benzerlikler, ortak düşmana karşı verdiği mücadeleler, iki ülkenin birbirine yakınlaşmasını sağlamış ve birlikte kader ortaklığı yapmışlardır. 1917 Ekim Devrimi sonunda Rusya'da oluşan siyasi durum ile Osmanlı'dan koparak özgür ve yeni bir Türkiye yaratmak için ortak emperyalist güçlere karşı mücadele eden iki ulusun liderleri Mustafa Kemal ile Vladimir İlyiç Lenin'i kader ortağı yapmıştır. İki lider, özgür ve bağımsız bir ülke kurma yolunda siyasi işbirliği yapmışlardır. Daha sonra iki ülke liderleri arasında kurulan bu ebedi dostluk, her iki ülkenin çıkarlarına uygun olarak ekonomik işbirliği ile taçlandırılmıştır.

17 Ekim Devrimi'nden sonra Çarlık Rusyası'nın adı, 29 Aralık 1922 yılına kadar Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSR) iken, 30 Aralık 1922 tarihinden sonra, yeni adı, 25 Aralık 1991 tarihine kadar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) olarak değişmiştir. 26 Aralık 1991'de ise Rusya Federasyonu olarak değişmiştir. Bu

nedenle söz konusu çalışmamızda bu isim değişiklikleri, değişim tarihlerine uygun biçimde yer almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK-SOYET RUSYA (RSFSC) SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLERİ (1919-1938)

1.1.Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet Rusya İlişkileri

Milli Mücadele döneminde Türk-Rus ilişkilerinin başlamasına neden olan süreç, her iki ülke için ortak zorlukların yaşandığı bir döneme rastlamıştır.

İşgal altında bulunan Anadolu Türkiyesi açısından bu dönemde, bir yandan ülke içinde eski rejim yanlılarının çıkardığı ayaklanmalarla mücadele edilirken bir yandan da dışarıda ortak düşman ilan edilen emperyalist güçlere karşı verilen bir mücadele söz konusu olmuştur. Sovyet Rusya açısından ise, 1917 Ekim Devrimi ile devrilen Çarlık Rusyası sonrasında, bir yandan ülke içinde harekete geçen Devrim karşıtlarına karşı mücadele edilirken bir yandan da emperyalist güçlere karşı mücadele verilmiştir. Her iki ülke topraklarında hem eski sistem taraftarlarına hem de emperyalist güçlere karşı ortak bir mücadele verilmekteydi. Bu dönemde yaşanan ülke içi ve dışı durum nedeniyle ortak kaderi paylaşan iki ülke yönetimi, her iki tarafın lehine olan bu durumların etkisiyle birbirleriyle siyasi açıdan işbirliğinde olmuşlardır.

1919 yılında Anadolu'da başlayan gelişmeleri Ruslar yakından izlemişler ve İstanbul'da İttihatçılar, Anadolu'da ise Kuvay-ı Milliyeciler ile iletişim kurmaya çalışmışlardır. Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) hükümeti heyeti, Mustafa Kemal daha Havza'dayken kendisiyle görüşmüştür (Meram, 1969, s.205; Tellal, 2002, s.166; Bilge, 1992, s.26).

Rus heyeti ile Mustafa Kemal arasındaki görüşmeler, içinde bulunulan koşullar gereği gizli olduğu için Samsun'da değil de Havza'da, her iki heyetin de kaldığı Ali Baba Oteli'nde yapılmıştır. Rus heyeti ile Mustafa Kemal arasında yapılan bu görüşme, Mustafa Kemal'in Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti devletinin temsilcileriyle yaptığı ilk görüşme olup bu görüşmede, iki devlet arasında işbirliği ve Türk ordusuna askeri yardım yapılması konuları ilk kez konuşulmuştur. Bu görüşmenin diğer bir önemi de Milli Mücadele arifesinde yapılmış olmasıdır. Görüşmeler sırasında heyet başkanı şunları söylemiştir:

“Biz Sovyet delegasyonu olarak, gerekli tüm eksiklerinizi Sovyet hükümetinin size vermeye hazır bulunduğunu bildirmekle görevliyiz. Sovyetler, bütün imkanlarıyla

yanınızda olmaya karardır. Hükümetim, bu ulusal ihtilalinizde ve emperyalistlere karşı sürdürülecek savaşıta, gereken her yardımı yapacak; para, silah, cephane, gerekirse deniz gücü ve çeşitli malzeme verecektir” (Meram, 1969, s.228; Şamsutdinov, 2000, s.8; Alsan, 1976, s.21).

Rus heyetinin görüşmede Anadolu hareketi için yapabileceğini belirttiği silah ve cephane yardımı yapılabileceği konusıyla ilgili olarak, Rusya’dan kara yoluyla silah ve cephane getirtebilmenin yollarının araştırılması gerekmiştir. Bu amaçla Mustafa Kemal tarafından Halil Paşa Ekim 1919 yılında Rusya’ya gönderilmiştir. Halil Paşa Moskova’ya ancak 1920 yılı İlkbaharında ulaşabilmiştir (Şamsutdinov, 2000, s.8)..

Halil Paşa Rusya’da iken 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal Paşa Başkanlığında Ankara’da açılmıştır. Bu sırada Rusya’da bulunan Enver Paşa ve Halil Paşa’nın Rusya’da, Ankara Hükümeti’nin temsilcileri olarak bulundukları yönündeki iddiaları Ankara’yı çok rahatsız etmiştir(Akşin, 1991, s.66).

TBMM’nin kurulmasından sonra Mustafa Kemal’in, Vladimir İlyiç Lenin’e yazdığı 26 Nisan 1920 tarihli mektup (Tisminets, 1944, s.455; İzvestiya, 1920;AVP, f.132,op.3, d.1, l.10; Moiseyev, 1958, s.17; Heyfets, 1934, s.293; ABE, 2004, s.114; Meram, 1969, s.242; Şamsutdinov, 2000, s.9), TBMM ile RSFSC hükümeti arasında resmi ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilir. Bu mektup, ilk diplomatik belge sıfatıyla Türk-Sovyet diplomatik ilişkilerinin başlangıcını oluşturmuştur. Mektupta Mustafa Kemal, TBMM Hükümeti’nin yürüttüğü bağımsızlık savaşında Sovyet Rusya Hükümeti’nin kendisine silah ve cephane yardımında bulunmasını istemiştir. TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya Hükümeti ile birlikte ortak düşman olarak kabul edilen emperyalist güçlere karşı mücadele etmeyi önermiştir. Moskova, TBMM’yi tanıyarak Ankara ile dostluk ilişkilerinin kurulmasını sağlamıştır (Koleşnikov, 2010, s.27).

TBMM’nin bu kararının ardından 3 Mayıs 1920’de ilk hükümet kurulur. Dışışleri Bakanı olarak da Bekir Sami Bey atanır. TBMM hükümetinin temsil heyeti, 1920 Mayıs ayında Dışışleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet ile Moskova’ya gönderilir. Heyette Yusuf Kemal, Doktor Albay İbrahim Tali, Lazistan mebusu Osman Bey ve Yarbay Seyfi Bey yer almıştır(Akşin, 1991, s.66).

Moskova’ya yollanan TBMM Heyeti, 69 gün sonra yani 19 Temmuz 1920 tarihinde Moskova’ya ulaşmıştır. 24 Temmuz 1920’de Bekir Sami Bey ve yardımcısı Yusuf Kemal Bey, Sovyet Rusya Dışışleri Halk Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin ve Yardımcısı Lev Mihayloviç Karahan ile 14 Ağustos’ta ise Vladimir İlyiç Lenin ile

görüşmüşlerdir. 24 Ağustos'ta işbirliğine dair anlaşma yapılması konusunda uzlaşma sağlanmıştır. Yapılacak yardım anlaşması maddeleri içinde iki tür yardımdan bahsedilmiştir:1.Askerî teçhizat ve para yardımının yapılması; 2.İhtiyaç halinde emperyalist güçlere karşı ortak askerî operasyonlarda bulunulması (Koleşnikov, 2010, s.28).

Mustafa Kemal'in Vladimir İlyiç Lenin'e ithafen yazdığı mektup Sovyet Rusya yönetimine bir ay sonra ulaşmıştır. Rus kaynaklarına göre RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin 2 Haziran 1920 tarihinde Mustafa Kemal'e yazdığı cevabi mektubunda TBMM ile birlikte emperyalist güçlere karşı verilen savaşta işbirliği yapmayı kabul ettiklerini bildirmiştir. Bunun yanı sıra Sovyet Rusya Hükümeti'nin her zaman, her halkın kendi kaderini kendilerinin belirleme hakkı olduğuna inandığı için dünyanın tüm halklarına dostluk elini uzattığını belirtmiştir. Sovyet Rusya Hükümeti'nin Türk halkının bağımsızlığı ve egemenliği için sürdürdüğü kahramanlık savaşını yakından izlediğini, Türkiye'nin bu zor günlerinde Türk ve Rus halklarını birleştirecek sağlam bir dostluk temeli oluşturmaktan mutluluk duyacağını vurgulamıştır (Lavrentyev,1958, s.554-555; Moiseyev, 1958, s.19).

Bunun yanı sıra Sovyet Rusya Hükümeti, Türkiye ile sağlam dostluk ilişkilerinin kurulması amacıyla hiç vakit kaybetmeden her iki ülkede diplomatik ve konsolosluk temsilciliklerinin kurulmasını önermiş ve ayrıca Türkiye, Ermenistan ve İran arasındaki sınırların belirlenmesinde aracı olarak üzerine düşen yükümlülüğü yerine getirmeye hazır olduğunu belirtmiştir. Türk Hükümeti ise Türkiye, Ermenistan ve İran arasındaki sınırlarının belirlenmesinde Sovyet Rusya'nın aracı olma teklifine olumlu yaklaşmıştır. Böylece Moskova yönetimi, TBMM'ni hukuki olarak tanıyan Avrupa'daki ilk hükümet olmuştur(Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s. 27).

Vladimir İlyiç Lenin ise, gelişen Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerde başlayan yakınlaşma ile ilgili olarak memnuniyetini dile getirmiş, Sovyet Rusya ve Türkiye halklarının karşılıklı çıkarlarına uygun biçimde, sağlam ve dostane ilişkilerin kurulması gerekliliğini şöyle vurgulamıştır: "... Her iki halk, son yıllarda emperyalist devletlerden duyulmamış ve görülmemiş derecede çok çekti"(Lenin, 1921, s.352) .

28 Haziran 1920'de yapılan Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro'nun 83 No'lu kararıyla Türkiye'deki Mustafa Kemal Hükümeti'ne silah ve altın yardımı yapılmasına karar verilmiş ve Türkiye'nin Rusya Büyükelçisi olarak da Şalva Eliava

tayin edilmiş, ancak Şalva Eliava daha sonra sağlık durumu nedeniyle Ankara'ya gidememiştir. Onun yerine geçici olarak Büyükelçi Danışmanı olarak Ya. Upmal-Angarskiy görevi üstlenmiştir. Ocak 1921'den Mayıs 1921 tarihine kadar büyükelçilik görevini Budu Midivani yerine getirmiştir (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.31; Belov, Mayakop, Miller vd, 1959, s.675; Meram, 1969, s.165; Moiseyev ve Rozaliyev, 1958, s.13; İleri, 1995, s.150; Perinçek, 2011, s.45).

Moskova'nın Ankara Hükümeti'ne ilk yardımı, Ankara'ya gelen ilk Rus elçilik heyetiyle getirilmiştir. Halil Paşa ile yapılan görüşmeler sırasında Sovyet hükümeti tarafından Türkiye'ye verilmesi söz verilen 100.000 lira değerindeki [♦] 200,6 kg külçe altın, Sovyet diplomatik heyeti beraberinde Türkiye'ye götürülmüştür (Moiseyev ve Rozaliyev, 1958, s.13; Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.32; Perinçek, 2011, s.59; Bıyıklıoğlu, 1959, s.19; Karabekir, 1960, s.789-801). Böylelikle 16 Mart 1921 Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması imzalanmadan önce Moskova ilk maddi yardımını Türk Hükümeti'ne yapmış oluyordu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi Yusuf Kemal, 1920 yazında Moskova'da Sovyet hükümetiyle görüşmelerde bulunan Türk heyetinin bir üyesi olarak bulunmuştur. Sovyet kaynaklarına göre görüşmelerden sonra, Türk delegasyonu başkanı Bekir Sami, RSFSC ve Sovyet Azerbaycan'da bir süre kalması nedeniyle sözleşme taslağı Ankara'ya Yusuf Kemal tarafından iletilmiştir (Belov, Gamaş vd, 1959, s.675).

Bu nedenle 19 Şubat 1921 tarihinde Moskova'ya Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal Bey başkanlığında TBMM'nin ikinci heyeti gitmiştir. General Ali Fuat Paşa (Cebesoy) TBMM'nin Sovyet Rusya'daki Büyükelçisi olarak atanmıştır. 26 Şubat'ta dostluk ve diğer iki tarafı ilgilendiren konularla ilgili yapılacak Anlaşma'nın görüşmelerine başlanılmıştır. 16 Mart 1921 tarihinde ise RSFSC ve Türkiye arasında Moskova'da siyasi, ticari ve ekonomik ilişkilerin kurulmasını sağlayan önemli bir anlaşma olan Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması imzalanmıştır (Koptevskiy, 2003, s.67).

[♦] Sovyet belgelerine göre söz konusu külçe altın 200.6 kilogram ağırlığındaki altın 100.000 lira değerindedir. (Kaynak: Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013, s.517). Kazım Karabekir ise yapılan yardımın 120.000 lira değerinde altın olduğundan bahsetmektedir (Kaynak: İstiklal Harbimiz, s.801).

Mayıs 1921’de ise Yusuf Kemal, TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanı olarak Bekir Sami’nin yerine geçmiştir.

16 Mart 1921 Moskova Anlaşması’nı, Sovyet Rusya adına Georgiy Vasilyeviç Çiçerin ve Celal Korkmazov, Türkiye Büyük Millet Meclisi adına ise Yusuf Kemal Bey, Dr. Rıza Nur ve Ali Fuat Paşa imzalamıştır.

16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması 16 maddeden ve 3 ekten oluşmaktadır (Belov, Garmaş, Mayorop, Miller ve Sadçikov, 1959, s. 597-604). Sovyet kaynaklarına göre taraflar arasında parafe edilen Anlaşma’nın giriş kısmında iki hükümetin “milletlerin kardeşlik, halkların kaderlerini tayin hakkına sahip oldukları konusunda hemfikir ve emperyalistlere karşı mücadelede dayanışma içinde oldukları ve tamamen aralarında her iki tarafın karşılıklı çıkarlarına dayanan, içten karşılıklı ilişkiler ve bozulmaz dostluk kurmak arzusuyla Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması yapmaya karar verdikleri” belirtilmiştir (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s. 37; Şamsutdinov, 2000, s. 49).

İsmail Soysal’ın Türkiye’nin Siyasal Anlaşmaları adlı ilgili eserinde ise anlaşmanın giriş kısmı şu şekilde verilmiştir:

“Ulusların kardeşliği ilkesini ve kavimlerin kendi geleceklerini özgürce saptamak hakkını tanımakta birleşmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümeti, genişleme ve istila siyasetine karşı olan savaşımındaki dayanışmalarını ve iki ulustan birinin karşılaştacağı zorlukların ötekini ilişkilerinin ve her iki ulusun karşılıklı çıkarlarına dayanan sürekli dostluk bağlarının yerleşmiş olmasını görmek özlemiyle bir Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması yapmaya karar vermişlerdir” (Soysal, 1989, s.32).

Bu anlaşmada yer alan bir madde ile de Sovyet Rusya, kapitülasyonları, herhangi bir ülkenin özgür ulusal kalkınması ve egemenlik haklarının tam olarak kullanılmasına aykırı bularak bu rejimle ilişkisi olan tüm eylemleri ve hakları geçersiz saymıştır. Sovyet Gürcistanı, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki dostluk anlaşmasında da Sovyet Cumhuriyetleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti arasında tam bir fikir birliği tekrarlanmıştır. Böylelikle Türkler ve Ermeniler arasında süren anlaşmazlık herhangi bir zorluk yaşanmadan çözülmüştür (Butayev, 1925, s.164).

Söz konusu anlaşma ile Gümrü Ermenistan’a bırakılmıştır. Kars, Artvin ve Ardahan Türk sınırları içinde, Batum da Gürcistan sınırları içinde kalmıştır. Bunun yanı sıra silah ve askeri teçhizatla ilgili olarak Rus hükümeti, silah ve askeri teçhizatı üretecek imalathanelerin çalışmasını sağlayacak makineleri da Türk tarafına teslim etmeyi kabul

etmiştir. Bunlar Tuapse ve Novorossiysk limanlarında toplanarak Tuapse'den Anadolu'ya yollanmıştır(Oran, 2002, s.32). Sovyet Rusya ayrıca anlaşma maddeleri dışında Türkiye'ye 10 milyon* altın Ruble değerinde yardımda bulunmayı kabul etmiştir(Koleşnikov, 2010, s.28).

Ankara ve Moskova arasında 16 Mart 1921'de imzalanan Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması, ekonomik alanda işbirliğinin de gelişmesini sağlamıştır. Anlaşma 20 Mart 1921 tarihinde Tüm Rusya Merkezi Yönetim Komitesi (VTS İK) tarafından onaylanmıştır. Ankara'ya ise bu dönemde Sovyet Rusya tam yetkili temsilcisi Sergey Petroviç Natsarenus tayin edilmiştir(Heyfets, 1967, s.119).

Sovyet Rusya hükümetince 1921 Moskova Antlaşması'yla Türkiye'ye yollanması gereken 10 milyon altın Rublenin 6,5 milyonu daha yıl bitmeden gönderilmiştir. Geriye kalan 3,5 milyon altın Ruble ve silah yardımının ödenmesi Türk-Fransız görüşmeleri yüzünden Sovyet Rusya Ekonomi Halk Komiseri tarafından engellenmeye çalışılmıştır(Koleşnikov, 2010, s.30). Bu konu ile ilgili olarak Ali Fuat Cebesoy, Georgiy Vasilyeviç Çiçerin'e serzenişte bulunmuştur (Yerosimos, 1979, s.333).

Moskova yönetimi tarafından, TBMM hükümetinin imzaladığı Türk-Fransız Antlaşması kuşkuyla karşılanmıştır. Bu durumu aydınlatmak üzere Moskova hükümeti tarafından General Mihail Vasilyeviç Frunze Heyeti, Ankara'ya gelerek Mustafa Kemal ile görüşmelerde bulunmuştur.

Mustafa Kemal, General Mihail Vasilyeviç Frunze'nin gelişinin ardından V.İ. Lenin'e gönderdiği 4 Ocak 1922 tarihli mektubunda da iki ülke arasındaki dostluğu şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Türkiye Rusya'ya, bilhassa son birkaç aydır Batı Avrupa'ya olduğundan çok daha yakındır. Memleketlerimiz arasında bir diğer ve daha mühim benzerlik, bizim kapitalizm ve emperyalizme karşı mücadelemizde yatmaktadır. Sizi temin ederim ki, Sovyet Rusya'ya karşı doğrudan veya dolaylı olarak asla hiçbir anlaşmaya ve ittifaka dahil olmayacağız”(ABE, 2003, s.209-211).

Sovyet kaynaklarına göre Mustafa Kemal, Mihail Vasilyeviç Frunze ile yaptığı görüşmede Fransa ve Ankara Hükümeti arasında yapılan anlaşmanın Sovyet Rusya hükümeti ile dostluk ilişkilerine zarar verecek hiçbir durumu olmadığı konusunda General Mihail Vasilyeviç Frunze'ye teminat vermiş ve Fransızlarla antlaşmadaki asıl amacın Fransız işgalindeki bazı illeri kurtarmak olduğunu vurgulamıştır. M.V. Frunze, bu olay yüzünden kuşku duyan Rus hükümetini ikna ederek ilişkilerin kaldığı yerden

devam etmesini sağlamıştır. Moskova'ya döndüğünde elinden gelen her şeyi yapacağına dair Mustafa Kemal'e söz vermiştir (Şamsutdinov, 1966, s.224).

Bunun üzerine Dışişleri Halk Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne gönderdiği mektupta, Türkiye'ye söz verilen silah yardımının derhal yapılması gerektiğini vurgulamış ve verilen sözlerden sonra yapılacak yardımların yavaşlatılmaması gerektiğini söylemiştir. Georgiy Vasilyeviç Çiçerin, “politika bugün karar verir, yarın yerine getirmezse, bu durumun Rusya'nın Doğu'daki kredisini düşüreceği gibi büyük otoritesini ve etkisini de baltalayacağını” beyan etmiştir. V. İ. Lenin de bu konuda Georgiy Vasilyeviç Çiçerin'in tümüyle haklı olduğunu ve ödemenin belirlenen sürede yapılmasını önermiştir(Bolşevistkoe rukovodstvo-perepiska, 1996, s.138-13).

Sovyet kaynaklarına göre, krize dönüşen Enver Paşa sorunu da, Enver Paşa'nın Türkistan'a geçmesi ve daha sonra Rus karşıtı güçlerle hareket ederken ölmesi sonucu ortadan kalkmıştır. Rusya Dışişleri Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin'in sert notalar vermesine neden olan “Molokanlar” konusunda da Mustafa Kemal, M.V. Frunze'ye söz vermiştir(Gaponenko, Kalinin, Kolosovskiy vd, 1960, s.169).

Ünlü Rus araştırmacı Aleksandr Haymoviç Heyfets, Kars'taki “Molokanlar” konusu ile ilgili olarak, Sovyet kayıtlarına göre Kars'ta 1896 yılında 12.811 Rus (Molokanlar ve Ortadokslar) yaşadığını yazmaktadır. Ayrıca iki ülke arasında imzalanan Moskova Anlaşması'nın Molokanlar'a, mallarını veya gerekli tazminatlarını aldıktan sonra Türkiye'yi serbestçe terk etme olanağı sunduğunu belirtmiştir. Anlaşma maddelerinde Sovyet Hükümeti'nin Kars bölgesinde yaşayan Rus vatandaşlarının RSFSC'ne yerleşmesini ön gördüğünü ve bu konu ile V. İ. Lenin'in bizzat ilgilendiğini yazmıştır (Heyfets, 1967, s.123).

1922 yılında Kars bölgesinde yaşayan Molokanların büyük bir kısmı Rusya'ya göç ettirilerek bu sorun çözülmüştür. Bunun yanı sıra Rusya yardımlarının gönderilmesindeki aksaklıkların da giderilmesi sağlanmıştır (Aslan, 2002, s.28).

Türkiye'deki görevini yerine getiren M.V. Frunze 5 Ocak 1922'de Ankara'dan Samsun'a, 16 Ocak'ta Batum'a geçmiştir. Türkiye'de bulunduğu süre içinde M. V. Frunze, Rusya ve Ukrayna'nın seçkin bir askeri ve devlet adamı olarak büyük bir ün yapmıştır. Mustafa Kemal TBMM'de yaptığı konuşmada şöyle söylemiştir: “Bu

anlaşmanın imzalanması için şehrimize gelen olağanüstü ve tam yetkili temsilci, saygıdeğer asker yoldaş Frunze'nin içtenliği, dostluğu, davranışları ve yaptığı işlerle bizde oldukça iyi bir izlenim ve anılar bıraktığını belirtmek isterim”(Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.43).

General Mihail Vasilyeviç Frunze'nin Ankara'dan gidişinden sonra Rus Hükümeti'nin Ankara Büyükelçisi olarak 26 Ocak 1922'de Semyon İvanoviç Aralov, Ankara'ya gelmiştir. Semyon İvanoviç Aralov yola çıkmadan önce Vladimir İlyiç Lenin ile yaptığı görüşmede Vladimir İlyiç Lenin, Semyon İvanoviç Aralov'a şunları söylemiştir:

“Mustafa Kemal Paşa tabii ki sosyalist değildir. Ama görülüyor ki iyi bir teşkilatçı. Kabiliyetli bir lider, milli burjuva ihtilalini idare ediyor. İlerici, akıllı bir devlet adamı. Bizim sosyalist inkılabımızın önemini anlamış olup, Sovyet Rusya'ya karşı olumlu davranıyor. O, istilacılara karşı bir kurtuluş savaşı yapıyor. Emperyalistlerin gururunu kıracağına, padişahı da yordakçılarıyla birlikte silip süpüreceğine inanıyorum. Halkın ona inandığını söylüyorlar. Ona, yani Türk halkına yardım etmemiz gerekiyor. İşte sizin işiniz budur. Türk hükümetine, Türk halkına saygı gösteriniz. Büyüklük taslamayınız. Onların işlerine karışmayınız”(Aralov, 1967, s.46-48).

Ankara'ya gelen Semyon İvanoviç Aralov, 1 Mart 1922'de Dışişleri Halk Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin'e gönderdiği mektupta General Mihail Vasilyeviç Frunze'nin Türkiye'de derin izler bıraktığını yazmıştır(Aralov, 1967, s.40).

Mustafa Kemal, 1921 Ocak ayı başında, 4 Ocak 1922'de ve 10 Nisan 1922'de V.İ. Lenin'e gönderdiği kişisel mesajlarında, sürekli olarak Türkiye'nin bağımsızlığını kazanması için Sovyet Rusya ile olan dostluğun önemini belirtmiştir. 10 Nisan 1922 tarihinde Mustafa Kemal, V.İ. Lenin'e şöyle yazıyordu:

“Rusya ile dostluğumuz TBMM'nin Hükümet politikasının sürekli... temelidir, öyle ki bugün ülkelerimiz, emperyalist ve kapitalist devletlerin her zamankinden daha çok baş vurdukları yeni metotlara karşı çabalarını birleştirmek zorundadır. Rusya'nın bize defa yaptığı yardımlar bizim nazarımızda özel bir öneme sahiptir”(Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.48).

Sovyet kaynaklarına göre General Mihail Vasilyeviç Frunze'nin çabaları sonucunda Moskova Konferansı'nda vaat edilen 10 milyon altın Ruble'nin geri kalan 3.5 milyon altın Rublesi 3 Mayıs 1922'de Ankara'da TBMM Hükümeti'ne teslim edilmiş, buna ilave olarak silah, cephane, çeşitli donanım ve ilaç gibi yardımların artırılarak yapılması sağlanmıştır (Şamsutdinov, 1966, s. 224; Müderrisoğlu, 2013, s.518).

Sovyet Rusya, 1921 Moskova Anlaşması'nın resmi metni dışında yardımda bulunmaya söz vermiş olduğu on milyon altın Rubleyi 1921-1922 yıllarında çeşitli partiler halinde Türk hükümetine ödemiştir.

Sovyet resmi belgeleri de on milyon altın Rublenin tamamının ödendiğini doğrulamaktadır. Sovyet hükümeti tarafından 1921 yılında TBMM hükümetine 6,5 milyon altın Ruble verilmiştir. Nisan 1921'de 4 milyon, Mayıs ve Haziran 1921'de 1,4 milyon altın Ruble, Kasım 1921'de 1,1 milyon altın Ruble verilmiş, 1922 Mayıs ayında ise 3,5 milyon altın Ruble TBMM hükümetine iletilmiştir (Belov, Garmaş, Mayakop vd, 1959, s.675). Aralık 1920-Mayıs 1922 tarihleri arasında Türk hükümetinin ilk Moskova Büyükelçisi olan Ali Fuat Cebesoy 1958 yılında bir tarih araştırmacısına yaptığı açıklamada Sovyet yönetiminin on milyon altın Rublenin tamamını ödemiş olduğunu beyan etmiştir (Meram, 1969, s.269).

Ocak 1922 tarihinde ise Ankara'da Sovyet Rusya'nın Ticaret Temsilciliği açılmıştır. Böylece bu tarihten itibaren iki ülke arasındaki ticari ilişkiler Rusya Dış Ticaret Halk Komitesi tarafından yürütölmeğe başlamıştır. Bu dönemde Türk Hükümeti'ne Sovyet Rusya, petrol ürünleri, çimento, halı, tütün, balık, ispiro ve şarap, deri, yün ve bunlara benzer Türk insanının ihtiyaç duyduğu ürünler ihraç etmiştir (Koptevskiy, 2003, s.69-70).

Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki resmi olarak siyasi, ticari ve ekonomik yakınlaşma yukarıda belirtildiği gibi 16 Mart 1921 Moskova Anlaşması ile başlamış ve Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması için gereken silah, cephane yardımı yapılması ve ayrıca anlaşma metni dışında Türkiye'ye 10 milyon altın Ruble tutarında yardımda bulunulması kararlaştırılmıştır.

1.2.Milli Mücadele Döneminde Sovyet Rusya Yardımları: Askeri ve Mali

Yardımlar

Milli Mücadele Dönemi Sovyet Rusya tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne yapılan yardımların önemi oldukça büyüktür.

Bu yardımlar konusunda Mustafa Kemal Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele'nin kazanılması için Türkiye Hükümetine verdiği desteği ve yaptığı yardımların önemini her fırsatta dile getirmiştir (www.turkey.mid.ru/20-30gg_t.html Er.tar.15.05.2016). 16 Mart 1921 tarihinde yapılan Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması da iki ulusu birbirine daha da yakınlaştırmıştır.

İki hükümet arasında yapılan bu anlaşma, Mustafa Kemal'in şu sözleriyle tüm dünyanın kabul etmesi gereken oldukça önemli bir dayanışma örneğidir aslında:

“Türk halkı yok olma tehdidi karşısında kendisine hemhudut olabilecek bir milletin mevcut olup olmadığını tetkik etti ve bunun sonucunda Rus milletinin kendisine karşı hakikaten doğal ve samimi bir dost olabileceğini anladı. Çok geçmeden Rus milleti ve Rusya Şuralar Hükümetiyle TBMM Hükümeti arasında gerçek samimiyet, resmi olarak Anlaşma biçimine dönüştü ve böylelikle iki ulus arasındaki samimiyet tüm dünyaya ilan edildi”(ASD, 1959, s.34).

Anlaşma imzalanmadan önce Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin ricası üzerine, Moskova Hükümeti Türkiye'ye askeri ve maddi yardım sağlamayı kabul etmiştir. Kafkasya Devrim Askeri Konseyi üyesi olan Grigoriy (Sergo)[♦] Konstantinoviç Orconikidze'nin emriyle 1920 yazında TBMM Hükümeti temsilcilerine devredilmek üzere ;

6.000 tüfek,

5 milyondan fazla tüfek mermisi,

17.600 top mermisi gönderilmiştir.

Eylül 1920'de Erzurum'da Türk hükümeti ve askeri komutanlığına da 200.6 kg külçe altın iletilmiştir (Belov, Garmaş, Mayakop vd, 1959, s.675; Meram, 1969, s.265; Moiseyev ve

[♦] Kafkasya Devrim Askeri Konseyi'nin bir üyesi olan Grigoriy Konstantinoviç Orconikidze'nin partideki takma adı Sergo'dur.

Rozaliyev, 1958, s.13; Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.13; İleri, 1995, s.150; Perinçek, 2011, s.45).

Sovyet kaynaklarına göre 1920 yılı Kasım ayında RSFSR Hükümeti, Ankara Hükümeti'nin Ermenistan ile yaşadığı sınır sorununu gerekçe göstererek Türk Hükümeti'ne yaptığı silah ve altın gönderilmesini, geçici olarak askıya almıştır. Aralık 1920'de ise silah ve para yardımı yeniden başlatılmıştır. 1921 yılı Ocak-Şubat aylarında Tuapse'de bulunan Türkiye Hükümet temsilcisine teslim edilen silah ve cephaneler şu şekildedir;

1000 bomba,

1000 top mermisi,

1000 atımlık top barutu,

1000 patlatıcı fırlatma düzenek borusu,

4000 el bombası ve 4000 şarapnel mermisi verilmiştir (Belov, Garmaş, Mayakop vd, 1959, s.675).

Sovyet kaynaklarına göre, Ayrıca Sovyet Hükümeti, Rus ordusu tarafından 1918 yılında Doğu Anadolu şehirlerinde bırakılan silahları ve diğer askeri malzemeleri Batum üzerinden Samsun'a aktarması için Türkiye'ye yardımda bulunmuştur. Bu amaçla Rusya Dışişleri Halk Komiseri Tam Yetkili Temsilcisi N. A. Raviç'i Trabzon'a göndermiştir. Trabzon'dan Samsun'a 113 top ve Kars'tan da Batı Cephesi'ne Rus ağır silahları taşınmıştır(Raviç, 1960, s.298-299).

Buna ilave olarak Türk Hükümeti'nin ricası üzerine, Sovyet Hükümeti 1920 yılı sonlarında Sinop'ta İngilizlerin gözetiminden kaçan üç Türk askeri gemisine yardım ederek, bu gemileri sığınabilecekleri güvenli bir yere çekmişlerdir(Aralov, 1960, s.18).

Sovyet kaynaklarına göre, Rus ordusuna ait Trabzon civarındaki teknik teçhizatlar da Türk Hükümeti'ne teslim edilmiştir. Bunlar, I.Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi Komutanlığınca inşa edilen demir yolu, ayrıca 53 lokomotif, 5 sarnıç, 500 küçük vagon ve yaklaşık 2 milyon kilogram ağırlığında ray olup, daha sonra Samsun-Ankara demir yolunun inşaatında kullanılmıştır. Sovyet Rusya askeri ve ekonomik alanda yaptığı yardımların yanı sıra sosyal projeler çerçevesinde de Türk Hükümeti'ne yardımda

bulunmuştur. Özellikle savaşta zarar gören bölgelerin ihtiyaçları için RSFSR'nin Türkiye Maslahatgüzarı Budu Gurgenoviç Mdivani tarafından Nisan 1921 yılında 30 bin Ruble, 1920 yılında Mihail Vasilyeviç Frunze tarafından da savaşta ailelerini kaybeden çocuklara çocuk yuvaları açılması için 100 bin altın Ruble verilmiş, Nisan 1922'de ise Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov Türk Ordusu'na hediye olarak sinema ve basımevi teçhizatları için 20 bin Lira teslim etmiştir(Koptevskiy, 2003, s.72; Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.46).

Bütün bunların dışında Sovyet belgelerine göre, TBMM hükümetinin 25 Mayıs 1921 tarihli ve No 472 sayılı mektupla RSFSC'den "kredi veya başka biçimde" 50 milyon altın Ruble tutarında maddi yardım yapılması ve ayrıca Ankara'da barut fabrikaları inşa edilmesi ricası üzerine (Gaponenko, Deyev, Kalinin vd.,1960 s.45) Sovyet Hükümeti, Ankara'da iki barut fabrikası inşasını gerçekleştirmiştir. Bunlara ilave olarak Sovyet Hükümeti'nin Türkiye'ye yaptığı diğer bir yardım da, fişek fabrikası için gerekli teçhizat ve kurşun üretimi için hammadde sevk etmesi sayılabilir (Moiseyev ve Rozaliyev, 1958, s.28).

Bu arada bu dönemde Sovyet Kafkasya Cumhuriyetleri de askeri-teknik teçhizat ve transport yardımında bulunmuştur. Sovyet Azerbaycan Hükümeti 23 Mart 1921'de Kars'a 30 petrol tankı, 2 benzin tankı, 8 kerosin tankı yollamıştır (Raviç, 1960, s.298-299 ; Şamsutdinov, 2000, s.66).

Sovyet kaynaklarına göre RSFSR Halk Komiserleri Şurası, 1 Şubat 1922 yılında Grigoriy Konstantinoviç Orconikidze'nin Türkiye'ye uçak ve otomobil benzini verilmesi ile ilgili teklifini onaylamıştır. O sırada ithalat ve ihracat yapan Sovyet "Azneftesindikat" firması, Batum limanı kanalıyla Türkiye'ye 9294 ton kerosin ve 340 ton benzin götürmüştür (Gaponenko, Deyev, Kalinin vd., 1960 s.17).

1919-1922'te Moskova Hükümeti tarafından Ankara Hükümeti'ne Milli Mücadele dönemi boyunca yapılan yardımın Türk kaynaklarına göre tamamı şöyledir:

39.275 tüfek,

327 makineli tüfek,

54 top,

63 milyon tüfek mermisi,

1000 atımlık top barutu,

4000 adet el bombası,

4000 şarapnel mermisi,

1500 kılıç,

20.000 gaz maskesidir.

Alptekin Müderrisoğlu'na göre Sovyet Rusya'nın TBMM hükümetine yaptığı askeri yardımları, Türk Ordusunun lojistik gücünün önemli bölümünü karşılamıştır. Örneğin sürgü kolu ve hafif makineli tüfek gibi kalemler, yarıya varan oranlarda Ruslardan alınmıştır. A. Müderrisoğlu yaptığı araştırmalar sonucu, Rusların Ankara Hükümeti'ne 11 milyon altın ruble ve 100.000 lira değerinde altın külçe miktarında parasal yardımda bulunduklarını tespit etmiştir (Müderrisoğlu, 1981, s.515).

Sovyet kaynaklarındaki bilgilere göre 1920-1922 içinde Novorossiysk, Tuapse ve Batum üzerinden Anadolu'ya sevk edilen yardımlar şöyle geçmektedir:

39.275 tüfek,

327 makineli tüfek,

54 top, 63 milyon tüfek mermisi,

147.000 top mermisi ve kılıç, süngü, el bombası, şarapnel, gaz maskesi, diğer askeri malzemeler yer almıştır(Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.45; DVP, 1959, s.675; Özalp, 1971, s.219; Heyfets, 1967, s.216).

Ayrıca Türk-Sovyet Anlaşması 16 Mart 1921'de Moskova'da imzalandığında Türkiye'ye 10 milyon altın Ruble tutarında karşılıksız maddi yardım sağlanması ve ayrıca silah yardımı konusunda bir anlaşmaya varılmıştı. Buna göre, 1921 yılında Sovyet hükümeti,

33.275 tüfek,

57.986.000 mermi,

327 makineli tüfek,

54 top

129.479 mermi,

1.500 kılıç,

20.000 gaz maskesi ve çok sayıda diğer askeri teçhizatı Türk Hükümeti'ne göndermiştir.

Türkiye'nin deniz filosu için 30 Ekim 1921'de ise iki Sovyet savaş gemisi olan "Jivoy" ve "Jutkiy", Trabzon'daki Türk askeri komutasına teslim edilmiştir (BCA,30-18-1-1,11-47-3).

Sovyet Hükümeti, 1921'de TBMM hükümetine 6.5 milyon altın Ruble transfer etmiştir: Nisan ayında - 4 milyon altın Ruble, Mayıs ve Haziran - 1.4 milyon altın Ruble, Kasım ayında ise -1,1 milyon altın Ruble. Mayıs 1922'de ise diğer 3,5 milyon altın Ruble Türk hükümetine verilmiştir Belov, Garmaş, Mayakop vd, 1959, s.675).

Milli Mücadele döneminde Sovyet Hükümeti tarafından Türkiye'ye karşılıksız olarak yapılan askeri ve maddi yardımın TBMM Hükümeti için ekonomik açıdan çok büyük öneme sahip olduğu şüphesiz bir gerçektir.

Yukarda belirttiğimiz gibi General Mihail Vasilyeviç Frunze'nin de çabaları sonucunda Ankara Hükümeti'ne sonradan ödenen 3,5 milyon altın Ruble Mayıs 1922'de Dışişleri Komiseri G.V. Çiçerin'in itiraz etmesi üzerine geciktirilmeden ödenmiştir. Bu konuyla ilgili olarak V.İ. Lenin'in Toplu Oturum Kayıtlarının 54. Cildinde,V.İ. Lenin'in Türkiye'ye karşı yükümlülüklerinin yerine getirilmesiyle ilgili yazısı yayımlanmıştır. Bu yazının içeriğinde 1922 yılında Sovyet yönetiminin yaşadığı finansal zorluklarını dile getiren Sovyet Ekonomi Komiseri G. Ya. Sokolnikov, 1921 yılında Türkiye'ye ödenme sözü verilen 10 milyon Ruble altından geriye kalan 3,5 milyon Ruble altının ödemesinin geciktirilmesini önermiştir. Dışişleri Komiseri G.V. Çiçerin ise böyle bir gecikmeye karşı olduğunu, V.İ. Lenin'e yazdığı mektupta belirtmiştir. V.İ. Lenin ise Politbüro için tuttuğu notta V.M. Molotov'a ithafen şunları yazmıştır: Politbüro'nun, Çiçerin'in bu görüşünü onaylayarak çözmesini önerirken "Çiçerin'in bu konuda *kesinlikle* haklı olduğunu düşünüyorum, ödenmesine söz verilen paranın mutlaka zamanında ödenmesi gerekir" diyen Lenin, bu konuda hemfikir olduğu Çiçerin'i desteklemiştir (İML, 1975, s.181-182).

Böylece Moskova Hükümeti aldığı bu karar doğrultusunda, Ankara hükümetine ödeme sözü verdiği 10 milyon altın Rubleden geriye kalan tutar olan 3,5 milyon altın Ruble'nin ödemesini geciktirmeden yapmıştır.

Para yardımı ise Türk ve Rus kaynakların hemfikir olduğu toplam tutarın, Halil Paşa'nın 1920 yılı Temmuz ayında Moskova'dan yanında getirdiği 100.000 lira değerinde altın külçe[♦] ile Yusuf Kemal Tengirşenk'in 6 Ekim 1920 tarihinde Moskova'dan dönerken getirdiği 1 milyon altın Ruble dahil olmak üzere 11 milyon altın Ruble ve 100.000 lira değerindeki külçe altınlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Sovyet Rusya Hükümeti tarafından TBMM Hükümeti'ne yapılan silah ve cephane yardımlarının da önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Yapılan yardımlar iki ülke arasında ilişkilerin gelişmesinde birincil derecede rol oynamıştır(Müderrişoğlu, 2013, 517-520).

Sovyet kaynaklarına göre de Moskova Anlaşması'nın imzalanmasıyla Türkiye'ye, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti tarafından karşılıksız olarak 10 milyon altın Ruble verilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Bu tutarın 5,4 milyon altın Rublesi Türkiye'ye 1921 yılı Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında verilmiştir. Sovyet Rusya için ekonomik açıdan oldukça zor olan bu dönemde Sovyet Hükümeti 1921 yılı sonunda Türk Hükümeti'ne 1,1 milyon altın Ruble göndermiştir. Sovyet Rusya, Türk Hükümeti'ne silah yardımı dışında toplam olarak 11,1 milyon altın Ruble değerinde maddi yardımda bulunmuştur (Kuzmin,1986,s.145). Bu açıklama ile Sovyet Rusya tarafından yapılan karşılıksız para yardımı konusunda Türkiye kaynakları ile Rus kaynaklarının örtüştüğü görülmüştür.

Buhara Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu anılarında, Ruslarla yapılan görüşmelerde Anadolu'ya yardımın konuşulduğunu ve Çarlık zamanından kalan 100 milyon altın Rublenin Ankara Hükümeti'ne verilmek üzere, Rus hazinesine teslim edildiğini yazmıştır. Bu konu ile ilgili kaynak bilgi olarak Osman Kocaoğlu ile yapılmış bir gazete röportajı dışında Rus ve Türk kaynaklarında rastladığımız başka bir resmi kaynak mevcut değildir.

Yapılan bu yardımlar şüphesiz Türkiye'nin 1921 yılında Yunanlara karşı yaptığı Sakarya Savaşı'nı kazanmasında önemli rol oynamıştır. Türk halkının da bunun farkında olduğuna ilişkin Türkiye'deki Moskova Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov, daha sonra anılarında bu durumu şöyle aktarmıştır: “Herkes Sovyet Rusya'ya dostça yaklaşıyor. Köylüler de yapılan yardımın farkında ve şöyle diyor: “Ruslar bize yardım

[♦] Sovyet kaynaklarında bu altın külçe 200,6 kilogram ağırlığındadır.

ediyor ve bize silah gönderiyorlar. Rus Lenin, bizim Mustafa'ya düşmanı yenmek için yardım ediyor”(Aralov, 1960, s.48-51).

O dönemde ayrıca Moskova Hükümeti'nin Ankara Hükümeti'ne yaptığı yardımların yanı sıra, Ankara Hükümeti de imkanları doğrultusunda Rus Hükümeti'ne yardım etmiştir. Rus Hükümeti tarafından 1922 yılında Rusya'da yaşanan ve uzun süren iç savaş yüzünden başlayan açlık nedeniyle Ankara Hükümeti'nden yardım istenmiştir. Ankara Hükümeti de açlık çeken Rus halkına buğday, bakliyat ve Anadolu insanından toplanan yaklaşık bir milyon liralık bağış yardımında bulunmuştur (Heyfets, 1967, s.127). Rusya'da yaşanan iç savaş sonucu ortaya çıkan açlığın Türk kaynaklarına göre 1933 yılına kadar sürdüğü bilinmektedir (BCA, 490-1-0-0, 609-111-5).

Ancak yapılan yardımlara ve gelişen ticari ilişkilere rağmen, iki taraf arasında zaman zaman ortaya çıkan siyasi gerginlikler, iyiye giden ekonomik ve ticari ilişkileri 1922 yılı sonu 1923 başlarında sekteye uğratmıştır (Zalyayev, 2009, s.23).

Bu durumun oluşması, iki taraf arasındaki ticaret anlaşması konusunda görüşmelerin yapılamamasına neden olmuştur. Ayrıca Ocak 1922 yılında Ankara'da açılan Rus Ticaret Temsilciliği'nin geçici süreyle kapatılması, Türk Hükümeti tarafından Sovyet mallarının ülkeye girişinin yasaklanması da Türk-Rus ekonomik ve ticari ilişkilerini bir süre kesintiye uğratmıştır. Türk Hükümetince 1923 yılında Bakanlar Kurulu tarafından SSCB ile ticaret ve ithalata karşı konulan yasaklamanın kaldırılmasına karar verilmiş ve iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler kesildiği yerden devam etmiştir (BCA, 30-18-1-1, 8-40-16).

Bu dönemde ikili ilişkilerde yaşanan tüm gerginliklere rağmen kabul etmek gerekir ki, Sovyet Rusya'nın TBMM hükümetine yaptığı para ve silah yardımları, şüphesiz Milli Mücadele'nin kazanılmasında çok etkili olmuştur. Bu dönemde Vladimir İlyiç Lenin ve Mustafa Kemal tarafından temeli atılan Türk-Rus ilişkileri, iki ülke arasında daha sonraki dönemlerde daima bu dostluk ve dayanışmaya vurgu yapılarak ilerlemiştir.

1.3.İzmir İktisat Kongresi ve Kongreye Davet Edilen Sovyet Konuklar

Birinci Dünya Savaşı sonunda Avrupa'nın kısa sürede toparlanarak kendi sanayisini kurmasıyla ürün imalatı yapmaya başlaması sonucunda Avrupa'nın hammaddeye duyduğu ihtiyaç artmıştır. Milli Mücadele'yi kazanan Türk toplumu ise o dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçları altında bulunuyordu. Yeni oluşan dünya

düzeninde yerini almak için artık yeni kararlarla, ekonomisini ve sanayisini güçlendirmek zorunda olduğunun farkındaydı (Ökçün,1971 s.vii).

Gündüz Ökçün'ün ifadesiyle 1838 yılında yapılan Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ile başlayan 19. yüzyıl ticaret sözleşmeleri, Osmanlının hammadde ve yiyecek malzemelerini Avrupa'ya ihraç ederek Avrupa'dan ucuz sanayi malları almasına neden olmuş, bu yüzden de ülkede yerli üretim azalmış ve pazarlarda artık Avrupa'nın ucuz ürünleri yer tutmağa başlamıştır. Bu durum Osmanlı'da geleneksel el sanatlarının, yerli üretiminin giderek yok olmasına neden olmuş ve bunun sonucu olarak zanaat sahiplerinin yanlarında kullanacağı iş gücüne ihtiyacı azalmaya başlayınca pazar yaratmak için üretime geçememişlerdir. 19. yüzyıl sonlarında hızla artan yabancı sermaye yatırımlarının çoğunlukla demiryolları, fenerler ve limanlar gibi ulaştırma alanında olması, Avrupa'nın Osmanlıya ürün satma hammadde ve yiyecek malzemeleri alma sürecini hızlandırmıştır(Ökçün,1971 s.vii).

Ankara'da 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır. TBMM, 2 Mayıs 1920'de on bir bakandan oluşan bir hükümet kurulmasına ilişkin 3 numaralı kararı kabul etmiş ve kurulacak bu hükümette bir İktisat (Ekonomi) Bakanlığının da yer alması karara bağlanmıştır. Hükümet programında ise özellikle mali ve ekonomik konular üzerinde önemle durulacağı da kaydedilmiştir(Afetinan, 1989, s.12).

Ancak Osmanlı Devleti'nden geriye kalan sanayi yapısında kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. Devletin büyük işletmeler kurarak var olan kaynaklarının etkinliğini artırması ve sanayinin finansman yaratma kapasitesinin geliştirilmesi, bu dönemin sanayileşme yaklaşımının önemli bir özelliği olarak kendini göstermiştir. Osmanlı sanayisindeki toplam kuruluşların %75'i, çalışanların da %84,8'inin dokuma, gıda ve kırtasiye alanlarında faaliyet göstermekte olduğu kaydedilmiştir (Kopar, 2013, s.52).

Bu dönemde uzun süren savaşıardan yeni çıkan ülkenin sanayisini canlandıracak bir sermayesi yoktu. Bu nedenle ülkenin ekonomisini tüketim devresinden çıkararak üretime geçirecek programların yapılabilmesi ve sanayi kuruluşlarına yön verilmesi amacıyla 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında devletin ekonomik kalkınma ve sanayileşmesinin ilk adımı olarak Birinci İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Bu kongre ile ekonominin kalkınmasını sağlayacak meslek insanlarını bir araya getirip, onları dinlemek, ihtiyaçlarına ve isteklerine göre ekonomi programları yapmak amaçlanmıştır.

İzmir İktisat Kongresi, Lozan Konferansı'na ara verilen tarihte 1135 delege ile toplanmıştır. Savaşın yeni çıkan ülke ile ilgili ekonomik sorunlar bu kongrenin ana amacını oluşturmuş, kongrede ayrıca Lozan Konferansı sırasında batılı devletler tarafından devam etmesi istenen kapitülasyonlar ve diğer ayrıcalıkların kabul edilmeyeceği ifade edilmiştir (Afetinan, 1989, s.12).

Cumhuriyetin ilanından sonra milli iktisat oluşturulması zorunlu hale gelmiş, ancak ülkenin içinde bulunduğu şartlar göz önüne alındığında bunu yapmanın çok kolay olmadığı da görülmüştür. Genç cumhuriyetin yaşaması ve köklü bir biçimde varlığını sürdürebilmesinin ancak uygulanacak ciddi ekonomi politikalarıyla mümkün olabileceği anlaşılmıştır.

O dönemde ülkenin ihtiyaç duyduğu tesislerin kurulmasının özel sektör eliyle yapılmasının mümkün olmadığı net biçimde ortaya çıkmıştır. Bu yüzden 1923 yılından başlayarak 1950 yılına kadar olan zaman aralığında Türkiye ekonomisinde “devletçilik” uygulaması hüküm sürmüştür. Devletçilik kavramı, genç cumhuriyette kurulacak tesislerin devlet eliyle kurulması veya başka bir ifade ile devletleştirilmesi demektir (Boratav, 1982, s.3).

Mustafa Kemal, ülke için sanayileşmenin zorunlu olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Mustafa Kemal bu konuyla ilgili düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

“Sanayileşmek, en büyük ulusal davalarımız arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için iktisadi elemanları ülkemizde mevcut olan büyük küçük her çeşit sanayiye kuracağız ve işleteceğiz. En başta vatan savunması olmak üzere ürünlerimizi değerlendirmek ve en kısa yoldan, en ileri ve gönençli Türkiye ülküsüne ulaşabilmek için bu zorunluluktur”(Cenap, 1934, s.218).

İzmir İktisat Kongresi, bu süreçte yapılacak çalışmaların önemli bir aşaması olmuştur. Ülke ekonomisinin yeniden kurulması ve ekonomik sorunlara çözüm bulma yönünde o dönemde ülkedeki tüm sanayici ve üretici kesimlerin bir araya getirilmesine çalışılmıştır. İzmir İktisat Kongresi'ne yabancı davetliler de katılmışlar, konuklar İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt ve diğer katılımcılar ile görüşmelerde bulunmuşlardır. Bunlardan çalışma konumuzla ilgili olarak Sovyet Rusya'dan Büyükelçi Semyon İvanoviç Aralov ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Türkiye Temsilcisi İbrahim Abilov'un katıldığı görülmüştür.

1923 yılının Şubat ve Mart aylarında İzmir'de toplanan Ulusal İktisat Kongresi'ne, başta Mustafa Kemal olmak üzere Ankara'nın önde gelen liderleri, Meclis üyeleri, bazı büyük

toprak sahibi zengin çiftçiler, İstanbul'un Türk işadamları, Anadolu esnafının önde gelenleri ve işçiler katılmıştır. İşçiler adına katılma ise daha çok İstanbullu iş adamlarının denetiminde gerçekleşmiştir (Tezel, 1986, s.130).

İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat 1923 günü saat 10.00'da başlamıştır. Davetliler arasında Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım Paşa, İzmir'deki komutanlar, Vali, Belediye Başkanı, Sovyet Rusya Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov ve Azerbaycan Büyükelçisi İbrahim Abilov ile eşleri, İzmir'deki konsolosluk görevlileri yer almıştır. Kongre temsilcileri ve dinleyiciler Fevzi Paşa, komutanlar ile Aralov ve Abilov'a büyük sevgi gösterisinde bulunmuşlar. 10.20'de Mustafa Kemal salona gelmiş ve alkışlar arasında kürsüye gelip tarihi bir konuşma yapmıştır. Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında, milli iktisadın bağımsızlığın güvencesi olduğunu söylemiştir. Devletin artık bir iktisat devleti olması gerektiğini belirtmiş ve sözleriyle Müttefiklere de şu mesajı vermiştir: "Bütün cihan bilsin ki bu millet tam bağımsızlığının sağlandığını görmedikçe, yürümeye başladığı yolda durmayacaktır!" (Özakman, 2009, s.18-185).

Daha sonra kürsüye gelen İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt, İktisat Kongresi'nin açılışında kongrenin amacına ilişkin şunları söylemiştir:

"İktisat Kongresi'ni toplamaktan maksat, efendiler, Türkiye'nin her tarafı bir olduğu halde mesafenin uzaklığından ve yolların fenalığından mateessüf İstanbul'daki tüccarlarımız Avrupa'nın uzak memleketlerindeki tüccarları tanıdıkları halde, Erzurum'u, Diyarbakir'i, Bitlis'i tanımayacak kadar feci bir vaziyettedirler. İstedik ki, aynı zamanda, büyük içtimada yekdiğerini tanımayan memleketin öz evlatları birbirlerini tanısinlar ve memleketin iktisat ihtiyaçlarını bir kere de bir arada düşünsünler, bir arada toplu olarak iktisat işlerini halletsinler. Salahiyetleri haricinde olan kısımlar hakkında Büyük Millet Meclisi ve Hükümetinin, muhtıralar vererek lazım gelen cihetlerde, nazar-ı dikkatlerini celp etsinler. Çünkü doğrudan doğruya meslek adamlarıdır. Verdikleri malumattan hem İktisat Vekaleti, hem Büyük Millet Meclisi ve hem de onun Hükümetinin tenevvür edeceği kanaatinde bulunuyorum" (Ökçün,1971, s.13).

İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt Kongre'de yaptığı konuşmasını şu sözlerle noktalamıştır: "Yeni Türkiye sapanın, çekicinin, sayının, zeka ve liyakatın hakkını hürriyet ve istiklalini istiyor ve cidalini, önüne çıkacak harici ve dahili her kuvveti yıkmaya kadir olabilecek bir surette yapıyor" (Afetinan, 1989, s.79).

İzmir İktisat Kongresi'ne katılan Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov, İzmir'de yayımlanan *Yeni Turan* gazetesine şunları söylemiştir:

“İzmir’e gelmekten maksadım Türkiye’de ilk defa olmak üzere in’ikad edilen İktisat Kongresinde bulunmaktan ibarettir. İktisat Kongresi’ne Türkiye’nin her tarafından her sınıfa mensup mümessiller geldiği için Rusya Hükümeti ve Rus milleti bu Kongreye çok önem vermektedir. İzmir İktisat Kongresi’nde en muhik iktisadi mesail halledilecektir. Bir memleketin iktisadı demek o memleketin esası, temeli demektir. Bundan sonra kat’iyyen eminiz ki Türkiye halkı kendi iktisadı ile alakadar olarak mukadderatına hakim olacak ve garp ile beraber umum kapitalizme karşı duracaktır. Bir memleketin iktisadiyatının başka memleketlerin eline ve taht-ı esaretine geçmemesi için o memleketin iktisadiyatı serbest olmalıdır. Binaenaleyh, ben de Rusya Şuvalarının pek ziyade ehemmiyet verdiği İzmir İktisat Kongresi’ne Rus halkının tebrikatını ve selamlarını arz için geldim. Ruslar, Türklere samimi surette merbut bulundukları için Türklerin iktisadi işlerinin de iyi olmasını arzu etmektedir. Biliyorsunuz ki Rusya da, Türkler gibi iktisadi mücadelelere mecburdur. Rusya bu vaziyeti pek iyi takdir ediyor. Şu ciheti de izah edeyim ki, yolculuğumuz çok uzun, çok güzel ve aynı zamanda Yunan mezalim ve tahribatı itibariyle da çok üzücü oldu. Yunanlıların tahripkarlığını gözlerimizle gördük. Zaten Türkiye’de az bulunan vesait-i nakliye büsbütün Yunanlılar tarafından tahrip edilmiştir. Sefil Yunanlılar ecnebi kapitalizminin kiracısıdır... (Ökçün,1971, s.295-296).

Daha sonra ülkesine dönen Sovyetler Birliği tam yetkili temsilcisi Semyon İvanoviç Aralov 20 Şubat 1923 tarihinde Türkiye'deki Türkiye İktisat Kongresi Başkanı Kazım Karabekir’e aşağıdaki mektubu yollamıştır:

“Bu yılın Ağustos ayında, Moskova’da Tarım Fuarı açılıyor. Bu fuarda hem bireysel çiftçilerin hem de Sovyet Cumhuriyetleri’nin tarımsal, kooperatif ve devlet kuruluşlarının ürünleri sergilenecektir. Bu fuar, Sovyet Cumhuriyetleri’nin mevcut tarım durumunu ve bu alanda son dönemde ulaştıkları seviyeyi gösterecektir. İktisat Kongresi, Sovyet Cumhuriyetleri ile bağı olan ve Sovyet Cumhuriyetleri gibi Batı emperyalizmine karşı yıllardır sert biçimde ve ortak mücadele eden Türkiye’nin, tüm üretim sınıflarının temsilcilerinin toplandığı ve başlıca güçlerini ekonomi cephesine yönelttiği bir kongre olacaktır. Buna göre Sovyet Cumhuriyetleri’nin çalışma çevrelerinin, İktisat Kongre temsilcilerini fuarda görmesi çok hoş olacaktır. Bu toplantı kuşkusuz, yalnızca Rusya’daki tarım durumunu, Türkiye’ye daha iyi tanıtmak için değil, aynı zamanda da her iki ülke halkının daha fazla yakınlaşması için de büyük rol oynayacaktır. Bu nedenle Hükümetim ve Sergi Komitesi adına, sizden Başkanı olduğunuz Kongre temsilcilerinize, bu Fuar davetini iletmenizi rica ediyorum. Saygılarımı sunuyorum. Aralov” (Deyev, Dobrinin,Yerşov, Kostilev vd, 1962, s.197) .

20 Şubat 1923 tarihli Semyon İvanoviç Aralov’un mektubuna, Kazım Karabekir ise şu cevabı vermiştir:

“RSFSR adına İktisat Kongresi’ne ilettiğiniz mektup, toplantıda açıklanmış, delegeler tarafından sıcak sempati ve büyük alkışlarla karşılanmıştır. Mektubunuzdaki içtenlik ve düşünceleriniz kongrede büyük bir etki yapmıştır. Kongre ayrıca, hem dost halklar hem de Hükümetler arasındaki ekonomik ilişkilerin olumlu bir şekilde gelişmesini arzu etmektedir. İzmir’de açılan ilk Türkiye İktisat Kongresi, sizin bize gösterdiğiniz ilgiden ve sempatiden dolayı, size derin, samimi duygularımızı ve Rus iktisadi hayatında da başarılarınızın devam etmesini diliyor”(Deyev, Dobrinin, Yerşov, Kostilev vd, 1962, s.197) .

İzmir İktisat Kongresi çalışmalarını aralıksız sürdürmüştür. Kongreye sunulan bir raporda ülkede yapılacak sanayileşme çalışmalarla ilgili olarak özellikle mali ve kredi altyapısının oluşturulması gereği ele alınmıştır. Sanayileşmenin çok önemli olduğu

vurgulanmıştır. Devletin özel girişimlere kredi, teknik yardım sağlayarak koruyucu bir gümrük politikası getirerek sanayileşmeyi hızlandırabileceği belirtilmiştir. Köylüleri, kooperatifler etrafında yeniden örgütlendirmenin yararları tartışılmıştır. Birleştirilmiş bir iç piyasa oluşturulmasının ekonomik gelişmedeki önemi vurgulanmıştır. İç piyasa oluşturulmasında demiryolu ve karayollarının yapımına büyük önem verilmesi istenmiştir(Ökçün,1971,s. 67-84).

İzmir İktisat Kongresi'nin ardından Sanayi Teşvik Kanunu yenilenerek özel sektörün yatırımlarını finanse etmek üzere aynı yıl 1924 yılında Türkiye İş Bankası, 1925 yılında da Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Sanayi ve Maadin Bankası'na devlet kuruluşlarını meydana getirmek görevi verilmiştir (Serin, 1963, s.106).

Cumhuriyet döneminde sanayileşme dönemi, yeni cumhuriyet devletin bir devlet politikası olarak çok istikrarlı biçimde ele alınarak yapılacak çalışmalar bu doğrultuda ilerlemiştir.

1.4.Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin 1923-1934 Yılları Arasındaki Siyasi

İlişkileri

Lozan Konferansının ardından Türkiye, misak-ı milli sınırları içinde yaşama kararlılığını hayata geçirmiş, Türkiye'nin eşit ve tam bağımsız bir devlet olduğu kabul edilmiş ve Cumhuriyet ilan edilerek her anlamda yeni bir dönem başlamıştır.

Milli Mücadele döneminde ekonomik ve siyasi anlamda yakın işbirliği içinde bulunduğumuz SSCB'de ise 21 Ocak 1924 tarihinde Vladimir İlyiç Lenin'in ölümünün ardından zor bir dönem başlamıştır. Ancak bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerde bir gerilemeye neden olmamıştır. Türkiye bu dönemde Musul sorununun çözümü ile uğraşıyordu. Bu sorunun çözümü aşamasında Türkiye'nin İngiltere ile ilişkileri gerilmeye başlamıştır. Bunun sonucunda ise Türkiye güvenlik endişeleri duymaya başlamış ve yönünü güçlü kuzey komşusu Sovyetler Birliği'ne çevirmiştir (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.60; Aras, 1935, s.99-100).

O dönemde Sovyetler Birliği'nde de benzer bir güvenlik endişesi durumunun hakim olduğu bilinmektedir. Şöyle ki, 1 Aralık 1925 yılında Londra'da İngiltere, İtalya, Almanya, Polonya, Belçika, Fransa ve Çekoslovakya arasında imzalanan Locarno Paketi Sovyetler Birliği'nde güvenlik endişesi yaratmıştır (Potyomkin, 1989, s.264).

Aslına bakılırsa bu paktın imzalanması hem Sovyet Rusya'yı, hem de Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Rusya açısından bu anlaşmanın imzalanması, Almanya'nın doğu sınırlarında serbest bırakılması anlamına geliyordu. Türkiye'yi rahatsız eden nokta ise Milletler Cemiyeti'nde yapılan Musul oylamasında haksızlığa uğramasıydı. Bu nedenlerden dolayı bu dönemde Türkiye ve Rusya Batıya karşı tekrar ortak hareket etme gereği duymuş ve iki ülke arasında doğal olarak siyasi yakınlaşma arzusu giderek güçlenmeye başlamıştır.

Bu durumun doğal sonucu olarak da Türkiye ve SSCB arasında Paris'te 17 Aralık 1925 yılında Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin ve Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras tarafından Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Andlaşması imzalanmıştır (İzvestiya, 1925). 17 Aralık 1925 Anlaşması Türkiye'nin ve SSCB'nin imzaladığı ilk tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması olarak tarihte geçer. Bu Anlaşma, Sovyetler Birliği'nin uluslararası diplomasi alanına kazandırdığı yeni bir anlaşma biçimi olarak da kabul edilir. Şöyle ki, Sovyetler Birliği Afganistan ile 31 Ağustos 1926 tarihinde, Litvanya ile 28 Eylül 1926'da, 1 Ekim 1927 tarihinde ise İran ile aynı biçimde anlaşmalar imzalamıştır (Leyev, Dolya, Lavrentyev, Maluhin vd., 1969, s.344-347; Yüceer, 2011, s.86).

Üç madde ve üç protokolden oluşan ve 11 Şubat 1926'da TBMM'de onaylanan bu anlaşmada şu hükümler yer almaktaydı (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.65):

“1. Bağıtlı taraflardan birine karşı üçüncü bir ya da birkaç devletçe, bir askeri harekatta bulunulduğunda, öteki bağıtlı taraf birincisine karşı tarafsızlığını sürdürmeyi yükümlenir. 2. Bağıtlı taraflardan her biri, ötekine karşı her türlü saldırıdan kaçınmağı yükümlenir. Bağıtlı taraflardan her biri üçüncü bir ya da birkaç devletçe öteki Bağıtlı tarafa karşı yöneltilen hiçbir ittifaka ya da siyasal nitelikte hiçbir anlaşmaya ve bunun gibi, üçüncü bir ya da birkaç devletçe öteki Bağıtlı tarafın kara ve denizden güvenliğine karşı yöneltilen hiçbir ittifaka ya da anlaşmaya katılmamayı yükümlenir. Bundan başka Bağıtlı tarafların her biri, üçüncü bir ya da birkaç devletçe öteki Bağıtlı tarafa karşı yöneltilen hiçbir düşmanca eyleme katılmamayı yükümlenir. 3. İşbu anlaşma onaylanır onaylanmaz yürürlüğe girecek ve yürürlük süresi 3 yıl olacaktır. İleride, Bağıtlı taraflardan biri, sözü geçen sürenin bitiminden 6 ay önce anlaşmaya son vermek istediğini bildirmezse, anlaşma kendiliğinden bir yıl süre ile uzatılmış olacaktır” (Soysal, 1989, s.268-269; Vneşnyaya politika SSSR, s.32-33; İzvestiya 1925; Arbaç, 2019, s.38).

1926 yılında onaylanan anlaşma 3 yıllık olduğu için 1929'a kadar sürmüştür. 17 Aralık 1929 tarihinde ise anlaşmanın süresi Sovyet Dışişleri Komiser Yardımcısı Lev Mihayloviç Karahan'ın Türkiye'yi ziyareti sırasında iki yıl olarak 1931 yılına kadar uzatılmıştır. 30 Ekim 1931 tarihinde ise 1935 yılına kadar uzatıldı. 5 Haziran 1939 yılında SSCB'nin Ankara Büyükelçiliği ile Türkiye Dışişleri Bakanlığı arasında karşılıklı nota mübadelesi yapılmıştır. Notalarda Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşmasının 17 Aralık

1929 tarihli ek protokolle birlikte, 7 Kasım 1935 tarihli protokolün 7 Mart 1931 tarihli Deniz Protokolü ile birlikte on yıl daha 7 Kasım 1945 tarihine kadar uzatıldığı (BCA,1935, 301812, 60931) beyan edilmiştir (Hasanlı, 2011, s.15-16; Armaoğlu, 2016, s.298; Moiseyev ve Rozaliyev, 1958, s.40).

İki ülke arasında Batılı güçlerin entrikalarına karşı yapılan bu dostluk anlaşması, Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'nı kazandıktan sonra Türkiye'ye dönük haksız taleplerde bulunması nedeniyle ancak 1945 yılına kadar sürdürülebilmiştir. 1945 yılında Sovyetler Birliği tarafından iptal edilene kadar yürürlükte kalmıştır ve 16 Mart 1921 yılında iki ülke arasında imzalanan Moskova Anlaşması'ndan sonra ikinci temel belge olma özelliğine sahip olduğu bilinmektedir (Soysal, 1989, s.268-269).

Bu dönemde ayrıca Türkiye ve SSCB sınırının belirlenmesi konusu 1925 yılında uzun süren görüşmelere neden olmuştur. 22 Ekim 1925 tarihinde yapılan görüşmeler sonunda iki ülke arasındaki sınırın belirlenmesiyle ilgili olarak karma sınır komisyonunun çalışmaları tamamlanmıştır (Moiseyev ve Rozaliyev, 1958, s.46). 16 Mart 1921 Anlaşması ve 13 Ekim 1921 Kars Anlaşması ile belirlenen Türkiye ve SSCB sınırının kesinleşmiş biçimini belirleyen genel protokol 8 Eylül 1926'da imzalanmıştır (Gorohov, Kostilev, Kuki, Stetsepko vd, 1965, s.639).

1926 yılında Türk yerel idarelerinde anlaşmada öngörülmemiş biçimde Rus hayvan yetiştiricilerinden para alınması nedeniyle ilgili bazı yanlış anlamalar ortaya çıkmış ve bu yüzden iki ülke arasında Otlak Kullanımı Anlaşması yapılmıştır. Rus hayvan yetiştiricileri için Türk otlaklarının kullanılması Kafkasya ekonomisi için oldukça ciddi bir önem taşıyordu (Gorohov, İsrailyan, Lavrentyev ve Nihamin, 1965, s.680).

Türk-Sovyet Rusya yakınlaşması, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'ın 12-14 Kasım 1926 yılında Odesa'ya yaptığı gezi ile devam etmiştir. Burada Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin ile Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'ın görüşmesi gerçekleşmiştir (Leyev, Dolya, Lavrentyev, Maluhin vd., 1970, s.839).

Görüşme sonunda yayımlanan Türk-Sovyet bildirisinde, Türk-Sovyet ilişkilerinin giderek daha sıkı, samimi bir çizgide ilerlediği ve bu ilişkilerin güçlenmesinin tüm dünya için çok önemli olduğu vurgulanmıştır. Georgiy Vasilyeviç Çiçerin 24 Kasım 1926 yılında yaptığı şu açıklamada; "İki ülke arasında 7 yıl aralıksız süren ilişkiler sonunda meyvelerini vermiştir. Hükümetlerimiz arasında yapılan bu anlaşma, geçen zaman içinde

yapılanlardan çok daha büyük bir anlaşmadır” ifadesini kullanmıştır (Heyfets, 1967, s.221).

8 Ocak 1927’de Kars’ta sınır nehir sularının kullanılmasıyla ilgili Türk-Sovyet Uluslararası Anlaşması ve Aras nehrindeki Sardarabad barajının Sovyetler Birliği tarafından inşa edilmesi ile ilgili ek protokol imzalanmıştır (BCA,30-18-1-2,83-47-19;Gasratyan ve Moiseyev,1981, s.75).

1927 yılı içinde Türkiye ve SSCB arasında normal yazışmaların yapılmasına engel oluşturan zorlukları ortadan kaldırmak amacıyla Türkiye’de telgraf bağlantısıyla ilgili sorunlar çözüme kavuşturulmuştur. 28 Kasım’da Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Zekai Bey, Mecliste milletvekili seçilmesinin sonucu olarak Moskova’dan ayrılmış ve 5 Aralık’ta SSCB’ye yeni atanan Büyükelçi Mehmet Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey Moskova’ya gitmiştir (Konontsev, Lavretyev ve Nihamin, 1965, s.592).

11 Mart 1927 yılında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ticari faaliyetlerdeki zorlukları ortadan kaldırarak iki ülke arasında ticareti sistemli bir hale dönüştüren Ticaret ve Denizcilik Anlaşması imzalanmıştır.

Bu dönemde iki ülke arasındaki siyasi yakınlaşma, ilişkileri askeri konularda işbirliğine de yöneltmiştir. 20 Mart 1928 tarihinde SSCB Askeri ve Denizcilik Halk Komiseri Kliment Yefremoviç Vorosilov ve Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Mehmet Tevfik Bıyıklıoğlu arasında Moskova’da yapılan bir sohbette Türk-Sovyet ilişkilerine değinilmiş, özellikle Sovyetler Birliği tarafından Türk ordusu için bazı silahların sağlanması konuları görüşülmüştür. Görüşmeler sonucunda 31 Mayıs 1927 tarihli kontrata uygun olarak Türkiye SSCB’den önemli sayıda 3,8 milyon Dolarlık ağır silahlar ve silah mermileri almıştır; SSCB ise Türkiye’ye bu siparişle ilgili olarak beş yıllık sürede ödeme kolaylığı sağlamıştır(Moiseyev ve Rozaliyev,1958, s.48). Bundan sonra SSCB, uygun koşullarla Türk ordusunun ihtiyacı olan gerekli silahların sağlanmasına yardımcı olmuştur (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.75)

Başbakan İsmet İnönü, Tevfik Rüştü Aras ile Rusya ve ekonomisi hakkında Mustafa Kemal Atatürk’e detaylı bilgi veren 1929 tarihinde bir mektup yazmıştır. Bu mektubun yazılış tarihi sonrasındaki gelişmeler, SSCB ve Türkiye ilişkilerinin seyri konusunda mektubun önemli bir belge niteliğinde olduğunu ortaya koymaktadır. İsmet İnönü bu mektupta Rusya’nın kendisi üzerinde oldukça olumlu bir etki bıraktığından bahsetmiştir.

Ayrıca İsmet İnönü ve Tevfik Rüştü, Lev Mihayloviç Karahan ile aralarında geçen görüşmeden söz etmiş Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkilerden bahsedildiğini, yapılan üçlü görüşmede her alanda müspet sonuçlara ulaşıldığını yazmıştır. İsmet İnönü söz konusu mektupta Lev Mihayloviç Karahan ile Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın uzatılması konusunda anlaşmaya varıldığını da belirtmiştir (BCA,30-1-0-0,1-5-32).

1925 yılında yapılan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın ikili ilişkileri geliştirmesine bağlı olarak 1930 Sonbaharında Tevfik Rüştü Aras Moskova'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretin Türkiye ve SSCB arasındaki dostluğun güçlenmesine ve iki ülke arasındaki yakınlaşmanın daha sağlam biçimde ilerlemesine büyük katkısı olmuştur.

Ekim 1931'de SSCB Dışişleri Halk Komiseri Maksim Maksimoviç Litvinov Ankara'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur. Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Ankara'da Türk basın temsilcilerine verdiği demeçte Türk-Sovyet dostluğunun gelişmesi ve ileride Türkiye'ye yapılacak ekonomik yardım biçimlerinin genişletilmesi konusunda hazır olduklarını ifade etmiştir (Moiseyev ve Rozaliyev, 1958, s.40; BCA, 30-18-1-2, 23-70-18).

Daha sonra iki ülke arasında yapılan sözleşmelerle, Türkiye ve SSCB arasında iyi komşuluk ilişkilerinin güçlendirilmesi sağlanmıştır. 1932 yılında Başbakan İsmet İnönü başkanlığında Türk heyetinin 1 Mayıs kutlamaları sırasında Moskova'ya yaptığı ziyareti önemlidir.

İsmet Paşa'nın 24 Nisan-10 Mayıs 1932 tarihleri arasında SSCB'ye yapacağı ziyaret öncesinde, SSCB nin Türkiye Büyükelçisi Yakov Zaharoviç Surits'in 16 Nisan 1932 tarihli Dış İlişkiler Halk Komiserliği'ne gönderdiği telgrafında İsmet Paşa ile ilgili olarak şu ifadeler yer almıştır:

“İsmet Paşa, ticaret anlaşması konusunda anlaşmaya varmamızdan duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Önümüzdeki günlerde nota değişiminin yapılmasına dair söz verdi. Büyük bir heyecanla, İsmet Paşa yaklaşan ziyaretten söz etti. Heyetinin çok kalabalık olacağı için özür diledi. Bu ziyarete çok önem verdikleri için böyle bir karar aldıklarını belirtti; İsmet Paşa bizden çok şey öğrenmek ve bizimle daha güçlü ilişkiler kurmak istiyor”(Leyev, Dolya, Lavrentyev ve Rozanov,1969,s.233; Arbaç, 2019, s.45).

Heyet 26 Nisan sabahı Odesa limanına ulaşmıştır. Heyet üyeleri Odesa'da bir gün boyunca sanayi tesislerini gezerek incelemelerde bulunmuşlardır. Heyete katılan gazeteciler de basın merkezini ziyaret etmişlerdir. Şehir Meclisi Yürütme Komitesi Başkanı Yakov Zaharoviç Pahomov, akşam heyet onuruna bir ziyafet vermiş, İsmet İnönü o akşam verilen ziyafette, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin hem karadan, hem

denizden komşu olduklarını, Karadeniz'in onları ayırmayıp, aksine birleştirdiğini söylemiştir (Cumhuriyet, 1932).

Başbakan İsmet İnönü başkanlığındaki 26 Nisan 1932'de SSCB'ye ulaşan 35 kişiden oluşan bir heyet arasında Türk sanayi, tarım, kooperatif, milli eğitim ve sağlık bakanlığı temsilcileri, gazeteciler ve yazarlar yer almıştır. Sovyetler Birliği'ne giden heyette yer alan bazı üyeler, Sovyetler Birliği'nde araştırma ve inceleme yapmak için gitmişlerdir. Heyet üyelerinden bazıları Türkiye'ye döndükten sonra da heyette yer alan bazı uzmanlar, SSCB'de kalarak burada araştırma ve incelemelerini sürdürmüşlerdir. Milletvekilleri, müze, tiyatro, kulüp gibi faaliyetlerle ve kültürel çalışma metotlarıyla tanışmışlardır. İsmet İnönü'nün talimatıyla uzman grubu bilimsel araştırma enstitülerinin çalışmalarını araştırırken gazeteci ve yazarlar da Sovyet yazar çevreleriyle tanışmışlardır. Özellikle Maksim Gorkiy ile buluşmaları sırasında Türk ve Sovyet edebiyatının ulaştıkları başarıların paylaşılması ile ilgili bir değişim programı yapılması görüşülmüştür (Pravda, 1932; Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.98).

Başbakan İsmet İnönü başkanlığındaki heyette İsmet İnönü'nün dışında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, CHP Genel Sekreteri Recep Peker, Başvekalet Kalemi Mahsus Müdürü Vedit, Hariciye Kalemi Mahsus Müdürü Kemal Aziz, Üçüncü Daire Genel Müdürü Vasfi Bey ve idaresindeki memurlar Polis memuru Kaşif Efendi, Ziraat uzmanı sıfatıyla Yozgat Milletvekili Tahsin Coşkan, Uşak Şeker Fabrikası Müdürü Remzi Bey, İstanbul Mebusu Alaeddin Cemil, İktisat Vekaleti Sanayi Umum Müdürü Ahmet Şerif Önay, Defterdar Fabrikası Müdürü Şevket Turgut, Sanayi Müşaviri Kamil İbrahim, Maarif Vekaleti Milli Talim ve Terbiye Dairesi Reisi İhsan Beyler katılmıştır. Seyahat heyeti siyasi olduğu kadar aynı zamanda iktisadi ve sanayi heyetidir. Heyetin büyüklüğü, heyette yer alan devlet adamları, iktisatçı üyeler incelendiğinde Türk Hükümeti'nin bu ziyarete politik ve ekonomik açıdan çok büyük önem verdiği hemen göze çarpıyordu (BCA, 30-18-1-2, 27-25-1; Perinçek, 2011,s.197).

28 Nisan 1932 tarihinde Bakanlar Kurulu Başkanı İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti onuruna verdiği yemekte yaptığı konuşmada Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Vyacheslav Mihayloviç Molotov şunları söylemiştir:

“ Sayın Bakanlar Kurulu Başkanı(Başbakan),

Sovyetler Birliği'nin başkentinde bulunduğunuz bu günü, Sovyet-Türk dostluğunun gelişmesinde önemli bir gün olarak addetmememe izin veriniz. Bu günü önemli bir gün

addetmemin nedeni, Sovyet Hükümet üyelerinin, dostumuz Türkiye Cumhuriyeti'nin seçkin politikacısı olan sizinle Bay Başkan direkt olarak ilişki kurma olanağı buldukları içindir. Bu günün çok önemli olduğunu düşünüyorum, çünkü Sovyetler Birliği'ne, üst düzey siyasi düşünce temsilcileri olarak eşlik ettiniz. Bu günü önemli sayıyorum, çünkü Siz, Sovyetler Birliği'ne yeni Türkiye'nin siyasi düşünce, basın, ülke ekonomisi ve kültürünün üst düzey temsilcilerinin eşliğinde geldiniz, onların Sovyetler Birliği'nde bulunması ekonomik, kültürel, eğitim, araştırma ve diğer alanlarda Sovyet inşaatı ve kurumlarını tüm yönleriyle tanımaları için çok önemli olacaktır. Bu noktayı belirtmek isterim, çünkü karşılıklı aşinalık, karşılıklı anlayışın göstergesidir ve karşılıklı anlayış, Sovyet-Türk dostluğunun sağlam temelidir. Sovyet-Türk dostluğunun önemi, Sovyet-Türk ilişkilerinin çok ötesinde, doğrudan uluslararası olayların potansiyelinde yaşanmış eski ve deneyimli bir dostluktur. Bu dostluk gerçekten tarihi diye adlandırılabilir.

Bu dostluk, Türkiye ve Sovyetler Birliği halkının bağımsız olma hakkı ve hayatlarını, çıkarlarına uygun biçimde yeniden kurma hakkı için amansız bir savaş vermek zorunda oldukları emperyalist savaşın sonunda doğmuştur. Her iki taraf da, eski rejimin mirasıyla savaşmakla kalmayıp aynı zamanda dış müdahaleye karşı devrimci kazanımlarını da savunmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde halklarımız arasındaki işbirliği ve dostluğun temelleri atıldı. O günden bu yana geçen 12 yıl, Sovyet-Türkiye ilişkilerinin ve işbirliğinin sürekli gelişmesini sağlamıştır. Bu, tarafların her ikisinin de çıkarlarına uygun ve sürekli olarak uygulanan barış politikasını yansıtan bir dizi önemli siyasi, ekonomik anlaşma ve uzlaşmalara da yansımıştır. Siyasi ilişkiler alanında Sovyet-Türk işbirliği, politik bir nitelik taşıyan yeni bir tür anlaşma oluşturdu-saldırmazlık ve tarafsızlık paktları, bunların ilki 17 Aralık 1925' teki Sovyet-Türkiye paktıydı. Bu pakt, tarafların üçüncü ülkelerle ilişkilerini düzenlemede defa örnek olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Sovyet-Türk ilişkilerinin temelini oluşturan ilkeler, zamanın sınanmasıydı ve her iki taraf için de canlılıklarını ve üstün önemini gösterdi. Ülkelerimizdeki sosyo-ekonomik yaşam biçiminin tüm farklılıklarına rağmen, karşılıklı ekonomik ilişkilerimiz de gelişmektedir”(Leyev, Dolya, Lavrentyev ve Rozanov, 1969, s.284;Arbaç, 2019, s.46).

Taraflar 6 Mayıs 1932 tarihinde Kliment Yefromoviç Voroşilov'un dairesinde görüşmek için bir araya gelmişlerdir. Burada yapılan sohbet kaydı Rus kaynaklarında verilmektedir. Görüşmeye katılanlar İosif Vissarionoviç Stalin, Vyaçeslav Mihayloviç Molotov, Kliment Yefromoviç Voroşilov, Maksim Maksimoviç Litvinov, Lev Mihayloviç Karahan, Yakov Zaharoviç Surits, İsmet Paşa, Tevfik Rüştü Bey, Hüseyin Ragıp Bey'dir. Bu sohbet kaydı belgesinin başlığı ise Rus Dışişleri Bakanlığı'nın Dış Politika Belgeleri'nde 15. Cildinde, “Stalin, Molotov, Voroşilov, Litvinov, Karahan, Surits, İsmet Paşa, Tevfik Rüştü-Bey, Hüseyin Ragıp Bey'in hazır bulunduğu 6 Mayıs 1932 tarihinde Voroşilov'un dairesinde kısa sohbet kaydı” ında şöyledir;

“V.M. Molotov, Sovyet hükümeti tarafından İsmet İnönü'ye hediye edilen tam donanımlı araba, traktör, 2 kamyon, bir otobüs ile ilgili raporu okur. Türkiye'ye verilecek kredinin süresi 20 yıl, tutarının 8.000.000 Doların faizsiz olması, ödemenin Türk mallarıyla azar azar yapılmasına itiraz edilmeyecektir. Tevfik Rüştü Aras malların geri ödenmesinde, Türk devlet bankasının yıllık kredi akreditasyonlarında, Sovyet hükümetine yapılan kredi ödemelerinin tamamı karşılığında Türk mallarını satın almış olarak gösterileceğini açıklamıştır. Tevfik Rüştü Aras, Dışişleri Bakanı olarak Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye kredi açtığı haberinin tüm dünyada uyandıracak büyük heyecanı ve bu yardım sayesinde Türkiye'nin sanayileşme yolunda olduğunu beyan etmiştir. Sonuç olarak, İ.V. Stalin, şu anda Türkiye'ye mümkün olan her türlü yardımı sağladığını ve; 2-3 yıl sonra ekonomik

başarılarımızın güçlenmesiyle, "daha iyi görürüz" diye belirtmiştir. İsmet İnönü, Stalin'in bu vaadinin çok değerli olduğunu" ifade etmiştir (DVP, 1969, s.302-303; Pravda, 1932).

İsmet İnönü ve beraberindeki heyet onuruna Moskova ve Leningrad'da özel at yarışları düzenlenmiştir(Cumhuriyet,1932;Milliyet,1932). İsmet İnönü'ye Moskova'da yarışmada birinci gelen "Vihr" (Kasırga) isimli at hediye edilmiştir. İsmet İnönü Kremlin'de Sovyet üst düzey yetkililerle görüşme yapmış ve yaptığı görüşmelerde ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi üzerinde durulmuştur. Resmi görüşmeler dışında İosif Vissarionoviç Stalin İsmet İnönü ile bizzat ilgilenmiş, Stalin İsmet İnönü'ye başta otomobil fabrikası olmak üzere, demir-çelik, kumaş fabrikalarını gezdirmiştir. Stalin ile otomobil fabrikasını gezen İsmet İnönü de bundan çok etkilenmiştir (Perinçek, 2011, s.198;Arbaç,2019,s.48).

Sovyetler Birliği'nde yaptığı görüşmeleri tamamlayan İsmet İnönü başkanlığındaki Türk heyeti yurda dönmüş ancak İsmet İnönü ile birlikte aynı heyette bulunan tekstil uzmanları Şerif Onay ve Kamil İbrahim, Sovyetler Birliği'nde kalarak ülkedeki sanayi enstitülerinin yanı sıra, tekstil ve tekstil ürünlerinin hazırlandığı tezgahların yer aldığı fabrikalar başta olmak üzere yaklaşık yetmiş kadar kurumu gezerek incelemelerde bulunmuşlardır. Uzmanlar, SSCB'de yaptıkları ziyaretler sonucunda gördükleri ağır sanayi ve tekstil sanayine hayran kalmışlardır ve Türkiye'nin tekstil sanayisinin ihtiyaç duyduğu donatımın yüzde 90'nının Sovyetler Birliği'nden sağlanabileceğini belirtmişlerdir (Koleşnilov, 2010, s.68-69). Uzmanlarla birlikte SSCB'ye yapılan bu ziyaret sonrasında Kayseri ve Nazilli'de tekstil fabrikalarının kurulması yönünde karar alınmıştır.

İsmet İnönü ve heyetinin İ.V. Stalin başkanlığında yaptığı görüşmede Türkiye'nin Beş Yıllık Kalkınma Planı doğrultusunda kullanılacak Sovyet yönetiminden talep edilen 8 milyon Dolarlık kredinin verilmesini öngören protokol, 21 Ocak 1934 tarihinde imzalanmıştır. Stalin'in özel emriyle Türkiye'ye bu kredi 20 yıllığına ve sıfır faizle verilmiştir. İki ülke yöneticileri arasında yapılan bu protokolde, Türkiye'nin aldığı krediyi daha çok sanayi ve teknik alanda kullanması öngörülmüş ve Türkiye'nin bu krediyi tarım ürünleriyle azar azar ödemesi karara bağlanmıştır. Bunun yanı sıra protokolde kredinin geri ödenmesinde paranın değer kaybetmemesine önem verilmiştir. Türkiye'den ithal edilecek mallar iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda belirtilen mal fiyatlarının dünya standartlarından aşağı olmaması istenirken, ikinci kısımda yer alan mal fiyatlarının ise Türkiye'nin üçüncü ülkelere sattığı fiyattan aşağı olmaması istenmiştir. Sovyetler Birliği verdiği bu kredinin yanı sıra ayrıca da bu krediyle kurulacak olan

fabrikaların projelerini yapma, tesisleri inşa etme ve donanımını kurma gibi işleri de üstlenmişlerdir. Bu anlamda Sovyetler Birliği'nden çok sayıda teknik uzman kadrosu Türkiye'ye gelerek Türk meslektaşlarıyla birlikte sanayi kuruluşlarının kurulmasına, teknik kadronun yetiştirilmesine, uzmanlaşmasına ve bu kuruluşların faaliyete geçirilmesine yardımcı olmuşlardır (Arbaç, 2019, s.49; Tacibayev, 2004, s.102).

Leningrad'daki incelemelerinin ardından Moskova'ya dönen İsmet İnönü başkanlığındaki heyet, buradan Türkiye'ye doğru yola çıkmıştır. Türk heyeti 11 Mayıs günü yine aynı gemiyle Türkiye'ye ulaşmıştır. İsmet İnönü ve heyetinin Rusya seyahati ve seyahat sırasında bizzat şahit oldukları ekonomik kalkınma, siyasi yapılanma Türkiye için önemlidir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde alınan kredi, ülkenin sanayi yatırımları yapmasını sağlamıştır. Uzun çalışmalar sonucunda hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile (1934-1938) Türkiye, Sovyet Birliği'nden sonra planlı ekonomik model uygulayan ikinci ülke olmuştur(Arbaç, 2019,s.49).

İsmet İnönü ve Tevfik Rüştü Aras'ın SSCB'de bulunduğu sürecin önemine ilişkin TASS HABER AJANSI'nın haberi, 8 Mayıs 1932 tarihli Pravda gazetesinde yer alan haberin başlığı: "SSCB ve Türkiye Arasında Ekonomik ve Kültürel İlişkilerin Güçlendirilmesi Hakkında" 8 Mayıs 1932, TASS Haber Ajansının Haberi şu şekildedir:

Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Başkanı İsmet İnönü ve beraberindeki Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, SSCB'de bulundukları süre içinde Sovyet hükümetinin tüm sorumlu yetkilileriyle defalarca görüşmelerde bulunmuşlardır. İlgili büyükelçiler bu görüşmelerde hazır bulunmuşlardır. Görüşmeler, oldukça içten ve dostça bir ortamda devam etmiştir öyle ki, her iki ülkeyi ilgilendiren uluslararası problemlerin yanı sıra, iki ülke arasındaki ilişkilerde karşılıklı acil sorunların geniş bir biçimde görüşülmesine imkan sağlamıştır. Geçmişte iki ülke arasındaki yakın işbirliği politikasının, doğruluğunun kendisini ortaya koyduğu vurgusu yapılmış ve uluslararası arenada da sadece ortak barışla ilgili çıkarların korunması değil, bu işbirliğinin genişletilmesi konusunda tam bir görüş birliğine varılmıştır. Türkiye ile SSCB arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkiler sorunlarına özel ilgi gösterilmiştir. Türk misafirlerinin SSCB'deki ekonomik yapı ve Sovyet biliminin eserleri ile doğrudan tanışması yönden bu alanlarda her iki ülkenin önünde duran görevlerin büyük benzerliğini, daha geniş ve etkili iletişimle pratik imkanlara sahip olunduğunu ortaya koymuştur. İki ülke arasındaki kültürel ilişkileri, özellikle de her iki ülkenin bilimsel enstitüleri arasında canlı ve doğrudan ilişkiler kanalıyla geliştirmenin yararlı olduğu kabul edilmiştir (Pravda, 1932; Tısminev, 1946, s.551-552;Arbaç, 2019,s.50).

1932 yılı ortalarında SSCB hükümeti ile varılan anlaşma gereğince Türkiye'de inşa edilecek tesislerin projelerinin hazırlanması için Sovyet eksper gurubu Türkiye'ye gönderilmiştir. Sovyet eksperler ilk önce tekstil fabrikalarının Kayseri ve Nazilli'de kurulmasını önermişler, Türk Hükümeti ise Sovyet kredisini aldıktan sonra Sovyet

uzmanlarının tekliflerini onaylamıştır. 1934 yılı Ocak ayında Ankara’da SSCB’den alınacak kredi ile ilgili protokol imzalanmıştır. Bu protokolle 8 milyon Dolarlık toplam kredinin Türk Hükümeti tarafından dört yıl içinde Sovyetler Birliği’nden değişik türde makine ve teçhizatların siparişler yoluyla gerçekleştirilmesi karara bağlanmıştır. Bu kredi Türkiye’nin ilk beş yıllık sanayi planının kurulması için gereken toplam paranın 3/1’ini oluşturmuştur (BCA,30-18-1-2, 42-3-5; Moiseyev ve Rozaliyev, 1959, s.50).

İsmet İnönü’nün Rusya ziyareti sırasında İosif Vissarionoviç Stalin ile yapılan görüşmelerde ele alınan başlıca konular arasında öncelikle Türkiye’ye verilecek kredi ve buna bağlı olarak Türkiye’nin Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne girişi ve Balkan Paktı’dır (Perinçek, 2011,s.199).Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne girmesinden önce gerçekleşen bu ziyaretin bir amacı da Sovyet yetkililerinin bu konuyla ilgili tereddütlerini gidermekti.Bunun yanısıra Balkan Paktı ile ilgili olarak Sovyetlerin bu konudan duydukları rahatsızlıkları giderilmeğe çalışılmıştır. Heriki konu siyasi anlamda oldukça önemli idi.

İsmet İnönü, Dünya İktisadi Buhran yaşadığı bir dönemde, ülke için yapılacak planları ve ihtiyaçları ortaya çıkaran önemli yılları kaleme aldığı “Hatıralar 2”adlı eserinde şöyle dile getirmektedir:

“İktisadi buhran devirleri, bizim plan hususundaki görüşümüzü ve ihtiyacımızın da başlıca hedefi, bunları meydana çıkaran önemli yıllar olmuştur. Plan meselesini, 1932’de Rusya’ya yaptığım seyahatin başlıca hedeflerinden biri olarak düşünmüşümdür. Ruslar planın mali kaynaklarını nasıl buluyorlar, şimdiye kadar plandan ne gibi neticeler almışlardır, bugünkü durumları nedir, kendi ihtiyacımıza ve halimize göre çıkaracağımız neticeler ve tedbirler ne olabilir? Rusya seyahatinde başlıca hedefim bunları keşfetmeye çalışmak olmuştur. Nitekim Sovyet Rusya’dan, planı, ihtiyacımıza göre ciddi bir tedbir olarak düşünmek gerektiği kanaati ve kararı ile döndüm”(İnönü, 1987, s.275;Arbaç, 2019,s.51).

İsmet İnönü’nün resmi ziyaret programına dahil olarak Kızıl Meydan’da Lenin’in Mozolesi’ni gezdiği sırada İ. V. Stalin dahil tüm idarecilerin orada olduğunu İnönü’nün Hatıralar II adlı eserinden öğreniyoruz. İnönü’nün ifadesiyle Kara ve Deniz Kuvvetleri Halk Komiseri Kliment Yefromoviç Vorosilov’un da orada olduğu ve tüm görüşmelerde hazır bulunduğunu öğreniyoruz. İnönü bu ziyaret sırasında İ.V. Stalin’in isteği üzerine silah fabrikalarının Uralların arkasında yapıldığını öğrenmiştir. İsmet İnönü ile yaptığı görüşmelerde İosif Vissarionoviç Stalin, Batı Avrupa ile tekrar büyük bir savaş olacağına inandıkları için çıkacak bu savaşa hazırlık yaptıklarını ifade etmiştir”(İnönü, 1987, s.253).

Türkiye, 1932 yılının yazında Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Bu durumla ilgili olarak SSCB hükümetine bir nota göndererek Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile 17 Aralık 1925 yılında Paris'te imzaladığı Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın geçerli kalacağı ve Milletler Cemiyeti'ne üye olmasının Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı izlediği siyaseti olumsuz etkilemeyeceğini bildirmiştir" (Kireyev,2007, s.214).

Başbakan İsmet İnönü Başkanlığında Türk heyetinin 1932 yılı Mayıs ayında Sovyetler Birliği'ni ziyaretinde ele alınan Türk-Sovyet ekonomik işbirliğinin genişletilmesi konusu, görüşmelerin ana konusu olmuştur. Yapılan görüşmelerden sonra yayımlanan bildiride, İsmet İnönü Sovyet hükümeti yöneticileriyle yaptığı sohbetlerde Türkiye ve SSCB arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkilerle ilgili sorunlara özel bir önem verildiğini ifade etmiştir (İzvestiya, 1932; Pravda, 1932).

Sonuç itibarıyla İsmet Paşa'nın Sovyetler Birliği ziyareti, Türk-Sovyet ilişkilerinin ekonomik işbirliğini geliştirme açısından olumlu sonuçlar vermiş ve ziyaret amacına ulaşmıştır. İsmet İnönü'nün Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret sonunda yapılan 1933 yılında Türkiye'ye gelen Sovyet uzman ve teknik ekiplerin yardımıyla 1934 yılının hemen başında Türkiye'de Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanmıştır.

İsmet Paşa'nın SSCB'ye yaptığı ziyaretten sonra, 1933 yılında iade-i ziyarette bulunmak amacıyla Sovyetler Birliği Başbakanı Vyaçeslav Mihayloviç Molotov'un Ankara'yı ziyareti kararlaştırılmıştır(Gürün,1991,s.132).Ancak daha sonra Vyaçeslav Mihayloviç Molotov'un hasta olduğu bilgisi Ankara Hükümeti'ne iletilmiştir.

V.M. Molotov'un hastalandığı bilgisine rağmen yapılması planlanan ziyaret ertelenmemiş, sadece katılacak heyette bir takım değişiklikler olmuştur. Bu durum Türk basınına da şu şekilde haber olmuştur:

"İcra Komiserleri Reisi Vyaçeslav Mihayloviç Molotov gribe tutulmuştur, hekimler seyahatine müsaade etmemektedirler. Vyaçeslav Mihayloviç Molotov'un rahatsızlığı haberi bizi müteessir etmiştir. Rus devletinin bu büyük şahsiyetinin bu seferki ziyaretinden mahrum olacaksak da herhalde bir müddet sonra memleketimizde selamlamak ümidiyle müteselli oluyoruz. Rus heyetine Sovyet Rusya'nın namdar bir şahsiyeti Kızıl Ordu'nun Başkumandanı Harbiye Komiseri Vorosilov yoldaş reislik etmekte ve Vyaçeslav Mihayloviç Molotov'un vekili olarak gelmektedir" (Akşam, 1933).

Sovyet Başbakanı V.M. Molotov, beklenmedik rahatsızlığı karşısında programdaki değişiklik nedeniyle Türkiye Başbakanı İsmet Paşa'ya bir telgraf çekerek duyduğu üzüntüyü ifade etmiştir. Bu telgrafta şu ifadeler yer almıştır:

"Türkiye Cumhuriyeti'ni, onuncu yıldönümünde önemli gününde ziyaret hususundaki eski arzumu tahakkuk ettirmek imkansızlığına çok müteessirim. Müessif bir rahatsızlık, zati devletlerini tekrar görmek ve derin intibainı muhafaza ettiğim Moskova'da yaptığımız mükalemeleri ve zat-ı devletlerine olan en iyi hislerimi tekrarlamama mani oluyor. Türk milleti ve Hükümeti'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıldönümü bayramına bizzat iştirak edemeyeceğime ve şahsen tebrikatta bulunamayacağıma fevkalade müteessirim (Milliyet, 1933). Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıldönümü münasebetiyle şimdiden tebriklerimi arz ederim. Yeni Türkiye'nin yalnız Türk milleti için değil, fakat aynı zamanda Türkiye'nin bütün hakiki dostları için de medar-ı iftihar olan muvaffakiyetlerinden duyduğum sevincin ifadesini kabul ediniz. Derin muhabbet ve dostluk hislerimin kabulünü rica ederim." (Milliyet, 1933; Akşam, 1933).

İsmet Paşa da bir telgrafla şöyle yanıt vermiştir: "Nazikane eseri dikkatinizden ve Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıldönümü münasebetiyle bana yapmak lütfunda bulunduğunuz tebriklerden dolayı hararetili teşekkürlerimi zati devletlerine tekrar ederken yakında görüşmek üzere muhabbetimin ve samimi dostluğumun ifadesini gönderiyorum" demiştir (Akşam, 1933; Turan, 2003, s.1).

Vyaçeslav Mihayloviç Molotov'un yerine SSCB Kara ve Deniz Kuvvetleri Komiseri General Kliment Yefromoviç Voroşilov başkanlığında kalabalık bir Sovyet heyeti, 26 Ekim 1933'de Türkiye'ye gelmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 10. yılı dolayısıyla yapılan törene de katılmıştır (Pravda, 1933; Moiseyev ve Rozaliyev, 1958, s.40-41).

Bu heyette, SSCB Dışişleri Komiser Yardımcısı L. M. Karahan, Rusya Eğitim Halk Komiseri A.S. Bubnov, SSCB Merkezi İcra Komitesi'nin teknik eğitiminden sorumlu başkanı ve Eğitim Halk Komiser Yardımcısı G.J. Krıjanovski, Kızıl Ordu Süvari Birlikleri Müfettişi Askeri Meclis Üyesi S.M. Budyonnıy ve SSCB'nin Türkiye'deki Büyükelçisi Ya. Z. Surits yer almıştır (Koleşnikov, 2010, s.33; Koptevski, 2003, s. 87; Kireyev, 2007, s.214).

Sovyet General Kliment Yefromoviç Voroşilov ve heyetinin programına göre misafirleri getirecek olan İzmir Vapuru, askeri mihmandar ve Dışişleri Bakanlığı Özel Kalem Müdürü 24 Ekim'de Sivastopol'da olacak, 25 Ekim'de misafirler Sivastopol'dan hareket edecek ve İstanbul'a geleceklerdi (Milliyet, 1933; Turan, 2003, s.2).

Kliment Yefremoviç Voroşilov ve Sovyet heyeti Sivostopol İstasyonu'nda Türkiye'nin Moskova Sefiri Hüseyin Ragıp Bey, Muzaffer Paşa ve Türk Askeri Heyeti, Dışişleri Bakanlığı Özel Kalemi Müdürü Refik Amir Bey ve Sovyetlerin Ankara Sefiri Yakov Zaharoviç Surits tarafından karşılanmış ve İzmir Vapuru ile İstanbul'a hareket edilmiştir.

26 Ekim tarihinde İzmir Vapuru Türkiye sahillerine yaklaşırken Kliment Yefremoviç Voroşilov, Başbakan İsmet Paşa'ya vapurdan şu telgrafi göndermiştir:

"Türkiye sahillerine yaklaşırken, yakında yapacağımız ve milletlerimiz arasındaki sarsılmaz dostluğu daha ziyade kuvvetlendireceğine emin bulunduğumu telakki münasebetiyle derin memnuniyetimi zatî devletlerine arz etmekle bahtiyarım. Samimi selamlarımın kabulü zati devletlerinizden rica ederim. Başvekil Hazretleri" (Akşam, 1933).

Sovyet Heyeti'ni getiren İzmir Vapuru 8.30'da Boğaz açıklarına gelmiş ve iki Türk torpidosu vapuru karşılamıştır. Vapur Büyükdere Mevkii'ne geldiği zaman Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Bey, Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa, Dışişleri mihmandarları vapuru burada karşılamışlar ve vapura çıkarak Sovyet konuklara "Hoş Geldiniz" demişlerdir. Vapur boğazdan geçerken iki sahil boyunca biriken İstanbul halkı, heyete büyük tezahüratta bulunmuştur. Daha sonra konuklar Tophane rıhtımına çıkmışlar ve burada Vali Muavini, Emniyet Müdürü tarafından karşılanmışlardır. Rıhtımda askerî merasim yapılmış ve Sovyet Marşı çalınmıştır (Milliyet, 1933).

Sovyet konukları, açıklarda 18 uçaktan oluşan bir filo karşılamış ve İzmir Vapuru üzerinde uçuşlar yapmıştır. İzmir Vapuru'na Cervenska Ukraina ve Prefintern kruvazörleri eşlik etmiştir. Sovyet konukların bindikleri vapurlar Bebek açıklarından itibaren sandal, motor tarafından karşılanmış ve her tarafta halkın büyük tezahüratıyla karşılaşmışlardır (Akşam, 1933).

Ziyarete, basın ilgisine de çok büyük olmuştur. Bu amaçla Falih Rıfkı Atay, köşesinde "Büyük Dostlara Selam" başlığıyla bir yazı kaleme almıştır. Bu yazısında;

"İkisini (Mustafa Kemal ve Lenin) de dünya inkâr ve tecrit ederken, Leninizm ve Kemalizm birbirlerine inandılar ve mefkure mücadelesinin yılmaz, yıkılmaz, yenilmez ve düşürülmez irade ve iman ateşi içinde kaynaştılar. Moskova'nın onuncu yıldönümü bayramı bizim de bayramımızdı. Ankara'nın onuncu yıldönümü bayramının Stalin'in memleketinde de aynı his ile karşılandığından eminiz" biçiminde yazmıştır (Perinçek, 2005, s.215).

Sovyet heyeti, 29 Ekim 1933'de Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümü dolayısıyla yapılan askeri geçit törenine katılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa, İsmet Paşa ile birlikte Kliment Yefremoviç Voroşilov askeri geçide katılarak askeri birlikleri dolaşmıştır (Dolya, Miroşniçenko ve Popov, 1970 s.839).

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, TBMM dördüncü dönem üçüncü toplanma yılı nedeniyle yaptığı konuşmada Sovyet Rusya'ya bakışı ve gelinen noktayı şu biçimde ifade etmiştir:

"Efendiler! Bu sene, mümtaz bir Sovyet Heyeti'nin cevap ziyaretini kabul ettik. Bu ziyaretin onuncu yıl bayramına tesadüf ettirilmesi, iki memleket arasındaki münasebetlerin derin samimiyetini gösteren mesut bir vesile olmuştur. İki memleketin çetin zamanlarında kurulmuş olması, on beş senedir türlü imtihanlardan daha kuvvetli çıkmış bir dostluğun daima yüksek kıymeti haiz olması, beynelmilel sulh için değerli ve ehemmiyetli bir amil olduğundan hiçbir zaman tereddüd edilemez " (ASD, 1997, s.92).

Sovyet konuklar Vali ve Kolordu Komutanı'nı da ziyaret etmişlerdir. Öğlen Vali Perapalas Otelinde konuklara bir ziyafet vermiştir. Ziyafet çok samimi bir havada geçmiş ve Sovyet konuklar onuruna verilen ziyafette Başbakan İsmet İnönü'nün konuşmasının ardından, Kliment Yefremoviç Voroşilov da Gazi Mustafa Kemal'e SSCB'nin derin saygısını sunarak bir konuşma yapmış ve ardından şu sözleri söylemiştir: "Yaşasın Türk-Sovyet dostluğu! Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. Yılı! Yaşasın yüce Türk Halkı!" diyerek tezahüratta bulunmuştur. Ziyafette Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in yanı sıra, Başbakan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi-Paşa, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü, Milli Savunma Bakanı Zekai Bey, Büyük Millet Meclisi üyeleri ve Başkanı Kazım-Paşa, Moskova'daki Türk Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey ve Ordu mensupları yer almıştır (Pravda, 1933, İzvestiya, 1933).

Sovyet konuklar Haydarpaşa'ya geçerek Ankara'ya hareket etmiştir. Heyet beraberinde Mustafa Kemal'e ve İsmet İnönü'ye hediye edilmek üzere çok değerli iki cins at getirmiştir (Akşam, 1933).

Sovyet General Kliment Yefremoviç Voroşilov verilen ziyafette, Sosyalizmin inşası için beş yıllık ekonomi planını başarıyla uygulayan Sovyetler Birliği halklarının, Türk halkının ekonomik ve kültürel gelişim alanındaki başarılarını büyük dikkat ve sevinçle takip ettiğini ifade etmiştir. Geçmişten miras kalan önyargıların kesin olarak ortadan kaldırılmasının Türkiye'nin değişmesine ve kültürel gelişiminde büyük başarı kazanılmasını sağladığını vurguladıktan sonra şunları ilave etmiştir:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik inşası alanındaki başlıca zaferlerinden çok memnunuz. Cumhuriyet öncesi sanayide bulunmayan işletmeler dahil olmak üzere yeni sanayi işletmelerinin yaratılması Türkiye ekonomisi için son derece faydalı, yeni demiryollarının inşası, son olarak da Türk devletinin ulusal devlet endüstrisinin büyümesini sağlama ve ülkenin ekonomik bağımsızlığını koruma amaçlı bir dizi önemli tedbirin başarısının yanı sıra, sanayi alanında iki ülke arasında karşılıklı işbirliği yollarının açılmasına da çok sevindik"(Tisminets, 1945, s.675-676).

Sovyet Heyeti, İstanbul'un yanı sıra Ankara'da da aynı coşku ile karşılanmıştır. Mustafa Kemal heyetle bizzat görüşmüştür. Cumhuriyetin 10. yıl kutlamaları için düzenlenen resmi geçide Mustafa Kemal ile birlikte katılan Sovyet heyeti başkanı Kliment

Yefremoviç Voroişilov ve heyeti iki ÷lke basınında geniş yer almış, Türk-Sovyet dostluğu bağlamında olağanüstü bir etki yapmıştır. Bunun dışında Sovyet Savunma Bakanı Kliment Yefremoviç Voroişilov, üç bin askerden oluşan Türk ordusunun toplantısına da katılmıştır (Pravda, 1933).

Sovyet basınında Kliment Yefremoviç Voroişilov başkanlığındaki heyetin karşılanmasına ilişkin SSCB'nin Türkiye Büyükelçisi Yakov Zaharoviç Surits tarafından Moskova'ya şu rapor gönderilmiştir:

“İstanbul'da bizim heyetimize yapılan karşılama ve gösterilen ilgi benim beklentilerimin çok üstünde olmuştur. Burada bulunduğum 10 yıl boyunca sadece yabancı ÷lkelerin heyetlerine değil, Mustafa Kemal hariç Türk devlet adamlarına da böyle bir ilgi gösterilmemişti... Voroişilov ve yoldaşlar İstanbul'da, soylu yabancılar olarak değil, bir halkın başka bir halkın yanına gönderdiği elçi olarak karşılandı” (Dolya, Miroşniçenko ve Popov, 1970, s.592; Akşam, 1933).

Cumhuriyetin onuncu yılı kutlamalarına katılmak üzere Türkiye'ye gelen Sovyet heyetinin Türkiye'de bulunduğu sırada SSCB Tüm Sovyetler Birliği Sanayi Odalar Birliği ve Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları arasında karşılıklı telgraflaşmalar olmuştur. Sovyet Ticaret Odaları Birliği İstanbul ve İzmir Sanayi ve Ticaret Odalarına, Cumhuriyetin onuncu yılını kutlama telgrafı yollamıştır (İzvestiya, 1933)

Sovyet Heyeti İstanbul'da Topkapı Sarayı, Eski Eserler Müzesi'ni gezmiştir. Saat 15'te heyet onuruna Ticaret Odası tarafından bir ziyafet verilmiştir. Akşam üzeri de Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp bey tarafından bir ziyafet verilmiştir. Ticaret Odası tarafından konuklara İstanbul manzaralarının bulunduğu birer albüm hediye edilmiş, konuklar aynı gün yani 7 Kasım'da Ertuğrul yatı ile Mudanya'ya oradan da Bursa'ya giderek ertesi gün Bursa'daki okulları gezmişlerdir (Akşam, 1933).

Başbakan İsmet İnönü'nün 1932 yılında Moskova'yı ziyaretinde 1 Mayıs törenine katılması üzerine General Kliment Yefremoviç Voroişilov başkanlığında Sovyet heyetinin, Cumhuriyetin 10. yıl kutlamalarına katılmak amacıyla 1933 yılı Sonbaharında Türkiye'yi ziyareti Türkiye ve SSCB arasında iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesini hızlandırmıştır. 1931 yılında SSCB Dışişleri Bakanı Maksim Maksimoviç Litvinov'un Ankara'yı ziyareti sırasında 1935 yılına kadar uzatılan 1925 tarihli imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması Kliment Yefremoviç Voroişilov'un ziyareti sırasında tüm ekleriyle birlikte 10 yıllık uzatıldığına dair protokol imzalanmıştır (Moiseyev ve Rozaliyev, 1958,

s.50). 29.11.1935 tarihli ve 3655 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla anlaşma 10 yıl uzatılmıştır (BCA, 301812, 1935, 60931).

Ayrıca SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Mihail İvanoviç Kalinin, Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafla Cumhuriyetin 10. yıl kutlamaları için Türkiye'ye gelen Sovyet heyetine gösterilen ilgiye teşekkür etmiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin giderek daha da güçleneceğine inandığını ifade etmiştir (Pravda 1933, İzvestiya 1933).

Cumhuriyet Bayramı törenlerine katılan Kliment Yefremoviç Voroşilov başkanlığındaki Sovyet Heyeti'nin İzmir gezisinin ardından, ziyaretin anısına İzmir'de büyük bir caddeye de "Voroşilov Caddesi" adı verilmiştir (İnönü, s.254).

Böyle bir davranış bize, 1933 yılında Kliment Yefremoviç Voroşilov'un Türkiye ziyaretinin iki ülke ilişkilerindeki büyük önemi göstermesi açısından çok değerlidir. Ancak İzmir'deki bu caddenin adı Atatürk'ün ölümünden sonra "Plevne Caddesi" olarak değiştirilmiştir. Bunda Atatürk'ün ölümünden sonra iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesinin büyük payı olmuştur.

Bu dönemde Türkiye ve SSCB arasında diplomatik ilişkilerle oluşan yakınlaşma, iki ülke arasında yapılan anlaşmalarla güçlenmiş bunun sonucunda ticari ve ekonomik ilişkilerde büyük ilerleme sağlanmıştır.

1.5.Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin 1923-1934 Tarihleri Arasında Ticari

ve Ekonomik İlişkiler

Milli Mücadele döneminde Sovyet Rusya ile TBMM hükümeti arasında başlayan dayanışma ve dostluğun temelleri Vladimir İlyiç Lenin ve Mustafa Kemal Atatürk tarafından atılmıştır. İki lider arasında kurulan dostluğun temelinde şüphesiz, iki ülkenin içinde bulundukları uluslararası durumun yanı sıra, ulusal ve ideolojik çıkarlar da önemli rol oynamıştır. İlişkilerin kurulmaya başladığı dönemde her iki ülke de ortak emperyalist düşmanlara karşı mücadele vermekteydi.

Sovyet Rusya TBMM hükümetinin kurulmasıyla TBMM hükümetini Avrupa'da tanıyan ilk ülke olmuştur. Mustafa Kemal'in 26 Nisan 1920 tarihli Vladimir İlyiç Lenin'e gönderdiği mektupla başlayan siyasi ilişkiler, 16 Mart 1921 Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması'nın imzalanmasıyla güçlü bir zemine oturmuştur. Türkiye ve Sovyet Rusya arasında imzalanan bu anlaşma ile Türk-Rus ilişkileri bir dönüşüme uğramıştır. Çarlık

Rusya'yı devirmiş Sovyet Rusya ile Osmanlıdan ayrılmış Türk Hükümeti arasında karşılıklı güvene dayalı bir anlaşma olmuştur.

Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilere hız verilmiştir. Ancak zaman zaman ortaya çıkan olaylar iki ülke arasında soğuk rüzgarlar esmesine neden olmuştur.

Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçisi olarak atandığı dönemde yaşanan bir olayın ikili ilişkilere olumsuz etkisi olmuştur. Moskova'daki Türk Askeri Ateşeliği 22 Nisan 1922'de Sovyet Gizli İstihbaratı (VÇK) üyeleri tarafından basılır ve Ateşelik'te çalışanlardan bazıları tutuklanır. Ali Fuat Paşa ile Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı Lev Karahan'ın karşılıklı notalaşmaları çözüme ulaşmaz. 10 Mayıs 1922'de Ali Fuat Paşa sınır dışı edilen personel ile birlikte Moskova'dan ayrılır ve Türkiye'ye döner (Cebesoy, 2017, s.374-375; Perinçek, 2011, s.140). Sovyet hükümeti daha sonra bu durum ile ilgili olarak 2 Temmuz 1922'de resmi olarak özürlerini bildirmiştir (Cebesoy, 2017, s.381).

Ayrıca Türk yetkililerin kabul etmemelerine rağmen, Komünist Enternasyonal'in 1922 yılı Ağustos ayında Komünist Halk Partisi'nin Kongresi'ne katılmak üzere Türkiye'ye gelmeleri de iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri olumsuz etkilemiştir (Koleşnikov, 2010, s.32; Zalyayev, 2009, s.23).

İki hükümet arasında zaman zaman yaşanan bu türlü siyasi gerginlikler, doğal olarak ekonomik ilişkilere de yansımıştır. Türkiye ve Sovyet Rusya arasında ekonomik ilişkilerin yeniden kurulması bir süre zor bir evreye girmiştir. Özellikle 1922 yılında başlatılan Türk-Sovyet ticari görüşmeleri durdurulmuş Ocak 1922'de Ankara'da açılan Sovyet Ticaret Temsilciliği kapatılmış ve tüm bu gelişmeler sonrasında bir ilerleme sağlanamamıştır. Bunun yanı sıra Türk Hükümeti 1923 yılı başında Sovyet mallarının ithalatını yasaklamıştır (Zalyayev, 2009, s.23; Kamalov, 2011, s.226).

Bu durum, Türkiye'de ticari faaliyette bulunan tüccarların da Sovyet hükümetiyle ticari ilişkilerde bulunmasına engel olmuştur. Ancak Türk hükümeti, 1923 yılı Ağustos ayında Türkiye'deki Sovyetler Birliği Ticaret Temsilciliği'ni faaliyete geçirmiş ve 1923 yılı Aralık ayında Sovyet mallarını ithal etmeye karar vermiştir (Yeršov, Lavrentyev, Miroşniçenko vd., 1968, s.17; BCA, 30-18-1-1, 8-40-16).

Sovyet Dışışleri Halk Komiseri G.V. Çiçerin, Türkiye ile başlayan ekonomik alanda oluşan tartışmanın sona erdiğini belirtmiş ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye buğday ve petrol sevkiyatı yaptığını ve Türk hükümetinin de Sovyet mallarının Türkiye'ye sokulması konusunda yasağı kaldırdığını, ticari bir anlaşma imzalanmasını beklemeden Sovyet mallarının ithal edilmesine izin verildiğini beyan etmiştir (Leyev, Dolya, Lavrentyev vd, 1969, s.200).

Türkiye ve SSCB arasındaki ticaret, 1923 yılı sonunda düzenli bir biçim almıştır. Aynı yıl içinde SSCB, Türkiye'ye 3 milyon liralık değişik mallar (Türkiye ithalatının %2,1) sevk etmiş ve Türkiye'den 1,7 milyon liralık (Türkiye ihracatının %2 si) tarım ve hayvansal ürün almıştır (Leyev, Dolya, Lavrentyev vd, 1969, s.200).

Bu dönemde Sovyetler Birliği Türkiye'ye, tahıl ürünleri, kerosen, çimento, kömür satmış, Türkiye'den de yün, deri ve diğer mallar almıştır (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.77).

Sovyet Ticaret Temsilciliği 1923 yılında yeniden açılmış olmasına rağmen ticaret anlaşması ancak 1927 yılında imzalanabilmiştir. İki ülke arasında yaşanan tüm olumsuz durumlara rağmen iki ülke arasında ticari ilişkiler sürmüştür.

1924 yılında 20 malın ihracat ve ithalatı için lisans zorunluluğunun ortadan kalkması ve İstanbul'da 1924 yılının Nisan ayı içinde Sovyet ürünlerinin sergilendiği bir panayırın açılması, 1925 yılında İstanbul'da Vneştorgbank (Dış Ticaret Bankası) (Arbaç,2019, s.40;Leyev, Dolya ve Rozanov, 1967, s.802) adlı Rus banka şubesinin açılması, iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin tekrar kaldığı yerden hızlı biçimde ilerlemesini sağlamıştır.

Mayıs 1924'te SSCB, Türk-Sovyet ilişkilerinde sorunların değerlendirilmesi için bir komisyon kurmuştur. 6 Haziran 1924'te Sovyet Dışışleri Komiserliği Türk tüccarlara vize verilme işlemlerinin kolaylaştırılması konusunda genelge göndermiştir. Aynı yılın Ekim ve Kasım aylarında da Sovyet yönetimi lisanssız Türk malları listesini genişletmiştir. 5 Kasım 1924'te Türkiye karayolu sınırında uygun Asya tarifesi getirilmiştir (Gasratyan, Moiseyev ve Şamsutdinov, 1968, s.132-133).Böylelikle iki ülke arasındaki ticaret hacmi artmıştır. Ticaret hacmi 1924 yılında (1913 yılı fiyatlarına göre) 24 milyon Rubleye ulaşmıştır (Godovoy oçyot, 1925, s.103-104).

1926 yılı baharında Ankara'da Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yapılan konferansta 1922 yılında başlatılan ticari ilişkilerin normalleştirilmesi üzerine görüşmeler yapılmıştır.

Konferansın ilk oturum tarihi olan 1 Nisan 1926'da çalışma organları olarak üç komisyon kurulması onaylanmıştır. Bu komisyonlar hukuk, gümrük ve ticari sorunlarla ilgilenen komisyonlar olmuştur (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.81).

Kurulan bu komisyonda iki ülke arasında yapılacak ticari işlemlerin, iki ülkenin topraklarındaki işlemleri yapacak kurum ve organizasyonların hukuki, gümrük ve ticari işlevleri tüm yönleriyle gözden geçirilmiştir. Türkiye ve SSCB'nin ticari temsilcilikte görevli temsilcilerinin diplomatik dokunulmazlığının sağlanması, denizcilik rejimi hakkında Türk menşeli malların Batum üzerinden Asya ülkelerine taşınması, bu malların kontrol düzeni ve gümrük tarifeleri konusunda karara varılmıştır. Gümrük tarifeleri konusunda taraflar, Sovyet mallarının Türkiye'de, SSCB'deki Türk mallarının da ticaret anlaşması ekindeki liste çerçevesinde bu rejimden yararlanması konusunda karar kabul edilmiştir. Ayrıca komisyonda Türk Sovyet sınırında yapılan ticaretle ilgili olarak, ithalat ve ihracat eşitliğini öngören konular görüşülmüştür (Gorohov, Kostilev, Stetsenko ve Kuki, 1964, s.741)

Sovyet Ticaret Temsilciliği'nin 1923 yılında Ankara'da yeniden açılmasından 4 yıl sonra Türkiye ve Sovyet Rusya arasında 11 Mart 1927 yılında Ticaret ve Denizcilik Anlaşması imzalanmıştır (BCA, 30-18-1-1, 23-19-12). Bu anlaşma ile iki ülkenin ticaret hacmi 1929 yılına gelindiğinde sürekli artış göstermiştir. İki ülke arasında hızla ivme kazanan ticari ve ekonomik ilişkiler bu dönemde oldukça olumlu yönde ilerlemiştir (Şamsutdinov, 1958, s.65).

Bu anlaşma ile Ankara'daki Sovyet Ticaret Temsilciği, Türkiye'deki Sovyet elçiliğinin bir parçası olarak kabul edilmiş ve ayrı bir antlaşma ile Türkiye'deki çeşitli illerde, Ticaret Temsilciliği açma hakkının Sovyetler Birliği'ne verilebileceği kararlaştırılmıştır (Smirnov, 1956,s.1984). Anlaşmanın 10, 11, 12 ve 15. maddeleri uyarınca Ankara ve İstanbul dışında (İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya veya Eskişehir'de olmak üzere) Türkiye'de beş noktada daha Temsilciliğin şubelerinin açılması kararlaştırılmıştır (Mejdunarodnaya jizn, 1927, s.60).

Bu anlaşma ile SSCB, transit ticaret gümrüklerinin kaldırılmasını tanımış ve bu şekilde Türk tüccarları Batum limanını kullanma hakkı kazanmışlardır. Ayrıca Sovyetler Birliği bu anlaşma sayesinde pratikte uygulamadığı, normalde ise çok az ülkenin tüccarlarına tanıdığı SSCB topraklarına vizesiz giriş hakkını, Türk tüccarlarına da tanımıştır (Gönlübol, 2014, s.79; TÜSİAD, 1999, s.105).

Bu açıdan bakıldığında Ticaret ve Denizcilik Antlaşması iki ülke arasında yapılan ticari boyutta ilk ve oldukça önemli bir anlaşma olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca bu anlaşma, SSCB'nin bir Doğu ülkesiyle imzaladığı ilk ticari anlaşma olma ayrıcalığına da sahiptir. Söz konusu anlaşma: vatandaşların ve tüzel kişilerin haklarını; ticari rejimle ilgili meseleleri, denizcilikle ilgili meseleleri, transit, gümrük maddelerini kapsıyordu. Bu anlaşma ekinde, her iki ülkenin birbirine sağladığı uygun gümrük tarifeleri ve en uygun ticari rejim konusunda iki protokol vardır (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.81).

Bu anlaşmayla iki ülke arasında resmi ticari ilişkiler başlamıştır, geçici lisanssız ürün ihracat ve ithalatı onaylanmış, Türk tüccarlarının Sovyetler Birliği'ne girişleri ve çıkışları kolaylaşmış (Leyev, Dolya, Lavrentyev, Rozanov, 1969, s.70) ayrıca Sovyet Ticaret Temsilciliği'nin şubelerinin Ankara dışında Türkiye'nin diğer şehirlerinde (İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya) açılmasıyla 1929 yılında yapılan ticaret hacminin, 1923 yılı ile kıyaslandığında aradaki oranın 5 kat oranında arttığı gözlenmiştir (21 milyon Ruble) (Koptevskiy, 2003, s.76-77).

Özellikle 1923-1929 dönem aralığında Türkiye'de özel sermaye birikiminin sağlanması için devlet büyük çaba harcamıştır.

Türkiye'de 1925 yılında İstanbul Ticaret Odası fiilen göreve başlamıştır. Aynı yıl Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu çıkmıştır. Böylece Ticaret ve Sanayi Odaları'nın üye sayıları bir anda on binin üzerine çıkarak büyük bir artış göstermiştir. 5 Nisan 1925 yılında şeker fabrikalarının kurulması ile ilgili kanun çıkmıştır. Şeker fabrikalarına İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası kredi sağlamıştır. Tarıma dayalı sanayi kurma eğilimlerinin ilk örnekleri olarak 26 Kasım 1926 yılında Alpullu Şeker Fabrikası ile 17 Aralık 1926 yılında ilk özel şeker fabrikası olan Uşak Şeker Fabrikası işletmeye açılmıştır. Bu dönemde uçak sanayinde ilk adımlar atılmıştır. 1925 yılında Kayseri'de kurulan tesislerde "PZI", "GothaHawk", "Hook", ve "Miles Magister" tipi küçük eğitim ve askeri amaçlı uçaklar üretilmiş, 1926 yılında ise Eskişehir'de Uçak Bakım ve Tamir Fabrikası kurulmuştur. 1929 yılında, Türkiye'nin ilk resmi nitelikteki fiyat endeksi yayımlanmış ve Birleşmiş Milletler kayıtlarına girmiştir (İSO, 2008, s.42).

Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan bazı kurumlar da yeniden ele alınmıştır. Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. İki yıl sonra da Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilerek Sümerbank Deri ve Kundura Sanayii Müessesesi adını almıştır. Fabrika bu dönemde kumaş üretimiyle birlikte diğer

fabrikalar için yedek parça ve çeşitli makineler üretmiştir. Feshane de Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilerek Feshane Mensucat TAŞ tarafından işletilmeye başlanmıştır. Adana ve Nazilli'de de araştırma istasyonlarıyla pamuk deneme tarlaları kurulmuştur (İSO, 2008, s.34).

Atatürk zamanında demiryollarına özel bir önem verilmiştir. İç pazarda üretilen ürünlerin kısa sürede ve uygun koşullarda gereken bölgelere ulaştırılabilmesinde gerekli olan ulaşım koşullarının yeterli olmadığı görülmüştür. Milli Mücadele sonunda kalan yolların çoğu toprak yoldur, bu nedenle de ulaşım zor koşullarda yapılabilmektedir. Savaş sonrası bozulan demiryolu hatları onarılmıştır. Bu anlamda demiryolu ağlarının millileştirilerek artırılması yoluna gidilmiştir. Ancak bu projeler yaklaşan 1929 Ekonomik Dünya Buhranı gibi nedenlerden dolayı amaçlandığı gibi artırılamamıştır. Devletçilik politikası, 1930'larda, özel sermaye birikimi üstünde genellikle olumlu sonuçlar vermiştir (Tezel, 1994, s.257).

Merkez Bankası'nın yanı sıra ve Türk Lirasının değerinin düşmesine engel olmak amacıyla Yabancı Bankalar Konsorsiyumu kurulmuştur. 20 Mart 1930'da ise Sovyet hükümeti Türkiye'de kurulan Bankalar Konsorsiyumu'na 500.000 Ruble tutarında para ile katılarak Türkiye'nin milli parasının korunmasına destek olmuştur (DVP, Leyeve, Dolya, Yerşov ve Kiktev, 1967, s.158-793)

Ayrıca Sovyetler Birliği Dış Ticaret Bankası olan Vneştorgbank, İstanbul'da kurulan Banka Konsorsiyumu'na girmiş, Sovyet dış ticaret kurumları ise Türkiye'ye Türk mallarını acilen satın almak için 1,6 milyon Dolar tutarında önemli bir döviz avansı aktarmışlardır (Moiseyev ve Rozaliyev, 1958, s.45).

Buna ilave olarak Sovyetler Birliği 11 Haziran 1930 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen kanunla Anonim Şirket biçiminde ve 15 milyon lira (100 liralık 150.000 hisse senedi) sermaye ile kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın kurulmasına aktif olarak katılmış ve 200.000 Ruble tutarında hisse senedi almıştır (DVP, 1967, s.689-832).

Böylece Sovyetler Birliği, Türkiye'nin ekonomik ve finansal durumunun istikrarı ve ülkenin bağımsızlığını güçlendirmek için alınan önlemleri desteklemiştir. SSCB, Türkiye ve diğer Doğu ülkeleriyle ticari ilişkilerini geliştirmek için de gereken önlemleri almıştır (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.105).

Ancak bu dönemde Türk tüccarlarının Sovyetler Birliği topraklarında bireysel ticaret uygulamalarında bulunmaları, planlı bir ekonomi uygulayan Sovyet ekonomisine zarar vermesi nedeniyle bu durum, iki ülke arasında kısa süreli krize yol açmıştır (DVP, 1967, s.156-161 ; Arbaç, 2019,s.40).

8 Ocak 1929 tarihinde Halk Komiserleri Şurası, 1929 yılında Bakü Fuarı'na götürülen mallar için gümrük ayrıcalıklarıyla ilgili kararnameyi kabul etmiştir. Bu ayrıcalıklardan Türkiye, İran ve Afganistan'dan gelen tüccarlar da yararlanmışlardır. Sovyet Hükümeti, 1929 yılında Nijniy Novgorod(Gorkiy) Fuarı'na getirilen mallar için de gümrük avantajı ile ilgili bir kararnameyi 28 Mayıs 1929 tarihinde kabul etmiştir. Türk tüccarları bundan da yararlanmışlardır (Agayants, Dolya, Strunnikov, 1967, s.326).

Türk tüccarlarının Nijniy Novgorod (Gorkiy) ve Bakü'de her yıl düzenlenen fuarlara katılmaları da iki devlet arasındaki ticaretin gelişmesine yardımcı olmuş (Gasratyan, Moiseyev, Şamsutdinov vd., 1968, s.103) ve böylece 1927 yılından itibaren Sovyetler Birliği, Uluslararası İzmir Fuarı'na katılmaya başlamıştır. Katıldığı yıl Sovyetler Birliği pavyonu tüm katılan ülkeler içinde en iyi pavyon seçilmiştir. Sovyet pavyonunda Sovyet dış ticaret organizasyonlarının malları sergilenmiştir. Bu mallar arasında petrol ürünleri, plastik ürünler (bunlar arasında başlıca galoş ve lastik ayakkabı), tekstil, ayrıca semaverler, bakır ve alüminyum kap kakak, el sanatı oyuncak ürünler, lüks mallar, gıda ürünleri, silikatlar, çimento, kömür, kiremit yer almıştır (Petrosyan ve Yusupov, 1973, s.102).

Sovyetler Birliği Türkiye'de fuar ve sergilere katılmıştır. 1931 yılı Ocak ayında Ankara'da yapılan uluslararası tarım ürünleri fuarına, Tarım kongresine katılmıştır. Kongrede tarım ve hayvancılıkla ilgili konular tartışılmıştır. Sovyet pavyonuna çok sayıda ziraat mühendisi ve köylüler ilgi göstermiştir. Fuarda çeşitli tarım ürünleri hayvancılık, tohum ve teknik kültür ürün numuneleri, tohumlar ve diğer sergilenen ürünler yer almıştır. Fuarda bazı Sovyet filmleri de gösterilmiştir (Yerşov, Lavrentyev vd.,1968, s.765).

7 Ocak 1931'de Sovyet pavyonunu Mustafa Kemal bizzat ziyaret etmiş ve Sovyet temsilcilerini, tarım alanındaki parlak başarılarından dolayı tebrik etmiştir (Yerşov, Lavrentyev vd.,1968, s.17).

SSCB'nin her yıl İzmir Fuarı'na da katılması sayesinde Sovyet ticaret kuruluşları Türk-Sovyet işbirliği imkanlarını açıkça göstermişlerdir (Moiseyev ve Rozaliyev, 1958, s.49). Her iki taraf 11 Mart 1927 yılında yapılan anlaşmaya uygun ticaret yapılması için uğraşmışlardır. 1929-1930 yıllarında yapılacak ticari oranlarla ilgili bu anlaşmaya ek maddeler ilave edilerek iki ülke arasında yapılan ticaretin normal çizgide olması hedeflenmiştir. Türk tüccarların ticareti, Türk topraklarında yapmalarına karar verilmiştir. İki ülke temsilcilerince yapılan ihracatın Türk Pazar fiyatlarına göre 13 milyon Rubleyi geçmemesi kararlaştırılmıştır (Agayants, Dolya ve Strunnikov, 1967, s.753).

Süresi dolan 11 Mart 1927 Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'nı tekrar gözden geçirmek için 14 Ocak 1930 yılında Moskova'da Sovyet-Türk konferansı düzenlenmiştir. Türkiye ve SSCB arasında ticaret hacminin iyileştirilmesi yönünde Lev Mihayloviç Karahan öneride bulunmuştur (İzvestiya, 1930). Uzun ve zorluklarla dolu bir yıl boyunca süren görüşmelerin ardından, Türkiye ve SSCB arasında 16 Mart 1931'de Ticaret ve Denizcilik Anlaşması (Yeršov, Lavrentyev vd, 1968, s.187-195) ve ek protokol (Yeršov, Lavrentyev vd, 1968, s.195-197) imzalanmıştır.

Anlaşma ve protokolü Sovyet tarafından Sovyet Halk Komiseri Yardımcısı Lev Mihayloviç Karahan ve Türk tarafından Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey imzalamıştır (İzvestiya, 1931). İki ülke arasında yapılan bu anlaşmanın Bakanlar Kurulu tarafından tasdik edilmesiyle ilgili kanun tasarısı 19.07.1931'de kabul edilmiştir (BCA, 30-18-1-2, 22-53-3). Bu Anlaşmanın tasdik edilmesine ise Bakanlar Kurulu'nun 14.09.1931 tarih ve 18195/486 nolu kararıyla Belgrad Orta Elçisi Ali Haydar memur edilmiştir (BCA, 30-18-1-2, 431-39).

Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında 16 Mart 1931 tarihinde yapılan Ticaret ve Denizcilik Anlaşması ile iki ülke, karşılıklı olarak Karadeniz'de ve Karadeniz'e bağlı denizlerde askeri-deniz filolarının yapıları içinde yeni askeri deniz birliklerinin oluşumu ve herhangi yeni değişikliklerin olması konusunda birbirlerini önceden uyarma yükümlülüğünü kabul etmişlerdir (BCA, 30-18-1-2, 22-53-3; Vandov, 2014, s.113; Moiseyev ve Rozaliyev, 1958, s.40).

1931 Sonbaharında Dışişleri Komiseri Maksim Maksimoviç Litvinov Türkiye'yi ziyaret etmesinin ardından Sovyet Bakan, basına verdiği demeçte SSCB'de uygulanan beş yıllık planın başarılı olmasının Sovyet-Türk işbirliğinin geliştirilmesine de büyük olanaklar

sağlayabileceğini ifade etmiştir. Yakın zamanda Türk-Sovyet teknik ve ekonomik işbirliğinin kurulmasının iki ülke ekonomisine de büyük katkı sağlayacağını beyan etmiştir (İzvestiya, 1931; Moiseyev ve Rozaliyev, 1958, s.49).

Türk hükümetinin ricası üzerine Sovyet Hükümeti, 13 Ağustos-8 Ekim 1932 tarihleri arasında Türkiye’de kalacak olan “Gosproektstroy” Şirketi Müdürü Ekonomi Profesörü Orlov başkanlığında Sovyet uzmanlarını Türkiye’ye göndermiştir. Heyet SSCB’de beş yıllık sanayi planında çalışmış ve ayrıca ikinci bir beş yıllık sanayi planı düzenlenmesiyle uğraşan Sovyet uzmanlarından oluşmuştur (Perinçek, 2011, s.200).

Başbakan İsmet İnönü 13 Ağustos 1932’de Sovyet uzmanlar ile buluşmasında, Sovyet uzmanlarından Türkiye’nin etap etap gerçekleştireceği ve ilk etap olarak da bir dizi tekstil fabrikalarının inşası ile ilgili ayrıntılı bir endüstri programı yapılması için Türk Hükümeti’ne yardım etmeleri konusunda ricada bulunmuştur (Leyev, Dolya, Lavrentyev ve Rozanov, 1969, s.200).

“Gosproektstroy”, Sovyetler Birliği’nde 1926 yılı başında kurulmuş olan Rusya Sanayi Kuruluşu “Gospromstroy A.Ş.” ne bağlı, “Gospromstroy A.Ş.”nin proje hazırlama bürosu olarak 5 Mart 1930 yılında resmi olarak kuruluşu onaylanmış Devlet Tasarım ve Proje Tröstü’dür. SSCB’de endüstrileşme yolunda yapılan sanayi kuruluşlarının ve yapılarının planlanması, projelendirilmesi görevini üstlenmiştir (Kazus, 2009, s.230-231).

Bir müdür ve altı mühendisten oluşan Sovyet heyetine üç uzman daha sonradan katılmıştır. Türk mühendis ve uzmanlarla çalışarak Türkiye’de kurulması planlanan tekstil fabrikaları için Sovyet uzmanlara ülkemizin sanayi planı incelettirilmiştir (BCA, 301812, 1932, 30-53-19).

1932 Sonbaharında Sovyet uzmanlar, yılda 29 milyon metre kumaş üretecek olan Kayseri’deki birinci tekstil kombinasının inşaat projesini hazırlamıştır. Yapılan çalışmaların sonuçlarıyla ilgili Profesör Orlov’un raporunda grubun çalışmalarıyla ilgili olumlu sonuçlar ortaya çıkmış ve bu durumla ilgili olarak Türk yönetici çevrelerinin memnuniyeti belirtilmiştir (Leyev, Dolya, Lavrentyev ve Rozanov, 1969, s.200).

Sovyet uzmanlarınca hazırlanan rapor Profesör Orlov tarafından 22 Eylül 1932’de Türk tarafına teslim edilmiştir. Bu raporun bir kısmı Türk ve Sovyet uzmanlar tarafından Kayseri’de yapılan toplantı sırasında hazırlanmış olup tekstil fabrikalarının Kayseri ve

Nazilli’de kurulmasına ilişkin karar da aynı toplantıda alınmıştır (Koleşnikov, 2010, s.68).

Sovyet uzmanlarının Türkiye’deki incelemelerinin ardından Türk uzmanları da incelemelerde bulunmak üzere Sovyetler Birliği’ne gönderilmiştir. Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp’ın sanayi uzmanlarımızın SSCB’deki incelemeleri ile ilgili olarak Başbakanlık’a sunduğu raporun, iki ülke arasındaki ilişkileri sanayi boyutunda genişleten tekstil kombinalarının kurulmasında büyük katkısı olmuştur (BCA, 30-10-0-0,129-926-11).

Sovyet uzmanların Türkiye’de bulunmasıyla ilgili olarak Türkiye Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey, Lev Mihayloviç Karahan ile 13 Ekim 1932 tarihinde yaptığı sohbetinde, Sovyet uzmanların gönderilmesine Türk Hükümetinin minnettar olduğunu ifade etmiştir (DVP, 1969, s.70). Başbakan İsmet İnönü ise Sovyet heyetin Türkiye’ye gönderilmesi ve çalışmalarıyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Rusya’da kararlaştırdığımız üzere, tecrübeli bir Sovyet uzmanı olan Profesör Orlov başkanlığında bir heyet Türkiye’ye geldi ve 3-4 ay gibi kısa bir zamanda bize olumlu, uygulanması mümkün bir plan verdi. Yaptığı planı anlatarak gitti. Bu planı ciddi bir dostluk işareti, Profesör Orlov’ u da muktedir bir uzman olduğu kadar, itimat telkin eden şerefli bir insan olarak kabul etmişizdir” (İnönü, 1998, s.47).

1933 yılı Mart ayında Türk hükümeti Hereke Fabrika Müdürü Reşat Bey başkanlığında, Feshane müdürü Şevket Turgut, Sanayi Dairesi temsilcisi Kamil İbrahim’den kurulu bir heyeti Moskova’ya, özellikle Kayseri Tekstil Fabrikası’nın kurulması ve kredi anlaşmasının yapılması konusunda görüşmelerde bulunmak üzere göndermiştir. Türk heyeti Moskova’da ayrıca Nazilli Fabrikası projelerinin hazırlıklarına da katılmışlardır. Bu fabrikalarının yapımı için Sovyetler Birliği Ağır Sanayi Komiserliği (Bakanlığı) bünyesinde kurulan “Türkstroy” tröstü vazifelendirilmiştir. Türk heyeti SSCB’de 9 Temmuz 1933’e kadar kalmış ve ülkenin farklı şehirlerdeki tekstil fabrikalarını gezerek gözlemlerde bulunmuşlardır. Heyet birkaç ay içinde “Türkstroy”[♦] tröstünün yönetimiyle görüşmelerde bulunmuştur. Türkstroy Firması’nın görev alanına sanayi teçhizatı ile ilgili kredinin sağlanması, Türk tarafıyla gerekli siparişler için ön anlaşma yapılması, teçhizat, makine ve malzemeler konusunda siparişlerin SSCB’den alınması ve

♦ Türkstroy- Türkiye’deki tekstil fabrikalarının inşaatına yardım etmek üzere SSCB Ağır Sanayi Halk Komiserliği(Bakanlığı) bünyesinde “Türkstroy” adlı özel bir şirket kurulmuştur. Söz konusu şirket, fabrikaların projelerini çizmiş, fabrikaların teçhizatlarını üretmiş ve montajını yapmıştır.

projelendirilmesiyle ilgili çalışmaların yapılması, Türk uzmanlarının SSCB’de staj görmeleriyle ilgili çalışmaların yapılması, tekstil fabrikası ve diğer projelerin inşaatı, montajı, işletmeye açılması konuları girer (Dolya, Miroşniçenko, Popov, 1970 s.198).

Yapılan görüşmeler sonunda, tekstil fabrikalarının proje ve çizimlerinin, ayrıca da teçhizatın montajını yapacak olan gerekli kalifiye mühendis-teknik personelin (SSCB’de Türk teknik kadrolarının eğitimi organize edilmiştir) Türkiye’ye sağlanmasına da karar verilmiştir (DVP, 1981, s.112).

Yapılan iki ülke uzmanlarının karşılıklı incelemeleri sonucunda Kayseri ve Nazilli’deki iki büyük tekstil fabrikası, Sovyet uzmanlar denetiminde kurulmuştur. Kayseri ve Nazilli dokuma fabrikalarının teknik personeli, Moskova’da özel kurslarda eğitimlerini tamamlamıştır. Türkiye’de kurulacak fabrikalardan sorumlu Sovyet Firması “Türkstroy”, Türk hükümetinin ricası üzerine, fabrikalarda çalışacak gerekli kalifiye elemanların yetiştirilmesi için Kayseri’de, Sovyet Fabrika Çıraklık Okulu (FZU) tipi kurslar organize etmiştir (Moiseyev ve Rozaliyev, 1958, s.50).

Sovyet uzmanların desteğiyle yapılan Kayseri Dokuma Fabrikası’nın 20 Mayıs 1934’de temeli atılmış, 1935’te ise üretime başlamıştır (İSO, 2002, s.61). 9 Ekim 1937’de ise Nazilli Dokuma Fabrikası açılmıştır (Kuruç,1980, s.83).

1930’lu yıllarda Türkiye ve SSCB arasındaki ekonomik ilişkiler gelişerek devam etmiştir. İki ülke arasında kurulan yakın ilişkiler zamanla kültürel ve siyasi ilişkileri de geliştirerek, farklı alanlarda işbirliği imkanlarını çoğaltmıştır. İki ülke ilişkilerinin gelişmesine karşılıklı yapılan ziyaretlerin büyük katkısı olmuştur. 1930’lu yıllarda bu ziyaretler içinde şüphesiz en önemlisi 1932 yılında Başbakan İsmet İnönü’nün Moskova’ya yaptığı resmi ziyaret gelmektedir.

1.6.Türkiye Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) İçinde Sovyetler

Birliği’nden Alınan Kredinin Önemi ve İkili İlişkilerin Gelişmesi

Türkiye ve RSFSC arasında ekonomik ilişkilerde belirgin bir biçimde ilk yakınlaşma 1920’li yıllarda ziraat alanında kendini göstermiştir.

Türk tarım uzmanlarından oluşan bir heyet 1925 yılında Rusya’ya giderek Moskova Tarım Akademisi, Zooteknik Enstitüsü ve Leningrad Tarım Enstitüsü’nü ziyaret etmişlerdir (BCA, 30-1-1-1, 16-67-13).

Tarım ve Botanik Bilimleri Profesörü Pyotr Mihayloviç Jukovskiy başkanlığında Sovyet uzmanlardan oluşan bir heyet, Türk yöneticilerin daveti üzerine ülkedeki tarım durumunu ve tarım büyüme perspektifini araştırmak için Türkiye'yi üç kez ziyaret etmiştir. SSCB'de yaklaşık 50 deney istasyonu şubesi, Türkiye'deki tarım için tohum örneklerinin hazırlanmasıyla uğraşmıştır. Profesör Pyotr Mihayloviç Jukovskiy başkanlığında Sovyet heyeti, Türkiye'ye yaptığı bu çalışmalarla ilgili ziyaretleri sonunda 1933 yılında Zemledelçeskaya Turtsiya-Aziatskaya Çast-Anatoliya (Tarımsal Türkiye Asya Yakası-Anadolu) adlı kitabını yayımlamıştır (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.132; Aydemir, 1966, s.44; Koleşnikov, 2010, s.68).

Sanayi alanında bir plan hazırlanması konusu gündeme geldiği zaman tekrar Sovyetler Birliği'ne başvurulmuştur. Ekim Devrimi'nin ardından ortaya çıkan iç savaşı da başarıyla kazanan Sovyetler Birliği, dışarıdan gelen saldırıları da kontrol altına aldıktan sonra ekonomik planla ilgili çalışmalara yoğunlaşmıştır. Plan konusu ilk olarak Sovyetler Birliği'nde ele alınmış ve yeni toplum hayatı bu planlamanın içine dahil edilmiştir. 1927 yılında Sovyetler Birliği ilk beş yıllık Planı uygulamış ve bu beş yıllık dönem ölçüsü, daha sonra diğer ülkelerde de temel süre olarak gelenek halini almıştır (Aydemir, 1966,s.402).

1929 yılında Dünya Ekonomi Buhranı patlak verdiği sırada Türkiye Cumhuriyeti yönetimi, ülkeyi olumsuz koşullara karşı korumak için gereken tüm önlemleri almaya karar vermiştir. Ülkenin sanayileşmeye başlaması aşamasında ekonomi ve sanayi yönetim uzmanları SSCB'de uygulanan NEP (Noviy Ekonomiçeskiy Plan-Yeni Ekonomi Planı) başta olmak üzere, diğer ülkelerdeki ekonomi ve sanayinin uygulanma durumunu incelemeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nde uygulanan planın başarılı olması, Türkiye'de büyük ilgi uyandırmış ve Türkiye Sovyetler Birliği'nin ekonomi planlarıyla ilgili işleyişini incelemek yönünde girişimlerde bulunmuştur (Rozaliyev, 1980, s.113).

Dünyada yaşanan ekonomik buhrana rağmen, Sovyetler Birliği yönetimi uyguladığı plan sayesinde bu krizin olumsuz koşullarını kendi lehine çevirmeyi başarmış bir ülke duruma gelmiştir. Sovyetlerde yaşanan bu gelişmeleri Mustafa Kemal ve İsmet İnönü yakından takip etmiştir. Böylece çok geçmeden 1930'lu yıllarda iki ülke arasında ekonomi alanında ilişkiler, büyük bir hızla karşılıklı güven ve iyi niyet temeline dayalı olarak başlamıştır.

28 Temmuz 1930 yılında Türkiye Dışışleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, SSCB Dışışleri Halk Komiserliği'ne yeni atanan Maksim Maksimoviç Litvinov'a kutlama mesajı göndermesinin (Agayants,Vereşçagin, Dolya vd., 1967, s.659; Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.93) ardından iki ay sonra, Moskova'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur. Sovyetler Birliği'nde bulunduğu süre içinde Tevfik Rüştü Aras'a Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey, *Hakimiyeti Milliye* gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay ve Nuri Bey eşlik etmiştir. Heyet Odesa, Leningrad, Soçi ve Batum'u ziyaret etmiştir. Tevfik Rüştü Aras ve beraberindekiler Sovyetler Birliği'nde bulundukları süre içinde Sovyet sanayi tesisini gezmişler, Sovyetler Birliği'nde ülkedeki siyasi ve ekonomik yapı ile ilgili bilgi edinmişlerdir. Resmi ziyaret sonunda Ajaristan adlı yeni Sovyet gemisi Tevfik Rüştü Aras'ı Türkiye'ye götürmüştür (Moiseyev ve Rozaliyev, 1958, s.40; Vandov, 2014, s.113).

SSCB'yi ziyareti sırasında Tevfik Rüştü Aras'a eşlik eden Falih Rıfkı ise Türkiye'ye Dışışleri Bakanı ile birlikte dönmeyip Sovyetler Birliği'ne ilişkin bir röportaj yazma hazırlıklarını tamamlamak ve çeşitli araştırmalarda bulunmak için 10 gün daha Sovyetler Birliği'nde kalmıştır. Falih Rıfkı Atay, Sovyetler Birliği'nden dönüşünde bir dizi makale ve *Yeni Rusya* adlı bir kitap yayımlamıştır. Bu kitap, Türkiye'de Sovyetler Birliği hakkında yayımlanmış ilk kitaptır (Atay, 1931, s.5; Kulagina, 1972, s.98).

Bu röportaj yazılarında Falih Rıfkı Atay, Sovyetler Birliği'nin toplumsal, politik ve ekonomik gelişimini kendi gözlemleri doğrultusunda değerlendirerek Sovyetler Birliği'nde yaşanan ve yapılanlara ilişkin bilgi edinilmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle Sovyetlerde uygulanan Yeni Ekonomik Plan'ın (NEP-Noviy Ekonomiçeskiy Plan) ülke için önemi ve buna bağlı yapılan uygulamalar konusunda aydınlatıcı açıklamalarda bulunmuştur.

Falih Rıfkı Atay, yayımlanan eserinde Sovyetler Birliği'nin uyguladığı planı eleştirenlere karşı, planı şu sözlerle savunmuştur:

“Bu plan kelimesi, beş senelik plandaki kelime değildir. Moskova'nın kullandığı bütün kelimeleri kırmızı görmek, insanın kendisini iktisat dili konuşmaktan menetmesi olur. Bir bahçe, bir ev, bir fabrika ve bir şehir yaparken kullanılan plan kelimesine kimsenin ses çıkardığını görmüyoruz. Plan şu veya bu rejimin değil artık bütün alemin kelimesidir. Bir memleketin iktisat hayatı hepsinden daha büyük inşadır. Bu inşanın planı olabilir değil, olmak gerekir” (Atay, 1932, s.9).

İsmet İnönü Rusya’da bulunduğu zaman içinde “Gosproyektstroy” Şirketi’nin Müdürü ekonomi uzmanı Profesör Orlov ile görüşmüş ve Profesör Orlov, İsmet İnönü yurda döndükten sonra beraberindeki heyetle Türkiye’de kurulacak tekstil fabrikalarının inşası ve Türkiye’nin istediği kredinin verilmesi konusundaki anlaşmanın hazırlanması için 12 Ağustos 1932 yılında Türkiye’ye gelmiştir (Şamsutdinov, 1968, s.110-115; BCA,30118-1-2, 30-53-19).

Profesör Orlov, İsmet İnönü’nün ifadesiyle 3-4 ay gibi kısa bir zamanda, kurulacak tesislerle ilgili uygulanması mümkün bir plan hazırlayıp İsmet İnönü’ye sunmuştur. Yaptığı planı anlattıktan sonra ülkesine dönen Orlov, Türk yönetimince güven telkin eden bir insan olarak tanımlanmıştır. Sovyet heyeti başkanı Orlov, Türk idarecilere, hazırladığı planın uygulanmasında gerekli olan makinelerden SSCB yönetiminin neleri verip neleri veremeyeceklerini söylemiştir. Kendilerinin veremeyecekleri makinelerin Batı’dan temin edilebileceği konusundaki düşüncelerini İsmet İnönü ile yaptığı özel görüşmelerde söylemiştir. Sovyet uzmanlardan oluşan heyet, özellikle Türkiye’nin demir ve çelik endüstrisine girmesi gerektiği konusunda da telkinde bulunmuş, bu yolda ilerlenmesini sağlamıştır. Türkiye’nin bunu yapacak gücü olduğu da ayrıca o dönemde vurgulanmıştır. Planda Nazilli Fabrikasının kalitesi özel bir öneme sahip ince kumaş dokuyacak makinelerin kendilerinde bulunmadığı için Batı’dan alınması gerektiğini söylemiş, ayrıca Karabük Demir ve Çelik Fabrikasının kurulması konusunda da ısrar etmiştir. Profesör Orlov, fabrikanın kurulacağı yer konusunda da düşüncesini beyan etmiştir (İnönü, 1987, s.275-276).

1932 yılı Sonbaharında Sovyet uzmanlar, yılda 29 milyon metre kumaş üretim kapasitesine sahip olan Kayseri’deki ilk tekstil fabrikasının kurulmasıyla ilgili projeyi hazırlamışlardır. Seyahatın sonuçlarıyla ilgili Profesör Orlov’un raporunda, grubun çalışmalarının olumlu sonuçları ve Sovyet yardımı konusunda Türk yönetim çevrelerinin büyük memnuniyeti belirtilmiştir (Leyev, Dolya, Lavrentyev, Rozanov vd.,1969, s.200).

Profesör Orlov heyeti, Türkiye’de kurulması gerekli sanayi tesisleri ile ilgili hazırladıkları raporu aynı yıl içinde İktisat Vekaleti’ ne teslim etmiştir.

Celal Bayar bu raporu benimsemiş ve “Sınai Tesisat ve İşletme Raporu” adı altında ve “İktisat Vekaleti Teşkilatına İlaveler” konulu bir raporun eklenmesiyle 1933 yılı içinde Başvekalet’e sunmuştur. İktisat Vekaleti’ nin sunduğu Sınai Tesisat ve İşletme Raporu 17 Nisan 1934 tarihinde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı başlığı altında kabul edilerek,

planı uygulamaya koyacak olan Sümerbank'a tebliğ edilmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, 15 üretim kolunun 1932 yılına kadar tahlili ile sorunlarını, 1938 yılına kadar kurulması öngörülen işletmelerin yatırım tahminleri ile kuruluş yerlerini kapsamaktaydı. Planın son bölümünde ise “Jeoloji Enstitüsü”, “Mesleki Eğitim” ve programın finansmanı konuları yer almaktaydı (Boratav, 1982, s.111).

Profesör Orlov'un dediği gibi Karabük Demir Çelik Fabrikasının makineleri batıdan alınmış ve 1937 yılında temeli atılan bu fabrika İngilizlere yaptırılmıştır, 1939 yılı Haziran ayında işletmeye açılmıştır.

Sovyet uzmanlarının Türkiye’de bulunmasıyla ilgili olarak Büyükelçi Ragıp Bey, 13 Ekim 1932’de Lev Mihayloviç Karahan ile yaptığı sohbette, Sovyet uzmanlarının Türkiye’ye gönderilmesinden dolayı, Türk hükümetinin duyduğu minnettarlığı ifade etmiştir (Leyev, Dolya, Lavrentyev, Rozanov vd., 1969, s.70).

Başbakan İsmet İnönü’nün SSCB’ye 1932 yılında yaptığı ziyaretin sonucu olarak 21 Ocak 1934 yılında Türkiye’ye 8 milyon Dolar değerinde kredinin verilmesini öngören protokol imzalanmıştır (BCA, 30-18-1-2, 42-3-5).

Daha önce de belirttiğimiz gibi İosif Vissarionoviç Stalin’in özel insiyatifiyle 20 yıllığına ve sıfır faizle verilen kredi için 1934 yılında imzalanan protokolde Türkiye’nin bu krediyi daha çok sanayi ve teknik alanda kullanması öngörülmüştür. Sovyet tarafı ayrıca fabrikaların projelerini yapma, fabrikaları inşa etme ve teçhizatlarını kurma işlemlerini üstlenmiştir. Türk tarafı, kredi ödemelerini yılda iki kez Londra, New York ve İstanbul borsalarındaki döviz kuruna uygun olarak Türk Lirası olarak yapmıştır. Bu paralarla Sovyet tarafı, Türkiye’den ihtiyaç duyduğu malları satın almıştır (Kireyev, 2007, s.212).

Sovyetler Birliği’nden alınan bu kredi, Türkiye’nin beş yıllık sanayi kalkınma planı çerçevesinde kullanılmıştır ve beş yıllık sanayi planının hayata geçirilebilmesi için gereken toplam tutarın 1/3’ünü oluşturmuştur (Koleşnikov, 2010, s.69).

Türkiye’deki tekstil fabrikalarının inşaatına yardım etmek üzere SSCB Ağır Sanayi Bakanlığı bünyesinde “Türkstroy” adlı özel bir şirket kurulmuştur. Söz konusu şirket, fabrikaların projelerini çizmiş, fabrikaların teçhizatlarını üretmiş ve montajını yapmıştır. Türkstroy’un Kayseri ve Nazilli’ye gönderdiği Sovyet mühendis ve uzmanlar belli bir süre söz konusu fabrikaları çalıştırmışlardır. Türk sanayisinin iki dev fabrikasının teçhizatlarla donatılması için Sovyetler Birliği’ndeki yaklaşık 200 sanayi şirketi katkıda

bulunmuştur. Bu şirketler arasında Moskova’ daki İ. İ. Lapse ve Krasnaya Presnya fabrikaları, Leningrad (St. Petersburg)’daki V. İ. Lenin ve Russkiy Dizel fabrikaları ve Tula, İvanovo, Oröl, Yaroslav, Tiflis, Harkov, Kiyev, Donbass, ve Odesa’daki şirketler yer alıyordu. Sadece Kayseri’deki fabrika için Sovyet gemileriyle toplam 12 bin ton ağırlığında teçhizat getirilmiştir (Çernikov,1977, s.39).

10 Temmuz 1935’de SSCB Dış Ticaret Halk Komiserliği’nin daveti üzerine Ekonomi Bakanı Celal Bayar başkanlığında Türk ekonomi heyeti SSCB’yi ziyaret etmiştir. Heyet üyeleri içinde Kayseri ve Nazilli tekstil fabrikalarının inşasını finanse eden Sümerbank’ın genel müdürü, İş Bankası’nın genel müdürü ve ayrıca diğer hükümet yetkilileri yer almıştır. Türk heyeti, Moskova, Leningrad, Tula, Kiyev ve Kramatorsk sanayi tesislerini gezme ve üretim aşamalarını izleme fırsatı bulmuşlardır. Celal Bayar ve beraberindeki heyet Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Mihail İvanoviç Kalinin, SSCB Savunma Halk Komiseri (Bakan) Kliment Yefremoviç Voroşilov tarafından ve ayrıca Dışişleri Halk Komiserliği (Bakanlığı), İçişleri Halk Komiserliği, Dış Ticaret Halk Komiserliği tarafından kabul edilmiştir (Koptevskiy, 2003, s.89; Cumhuriyet, 1935; Ulus, 1935).

27 Temmuz 1935’de Dış Ticaret Halk Komiseri Arkadiy Pavloviç Rozengolts tarafından Ekonomi Bakanı Celal Bayar onuruna bir ayrılma şöleni düzenlenmiştir. Şölende Savunma Halk Komiseri Kliment Yefremoviç Voroşilov, Dışişleri Halk Komiseri Maksim Maksimoviç Litvinov, Moskova Büyükelçisi Zekai Apaydın ve Sovyet devlet adamı da hazır bulunmuştur. Dış Ticaret Halk Komiseri Arkadiy Pavloviç Rozengolts, yaptığı konuşmada barışın korunması ve güçlenmesi için Türk-Sovyet dostluğunun öneminden bahsetmiştir. Bu dostluğun, iki ülkenin gün gittikçe artmakta olan ekonomik ilişkilerinde de görünmekte olduğunu ifade etmiştir. Halk Komiseri bundan sonra iki ülke arasındaki ekonomik çalışma birliğinin ve Sovyetler Birliği’nin Türkiye’nin sanayileşmesine olan teknik yardımının daha çok güçlenme ve artma isteğini göstermiştir. Arkadiy Pavloviç Rozengolts, Celal Bayar’ın Sovyetler Birliği’ni gezerek orada incelemeler yapmasının ve Sovyet devlet adamlarıyla konuşmasının ekonomik alanda oynayacağı rolün önemini vurgulamıştır. Celal Bayar ise yaptığı konuşmada Sovyet-Türk dostluğunun sağlamlığı ve iki tarafın tamamıyla anlaşmış olduğunu önemle vurguladıktan sonra Türkiye’nin endüstrileştirilmesi alanında beraber çalışmanın, Sovyetlerin dostça yapmakta oldukları bilimsel-teknik yardımının ve kredinin ilerde de eksilmeyeceği umudunda olduğunu ifade etmiştir (Ulus, 1935).

Ekonomi Bakanı Celal Bayar ve yanındakiler 27 Temmuz 1935’de Moskova’dan Türkiye’ye hareket etmişlerdir. Bakan istasyonda Rozengolts, Krestinski, Piatakov, Mitel Kaganoviç, Eliane, Vorobiev, Zukerman, Zolotarev, başta Büyükelçi Zekai Apaydın olduğu halde bütün Türkiye Büyükelçiliği mensupları, Moskova’daki Türk çalışanları, Dışişleri, Dış Ticaret Komiserliği yöneticileri ve Romanya’nın Moskova Büyükelçisi B. Kuntu tarafından uğurlanmıştır (Ulus, 1935).

Sovyet mühendisler idaresinde Kayseri’deki tekstil fabrikası, bir yıl gibi rekor bir sürede inşa edilmiştir ve 16 Eylül 1935 tarihinde Kayseri’deki fabrika resmi bir törenle faaliyete geçmiştir. 9 Ekim 1937 tarihinde ise Nazilli’deki fabrika açılmıştır. Fabrikalarda ihtiyaç duyulan personelin bir kısmı Sovyetler Birliği’nde, bir kısmı da bizzat inşaat alanında Sovyet uzmanlar tarafından yetiştirilmiştir. Türk mühendisler Sovyet üniversitelerinde sekiz aylık teori kursları görmüş, ardından da sanayi kuruluşlarında uzun süreli staj programına katılmışlardır. Türkstroy firması, ihtiyaç duyulan kalifiye endüstri işçilerinin hazırlanmasında da önemli rol oynamıştır. Kayseri’deki fabrikanın yanında profesyonel teknik okul açılmış ve bu okulda Sovyet üniversitelerindeki profesörler de ders vermiştir (Koptevskiy, 2003, s.90-91; Koleşnikov, 2010, s.70).

Tüm bunların yanı sıra Sovyetler Birliği, bu dönemde kredi anlaşması gereği Türkiye’den sebze, meyve gibi tarım ürünlerini, deri, yün, pamuk, elyaf, hayvan postları gibi ürünleri ithal etmeyi sürdürmüştür. Sovyetler Birliği, neredeyse ihtiyacı olan tüm sebze ve meyve gibi tarım ürünlerinin tamamını Türkiye’den karşılamıştır. Bu dönem içinde Sovyetler Birliği Türkiye’ye kömür, demirli madenler ve sanayi ürünleri ihracatını yapmaya devam etmiş ve Türkiye’nin ihtiyacı olan petrol ürünlerinin de neredeyse tamamı SSCB’den karşılanmıştır (Koleşnikov, 2010, s.74; Sbornik deystvuyuşçih trgovih dogovorov, 1935, s.152).

Daha sonra İsmet İnönü’nün Sovyetler Birliği’ne yaptığı gezi ve bu gezi sırasında incelemeleri iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin gelişmesine çok büyük katkıda bulunmuştur. İsmet İnönü ayrıca Sovyetler Birliği’nde bulunan Sovyet Ermenistan’ında inşasına devam edilen Sardarabad Barajı’nı da gezmiş ve Iğdır vadisinde tarımın gelişmesi için sınır nehri olan, her iki ülkenin topraklarını sulayan Aras’ın suyunun kullanımı konusu ile de ilgilenmiştir (Kuznetsov, 1973, s.205).

Bunların yanı sıra Türk Kuşu Cemiyeti 1935 yılında SSCB'nin desteğiyle kurulmuştur. Bu kurumun kuruluş amacı Türk Hava Kuvvetleri'ne yardım etmektir. Mustafa Kemal Cemiyet'in açılış gününde SSCB'nin bu desteğine şöyle teşekkür etmiştir:

“Bu ödevi başarmada bizden değerli yardımlarını esirgemeyen dostumuz Rus Sovyet Cumhuriyeti'ne ve onun Sayın Büyükelçisi Bay Karahan'a önünüzde açıkça teşekkür etmekten kıvanç duyarım. Türk çocuğu; her işte olduğu gibi, havacılıkta da en yüksek düzeyde, seni bekleyen yerini, az zamanda dolduracaksın. Bundan gerçek dostlarımız sevinecek, Türk ulusu mutlu olacaktır” (ASvD,1959, s.280).

SSCB Hükümeti, Türk Kuşu Cemiyeti'nin kuruluşundan iki ay sonra Türk Hükümetinin isteği üzerine iki eğitmenini Türkiye'ye göndermiş ve gönderilen bu Sovyet uzmanlar, Türkiye pilot ve paraşütçülerini eğitmişlerdir. Ayrıca Türk pilot ve paraşütçüleri, Robert Petroviç Eydeman'ın başkanı olduğu Sovyet Havacılık Kurumu Osoaviahim'de eğitim görmüşlerdir (Perinçek, 2011, s.230).

1935 Mart ayında İstanbul Belediyesi ile “Neftesindikat” adlı Sovyet Şirketi, İstanbul şehri yakınlarında 8 bin ton kapasiteli petrol işletmesinin inşası konusunda anlaşmışlardır. Ayrıca bu dönemde Türk Sovyet ticaret hacminin artmasında yeni malların ithalatının başlaması da önemli rol oynamıştır. Bu dönemde Sovyetler Birliği çeşitli sanayi ürünlerini Türkiye'ye ihraç etmeye başlamıştır.

Türkiye 1920'li yılların sonunda dışardan satın aldığı sanayi ürünlerinin sadece % 2'sini Rusya'dan alırken 1937 yılında bu rakam % 40'a kadar çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nde üretilen ZİS-5 ve ZİS-6 marka kamyon ve ZİS-3 marka otobüsleri Türkiye'de çok büyük ilgi görmeye başlamış ve 1935 yılı Şubat-Ağustos arasında sadece Odesa Limanı'ndan İstanbul ve Ankara belediyelerine 570 kamyon ve 40 otobüs gönderilmiştir (Koleşnikov, 2010, s.72-75).

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ticaret hacminin artmasında bir başka etken de 8 Ekim 1937 yılında iki ülke arasında imzalanan Denizcilik ve Ticaret Anlaşması olarak kendini gösterir. Bu anlaşmanın imzalanması iki ülke arasında ticaret hacminin artmasında çok büyük rol oynamıştır (Koptevskiv,2003, s.91-92).

Bu anlaşmaya ek olarak ayrıca ticari ödeme sözleşmeleri imzalanmıştır, bunlar günümüzde de geçerliliğini korumakta ve bunların temelinde yeni protokoller imzalanmaktadır.

Türkiye'nin Sovyetlerden aldığı petrol ürünleri 1938'de 59. 2 bin ton, 1939 yılında ise 24.5 bin tondur. 1938 yılına gelindiğinde Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nden ithal ettiği petrol ürünlerinde de büyük artış olduğu göze çarpmıştır. Öyle ki bu dönemde petrolün yüzde 2, benzinin yüzde 16, mazotun ise yüzde 25'i bulunduğu gözlenmiştir(Çernikov, 1977, s.34).

SSCB'yi gezen Türk heyetleri kadrosunda ve Sovyet sanayisi konusunda incelemelerde bulunan Türk ticaret adamları ve Türk temsilciler, Sovyetler Birliği'nin gelişmiş olan bilim ve teknolojisinden büyük oranda bilgi sahibi olmuşlar ve ihracat imkanları konusunda da çok yararlı veriler toplamışlardır. Bunun sonucunda VII. Uluslararası İzmir Fuarı'na Sovyetler Birliği 1938 yılında daha kalabalık bir kadro ile katılmıştır. Öyle ki Fuar yönetimi, Fuar'da bir günde yaklaşık 10 bin kişinin ziyaret ettiği Sovyet Fuar standını en üst derece diploma ile ödüllendirmiştir (Koleşnikov, 2010, s.72).

Türkiye ve Sovyetler Birliği bir yandan ekonomik alanda işbirliğini ilerletirken diğer yandan siyasi alanda da birbirlerini desteklemişlerdir.

Almanya, İtalya, İngiltere, Fransa'nın aralarında bulunduğu dört ülkenin kendi aralarında bir pakt oluşturması, Almanya ve İtalya'nın toprak taleplerinde bulunmaları, Türkiye ve Sovyetler Birliği'ni çok endişelendirmiştir. Bu nedenle Türkiye ve Sovyetler Birliği Avrupa ve Yakın Doğu'da bulunan komşularıyla dörtlü Avrupa paktına karşı güç birliği oluşturarak kendilerini güvence altına almışlardır. Kendiliğinden oluşan bu süreç içinde Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler giderek daha sıkı ekonomik ve siyasi işbirliği sürecine girmiştir.

Yukarda belirtilen sıkı işbirliğinin oluşmasında, kuşkusuz iki ülkeyi de çok yakından ilgilendiren diğer bir önemli etken ise Boğazlar sorunu olmuştur. Lozan Antlaşması'nda alınan karar uyarınca Boğazlar'ın kontrolünün Türkiye'de olması kararı alınmıştır. Ancak alınan kararda Boğazlar silahlardan arındırılacak ve boğazların güvenliği Milletler Cemiyeti'nin ortak koruması altında olacaktı.

Avrupa'da giderek gerginleşen durum karşısında Türkiye'nin de kendi güvenliği konusunda endişeleri artmış ve Lozan'da alınan kararın değiştirilmesi konusunda haklı nedenlerini öne sürmüştür. Bu nedenle 1933 yılından itibaren Türkiye Lozan Antlaşması ile karara bağlanmış olan Boğazlar rejiminin değiştirilmesi konusunda çalışmalarına hız vermiştir. 1933 yılının Mart ayında toplanan "Silahsızlanma Konferansı'nda" Türkiye,

Boğazları silahsızlandıran Lozan Antlaşması kararlarının değiştirilmesini önermiştir. Konferansta sadece Sovyet temsilcisi, Türkiye'nin bu önerisini desteklemiştir. Sovyetler Birliği, Boğazların silahsızlandırılması konusuna Lozan Antlaşması görüşmeleri sırasında da karşı çıkmıştır. Bu sorun, 1935 yılından itibaren tekrar Türkiye'nin ısrarlı bir biçimde çözülmesi yönündeki önerilerini yinelemesini hızlandırdığı bir sürece doğru ilerlemiştir. Türkiye bu konudaki ısrarlı kararında tek destekçisi olarak yanında Sovyetler Birliği'ni bulmuştur. İki ülkenin lehine olan bu durum karşısında ortaya çıkan karşılıklı uyum ve dostluk atmosferi, iki ülke arasındaki Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın 7 Kasım 1935 yılında on yıl süre ile uzatılmasını sağlamıştır (Bilge, 1992, s.110; BCA, 30-18-1-2, 60-93-1).

1936 yılında Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla Türk-Sovyet ilişkileri yeni bir sürece doğru yönelmiştir. Türkiye bu süreçte İngiltere ve Fransa ile yakınlaşma çabası içinde olmuştur. Türkiye özellikle büyük bir deniz gücüne sahip olan İngiltere ile yakınlaşmaya başlamıştır (Koptevskiy, 2003, s.95).

Bu durumdan büyük rahatsızlık duyan Sovyetler Birliği yine de Türkiye ile olan ilişkilerinde olumsuz bir tablo çizmemiştir. Ancak Montreux Konferansı görüşmeleri esnasında İngiliz ve Sovyet temsilcileri ortak bir paydada buluşamamışlardır. Her iki ülke temsilcisinin kendi tezini kabul ettirmeye çalışması yüzünden görüşmeler sırasında büyük tartışmalar yaşanmıştır. Bu sırada Türk-İngiliz yakınlaşmasıyla birlikte Türk-Sovyet ilişkilerinde belirgin bir soğukluk kendini göstermeye başlamıştır (Arbaç, 2019, s.41).

Montreux'de SSCB, Dışişleri Halk Komiseri Maksim Maksimoviç Litvinov başkanlığında bir heyet tarafından temsil edilmiştir ve Türkiye'nin topraklarını savunma konusunda kendi güvenliğini sağlaması ile ilgili tezlerini desteklemiştir. Sovyetler Birliği temsil heyeti, sunduğu öneriye Boğazların, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmasını, kıyı devletlerin savaş gemilerinin ise serbest geçişini savunmuş ve de Türkiye'nin Boğazları silahlandırma konusundaki ısrarlı isteğini yinelemiştir (Gürün, 1991, s.150).

Bu Konferansın ana maddeleri Boğazların statüsünü şu şekilde tanımlamıştır: "Türkiye'nin ve Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin güvenliği çerçevesinde, ticaret gemileri barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da tam geçiş ve seyir serbestisinden yararlanacaktır" (Gasratyan, Moiseyev, Şamsutdinov ve Tsibulskiy, 1968, s.157-158).

Boğazların bugünkü statüsü dokuz devletin katılımıyla 20 Temmuz 1936 yılında imzalanan Montreux Sözleşmesiyle yönetilmektedir. Montreux Sözleşmesi, Lozan Sözleşmesi'nin yerini almıştır. Boğazlar rejimini kendi himayesi altında kurduran Milletler Cemiyeti iş göremez bir duruma gelmiştir. O dönemde Versay Antlaşması sistemine dayanan Avrupa siyasi örgütü de işlevini yerine getiremez durumdaydı. Hitler'in iktidara gelmesi, silahsızlanma konferansının başarısızlığa uğramasına neden olmuştur. Almanya'nın yeniden silahlanmasıyla Avrupa'da uluslararası durumun giderek gerginleşmesi ve Locarno Antlaşmasının feshedilmesiyle askersizleştirilmiş Ren Bölgesinin işgal edilmesi, Versay Antlaşması'nın tümüyle hükmünü kaybetmiş olduğunu göstermiştir (Erkin, 1968, s.63-64).

Türkiye Boğazlar statüsünün düzeltilmesi konusunu, Versay Antlaşmasının askeri hükümlerinin Almanya tarafından feshedilmesinden sonra ortaya atmıştır. Almanya'nın bu kararının ardından toplanan Konseyin görüşmeleri sırasında Türk delegesi Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ise Boğazların askersizleştirilmesinin Türkiye'nin hem sahillerinin savunulmasına hem de topraklarının iki parçası arasındaki geçit ve transitin güvenliğine zarar verdiğini belirtmiş, Sovyet Dışişleri Komiseri Maksim Maksimoviç Litvinov da Türkiye'nin Boğazları yeniden silahlandırma isteğini yerinde bulduğunu ifade etmiş ve bu konuyla ilgili maddeleri olduğu gibi kabul etmiştir (Erkin, 1968, s.64-65).

Montreux'de, Karadeniz'e kıyısı olan devletlere ait savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinde tonaj kısıtlaması getirilmemiş, ancak bu gemilerin geçişi konusunda belirli bir geçiş rejimine uymaları kararı kabul edilmiştir. Daha önce Lozan'da kurulan Uluslararası Komisyon işlevini kaybetmiş ve kaldırılmıştır. Bu komisyonun işlevi tümüyle Türkiye'ye devredilmiştir. Türkiye böylece Boğazlarda asker bulundurma hakkını yeniden kazanmıştır (Perinçek, 2011, s.226).

Türkiye ve SSCB arasında bu dönemde oluşan siyasi soğukluğa rağmen, ekonomik ilişkiler sürdürülmüştür. Sovyetlerden alınan kredi ile uygulamaya konulan ilk beş yıllık kalkınma planı, 1932'den 1938'e kadar Sovyet uzmanların büyük katkılarıyla planlı bir çalışmayla devam etmiştir.

Bu plan içinde toplam yatırımın yaklaşık %5 oranının İş Bankası'nca, geri kalanının Sümerbank tarafından yapılacağı öngörülmüştür. Yapılacak yatırımların dörtte biri SSCB'den bu ülkeye borçlanılarak getirilecek tesislerle ve diğer Sovyet kredileriyle

yapılması kararlaştırılmıştır. Sovyet uzmanlarının yardımı ile yatırım alanları ve yatırım yerleri saptanmıştır (Afetinan, 1935, s.72).

Birinci Beş Yıllık Plan'a göre belirlenen yatırım alanları kapsamında aşağıda gösterilen dokuz dalda 20 kadar fabrika kurulması kararlaştırılmıştır. BBYSP'ye dahil olan sanayi bölümleri ve yerleri şu şekildedir:

1-Kimya sanayi: a-Suni ipek (Gemlik), b-Semikok (Zonguldak), c-Gülyağı (Isparta),

d-Hamızı kibrit (İzmit), e-Süper fosfat (İzmit), f-Klor ve Süt Kostik (İzmit);

2-Toprak sanayi: a-Seramik (Kütahya), b-Cam ve şişe (İstanbul/Paşabahçe), c-Çimento,

3-Demir sanayi: (Karabük),

4-Kağıt ve selüloz sanayi (İzmit),

5-Kükürt sanayi (Keçiborlu),

6-Süngercilik (Bodrum),

7-Pamuk mensucat sanayi (Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli ve Malatya'da iplik ve dokuma, Iğdır'da iplik),

8-Kamgarn (Yün iplikçiliği) Sanayi "Merinos" (Bursa),

9-Kendir sanayi (Kastamonu)" (Afetinan, 1972, s.16).

Sovyetler Birliği'nden alınan kredi ile yatırımlarla tesislerin kurulmasına zaman kaybetmeden geçilmiştir. Sümerbank yönetiminde fabrika temellerinin atılması ard arda gerçekleşmiştir. Birinci Beş Yıllık Plan'a göre tamamlanan büyük sanayi kuruluşları sırasıyla şöyledir: Sivas Çimento Fabrikası, Isparta Gülyağı Fabrikası, Keçiborlu Kükürt, Bodrum'da süngercilik kuruluşları (Serin, 1963, s.116) Kayseri Dokuma Fabrikası, Iğdır Pamuk İpliği Fabrikası, Bakırköy Dokuma Fabrikası, İzmit'teki Selüloz Kağıt, Klor Südkostik, kibrit asidi, süperfostat Fabrikaları, Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası, Zonguldak Semikok Fabrikası, Konya Ereğli Dokuma Fabrikası, Nazilli Basma Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası, Gemlik Suni İpek Fabrikası, Karabük Demir Çelik Fabrikası, Malatya Dokuma Fabrikası'dır (Yenel, 2001, s.94; Serin, 1963, s.114).

Birinci Beş Yıllık Plan dönemi sonunda İzmit'teki sülfirik asit ve Karabük'teki Klor Fabrikası dışında tüm kuruluşlar faaliyete başlamıştır (Tökin, 1946, s.95).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanırken plan içinde yer almayan bir takım ilaveler de yapılmıştır. Örneğin Sivas Çimento, İzmit İkinci Kağıt Fabrikaları ile Bakırköy Bez Fabrikasının genişletilmesi gibi yeni tesis işleri programa ek olarak alınarak Sümerbank'a verilmiştir (Aydemir, 1966, s.410)

Kurulan fabrikaların ihtiyacı olan ikinci derecedeki malların üretilmesi amacıyla plan üzerinde yer almayan tamamlayıcı fabrikaların kurulmasına çalışılmıştır. Bunların bir kısmı ana fabrikalarla birlikte ya da daha sonra faaliyete geçmiştir (Serin, 1963, s.117).

Birinci Beş Yıllık Plan'ın uygulanmasının sonunda ortaya çıkan ve Anadolu'nun farklı yerlerinde kurulan fabrikaların birer birer faaliyete geçmesi, Anadolu insanını çok heyecanlandırmıştır. Nazilli ve Kayseri fabrikaları açılıp ve Karabük Demir Çelik Fabrikası gibi diğer tesislerin kurulmasına başlandıkça vatandaşlar büyük bir heyecanla, gelecek planların hayatlarında getireceği yenilikleri düşünerek planları ilgiyle izlemeye başlamışlardır. Bunun doğal sonucu olarak halkın yatırımlara gösterdiği bu ilgi maliyecileri de kaynak arayışına yöneltmiştir (İnönü, 1987, s.278).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, aslında hazırlandığı biçimiyle kağıt üzerinde kalmayan bir plan olarak göze çarpar. Bu planın ulusal ekonomiyi bütünüyle kapsayan bir plan olmadığı, beş yıllık sanayi yatırımlar programı niteliğine sahip olduğu dikkat çeker. 1934-1938 planının hazırlanmasından sonra otuz yıl süreyle Türkiye'de yapılan tüm planların bütünüyle hayata geçirilemediği göz önünde bulundurulacak olursa, ilk büyük sanayi yatırımlara öncülük eden bu ilk planlama çalışmasının ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılır (Boratav, 1982, s.112).

İsmet İnönü kendi ifadesiyle beş yıllık kalkınma planını şöyle yorumlamıştır:

“Türkiye’de planlı çalışma dönemi 1933 yılından 1938 yılına kadar sürmüştür. Plan tatbikatının eserleri olan ve özellikle Anadolu içine dağılmış bulunan fabrikaların faaliyete geçmesi memlekette hakiki bir iyi karşılama gördü. Meydana gelen eserleri herkes heyecanla kabul etti. Nazilli ve Kayseri fabrikaları açılıp, gayri meskun bir çöl ortasında mamure vücuda getirecek olan yeni tertiplere ve mesela Karabük Demir Çelik Fabrikası tesislerine girildikçe her tarafta vatandaşlar heyecanla, gelecek planların kendilerine neler getireceğini sormaya ve bunu takip etmeye başladı. Halkın bu yatırıma gösterdiği bu alaka maliyecilerimizi iç istikraz yolu ile kaynak bulmaya sevk etti. Bir tecrübe olarak iç istikraz yaptık. Vatandaştan gördüğümüz iyi kabulle buhran içinde geçirdiğimiz mali senelerimizi nispeten ferahlatmaya ve yatırım ihtiyaçlarımızı sağlamaya muvaffak olduk” (İnönü, 1987, s.278).

SSCB'den alınan kredi ile birlikte alınan teknik yardım, uzman ve malzeme yardımları, 1930'lu yıllarda Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planını gerçekleştirmesinde oldukça önemli rol oynamıştır. 1920-1938 yılları arasında iki ülkenin siyasi, ticari ve ekonomik ilişkilerine göz atacak olursak söz konusu ilişkilerin oldukça olumlu bir çizgide ilerlemiş olduğu gözlenir. Sovyetler Birliği Ticaret Bakanlığı'nın söz konusu yıllar içindeki ticaret hacmi verileri aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi bu görüşümüzü desteklemektedir: Sovyet kaynaklarına göre SSCB'nin 1920-1938 yılları arasında Türkiye ile yaptığı yıllık ticaret hacmi verileri (Milyon Ruble olarak) yıllara göre şu şekildedir:

Yıl	1920	1921	1921/22	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26
Ciro	0,3	1,2	8,6	4,6	19,2	10,4	21,5
İhracat	0	0,5	7,0	4,0	18,4	7,7	13,8
İthalat	0,3	0,7	1,6	0,6	0,8	2,7	7,7

Yıl	1926/27	1927/28	1928	1929	1930	1931	1932
Ciro	19,3	22,9	5,8	21,6	21,6	15,3	8,8
İhracat	10,8	11,9	3,4	13,6	12,7	9,8	4,3
İthalat	8,5	11	2,4	8,0	8,9	5,5	4,5
Yıl	1933	1934	1935	1936	1937	1938	
Ciro	6,7	21,5	10,3	6,7	10,6	7,6	
İhracat	3,0	7,7	7,0	3,5	5,7	3,7	
İthalat	3,7	7,7	3,3	3,2	4,9	3,9	

(VT SSSR, 1967, s.10-11)

Türkiye Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre 1923-1938 yılları arasında Türkiye-SSCB dış ticareti ise (milyon Dolar olarak) aşağıdaki biçimdedir:

Yıl	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
İhracat	1,04	1,04	2,61	2,71	3,17	3,28	2,61	3,61	2,21
İthalat	1,82	3,30	3,26	4,41	3,51	6,13	7,03	4,99	3,42
Yıl	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938		
İhracat	2,57	2,68	2,88	3,30	3,15	5,15	4,07		
İthalat	2,81	2,36	3,09	3,43	4	5,61	4,67		

(Koptevskiy,2003,s.411, TÜİK,2002)

Bu dönemde yaptığı ekonomi uygulamalarıyla sanayileşme yolunda kendine çözüm yolları arayan Türkiye'nin gereken sanayi teçhizatı ve sermaye alt yapısı yoktu. Sovyetler Birliği'nde NEP (Noviy Ekonomiçeskiy Plan - Yeni Ekonomik Plan) adı verilen yeni sanayi politikası, 1921 yılından itibaren sanayileşmede büyük bir başarı sağlamıştır. Sovyetler Birliği'nin uyguladığı planı yakından takip eden Türk yönetimi ise Sovyet yönetiminin desteğiyle kendi ilk ekonomik planını hayata geçirmiştir.

Türkiye'de uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Sovyet planlamasından (NEP) sonra dünyada ilk planlama örneklerinden birini oluşturmuştur (Boratav, 2018, s.75-76).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'ndan sonra İkinci Sanayi Planı çalışmalarına başlanmış, ancak ikinci sanayi planı Atatürk'ün zamansız ölümünden sonra yaklaşmakta olan savaş koşulları nedeniyle uygulamaya alınamamıştır.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal ve Vladimir İlyiç Lenin arasında kurulan dostane temele dayalı, iki ülke çıkarına uygun ilişkiler 1938'e geldiğinde oldukça üst bir seviyeye ulaşmıştır. Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında siyasi ve ekonomik ilişkiler, hiçbir dönemde bu dönemdeki kadar iyi olamamıştır. 1938'den sonraki dönemlerde iki ülke arasındaki tüm ilişkilerde daima Mustafa Kemal Atatürk ve Vladimir İlyiç Lenin dönemindeki iyi ilişkilere vurgu yapılarak ilerlenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE – SOVYETLER BİRLİĞİ ARASINDA 1939-1964 DÖNEMİNDE

SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER

2.1. İkinci Dünya Savaşı Türk- Sovyet Siyasi ve Ekonomik İlişkileri: 1939-1950

İkinci Dünya Savaşı'na katılmayan Türkiye için İkinci Dünya Savaşı dönemi, ekonomik açıdan oldukça zorluklarla geçen bir dönemdir. Öyle ki Türkiye, bu yıllarda savaşın getirdiği ekonomik koşulların ağırlığını üzerinde daima hissetmiştir. Türkiye bu dönemde savaşa katılma ihtimaline karşı sürekli olarak ordunun donatılmasına büyük kaynak aktarmak zorunda kalmıştır. Bu durum özellikle ülke ekonomisinin gelişmesinin önünde büyük ölçüde engel oluşturmuştur.

1930'lu yıllarda uygulanan politikalar sonucu oldukça daralmış olan ithalat, iki yıl içinde yarı yarıya düşmüştür. Yetişkin erkek nüfusunun büyük bölümünün askere alınması da üretimde büyük düşüşlere neden olmuştur. Savaş yıllarında buğday üretiminde %50'ye yaklaşan bir gerileme meydana gelmiş, savaş öncesinde başlayan ikinci beş yıllık plan kapsamında planlanan çalışmalar ve sanayi yatırım programları, savunma harcamalarının bütçeye aktarılması nedeniyle ertelenmiştir. Tüm bu sayılan unsurlar, savaş yıllarının bir ekonomik gerileme dönemi olmasına neden olan en önemli etkenler olarak gösterilebilir. Bunun yanı sıra savaş yıllarının bazı açılardan önceki ve sonraki dönemler arasında bir köprü işlevi gördüğü söylenebilir. 1930-1939 yıllarının devletçi politikaları ve bu dönem sonunda beliren bazı eğilimler savaş yıllarının ekonomi politikalarını ve sonuçlarını biçimlendirmiştir. 1940 sonrasının darlık koşullarının bir yandan mevcut sınıf yapısı ile, diğer taraftan siyasi kadrolara ve yüksek bürokrasiye çok geniş yetkiler veren ekonomi politikaları ile birleşmesi bu dönemde gelir dağılımında önemli değişiklikler olmasına neden olmuş ve bu dönüşümler savaş sonunun ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmelerini büyük oranda şekillendirmiştir (Boratav, 1988, s.65).

Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Başbakanlık görevine Celal Bayar'ı getirmiştir. Böylece 1939 yılı, Celal Bayar'ın Hükümeti'nde yapılan değişikliklerle başlamıştır (Goloğlu, 20009, s.3).

Savaş yıllarında ülkede öncelik, ordunun ve kent nüfusunun ihtiyaçlarıydı. Tarım ürünlerinin, tüketim merkezlerine yönelmesini sağlayacak ekonomik mekanizmaların yok olma tehlikesi vardı. Azalan vergi gelirleri, kamu giderlerinin finansmanını

karşılayamaz bir durumdaydı. Böyle bir durumda kontrol altına alınmaya çalışılan enflasyonun ülke ekonomisini zor duruma düşürmesi kaçınılmaz olmuştur. Mali zorlamalar ekonomiyi zor bir sürece doğru itmiştir (Boratav, 1982, s.218).

Dokuz aylık bir sürece yayılan görüşmeler sonunda imzalanan Lozan Antlaşması sonunda Türkiye'nin uzlaşmadığı tek devlet olarak İtalya'yı görüyoruz. Türkiye, İtalya ile 1928 yılında imzalamış olduğu Dostluk Antlaşması'na rağmen, İtalya'ya karşı bir türlü güven duyamamıştır. Mussolini'nin Habeşistan'ı işgal etmesi, ayrıca Asya'nın işgaline yönelik söylemleri, Türkiye'yi daima oldukça endişelendirmiştir. Türkiye duyduğu İtalya tehdidi karşısında İngiltere ile ilişkilerini düzeltmeye başlamıştır. Özellikle bu durum 1936 Montreux Sözleşmesi'nden sonra çok gelişmiştir. Türkiye, İtalya ve Alman tehlikesine karşı İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne dayanmak istemiştir (Esmer ve Sander, 2014, s.137).

Bu dönemde Türkiye ve SSCB arasında soğuk rüzgarlar esmiştir. İki ülke arasında ilk soğukluğun ortaya çıkışı, 1938 Şubat'ında karşılıklı olarak konsoloslukların azaltılması konusunda imzalanan anlaşma ile başlamıştır. Türkiye bu anlaşma sonucunda Odesa, Bakü, Erivan ve Leninakan'daki konsoloslukları, SSCB ise, İzmir ve Kars'taki konsolosluklarını kapatmıştır. SSCB'nin İstanbul'daki konsolosluğu, Türkiye'nin ise Batum'daki konsolosluğu kalmıştır. Bütün bunların yanı sıra Almanya'nın Türkiye'deki etkisinin güçlenmesi de SSCB'de derin kaygı yaratmıştır. Sovyet kaynaklarına göre Türk-Sovyet ilişkilerindeki gerginliğin ortaya çıkışında Atatürk'ün hastalığının yanı sıra 1937 yılı Sonbaharında Başbakanlık görevine Batı yanlısı olarak bilinen Celal Bayar'ın getirilmesinin de büyük payı olduğu yönündedir (Koptevskiy, 2003, s.96).

Özellikle bu dönemde Almanya, İngiltere ve Fransa emperyalizminin Türkiye'deki nüfuzu güçlenmiştir. Yabancı emperyalistlerin Türkiye'ye desteğiyle aşırı gerici çevreler, Türk Hükümeti üzerinde giderek etkili olmaya ve daha aktif hareket etmeye başlamışlardır. Bütün bunların yanı sıra bu süreci Türk-Sovyet dostane ilişkilerinin kararlı taraftarı Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de uzun süre devam eden ağır hastalığı sonucu, vefat etmesi izlemiştir (Moiseyev ve Rozaliyev, 1958, s.64).

Tüm bunlar Türk -Sovyet ticari ve ekonomik işbirliğinin bu dönemde gelişmesine yardımcı olamamıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 30'lu yılların ortalarında yılda 7-8 milyon Rubleye ulaşmışken 1940 yılına gelindiğinde 1,1 milyon Rubleye düşmüştür (VT SSSR, 1967, s.11). Şüphesiz bunda yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'nın payı da büyüktür.

Savaş yıllarında Türkiye'yi Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetleri yönetmiştir. Bu yıllarda Türk-Sovyet siyasi ilişkileri giderek daha durağan bir noktaya doğru yönelmiştir.

Bu süreçte artık Türkiye'nin dış politika çizgisi de kendiliğinden belli olmuştur. Türkiye, ilişkilerini geliştirdiği İngiltere ile ve Milli Mücadele öncesi dönemden beri sürekli yardımlarını ve büyük desteğini gördüğü Sovyetler Birliği arasında bir denge politikası gütmeye kararlılığında olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin İngiltere ile ilişkilerini 12 Mayıs 1939'da bir deklerasyon imzalayarak sağlamlaştırması, Sovyetler Birliği'ni oldukça endişelendirmiştir. Sovyetler Birliği de bu dönemde, Almanya ile anlaşma yollarını aramıştır. Bu dönemde Türkiye'nin İngiltere ile deklerasyon imzalaması, Almanya tarafından da hoş karşılanmamıştır (Koptevskiy, 2003, s.97).

Aslında İngiltere, Türk dış politikasında önce İtalya'ya, sonra da Sovyetler Birliği'ne karşı bir dayanak oluşturmuştur. Almanya'nın 1933 Versailles Anlaşmasını dikkate almayıp 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etmesi (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.150) Türkiye'nin dış politika yönünü belirlemesinde etkili olmuştur. 1938'de ve 1939 yılının başlarında ortaya çıkan durumlar, uluslararası durumun ne yöne gittiği konusunda ipuçları vermiştir. Polonya üzerinde artan Alman baskısı, Çekoslovakya'nın parçalanması, İtalya'nın Balkanlardaki faaliyetleri Türkiye'yi, İngiltere ve Fransa ile anlaşmalar yapmaya yöneltmiştir. Bu devletler arasında deklarasyonların yapılması, Sovyetler Birliği'nce kuşkuyla karşılanmış (Koptevskiy, 2003, s.96-97) ve bunun ardından Sovyetler Birliği'nin 23 Ağustos 1939'da Almanya ile imzaladığı Saldırmazlık Paketi'nden sonra Türkiye, denge politikası izleme yönünde büyük çaba harcamıştır (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.152; Esmer ve Sander, 2014, s.137-138).

Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa, Avrupa'ya bir saldırı olması halinde askeri yardım da dahil olmak üzere birbirlerine derhal yardımda bulunacaklarına ilişkin aralarında etkili bir pakt yapmak için bir araya gelmişler; SSCB, İngiltere ve Fransa, SSCB'ye sınırı olan Baltık ve Karadeniz'e kıyısı olan devletler arasında bu ülkelere (Polonya, Romanya, Türkiye, Finlandiya, Letonya, Estonya) bir saldırı olması durumunda askeri yardım da dahil her türlü yardımın yapılmasına ilişkin ortak yükümlülük almayı kararlaştırmışlardır (SSSR v borbe za mir, 1971, s.336-337).

Ancak Batılı devletlerin sergiledikleri olumsuz tutumları, o sırada böylesine önemli bir anlaşma yapılmasını mümkün kılmamıştır (Çernikov, 1977, s.60). Sovyet hükümeti

karışık uluslararası durumun incelenmesi ve katılımcıların durumunun belirlenmesi için ilgili devletlerin (ki bu devletler İngiltere, Fransa, SSCB, Türkiye, Polonya, Romanya'nın) yer aldığı ülkelerin temsilcilerine toplantı çağrısında bulunmuştur. Ancak Londra ve Paris yönetimi Sovyet tekliflerini erken bir teklif olarak gördüklerini bildirmişler ve bu nedenle kabul etmemişlerdir (SSSR v borbe za mir, 1971, s.246-247;LSVP, 1968, s.49; Çernikov, 1977, s.61).

Sovyet kaynaklarına göre o sırada Londra, bir yandan da Berlin ile görüşmelerde bulunuyor; İngiltere, Almanya ile kendi çıkarına uygun bir komplo için Fransa ve Türkiye ile birlikte verdiği garantilerden vazgeçmeye hazır bir tavır sergiliyordu (Çernikov, 1977, s.61). Bu gelişmeler doğrultusunda böylesine karışık bir ortamda ise SSCB kendini koruma altına almak için Almanya ile emperyalistlerin hesaplarını bozan ve ülke savunmasını güçlendirmek için kendisine, Almanya saldırısına karşı zaman kazanma imkanı verecek olan Saldırmazlık Anlaşması'nı yapmayı uygun bulmuştur (TSK KPSS, 1967, s.18; Çernikov, 1977, s.61).

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Sovyetler Birliği ve Almanya arasında imzalanan Saldırmazlık Paktı, Türk siyasi çevrelerinde büyük bir endişe yaratmış olmasına rağmen, Türk Hükümeti Sovyetler Birliği ile ilişkilerini daha önceden olduğu gibi dostane biçimde yürütmek ve geliştirmekten yana bir tutum içinde olmuştur. Türkiye'nin 1939 yılında Mayıs-Haziran aylarında İngiltere ve Fransa ile iki taraflı deklarasyonlar yapması ve savaşın ilk günlerinde İngiltere'nin, Türkiye'nin toprak bütünlüğü konusunda güvence vermesi, hem Türk siyasi çevrelerinde, hem de kamuoyunda olumlu karşılanmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Sovyetler Birliği'nden de böyle bir güvence almak istemiştir (Danilov ve Pijkov, 2002, s.12).

İtalya tehdidine karşı İngiltere'nin desteğine, Almanya tehdidine karşı da Sovyetler Birliği desteğine ihtiyaç duyan Türkiye, SSCB'nin bu atılımından sonra yeni arayışlara girişmiştir. Türkiye için artık önünde yapması gereken iki seçenek kalmıştır. Türkiye ya daima dostluk ve dayanışma içinde ilişkilerini yürüttüğü Sovyet Birliği ile yan yana gidecek bir adım atacak, yani İngiliz-Fransız deklarasyonundan vazgeçecek, ya da iki batılı ülke ile yaptığı deklarasyona bağlı kalıp Sovyetler Birliği'nden kopacaktır. Türkiye ise tam tersi her iki seçeneğe de sıcak bakmamıştır. Birinci Dünya Savaşı başladığında tarafsız bir politika izleyen Türkiye, ülkeyi savaşın dışında tutmaya kararlı bir tutum sergilemiştir. Bu nedenle, ne İngiltere-Fransa arasında yaptığı deklarasyondan

vazgeçmeyi, ne de Sovyetler Birliği ile ters düşmeyi göze alamamıştır. Her iki tarafla da anlaşma içinde bulunmayı tercih ederek, ikili ilişkilerini dostluk çizgisinde yürüten bir dış politika izlemiştir.

Sovyetler Birliği'nin ise bu dönemde yapmaya çalıştığı, İngiltere ve Fransa ile birlikte Almanya saldırısına karşı Türkiye ve diğer ülkeleri içine alan tek bir blok kurma çabaları başarısız olmuştur. Bu konular SSCB yönetimi tarafından Türkiye ile de iki taraflı olarak çözülememiştir. Bu nedenle 1939 yılı Mayıs ayında SSCB Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı Vladimir Petroviç Potyomkin, Sovyet yönetimi tarafından ortak antifaşist cephe çerçevesinde Sovyet-Türk karşılıklı yardım anlaşması yapmak için Ankara'ya gönderilmiştir. Fakat Türk hükümeti, SSCB'nin bu teklifine o zaman belirli bir yanıt vermemiştir, bu da doğal olarak Türk-Sovyet ilişkilerinin daha sonraki gelişmesini olumsuz etkilemiştir (Koptevskiy, 2003, s.96).

Bu ziyaretten sonra Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Dostluk Antlaşması yapmak için 25 Eylül 1939'da Moskova'ya gitmiştir. Şükrü Saraçoğlu, yola çıkmadan önce İngiliz ve Fransızlarla yaptığı görüşmeler sonunda hazırlanan Üçlü Yardım Antlaşması tasarısını parafe etmiştir. Moskova ziyaretinde beraberindeki heyette, kendisine Dışişleri Bakanlığı Genel Yardımcısı Cevat Açıkalın ile Siyasi İşler Genel Müdürü Feridun Cemal Erkin eşlik etmiştir (Goloğlu, 2009, s.43-454).

Türk heyeti Moskova'ya gittiğinde ilk toplantıyı Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Vyacheslav Mihayloviç Molotov ile yapmıştır. Ancak Türk-Sovyet Anlaşması yapmak için Moskova'ya gelen heyet, antlaşma yerine Sovyet tarafının Montreux Boğazlar Sözleşmesi üzerinde değişiklik yapılması istekleriyle karşılaşmıştır. İlk toplantıda Vyacheslav Mihayloviç Molotov başlıca şu üç mesajı vermiştir: 1. Türkiye'nin İngiltere ile yapacağı antlaşmadan vazgeçmesi gerektiği; 2. İtalya tehlikesine karşı mümkün ise Almanya ile anlaşma yapılması gereği; 3. Son olarak da Sovyetler Birliği'nin, Türkiye ile özellikle Almanya'nın çıkarlarına aykırı gelen bir antlaşma yapamayacakları yönünde mesaj vermiştir. Ancak Sovyet yönetiminin bu mesajlarının kesin önerilere dönüştürülmediği gözlenmiştir (Bilge, 1992, s.134).

Şükrü Saraçoğlu ile yapılan ikinci toplantıya İosif Vissarionoviç Stalin de katılmıştır. Görüşmeler sırasında İ.V. Stalin, Türk-Sovyet Antlaşması'nın yapılabilmesi için Türk-İngiliz-Fransız Üçlü Antlaşması'nda bazı değişiklikler yapılması gerektiğini öne sürmüş ve Montreux Boğazlar Meselesi'ni resmen görüşme konuları içine almıştır. Şükrü

Saraçoğlu, Üçlü Yardım Anlaşması'nın parafe edildiğini ve iptalinin söz konusu olmadığını, ayrıca başka devletlerle imzalanmış olan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin ise iki devlet tarafından değiştirilmesine imkan olmadığını bildirmiştir. Şükrü Saraçoğlu'nun bu kararlı tutumu karşısında Sovyet tarafı, görüşmelerin kesilmemesi için isteklerinde ısrarcı davranmamışlardır (Erkin, 1968, s.140).

Sovyet yönetimi, görüşmeler yapılırken Alman Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop'un Moskova'ya geldiğini bildirerek Şükrü Saraçoğlu ile yapılması gereken görüşmeleri geciktirmiştir. Bu durum, Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova'da kalma süreci olarak planlanan üç günlük süreden daha uzun süre kalmasına neden olmuştur. Şükrü Saraçoğlu'nun tüm iyi niyetli çabalarına rağmen Sovyet tarafının bir antlaşma ortamına yanaşmaması, Türkiye'de Sovyet Yönetimi'nin Türkiye'den aşırı isteklerde bulunduğu söylentilerinin yayılmasına neden olmuştur (Weisband, 2000, s.390)

Moskova'da yapılan görüşmeler Sovyet tarafının özellikle boğazlarla ilgili talepleri yüzünden sonuçsuz kalmıştır. Sovyet Yönetimi Türkiye'den, Boğazların birlikte savunulmasını önermiş ve ayrıca Karadeniz'e sahili olmayan ülkelerin gemilerinin savaş sırasında Boğazlardan geçemeyeceği konusuyla ilgili Türkiye'den teminat istemiştir.

Sovyetler Birliği ile antlaşma yapma olanağı bulunamayınca, daha önce parafe edilmiş 19 Ekim 1939'da Ankara'da Üçlü Yardım Anlaşması imzalanmıştır. 19 Ekim 1939 tarihli İngiltere-Fransa-Türkiye Antlaşması'na ek protokol eklenmiş ve bu protokole göre Türkiye'nin bu antlaşma ile üzerine aldığı yükümlülükler, hiçbir zaman onu Sovyetler Birliği ile savaşa zorlayamayacaktır. Antlaşma ekindeki protokol, tamamen Türkiye'nin isteği üzerine imzalanmıştır. Bu protokol, bir yandan Türkiye'nin Sovyetlerle iyi ilişkilerini sürdürme isteğinin bir göstergesi durumunu sergilerken diğer yandan ise Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı silahlı çatışmaya sokacak durumları da önlemiş olacaktı (Soysal, 1983, s.592-593;Arbaç,2019,s.164).

Bu konu ile ilgili olarak Türk-Sovyet ilişkileri konusunda önemli araştırmaları bulunan ünlü Sovyet tarihçisi B. M. Potsveriya'ya göre Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki açıklamalarında Türkiye, bir yandan İngiltere ve Fransa, diğer yandan Almanya ve İtalya ile önceki politikasını devam ettirse de, aslında İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği'ne eğilimi daha ağır basıyordu. Türkiye, İngiltere-Fransa -Sovyetler Birliği Üçlü Birliği oluşmasında, saldırıya karşı SSCB ile savunma amaçlı bir antlaşma yapma arzusundaydı, şeklinde belirtmiştir (Hasanlı, 2011, s.41).

Ünlü araştırmacı B. M. Potsveriya, Sovyet döneminde yayımlanmış olan eserlerinde ise 1939 yılı Sonbaharında Türk-Sovyet görüşmelerinin hiçbir sonuç vermemesinde ve karşılıklı yardım antlaşmasının imzalanmamasında Türk tarafını sorumlu tutmaktadır (Potsveriya, 1976, s.12; Arbaç, 2019, s.164).

Türk dış politika araştırmacılarından Sovyet bilim adamı R. S. Korkmazyan'a göre ise Türk Hükümeti'nin Türk-Sovyet görüşmelerini İngiltere-Fransa-Sovyetler Birliği görüşmeleriyle ilişkilendirmiş ve görüşmelerin sona ermesini beklemeden İngiltere ve Fransa ile mutabakat sağlamakta acele ettiği yönündedir (Korkmazyan, 1978, s.138). Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile anlaşma yapmasından endişe duyan Sovyet yönetimi de Şükrü Şaraçoğlu'nun ziyaretinden önce 23 Ağustos 1939'da Almanya ile tarihte Molotov-Ribbentrop Paktı olarak bilinen Saldırmazlık Paktı'nı imzalamıştır (Arbaç, 2019, s.164).

Ünlü Sovyet tarihçisi Cemil Hasanlı'ya göre ise, Sovyetler Birliği ile Almanya arasında 23 Ağustos 1939 tarihli Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasının İkinci Dünya Savaşı'nın son hazırlık safhasını oluşturduğu konusu kaçınılmaz bir gerçek olarak kabul edilebilir. Şöyle ki; iki ülke arasında yapılan Saldırmazlık Paktı'nın ardından 1 Eylül'de Almanya, Polonya'ya savaş açmıştır. İki gün sonra, yani 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa, Polonya ile yaptıkları anlaşma yükümlülükleri gereği Almanya'ya savaş ilan etmişlerdir. Böylece dünyada yeni askeri, siyasi ve diplomatik bir durumun sonucunda İkinci Dünya Savaşı başlamıştır (Hasanlı, 2011, s.39; Arbaç, 2019, s.165).

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar hiçbir ülkeye topraklarını, Boğazları ve sularını savaş amacıyla kullanmalarına izin vermemiştir. Savaşın sonuna kadar tarafsızlığını koruyabilmesinde Batılı devletlerle yaptığı bu antlaşmanın payının çok büyük olduğu da inkar edilemez bir gerçektir şüphesiz. Moskova görüşmelerinden hemen sonra Sovyetlerin tarafsız bir ülke olan Finlandiya'ya saldırımları ise Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı endişelerini büyük oranda artırmıştır. Sovyetler Birliği 1933 yılında Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Maksim Maksimoviç Litvinov'un girişimleri sayesinde katıldığı Milliyetler Cemiyeti'nden, Finlandiya'ya saldırdıkları tarih olan 1939 yılında bu saldırıları nedeniyle çıkarılmıştır (Arbaç, 2019, s.167).

Petersburg Üniversitesi'nde Siyaset Bilimci, Doğu Bilimleri Uzmanı ve Rusya Federasyonu'nun Türkiye Büyükelçisi Danışmanı olarak görev yapan Aleksandr

Anatolyeviç Sotniçenko, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği politikayı ve bunun Türkiye'yi nasıl etkilediğini şu ifadelerle değerlendirmiştir:

“Türkiye, belki de İkinci Dünya Savaşı yangınından bir tarafta kalabilmeyi başaran birkaç dünya ülkesinden biridir. Sovyetler Birliği ve Almanya'nın karşılıklı yok etme savaşı sürdürdükleri sırada Ankara, hem Büyük Britanya hem de Almanya ile işbirliğini başarılı bir biçimde sürdürerek tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Resmi Türk tarih bilimi bunu Türk politikasının önemli bir başarısı olarak kabul eder. Öyle görünüyordu ki, ülke tarafsız kalarak muhtemel bir savaşa girmekten çok daha fazlasını elde etmişti. Almanya'ya sürekli stratejik malzemeler: bakır, krom, pamuk, buğday ve diğer ürünlerin ticaretini yapması, onun ekonomik durumunun önemli oranda iyileşmesine yardımcı olmuştur. Ancak böylesine pragmatik bir pozisyon Türkiye'ye daha sonra politik problemi de beraberinde getirmiştir” (Sotniçenko, 2010, s.218;Arbaç, 2019, s.167).

1941 yılında Almanya'nın Balkanlar'da etkin konuma gelme çabaları, İngiltere'yi Türkiye'nin ve Balkanlar'ın geleceği konusunda adım atması için ısrarcı davranmaya yöneltmiştir. Bu dönemde İngiltere Başbakanı W. Churchill, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye gönderdiği mektupta, Almanya'nın Bulgaristan'a yerleşmesinin Türkiye'nin güvenliğini tehdit edeceğini ve bu nedenle de Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiğini belirtmiştir.

Almanya'nın Balkanlar'da ciddi tehdit oluşturması, ABD'nin bu bölgedeki olaylara ilgi göstermesine neden olmuştur. ABD Devlet Başkanı F. Roosevelt, Balkan Devletleri'ne destek olmak amacıyla Albay William Donovan'ı Balkanlar'da görevlendirmiştir. Aynı zamanda 1 Şubat 1941'de ABD'nin bir temsilcisi de Türkiye'ye gelmiştir. ABD, Almanya tehdidi karşısında Türkiye'ye yardım edeceğine dair söz vermiştir. Ancak Türkiye, İngiltere ve ABD'nin isteklerini desteklemekle beraber üzerine herhangi bir yükümlülük almayacağını belirtmiştir (Esmer ve Sander, 2014, s.153-154).

Balkanlar'da durum giderek kötüleşmeye başlamış ve Alman ordularının Bulgaristan'a yerleştiği sırada Türkiye Bulgaristan'ın kaderinin Polonya'nın kaderi gibi olacağından, yani buranın da Almanlar ve Ruslar tarafından paylaşılacağından endişe etmiştir. Bundan sonra artık sıranın kendisine geleceğini düşünmüş, üstelik basında, Balkanlar'dan sonra Boğazların kontrolünün Almanya'ya geçmesinin ardından Sovyetler'in de aynı tarzda hareket etmesine neden olacağı konusunda yazılar yer almıştır. Bunun üzerine Sovyetler Birliği, Türkiye'ye karşı açılacak bir savaşta, tarafsız kalacağını Ankara'ya iletmiştir. Türk Hükümeti ise Sovyetler Birliği'nden bu konuda yazılı bir güvence isteyince 25 Mart 1941 tarihinde Moskova ve Ankara'da Türk-Sovyet ortak bildirisi yayımlanmıştır. Bildiride iki ülke arasında yapılan anlaşma hükümleri gereğince Türkiye'ye karşı yapılacak bir saldırı karşısında Sovyetler Birliği'nin tarafsız kalacağı, aynı şekilde

Sovyetler Birliği böyle bir durumla karşılaştığı zaman Türkiye'nin de tarafsız kalacağı kararlaştırılmıştır (Soysal, 1989, s.634-636).

Yapılan bu anlaşma ile ayrıca 1925 yılında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yapılan Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması teyit edilmiş, her iki ülke savaş olması durumunda birbirlerine tarafsızlık ve saldırmazlık sözünü yinelemiştir.

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısından önce Türkiye, Almanya ile 18 Haziran 1941 yılında 10 yıl süreli Dostluk ve Saldırmazlık Paktı imzalamıştır. İmzalanan bu Pakt ile birlikte Türkiye'nin İngiltere ile müttefikliğinin yürürlükte olduğu da beyan edilmiştir. Sovyet kaynaklarına göre Türkiye ve Almanya arasında bu paktın imzalanması, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmadan önce Orta Doğu'daki pozisyonunun güçlenmesine yardımcı olmuştur (Koptevskiy, 2003, s.98).

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasıyla, savaşta tarafsız kalma kararlığıyla ilk önce 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile birlikte anlaşma yaptığı İngiliz-Fransız bloğuna katılmış, 1940 yılında ise Almanya ile yakınlaşmaya başlamıştır, İngiltere ile birliğini koruyarak 18 Haziran 1941 yılında Almanya ile Dostluk ve Saldırmazlık Paktı imzalamıştır (Starçenkov,1989, s.14).

Bu paktın imzalanmasından dört gün sonra Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne 22 Haziran 1941'de saldırmasının ardından, İkinci Dünya Savaşı'nın yayılma alanı genişlemiştir. Türkiye ise Alman-Sovyet savaşının ilk haftasında 26 Haziran'da özel bir nota ile tarafsızlığını ilan etmiştir (Koptevskiy, 2003, s.99).

Türkiye ve Almanya arasında 9 Ekim 1942 tarihinde 100 milyonluk bir ekonomi anlaşması imzalanmıştır. Yapılan Anlaşma uyarınca Türkiye Almanya'ya, 1939 yılında İngiltere ile imzaladığı anlaşmada yer alan 1942 yılı sonuna kadar İngiltere'ye satmayı vaat ettiği kromu da vermeyi kabul etmiştir. Buna göre Türkiye 1943-1944 yıllarında 90 bin ton kromunu Almanya'ya satmayı taahhüt etmiştir. İngiltere anlaşmaya büyük tepki göstermiş Amerika ise 1941 yılında çıkarılan "kiralama ve ödünç verme" kanunundan yararlanarak Türkiye'ye yaptığı ekonomik yardımı kesmiştir. Amerikan yardımı aynı yılın Aralık ayında yeniden başlamış ancak bu kez çok kısıtlı biçimde yapılmıştır (Altan, 1986, s.74).

Aleksandr Anatolyeviç Sotniçenko, Türkiye'nin SSCB ile ekonomik ilişkilerinin sıfırlandığı 1941-1945 yılları arasında, Almanya ile çok yakın ekonomik ve ticari ilişkiler içinde bulunmasını şu ifadelerle yadırgamaktadır:

“İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye ve Almanya arasındaki ekonomik ilişkileri değerlendirmek zordur. Türkiye, o sırada Berlin ile direkt karayolu bağlantısı ve SSCB ile ortak sınırı olan tek tarafsız Avrupa devletiydi. Alman ordusu, Türk pamuğundan yapılmış üniformalarla giydirilmiş, tankların ve zırhlı araçların zırhı ise Türk kromu kullanılarak yapılıyordu. Almanya Türkiye'nin 20. yüzyılın 30'lu yıllarının ikinci yarısında bir numaralı ekonomik ortağı durumundaydı” (Sotniçenko, 2010,s.220).

Aleksandr Anatolyeviç Sotniçenko'nun bu değerlendirmesi, 1939-1945 yılları arasında yani İkinci Dünya Savaşı döneminde ve sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı bazı dayatmalarını ve isteklerini anlamamız açısından oldukça önemlidir.

Tüm savaş boyunca müttefikler, Türkiye'yi savaşa sokmak için baskı yapmışlar, ancak savaşa girmesi için gereken ekonomik ve askeri yardım konusunda yardım teklifinde bulunmamışlardır. Türkiye, tarafsızlık ve iki taraf arasında denge politikasını o kadar açık ve başarılı bir şekilde yürütmüştür ki, gerek İ.V. Stalin (Sanakoyev ve Tsbulevskiy, 1971, s.44-45; Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.181) gerekse Alman elçisi von Papen (Papen, 2005, s.476) Türkiye'yi savaşa sokamayacaklarını sonunda anlamışlardır. Türkiye ancak 2 Ağustos 1944'te Almanya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini kesmiş 12 Ocak 1945'te yük taşıyan müttefikler için Boğazları açmıştır (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.184) .23 Şubat 1945'te ise Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Bunun sonucunda Türkiye, San-Francisko'da yapılan Konferans'a davet edilmiş ve Birleşmiş Milletler kurucu üyelerinden biri olmuştur (Kamalov ve Svistunova, 2011,s.325).

Yalta Konferansı'ndan sonra Ankara'daki İngiltere Büyükelçisi, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e ortak üye olarak girebilmesi için 1 Mart'tan önce Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini bildirmiştir. Türkiye bunun üzerine 23 Şubat 1945'te bu iki ülkeye savaş ilan etmiş ve böylece San Fransisco Konferansı'na davet edilmiştir (Gürün, 1991, s.276).

Türkiye asli üyeleri arasına girme hakkını kazandığı Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurulması amacıyla 25 Nisan 1945'de toplanan San Francisco Konferansı'na katılmıştır. Savaş sonunda kurulacak teşkilatın, savaşı kazanan devletlerin bir teşkilatı olduğunu ve yeni dünya düzenini bu devletlerin şekillendireceğini bilen Türkiye, bu Konferansta yalnızlığını belirgin biçimde hissetmiştir (Gönlübol, 2014, s.191).

İkinci Dünya Savaşı'nda Türk ordusunun savaşa katılmamasını, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, kendi politikasının ve Dışişleri Bakanlarının (önce Şükrü Saraçoğlu, sonra Numan Menemencioğlu sonra yine Şükrü Saraçoğlu) büyük başarısı olarak değerlendirmiştir; ülke çok sayıda insan ve maddi kayba neden olan riskli ve kanlı bir savaştan uzak kalmıştır (Yeremeyev, 2005, s.39).

Sovyet kaynakları ise bu konuyla ilgili olarak Türkiye'nin Sovyetler Birliği, Batılı Devletler ve diğer devletler arasında ustaca hareket ederek, yaklaşmakta olan İkinci Dünya Savaşı'ndan uzak durmasının Türkiye'ye şüphesiz ki, çok şey kazandırdığını savunmaktadırlar (Sidorov, 2008, s.436-437).

Sovyet kaynaklarına göre İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'yi kendi tarafında savaşa sokma çabalarının başarıya ulaşamamasının yanı sıra, İngiltere ve Fransa, Karadeniz'de Sovyet deniz nakliyatının yapılmasının zorlaştırılmasına yönelik sözleşmeler yapması için Türkiye'yi etkin bir biçimde Sovyetler Birliği'ne karşı kışkırtmalarına rağmen, Türkiye SSCB ile ilişkilerini bozma yoluna gitmemiştir (Koptevskiy, 2003, s.97).

Bu durum açık biçimde İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye kanalıyla yapmak istediklerinde başarılı olamamaları, Türkiye'nin hem SSCB ile hem de İngiltere ve Fransa ile ilişkilerinde bir denge politikası izlemekte kararlı olduğu tezini doğrulamıştır.

1941 ve 1942 yıllarında Türkiye ve SSCB arasındaki ekonomik ilişkiler neredeyse donma noktasına geldiğini daha önce belirtmiştik. Sadece 21 Ocak 1934 yılında Türkiye ve SSCB arasında yapılan kredi anlaşması gereği Türkiye'nin kredi ödemesine karşılık Türk mallarının teslimatı dışında, iki ülke arasında ticari bir hareketlilik yok denecek derecede az olmuştur. Savaş yıllarında SSCB'nin Türkiye'deki Ticaret Temsilciliğinin faaliyeti, İngiliz Ticaret Birliği ve Kiralama ve Ödünç Verme Müdürlüğü tarafından gönderilen malların sevkiyatının kontrolünden ibarettir. Türk mallarının sevkiyat kontratları ise SSCB'nin Londra ve Washington'daki Ticaret temsilcilikleri tarafından yapılmıştır. 1944 yılına gelindiğinde “zeytin” alınması ile ilgili önemsiz indirimler, değerli taşların, sinema filmleri ve “Uluslararası Kitap” Birliği'nin bazı mallarının satılmasıyla ilgili işlemler dışında iki ülke arasında ticari operasyonlar hemen hemen hiç olmamıştır. Savaş yıllarında ve daha sonraki dönemde Türkiye pazarında Sovyetler Birliği'nin ticari faaliyetlerini Sovyet dış ticaret firmaları olan “Soyuzeksportfilm”, “Mejdunarodnaya kniga”, “İnturist” gerçekleştirmiştir (Koptevskiy, 2003, s.101).

Bu dönemde SSCB'nin dış ticarete Türkiye'ye yaptığı toplam ticaret hacmi %1'den daha azdır (Smirnov,1956, s.25).

Ekonomik ve ticari ilişkilere değinecek olursak, 1940 yılına doğru Türkiye'nin Sovyetlerle olan ticaret hacmi, 30'lu yılların ortalarındaki durumla kıyaslandığında %10'dan daha fazla düşmüştür ve 1941-1945 yıllarında ise fiili olarak sıfır seviyesindedir (TÜSİAD, 1999, s.106;Koptevskiy, 2003, s.411-412).

SSCB'nin 1939-1950 Arasında Türkiye İle Ticaret Hacmi (Milyon Ruble olarak)

	1939	1940	1946	1947	1948	1949	1950
ciro	4,9	1,1	0	0	0,3	0,2	0,4
ihracat	1,6	0,6	0	0	0,1	0	-
ithalat	3,3	0,5	0	0	0,2	0,2	0,4

(VT,1967, s.10-11)

Türkiye Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre 1939-1950 yılları arasında Türkiye-SSCB dış ticareti (Milyon Dolar) aşağıdaki biçimdedir:

Yıl	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950
İhr.	3,11	0,55	0,59	0,09	0	2,17	0	0,07	0	0,15	0,25	0,42
İth.	2,70	0,69	0,06	0,72	0,02	0,05	0,08	0,01	0	0	0,01	-

Sovyet kaynaklarında belirtilen veriler, Türkiye Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Müsteşarlığı verileri ile karşılaştırılmalı olarak verilmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin Türkiye' den 1941-1945 yılları arasında yaptığı ithalat rakamları ise, Rusya Federasyonu Ekonomi Arşiv belgelerinde “gizli” ibaresiyle şu şekilde geçmektedir:

	1941	1942	1943	1944	1945 (Milyon Ruble olarak)
İthalat	0,4	0,1	1,3	0,3	0,1

(RGAE,413, 10949,1-542;Sb. MVT SSSR, 1946,s.191)

Görüldüğü gibi 1939-1950 yılları arasında Türkiye ve SSCB arasındaki ticari ve siyasi hareketlilik oldukça zayıftır. Bu dönemde iki ülke arasında ticari ilişkiler, 1934 yılında

SSCB'den alınan kredinin ödenmesine yönelik biçimde devam etmiştir. Şüphesiz ticari ve siyasi ilişkilerin bu denli durgunluk evresine girmesinde SSCB'nin Türkiye'ye karşı haksız taleplerinin payı oldukça büyüktür.

2.2.Türkiye ve Sovyetler Birliği Arasında İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Yaşanan

Soğukluğun İlişkilere Yansımaları

1939-1945 yılları arasında iyice bozulan Türk -Sovyet ikili ilişkileri içinde ekonomik ilişkilerin donma durumunda olduğunu bir önceki bölümde belirtmiştik.

İkinci Dünya Savaşı'nın kazanılmasından sonra Asya ve Avrupa'da askeri faaliyetlerin sona ermesi, Türkiye'nin iç ve dış politikalarının ağır sonuçları, savaş sonrası gerginliğe yol açan bir ortam yaratmıştır. Türkiye siyasal arenada politik izolasyona uğramış bunun sonucunda ekonomisi büyük zorluklar içine düşmüştür (Rozaliyev,1980, s.170).

Türkiye'nin savaşta tarafsız kalarak İkinci Dünya Savaşı'na katılmaması, doğal olarak savaş sonunda oluşan yeni düzen oluşurken uluslararası arenada belirgin biçimde yalnızlık duymasına neden olmuştur.

4-11 Şubat 1945 tarihlerinde yapılan Yalta Konferansı'nda Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kuruluşu konuşulurken Türkiye'nin üyeliği de gündeme gelmiştir. Bu sırada Sovyet lideri İosif Vissarionoviç Stalin, Örgüt'e katılacak ülkelerin kriterlerinin ne olduğu sorusunu sorarken Türkiye'yi de kastederek: "Bazı milletler savaştılar ve acı çektiler, diğerleri de sallandılar ve kazanan tarafta olma hesapları yaptılar", demiştir (Bilge,1992,s.260).

Yalta Konferansı'ndan birkaç hafta sonra Sovyet yönetimi, 19 Mart 1945 tarihinde Türkiye'ye bir nota vermiştir. Sovyetler Birliği, bu nota ile Türkiye ile süresi 7 Kasım 1945'de bitecek olan 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'na 7 Kasım 1935'teki protokol ekleriyle birlikte son vermiştir. Bu durumda özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen köklü değişiklikler nedeniyle, 17 Aralık 1925 tarihli Anlaşmanın yeni duruma uygun olmadığını ve ciddi şekilde geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Tisminets, 1947, s.553-554;Gürün, 1999, s.187-189; Bilge, 1992, s.265).

Daha önce bahsettiğimiz gibi, 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin

arasında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması, Türkiye'nin İngiltere ile sürdürdüğü Musul sorununa ve Sovyetler Birliği'ni kuşatan Locarno Anlaşması'na karşı bir çeşit destek verme anlaşması olarak düşünülmüştür. İki ülke arasında yapılan anlaşma hükümleri gereğince birinci maddede, taraflardan biri saldırıya uğrarsa, diğer taraf tarafsız kalacaktı. İkinci maddede ise tarafların birbirlerine saldırıda bulunmayacakları ve birbirleri aleyhine anlaşma ve ittifaklara katılmayacakları teyit edilmiştir.

Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Vyaçeslav Mihayloviç Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper ile 7 Haziran 1945 tarihinde yaptığı görüşmede değişen duruma uygun olarak ciddi bir şekilde iyileştirilmesi gereken, süresi 7 Kasım 1945'de bitecek olan 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın tüm ekleriyle birlikte iptal edildiğini beyan etmiştir. Türkiye ile yeni bir anlaşmanın yapılabilmesinin görüşülebilmesi için Vyaçeslav Mihayloviç Molotov, Türk Büyükelçiye şu koşulların yerine getirilmesi gerektiğini bildirmiştir: a) 16 Mart 1921 Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması ile Kemalistlere verilen Kars, Artvin ve Ardahan'ın SSCB'ye iadesi; b)SSCB askeri kuvvetlerine Boğazlarda askeri-deniz üslerinin verilmesi (Yeremeyev, 2005, s.47;Gürün, 1999, s.188) .

Sovyet Hükümeti'nin 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşmasının iptal edilmesiyle ilgili Ankara Hükümeti'nin 4 Nisan 1945 tarihinde Sovyet Hükümeti'ne verdiği yanıtta, Sovyet Hükümeti'nin anlaşmayı iptal etme arzusunu kabul ettiklerini bildirmiştir. Sovyet Hükümeti'nin önerisine göre sona eren anlaşmanın yerine, her iki tarafın mevcut çıkarlarına uygun olarak ciddi iyileştirmeler içeren başka bir anlaşmanın yapılması için Türk Hükümeti, gerekli tüm özeni göstermeye ve bu konuda yapılacak teklifleri iyi niyetle incelemeye hazır olduğunu açıklamıştır(Pravda, 1945;Tisminets,1947,s.553-554).

Ankara Hükümeti, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik taleplerini, İngiltere ve Amerika'nın Ankara Büyükelçilerine de bildirmiştir. İngiliz Büyükelçi Sir. M. Peterson aldığı bilgileri Londra'ya iletmiştir. Londra'nın 20 Haziran'da gelen yanıtında Türk Hükümeti'nin Sovyet taleplerine verdiği yanıtları desteklediği yönünde olmuştur. Potsdam Konferansı'ndan önce Moskova nezdinde girişimde bulunulacağı bildirilmiştir. Bunun üzerine Londra yönetimi, Türk Hükümeti'nin bu konuyla ilgili olarak somut önerilerde bulunmasını istemiştir (Bilge, 1992, s.272).

Sovyet yönetimi tarafından 17 Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın iptal edilmesinin ardından Türkiye ve SSCB arasındaki ilişkilerde soğuma giderek gerginliğe dönüşmüş, bu gerginliğin yansımaları ülkede yapılan gösterilerle de kendini belli etmeye başlamıştır.

4 Aralık 1945 günü İstanbul'da yapılan üniversite, askeri lise öğrencileri ve diğer grupların oluşturduğu birkaç bin öğrencinin katıldığı yürüyüşte İstanbul'da yayımlanmakta olan sol görüşlü yayın yapan *Yeni Dünya*, *Tan*, Fransızca *La Turquie* gazetelerinin, *Görüşler* dergisi, ayrıca bir Sovyet vatandaşa ait Berrak Kitabevi'nin ve Sovyet eserleri satan bir dükkan tahrip edilmiş ve yürüyüşte Sovyetler Birliği aleyhine sloganlar atılmıştır. 8 Aralık 1945 tarihli Ankara'daki Sovyetler Birliği Büyükelçisi Sergey Aleksandroviç Vinogradov Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya sunduğu bir notada tüm bu tahribat esnasında Türk polisinin olaylara müdahale etmediği ve bunun sorumluluğunun tamamen Türk Hükümeti'ne ait olduğunu bildirilmiştir (Tisminets, 1947, s.99; Pravda, 1945; Yeremeyev, 2005, s.51; Armaoğlu, 2016, s.383).

17 Aralık 1925 tarihli Anlaşmanın Sovyet Hükümeti tarafından iptal bildirisinin Ankara'ya iletilmesinin ardından, zamanın Dışişleri Bakanı Hasan Saka, yabancı ülke büyükelçilerine, SSCB ile ilişkilerinin iyileştirilmesini istediklerini, ancak Türkiye'nin Romanya ve Bulgaristan'a yapılan davranışın kendilerine yapılmasını asla kabul edemeyeceğini söylemiştir. Dışişleri Bakanı Hasan Saka başka bir açıklamasında ise “Sovyet Hükümeti'ne ne toprak ne de üs veririz. Eğer gerekirse ordumuzu kullanırız”, şeklinde bir açıklamada bulunmuştur (Bilge,1992, s.265).

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talepleri ve Boğazlarda üs kurma istekleri ve Montreux Sözleşmesi ile ilgili değişiklikler yapılması konuları, Türk Hükümeti tarafından reddedildikten sonra Türk-Sovyet siyasi ve ekonomik ilişkileri zor bir döneme girmiştir.

1940'ta Türkiye ile SSCB arasındaki ticaret hacmi, 1930'lu yıllarla kıyaslandığında 10 kat azalmış ve 1942-1945 yıllarında neredeyse sıfır seviyesine inmiştir (Koptevskiy, 2003, s.411-412).

Bu konuda Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü Eski Müdürü ve ayrıca Rusya Bilimler Akademisi Muhabir Üyesi M. S. Kapıtsa, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki İkinci Dünya Savaşı sonundaki durumla ilgili olarak şöyle bir tespitte

bulunmuştur: “Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin soğuması, her iki halkın çıkarlarına sadece ciddi zararlar vermekle kalmamış, ayrıca uluslararası ortamın karmaşık bir yapıya girmesine yol açmıştır” (Kapıtsa, 1999, s.219) biçimindedir.

Potsdam Konferansı’ndan önce İngiltere, Sovyetler Birliği’nin niyetleri konusunda Amerika’yı harekete geçirmeye çalışmış, Türkiye’nin Ankara’daki Amerikan Büyükelçisi Wilson’u bilgilendirerek, Truman’ın Potsdam’da uluslararası bir yüklenim altına girmesini önlemeye çalışmıştır (Bilge, 1992,s.279).

Sovyet yönetimi Potsdam kararlarına uygun olarak Boğazlar konusuyla ilgili kararlarını 7 Ağustos 1946’da verdiği nota ile Türk yönetimine iletmiştir. Söz konusu notada İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk hükümetinin Boğazlar’daki yetkilerini kötüye kullandığı ve Mihver’in savaş gemilerinin geçmesine izin verdiği konusu vurgulandıktan sonra, Boğazlar rejiminin yeniden değiştirilerek kendilerince olması gereken biçim belirtilmiştir (Tisminets, 1947, s. 458-459; Armaoğlu, 2016, s. 383-384).

Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’nin, Sovyetler Birliği ile savaş sonrası işbirliğini geliştirmek amacıyla yapılan bir konferans olan Potsdam Konferansı’nda 17 Temmuz -2 Ağustos 1945 tarihlerinde üç ülke temsilcisi bir araya gelmiştir. Konferans, ABD Başkanı Roosevelt öldüğü için 1945 Nisan ayında yerine geçen Truman ile devam etmiştir. İngiltere’de de 26 Temmuz’da yapılan seçimler sonunda Churchill ve Eden yerine Atlee ve Bevin göreve getirilmiştir. İngiliz Başbakanı Churchill, konferansın ilk günlerinde Boğazlar konusunun sadece Türkiye ve Sovyetleri ilgilendiren bir konu olmadığını, ayrıca Sovyetlerin Boğazlarda üs sahibi olmasına razı olamayacağını belirtmiş, bu fikri Truman da desteklemiştir. Sovyetlerin Türkiye’ye yönelik toprak taleplerinin ise iki ülke arasında çözülmesi gereken bir konu olduğunu söylemiştir (Gönlübol ve Ülman, 2014, s.197).

Sonuç itibariyle Potsdam Konferansı sonuçsuz kalmıştır. Bu Konferans’ta Sovyetler Birliği Türkiye’ye yönelik taleplerini kabul ettirememiştir. Boğazlarda üs talepleri diğer liderlerce de kabul edilmemiştir.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrası, SSCB’nin talepleri nedeniyle güvenlik endişesi duymaya başlamıştır. Özellikle 1946 yılına geldiğinde duyduğu endişe giderek fazlalaşmıştır. Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den güvenliğine ve topraklarına yönelik talepleri karşısında Türkiye ile SSCB ilişkileri gergin bir döneme girmiştir. Türkiye

kuzey komşusunun tehdidine karşı oluşmaya başlayan yeni dünya düzeninde kendini güvende hissedeceği bir yöne doğru politika geliştirmiş, bu doğrultuda Amerika ve Batı dünyasının yanında olmayı kendi güvenliği açısından daha uygun bulmuştur. Türkiye'nin SSCB ile ilişkileri ise bu dönemde neredeyse bütünüyle kopma noktasına gelmiştir.

Sovyet kaynaklarına göre, Türkiye bundan sonraki süreçte kuzey komşusuna karşı duyduğu güvenlik endişesi yüzünden yönetim olarak farklı tezler üretmeye başlamıştır. 1947 yılında Başbakan olan Hasan Saka'nın Batı yanlısı olduğu ve Amerikan Petrol şirketleriyle sıkı bağlantıları olduğu bilinmekteydi. Hasan Saka döneminde Türkiye'de uluslararası Amerikan haber alma bürosu ve Türk-Amerikan Derneği, Ankara, İstanbul, İzmir, Adana ve diğer şehirlerdeki şubeleriyle faaliyete başlamışlardır. 1948 yılı başlarında Türkiye'de yaklaşık 150 Amerikan haber alma bürosu bulunmaktaydı (Koptevskiy, 2003, s.103).

Türkiye ve SSCB arasında bu dönem içinde yaşanan gerginlikler, bütünüyle ekonomik ilişkilere de olumsuz biçimde yansımıştır. Bu dönemde ekonomik ilişkilerde yaşanan gerilemenin, iki ülke arasında siyasi alanda yaşanan soğuklukla yakın ilişkisi olduğu inkar edilemez bir gerçektir. Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan bu soğuk ve gergin durum İosif Vissarionoviç Stalin'in ölüm tarihi olan 5 Mart 1953 yılına kadar devam etmiştir.

Türk yönetimi daima, gerek İkinci Dünya Savaşı sırasında gerekse savaştan sonra kuzey komşusu ile ilişkilerini geliştirme yönünde ve olumlu bir çizgide tutma kararlığında olmuştur. Sovyet yönetiminin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'den kabul edilemez talepleri yerine, dostane ilişkileri destekleyen bir dış politika izlemesi mümkün olabilseydi, iki ülkenin çıkarları doğrultusunda 1945 sonrasında çok farklı siyasi ve ekonomik ilişkiler panoramasının ortaya çıkması mümkün olabilir, iki ülke arasında yaşanan soğukluk, muhtemelen karşılıklı diplomatik görüşmeler yoluyla çözüme ulaştırılabilirdi.

2.3.Soğuk Savaş Döneminde Türk-Sovyet Yakınlaşmasına Karşı Amerikan'ın Türkiye'ye Askeri Yardımı: Truman Doktrini ve Ekonomik Yardımı: Marshall Planı

SSCB'nin, 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'na 19 Mart 1945 tarihinde tek taraflı olarak son vermesi, Türkiye'nin savaş sonrası içine düştüğü yalnızlık politikasından kurtularak, ABD'ni dayanacak bir güç olarak görmesine neden olmuştur.

21 Şubat 1947 tarihinde İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri'ne Türkiye'nin istediği askeri malzemeyi karşılayamayacağını bildirir. Amerikan Dışişleri Bakanı G. C. Marshall, ABD Başkanı Harry S. Truman'a, Türkiye ve Yunanistan'a derhal yardım yapılması konusunda öneride bulunur. ABD Başkanı Harry S. Truman 12 Mart 1947'de Kongre'de Türkiye ve Yunanistan için toplam olarak 400 milyon Dolar tutarında yardım yapılmasını ister. Sonradan Truman Doktrini olarak anılacak olan Başkan Harry S. Truman'ın bu açıklaması, Türkiye'de memnuniyetle karşılanmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü yapılacak yardımı sevindirici bulduğunu ifade etmiştir (Bilge, 1992, s.333;(Sever, 1997,s.45).

İngiliz Hükümeti 31 Mart 1947 tarihinden itibaren Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı yardımları durdurma kararı aldığı için ABD, gereken adımları hızlı bir şekilde atmak zorunda kalmıştır. İngiltere'nin ABD'ye gönderdiği notaların alınmasından hemen sonra göreve yeni atanan Dışişleri Bakanı George Marshall'ın yardımcısı Dean Acheson'un başkanlığında oluşturulan özel bir komite, yardım konusunu görüşmeye başlamıştır. Yapılan görüşmeler sonunda İngiltere'nin bu ülkelere yardımları durdurması durumunda ortaya ne gibi etkilerinin çıkabileceği konusunda çıkarımlarda bulunulmuştur. ABD'nin bu yardımları üstlenmemesi durumunda ise bu tarihten itibaren yaşanabilecek tüm olumsuz durumlar ile Ortadoğu'nun bundan sonra geleceğinin nasıl olacağı açıkça ortaya konmuştur (Gaddis, 2018, s.36). İngiliz yönetimi özellikle Türkiye ve Yunanistan'ın kaybedilmesi halinde Ortadoğu'nun Sovyet kontrolüne geçeceğine dikkat çekmiştir(Sever, 1997, s.45).

SSCB'nin 17 Aralık 1925 Anlaşması' nı iptal ettiğini bildirerek bu anlaşmanın yenilenmesi için öne sürdüğü talepleri, Türkiye'yi ister istemez Batıya ve Amerika'ya doğru giderek daha da yakınlaştırmıştır.

Böylelikle Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra stratejik konumu giderek daha önemli bir hale gelmiştir. Bu durum Amerikan askeri planlarında da önemli bir yer tutmuştur. Temmuz 1947 yılında Türkiye ve ABD arasında Truman Doktrini'ne uygun olarak Türkiye'ye askeri yardım yapılmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. 1948 yılı Temmuz ayında ise ABD tarafından Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'yi de içine alan ekonomik işbirliği anlaşması yapılmıştır (Koptevskiy, 2003, s.56;Moiseyev ve Rozaliyev, 1958, s.56).

Doğan Avcıoğlu'na göre Amerikan yönetimi başlangıçta Türkiye'ye karşı kayıtsız kalmış, ancak değişen dünya düzeni içinde özellikle Doğu Avrupa ülkelerinin komünist rejime hızla yönelmesi Yunanistan'da komünistlerin lehine sonuçlanacak bir iç savaşın sürmesi, Fransa ve İtalya gibi ülkelerde ise giderek komünist partilerin iktidara geçme ihtimalinin ortaya çıkması, Çin'de komünistlerin giderek güçlenmesi ve daha az gelişmiş ülkede solcu ayaklanmaların başlamasıyla kapitalizmin geleceğinin tehlikede olduğunun görülmesi, Amerika'nın bu ülkeleri komünizmden uzaklaştırmak amacıyla harekete geçmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda ABD kapitalist sistemi korumak amacıyla, bu ülkelerin komünizme veya sosyalizme kayışlarını önlemek amacıyla bu ülkelere askeri ve mali yardımda bulunma kararı almıştır(Avcıoğlu, 1969, s.375).

12 Mart 1947'de Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'nde açıklanan Truman Doktrini'nin ortaya çıkması Sovyetler Birliği üzerinde yeni bir baskı yaratmıştır.

Başkan Harry Truman 12 Mart 1947'de Kongre'ye sunduğu bildiride “Birleşik Devletlerin, silahlı azınlıklar veya dış baskılarla karşılaşan özgür ulusları destekleme politikasına sahip olması gerektiğine inanıyorum”diyerek, özgürlüklerini korumaya çalışan ülkelere askeri ve ekonomik yardım yaparak komünizmin önüne geçmeyi hedefleyen bir program ileri sürmüştür. Ayrıca Başkan Truman Kongre'den, Ortadoğu'da düzeni korumak için Türkiye ve Yunanistan'a yardım yapılması için kendisine yetki verilmesini istemiştir (Uçarol, 2010, s.860).

Bahis olunduğu gibi ABD Başkanı Harry Truman, savaştan sonra uluslararası komünizm tehdidi karşısında Türkiye ve Yunanistan'a askeri alanda 400 milyon Dolarlık bir yardımda bulunulmasını Kongre'den isterken bu yardımın yapılmasının bir zorunluluk olduğunu da ifade etmiştir. Truman Doktrini olarak tarihte yer alan bu teklif Türkiye tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Doktrin 22 Mayıs'ta “Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon Dolarlık Yardım Kanunu” halinde hemen uygulanmıştır. Yapılan anlaşmada

100 milyon dolar Türkiye'ye, 300 milyon dolar Yunanistan'a yardım yapılması kararlaştırılmıştır (Soysal, 1997, s.45).

Sovyet kaynaklarına göre Türkiye'ye verilmesi beklenen daha fazla bir rakam olmasına rağmen, ancak 100 milyon dolar verilmiştir. Bunun 80 milyon Doları askeri kuvvetlerinin modernizasyonuna, 20 milyon Doları ise ekonomik gelişim hedeflerine (stratejik yollar ve limanların yapılmasına) tahsis edilmiştir (Koptevskiy, 2003, s.104).

Türkiye ve Yunanistan'a Truman Doktrini ile yapılan 400 milyon dolar olarak belirlenen yardımın aslında 337 milyon doları verilmiştir. Bu tutarın 268 milyon doları Yunanistan'a 69 milyon doları Türkiye'ye verilmiştir. Yunanistan'a ayrılan kısmının yarısından fazlası, Türkiye'ye düşen bölümü ise tamamen askeri amaçlı kullanılmıştır. 69 milyon ile Amerika'dan alınan askeri teçhizatın bakımı için Türkiye her yıl Amerika'ya 400 milyon liralık askeri teçhizat bakımı ve ithalatı için ödeme yapmıştır (Altan,1986, s.87).

Türkiye Truman Doktrini olarak adlandırılan Türk-Amerikan Anlaşmasını 12 Temmuz 1947 tarihinde Washington'da resmi olarak imzalamıştır. Türkiye bununla aldığı yardımın kullanılma planına uyma yükümlüğünü de üstlenmiş ve ayrıca ABD'ye kendi topraklarında Amerikan üsleri kurma imkanı sağlamıştır. Yapılan anlaşmaya göre alınan kredilerin Türkiye tarafından ödemesinin hammadde mallarıyla yapılması kararlaştırılmış, bu durum da ABD'ye Türkiye ile ilişkilerinde geniş bir pazar ve Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yeri alma imkanı vermiştir. Öyle ki 1938 yılında ABD'nin Türkiye ithalatındaki payı %10,4, ihracatında ise %12,2 iken, 1947 yılında bu oranlar %33,3 ve %23,5 'e ulaşmıştır (Gasratyan ve Moiseyev, Tsibulskiy ve Şamsutdinov, 1968, s.239).

Bu dönemde Sovyet basınında Türkiye'nin ABD'nin kontrolü altına girdiği yönündeki haberler yer almaya başlamıştır. Bunun üzerine Türk devlet adamları, bu durumun doğru olmadığını ifade etmişler ve Türkiye'nin güvenliği söz konusu olduğunda gerekli ittifaklar yapılacağını belirtmişlerdir. Başbakan Recep Peker, 27 Mayıs 1947'de verdiği bir beyanda Sovyet Rusya ile ilişkilerin düzelmesi için gereken koşulları şöyle dile getirmiştir:

“Devamlı bir dostluk tesis edilebilmesi için Rusya, Türk toprağını ve hükümrânlığını ihlal edici mahiyette olup, en ufak bir tarihi veya etnik esasa ve hiçbir hakka dayanmayan taleplerini geri almalıdır. Bu gibi iddiaların geçici vaatler halinde değil, kesin olarak

ortadan kalkması, Türkiye ile Rusya arasındaki münasebetleri 1919-1920’de başlayan benzer dostluk bağlarının yeniden tesisine götürebilir. Türkiye bu peyk durumunu kabullenmeye hiçbir şart altında razı olamayacağı gibi Rusya ile daha iyi bir anlaşma esasının temini, Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık ile olan münasebet, ittifak ve sıkı dostluğun zayıflamasını mecburi kılması da mevzubahis olamaz...” (Bilge, 2014, s.391).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler, 1948 yılından 1951 yılının sonlarına kadar durgun geçmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadık Sadak ve Cumhurbaşkanı İnönü, SSCB ile ilişkilerin iyi olması yolunda çalışılmasına karşın Sovyetlerden iyileşme yolunda olumlu bir hamle gelmediği için istenilen iyileşmenin sağlanamadığını ifade etmişlerdir.

Şüphesiz savaş sonrası ortaya çıkan tablo ve İ.V. Stalin’in tehditleri, ulusal güvenlik endişesi duyan çevreleri ister istemez Amerika ile ittifak arayışına itmiştir. Amerika’nın nihayet 1947 yılında Türkiye ile ilgilenmeye başlaması Truman Doktrini’nin onaylanması ve ABD savaş gemilerinin 1946’dan itibaren Türk limanlarına gelmesi, Türkiye tarafından da olumlu karşılanmıştır. Ancak ABD ilk başta Türkiye ile bir ittifaktan kaçınmış daha sonra Truman Doktrini ile Türkiye’ye askeri yardım yapmaya başlamıştır. Ne var ki bu ünlü doktrin iki taraflı bir savunma anlaşması değildir. Bunun farkında olan Türkiye ülkenin güvenliğini garanti altına almak amacıyla NATO’ya girmek için girişimlerde bulunmuştur. Ancak ABD buna karşı çıkmıştır. Bu paktın dışında bırakılınca ABD, İngiltere’nin içinde olduğu Akdeniz Paketi tasarısını öne sürmüştür. ABD ancak Türkiye’nin Kore’ye asker yollamasından sonra 1952’de NATO’ya girmesini onaylamıştır (Gasratyan ve Moiseyev, Tsibulskiy ve Şamsutdinov, 1968, s.239;Avcıoğlu, 1969, s.378).

Truman Doktrini sadece Türkiye ve Yunanistan ile sınırlı değildir. İkinci Dünya Savaşı sonunda Avrupa’nın İngiltere’den Doğu Akdeniz’e kadar olan bölümü savaş yıkımı içinde bulunmuş olan ülkeler ve en önemli sorun da Avrupa devletlerinin savaş nedeniyle yaşadığı ekonomik çöküntüdür. Altı yıl süren savaş sonunda ülke ekonomileri büyük zarar görmüştür. Bu nedenle Avrupa’da kargaşalık artması muhtemeldir. Bu durumu önlemek ve Sovyet yayılmasını engellemek için Avrupa’nın ekonomik açıdan kalkınmasının gerekli olduğunu düşünen Amerika Birleşik Devletleri yöneticileri bunu sadece Amerikan yardımı ile yapmanın zor olduğunu ve buna Avrupa’nın da katkısının olması gerektiğini vurgulamışlardır (Uçarol, 2010, s.861).

Truman Doktrini, tarihi önemi açısından bir yandan dünyanın iki bloğa ayrıldığını ve Sovyet-Amerikan mücadelesinin başladığını açık bir şekilde ortaya koymuş ve böylece de “Soğuk Savaş”ın ilk adımlarını ortaya atmıştır (Sander, 1969, s.57).

Sovyet kaynaklarına göre “Truman Doktrini” nin açık saldırganlığı, ABD'nin de dahil olduğu Batı ülkelerindeki geniş sosyal çevrelerde sert bir şekilde eleştirilmiştir. Bu şartlar altında ABD liderleri, sürekli Yunanistan ve Türkiye işlerine karışmış, Doğu Akdeniz’de Amerikan askeri üslerinin kurulmasını sürdürerek, demokratik güçlerin büyümesini engellemek, ABD’nin siyasi, askeri egemenlik alanını genişletmek için gelecekteki eylemlerini ince ve maskeli bir biçime dönüştürmeye zorlamıştır (Gromiko ve Ponomareva, 1986, s.125).

Truman Doktrini’nin ortaya çıkış esası, Yunanistan ve Türkiye’ye askeri yardım yapılması amacını gütmektedir. Çünkü İkinci dünya Savaşı sonunda yeni oluşan dünya düzeninin kurulması aşamasında bu iki ülkenin Sovyetler Birliği’nin tehdidinden kurtulması, başka bir deyişle komünizm veya sosyalizm tehdidinden uzaklaştırılması amacıyla yapılan bir uygulamadır.

Truman Doktrini, Yunanistan ve Türkiye’ye, Sovyet tehdidine karşı askeri yardım yapılmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra bu ülkelere ekonomik yardım yapılması da zorunlu bir hal almıştır. Ancak bu dönemde altı yıl süren savaştan çıkan Avrupa ülkeleri de ekonomik açıdan oldukça perişan bir durumda kalmıştır.

Sovyetler Birliği’nin Doğu Avrupa’da sürdürdüğü politika ve bu ülkeler üzerindeki isteklerinin artması, Batılı devletlerin aralarında güçlü bir dayanışmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri, 1947 yılında Marshall yardımını başlatmış ve daha sonraki aşamada ise 1949 yılında ortak güvenlik paktı olan NATO kurulmuştur (Kamel,1999, s.410)

Amerika Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947’de bu konuyla ilgili bazı önerilerde bulunmuştur. “Marshall Planı” adı verilen bu önerilerde ABD’nin, Avrupa’nın ekonomik kalkınması için Avrupa ülkelerinin kendi aralarında bir ekonomik işbirliği yapması gerektiği belirtilmiştir. Amerika Dışişleri Bakanı General Marshall, Harvard Üniversitesi’nde yaptığı tarihi konuşmada savaşta zarar gören Avrupa ülkelerinin ekonomik kalkınması için önerdiği Marshall Planı olarak geçen planda şunları söylemiştir:

Dünyada siyasi istikrarın ve dolayısıyla barışın sağlanması için sıhhatli bir iktisadi hayata kavuşmak gerektiğini, Amerikan politikasının herhangi bir devlete, ya da doktrine karşı değil, açlığa, fakirliğe ve karışıklığa karşı olduğunu, iktisadi yardımın geçici bir çare olarak değil, bir tedavi şeklinde yapılması gerektiğini, Amerika'nın beşeriyetin sefaletinin siyasi maksatla istismarına mani olmak istediğini, Avrupa'nın kalkınması için planın bizzat Avrupalılar tarafından hazırlanmasının daha iyi olacağını, bu plana istisnasız bütün Avrupa ülkelerinin (yani Rusya ve onun nüfuzu altındakiler dahil) katılmasını temenni ettiklerini, Amerika'nın da gereken mali yardımı yapacağını belirtmiştir (Soysal, 199, s.43).

General Marshall'ın 5 Haziran'da ortaya koyduğu bu teklifi yani Avrupa'nın ekonomik açıdan kalkınması fikrinin, bir plan çevresinde gerçekleştirilebilmesi işini görüşmek üzere üç büyük Avrupa devletinin Dışişleri Bakanları (Bevin, Bidault ve Molotov) 27 Haziran 1947'de Paris'te toplanmış, ancak Batılı devletlerle Sovyetlerin görüşlerinin uzlaşmasının mümkün olamayacağı anlaşıldığından bir sonuca varılamamıştır. Şöyle ki Sovyet Dışişleri Bakanı Vyacheslav Mihayloviç Molotov, Batılıların düşündüğü biçimde Avrupa ekonomik kalkınma planının küçük devletlerin işlerine müdahaleyi getireceğini ve böylece de büyük devletlerin onlar üzerinde hakimiyet kuracağı sonucunun ortaya çıkacağını belirttikten sonra, bunun yerine üç büyük Avrupa devletinin, küçüklerin ihtiyaçlarını tespit eden bir komite kurmalarını, Almanya'nın, yardımın dışında bırakılmasını, yardımın Almanya'nın işgali altında zarara uğrayan ülkelere yapılmasını öne sürmüştür (Soysal, 1997, s.43).

Amerika'nın 1947 Mart ayında Truman doktrini ve 1947 Haziran ayında ise Marshall Planı'nı ortaya atmasının nedeni tamamen Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalan ülkeleri destekleme kararı almasından kaynaklanmıştır. Marshall Planı da Avrupa'yı komünizm tehlikesinden uzak tutmak amacıyla kalkındırma ve güçlendirme kararının bir ifadesiydi (Armaoğlu, 2016, s.392). Tüm bunlar yaşanırken Ekim 1947 yılında Kominform'un kurulması Amerika'da, Rusya'nın Amerika'ya siyasi harp ilanı gibi görülmüş, *ideoloji harbi*'nin (Soğuk Savaş'ın) başladığı belirtilmiştir (Soysal, 1997, s.46).

SSCB'nin sunduğu farklı yardım planından sonra, İngiltere ve Fransa, Avrupa devletlerini kalkınma planı hazırlamak amacıyla 12 Temmuzda Paris'te bir konferansa davet etmiştir. Bu konferansa içlerinde Türkiye'nin de yer aldığı on altı ülke katılmıştır. Çalışmalar sonucunda, dört yıl süreli Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı hazırlanmış ve bu plan Amerika'ya verilmiştir. Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri, 3 Nisan 1948'de, Ekonomik İşbirliği Kanunu'nu çıkarmış ve Avrupa'ya yardıma başlamıştır.

Bundan sonra on sekiz Avrupa ülkesi, 16 Nisan 1948 tarihinde Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC)*'nı kurmuştur (Öner, 1974, s.4-14).

Kurulan bu Örgüt'e üye ülkelerin, ekonomik işbirliği aracılığıyla Avrupa'yı sağlam bir ekonomik yapıya kavuşturması amaçlanmıştır. Konferansta Türkiye'yi, Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu başkanlığında bir heyet temsil etmiştir (Soysal, 1997, s.44).

Bu dönemde dünyada değişen dengeler belirginleşmeye başlamış, Batı Avrupa ülkeleri bir yandan kendi aralarında örgütlenirken diğer taraftan da Amerika Birleşik Devletleri ile ekonomik ve askeri alanlarda işbirliği içine girmişlerdir.

İngiltere, Fransa, Belçika Hollanda ve Lüksemburg arasında 17 Mart 1948'de Brüksel'de "Batı Avrupa Birliği" Anlaşması yapılmıştır. 1954 yılında bu birliğe Almanya ve İtalya da katılmıştır. Bu birliğin kuruluş amacı, Avrupa'da Sovyetler'in baskısını kırmaktır. Birliğin kurulmasının ardından Haziran 1948'de Ruslar, Batı Berlin'i kuşatmaya başlamış ve bu kuşatma da Batı savunmasının örgütlenmesini hızlandırmıştır (Uçarol, 2010, s.862).

Bunun yanı sıra 10 Avrupa devleti 5 Mayıs 1949'da Londra'da yaptıkları anlaşma ile "Avrupa Konseyi"ni kurmuştur. Örgütün kuruluş amacı, üye ülkeler arasında ekonomik ve siyasal ilişkileri geliştirmek için sıkı bir işbirliği kurmaktır. Örgüte, 1949'da Türkiye, Yunanistan, 1950'de Federal Almanya, 1951'de Avusturya üye olmuş ve toplam üye sayısı 23'e yükselmiştir (Soysal, 1991, s.391-393).

Marshall Planı'nı kabul eden 16 Avrupa devletinin temsilcilerinden oluşan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 4 yıllık planı doğrultusunda, bunu hayata geçirebilmek için 1948-1951 dönemi için toplamda 22,5 milyar Dolarlık yardıma ihtiyaç olduğu belirlenmiştir. Bu yardımın büyük bölümü İngiltere, Fransa ve Batı Almanya arasında paylaşılırken Türkiye ilk yıllarda çok az yardım almıştır.

* OEEC, Avrupa'nın Marshall Planı çerçevesinde 1948 yılında kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'dür. (Organisation for European Economic Co-operation) . Daha sonra OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü Organisation for Economic Co-operation and Development) 14 Aralık 1960 yılında imzalanan Paris Sözleşmesi'ne dayanılarak 1961 yılında kurulmuştur.

Sovyet kaynaklarına göre bu arada Amerika, ekonomik yardım yoluyla Türk ekonomi politikasını etkilemeye çalışmıştır. Ankara'da bu anlaşma büyük heyecan yaratmıştır. Ekonomisinin sıkıntılarına değinen Türkiye, Marshall Planı için yaklaşık 615 milyon dolarlık mali yardım istemiştir. Amerikan heyeti, Ankara'nın taleplerini bir takım koşullar öne sürerek kabul etmiştir: Örneğin, Türkiye aldığı parayı her şeyden önce, tarım sektörünün ve ülkenin ulaşım sisteminin modernizasyonunda kullanacaktır. Sanayi açısından, Amerikan ağır sanayi için büyük stratejik öneme sahip olan krom cevherlerinin çıkarılması gelmekteydi. Ankara öne sürülen tüm şartları kabul etmiş (Kazgan,1986,s.86) ve sonrasında Türkiye, Marshall Planı katılımcıları arasına ABD tarafından resmen dahil edilmiştir: 4 Temmuz 1948'de ABD ile Türkiye arasındaki Ekonomik İşbirliği Anlaşması, Marshall Planı kapsamında Ankara'da yapılmıştır (İsayev ve Sotniçenko, 2010, s.276; TBMM TD, D.VIII, T.2, C.12,s.752).

Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve eki ile aynı tarihte teati edilen mektuplar kabul edilmiş ve onanmıştır (TBMM TD, D.III, T.2, C.12, S.998-1004). Heriki tarafın da onayından sonra Türkiye, düzenli olarak Washington'dan ekonomik yardım almaya başlamıştır.

Türkiye için Marshall yardımının amacı ziraatı geliştirmektir. 1949-1952 arası yapılan yardım 300 milyon dolar civarındaydı. Bunun %60'ı zirai alana yatırılmış, zirai üründe çok belirgin oranda bir yükselme görülmüştür. Böylece Türkiye önemli tarım ürünleri ihraç eden ülke haline gelmiştir. Türkiye'nin gayri safi milli hasılası %45 artmıştır. Bu dönemde zirai ürünler için makineler ithal edilmeye başlamış, Türkiye'de zirai ve askeri alanlarda makineleşmenin zorunlu hale gelmesiyle ülkenin yeni ihtiyaç malzemeleri satın alması gerekmiştir. Bunların başında makineler için kullanılacak petrol gelmiştir (Sander, 1979, s.53).

Türkiye'ye Marshall Planı kapsamında yapılan yardımlarla ilgili TBMM Zabıtları'nda başlangıç tarihi olan Nisan 1948'den 31 Mart 1955 tarihine kadar yapılan yardımlar, devreler ve miktarları itibariyle şu biçimdedir:

A)Direkt ve Endirekt Yardımlar: Nisan 1948'den 31 Mart 1955 tarihine kadar direkt yardımdan 232.420.236.49 dolarlık, endirekt yardımdan 140.422.000 dolarlık malzeme ülkemize gönderilmiştir. 1954-1955 senesi direkt yardımından ülkemize 45.000.000 dolarlık ulusal savunmayı destekleyici iktisadi yardım, 25.000.000 dolarlık da askeri istihlak maddeleri yardımı yapılmıştır.

B) Teknik Yardım: Başlangıçtan 31.03.1955 tarihine kadar, 10.000.000 dolarlık kredi, 8.400.000 dolarlık hibe ile 9.400.000 dolarlık teknik yardım yapılmıştır* (TBMM ZC,70-5602, 7010061,1956, 857, K.K. 140, s.4-5-6).

Sovyet kaynaklarına göre “Truman Doktrini”, “Marshall Planı” ve emperyalist askeri blokların yaratılması karşısında Sovyetler Birliği'nin gösterdiği tutarlı mücadelenin, Amerikan emperyalizminden barış, özgürlük ve bağımsızlık bekleyen halkların tehlikeleri anlamalarına yardımcı olmuştur. Ayrıca bu sayede tüm dünyada milyonlarca sıradan insan, atom savaşına hazırlanmak için bir araya gelen askeri grupların, silahlanma yarışına karşı çıkmıştır. Avrupa'daki kapitalist ülke ve Asya ülkelerinin büyük çoğunluğunun Batılı güçler tarafından örgütlenen askeri bloklara girmemiş olmaları ve tarafsızlık politikasını tercih etmeleri, bunun birer göstergesidir (Gromıko ve Ponomareva, 1986, s.140)

Sonuç itibariyle Fahir Armaoğlu'na göre, Marshall Planı ve Truman Doktrini, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu ve Avrupa'da girişmiş oldukları yayılmacı çalışmaların önünü kesmek için Amerika Birleşik Devletleri'nin aldığı ilk önlemler olarak öne çıkmıştır (Armaoğlu, 2016, s.402).

Sovyet kaynaklarına göre Türkiye Amerika'dan aldığı askeri ve ekonomik yardımlarının tüm harcamalarının hesabını Amerika Hükümeti'ne vermiştir. Bununla beraber diplomatik dokunulmazlığa sahip olan Amerikan askeri ve ekonomi misyonlarının üyelerinin de ülkesine girmesine izin vermiştir. Bu anlaşmalar Amerikan sermayesinin Türkiye ekonomisi üzerinde etkili olmasına ve Türkiye'nin, ABD tarafından askeri bloklara çekilmesine yardımcı olmuştur (Moiseyev ve Rozaliyev, 1958, s.56).

Truman Doktrini ve Marshall Planı, Avrupa'nın yeni dünya düzeninde söz sahibi olduğunun en belirgin göstergeleri olarak yorumlanabilir. Başka bir deyişle yapılan bu uygulamalarla aslında dünyada “soğuk savaş”ın başlangıcı ilan edilmiştir.

* (Bu rapor, Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve eklerin onanması hakkındaki 5253 sayılı kanunun VII ci maddesinin 4 üncü fıkrası gereğince, Dışişleri Vekaleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreterliği tarafından yayımlanmıştır.)

2.4 Türkiye'nin Nato'ya Girişi Sonrası Türk- Sovyet İlişkileri

Demokrat parti yönetime geldiğinde Dünya artık iki kutuplu bir çizgide bulunmaktaydı. Sovyetlerin geniş alanlara yayılma tehdidine karşı Amerika, Sovyetler'i durdurma politikası izlemiştir. Bu alanda yaptığı en etkili tedbirlerden biri 4 Nisan 1949 tarihinde kurulan NATO (Kuzey Atlantik İttifakı)'dur. Sovyet tehdidinden çekinen Türkiye, Kore Savaşı'na asker gönderdikten sonra ancak bu İttifak'a 1952 tarihinde kabul edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan iki kutuplu bir dünya düzeninde Türkiye, Batı bloğuna katılma yolunda bir dış politika izlemiştir. Amacı NATO'ya katılmaktır. NATO'ya tam üyeliği kabul edildikten sonra, 1954 yılında Türkiye-Pakistan Paktı imzalanmış ve Şubat 1955'te ise Türkiye ve Irak arasında Bağdat Paktı yapılmıştır (Moiseyev ve Rozaliyev, 1958, s.56).

Sovyetler Birliği, Türkiye'nin NATO'ya katılma kararına sıcak bakmamış, Sovyet yönetimi bu kararını diplomatik kanallarla da Ankara hükümetine iletmiştir.

Türkiye'nin NATO'ya katılma görüşmeleri sırasında Ankara'ya atanan SSCB Büyükelçisi Aleksandr Andreyeviç Lavrişçev, Dışişleri Bakanı Vekili Samet Ağaoğlu'na 3 Kasım 1951'de sunduğu notada, Kuzey Atlantik İttifakı'nın kuruluşunu, emperyalist devletlerin saldırgan politikalarının bir aracı olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin bu kuruluşu katılmakla ülkesini bu kuruluşun saldırgan politikalarının uygulanmasında kullanacağını iddia etmiştir. Türkiye'nin bundan sorumlu olacağını belirtmiştir (Bilge, 1992, s.335).

Bu dönemde iki ülke arasında oluşan gerginliğin, ekonomik ilişkiler üzerinde de olumsuz biçimde çok ciddi etkileri olmuştur. İki ülke yönetimi arasındaki bu gerginlik 5 Mart 1953 tarihinde İ.V. Stalin'in ölümüne kadar sürmüştür. Sovyetler Birliği, Stalin'in ölümünden sonra Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek için büyük çaba harcamıştır.

İosif Vissarionoviç Stalin'in ölümünden sonra göreve gelen Moskova Hükümeti liderleri, SSCB'nin dış politikasında yeni bir dönemi başlatmışlardır. Sovyet yönetimi, Stalin'in uyguladığı politikanın aksine "barış içinde bir arada yaşama" sloganıyla Batı'ya ve özellikle de Türkiye'ye karşı tutumunda büyük değişiklikler yapmıştır (Kamel, 1999, s.410)

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve boğazlarda üs taleplerine yönelik politika değişikliği ancak İ.V. Stalin'in ölümünden sonra dile getirilmeye başlamıştır.

İosif Vissarionoviç Stalin'in cenaze törenine giden Türk heyeti başkanı Büyükelçi Cevat Açıkalın'a Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Vyaçeslav Mihayloviç Molotov, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı politikasının değişeceğini ima etmiştir (Bilge, 1992, s.337).

V. M. Molotov, 30 Mayıs 1953 tarihinde SSCB Hükümeti adına Türkiye Büyükelçisi'ne, Sovyetler Birliği'nin hem SSCB hem de Türkiye için eşit derecede kabul edilebilir şartlarda Boğazlar'dan güvenliği sağlamanın mümkün olduğunu düşündüğünü ve Türkiye'ye karşı hiçbir toprak taleplerinin olmadığını bildiren bir nota vermiştir. Bu ifadeler, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerin kademeli olarak iyileşmesine katkıda bulunmuştur[♦] (Gromiko ve Ponomareva, 1986, s.216; Potsveriya, 1976, s.16).

Türkiye'nin 18 Temmuz 1953 tarihinde Sovyetler Birliği'nin açıklamasına verdiği yanıtta, beyanın alındığının bildirilmesi ile yetinilmiş ve Boğazların Montreux Sözleşmesi ile düzenlendiği hatırlatılmıştır. Çünkü SSCB yönetimi tarafından iletilen bu beyanda Boğazlar üzerindeki taleplerinden vazgeçip geçmediği konusunda herhangi bir ifade açıklanmamıştır (Gönlübol ve Ülman, 2014, s.397).

Sovyet kaynaklarına göre Türk yönetimince bu notaya verilen yanıt “soğuk, resmi, kısa ve öz”dü. (Potsveriya, 1976, s.16).

Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilişkileri savaş öncesi duruma getirme ve iyi komşuluk ilişkilerini yeniden hayata geçirme çabaları sürmüştür. Türkiye'nin Moskova'nın bu tür taleplerine karşı ihtiyatlı yaklaşımına rağmen, Sovyetler Birliği, Batı ile ilişkilerini geliştiren Türkiye ile ilişkilerini normale çevirmeye çalışmıştır.

Sovyetler Birliği'nin yaptığı açıklamalara karşı Türkiye tutumunu hemen değiştirmemiştir. Öyle ki Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile yeniden bir dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri kurabilmesi ancak Türkiye'nin, Sovyetler'in kendisine karşı olan politikasını değiştirdiğine dair güven duymasıyla mümkün olabilecekti. Türkiye bilindiği

[♦](Aralık 1945'te Sovyet basınında iki Gürcü bilimadamının bir mektubu yayımlandı ve Türkiye'nin 1921 Antlaşması kapsamında Gürcistan'dan aldığı bazı sınır bölgelerini geri vermesinin gerekli olduğu fikrini açıkladı. Bunun üzerine yazılan bu ifadeler, Batılı propagandacılar tarafından Türkiye'de SSCB'ye karşı düşmanlığı kışkırtmak için yaygın olarak kullanılmıştır.)

üzere bu güvensizliğin etkisiyle NATO'ya girerek, güvenliğinin Batı'nın güvenliğinden ayrılmayacağı görüşünü ortaya koymaya çalışmıştır.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1953 yılında yaptığı açılış konuşmasında Sovyetler Birliği ile olan ilişki süreciyle ilgili duyulan güvensizliğe ve yaklaşıma şu sözlerle vurgu yapmıştır:

“... Takriben sekiz aydan beri Rusya'nın ve diğer Kominform devletlerinin lisanlarında nispi bir yumuşama müşahade edilmektedir. Daha doğrusu bu devletler, yumuşak bir politika göttüklerini tebarüz ettirecek hareketlere başvurmaktadır. Bu devletlerin bu yeni politikalarında samimi olmaları çok şayanı temennidir. Ancak, maddi deliller mevcut olmadıkça, hükme varmanın hatalı olacağına şüphe yoktur. Zahiri sulh taarruzları arkasında harp hazırlıklarına ve sulhsever memleketler içinde yıkıcı faaliyetlere eskisi gibi devam edilmektedir...” (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.195; Öztürk, 1969, s.550; Bilge, 1992, s.338).

Türkiye'nin, bu dönemde Sovyetler Birliği'ne duyduğu güvensizlik, Demokrat Parti lideri ve Başbakan Adnan Menderes tarafından da dile getirilmiştir. Adnan Menderes, Sovyetler Birliği ile karşılıklı anlayışın kurulmasına yönelik olumsuz yaklaşımını Aralık 1953'te U.S. News and World Report Amerikan haftalık dergisine verdiği mülakatta Sovyetler Birliği'nin barış taarruzunun etkisi hakkındaki bir soruya şu yanıtı vermiştir: Rusların sulh taarruzu Türkiye'de kati ve elle tutulur müspet neticeler vermediği için tesir yapamamıştır. Türk halkı henüz Rus siyasetinde evveline nazaran bir değişiklik müşahade etmemiştir” (Gastaryan ve Moiseyev, 1981, s.195; Gönübol ve Ülman 2014, s.398).

SSCB yönetimi, Türkiye'ye dostluk ve iyi komşuluk teklif etmesine rağmen, Türkiye'nin Sovyetler Birliği politikasının değiştiği ile ilgili ciddi tereddütleri 1954 yılı boyunca devam etmiştir.

Moskova fırsat buldukça Ankara ile ilişkileri düzeltme yolları aramıştır. SSCB bu dönemde sürekli olarak Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak ve ticari ilişkileri geliştirmek istemiştir. Bunun yanı sıra SSCB Türkiye ile teknolojik ve kültürel işbirliği yapma konusunda da istekli olduklarını dile getirmiştir. Sovyetler Birliği, iki ülke arasında başlayan soğukluğun giderilmesinin ardından 1954'ten itibaren Uluslararası İzmir Fuarı'na katılmaya başlamıştır. 1954, 1956 ve 1957 yıllarındaki Uluslararası İzmir Fuarı'na çok sayıda SSCB temsilcisi katılmıştır. Bu katılım, daha sonraki süreçte çok sayıda iş adamının karşılıklı olarak Türkiye'ye ve SSCB'ye gitmelerine zemin hazırlamıştır (Yeremeyev, 2005, s.94; Pravda, 1958).

Türk-Sovyet ilişkilerinde bu dönemde iki ülkenin Ortadoğu politikalarındaki farklılıklar nedeniyle de kriz süreçleri yaşanmıştır. Türkiye'nin bu dönemde özellikle Batılı ülkeler ile ilişkilerini geliştirmesi, Ortadoğu'daki gelişmelerle ilgili bu ülkelerle işbirliği yapması ve bazı bölgesel oluşumlar içinde yer alması Moskova Hükümeti tarafından hoş karşılanmamıştır. SSCB, 1955 yılından itibaren Türkiye ile yakınlaşma girişimlerini artırmış, ancak Türkiye, SSCB'nin bu çabalarına tatmin edici bir yanıtta bulunmamıştır. Celal Bayar ve Adnan Menderes'in ifadelerinden anlaşılacağı üzere Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dış politikasında görülen olumlu yaklaşımlarını bir politika değişikliğinden ziyade bir taktik değişikliği olarak değerlendirmiştir (Erkin, 1986, s.189).

Demokrat Parti döneminde Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da izlediği politika Türkiye'yi rahatsız etmiştir. SSCB, Ortadoğu'da bölge ülkelerine askeri ve ekonomik yardımlarda bulunmuştur. Bütün bunlar Türkiye'de endişe verici bir durum olarak görülmüş ve bunu Türkiye, kuzey komşusu Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki etkinliği ile kendisini güneyden de çevrelemek yolunda adımlar atması olarak algılamıştır. Türkiye bu bağlamda NATO dışında bölgesel ittifaklar kurarak ve Batılı devletleri uyarak güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.

27 Kasım 1957 Pravda gazetesinin haberine göre, 11 Eylül 1957'de SSCB'nin Türkiye Büyükelçisi N. S. Rıjov Başbakan Adnan Menderes'e SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı (Başbakan) N. A. Bulganin'in, Ortadoğu'da ABD ve Türkiye'nin Suriye'ye karşı askeri müdahale girişimleriyle ortaya çıkan gergin durumla ilgili mesajını iletmıştır. Adnan Menderes, 10 Eylül 1957 tarihli N. A. Bulganin'in mektubuna verilen cevabı, 30 Eylül'de Sovyet Büyükelçi N. S Rıjov aracılığıyla kendisine iletmıştır. Verilen cevapta Adnan Menderes Ortadoğu'daki durumlarla ilgili konuların yanı sıra, Türk-Sovyet ilişkileri ile ilgili konulara da değinmiştir. Mektupta Suriye'nin gereğinden fazla silahlandığını ve Suriye'nin bir silah deposu haline dönüştüğünü ifade etmiştir. Türk birliklerinin Suriye sınırında konuşlandırılmasının Türkiye'nin kendini savunmak için aldığı önlem olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin bu tavırla komşularına hiçbir şekilde saldırma niyeti olmadığını, Türkiye'nin Suriye halkı, tüm Arap ülkelerinin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı duyulması gerektiğine inandığı belirtilmiştir. Bağdat Paktı'nın da bütünüyle savunma amaçlı olduğunu bildirmiştir. Türkiye tüm komşularıyla olduğu gibi SSCB ile de karşılıklı güvene dayalı dostane ilişkilerin kurulmasından yana olduğunu belirttikten sonra, bunun ancak SSCB'nin Ortadoğu'da

bölgede barışın korunması ve güçlenmesi adına yürüttüğü savaşı destekleyici politikasından vazgeçmesiyle mümkün olabileceğini vurgulamıştır (Pravda, 1957).

Söz konusu nedenlerle 1957 yılı başlarında açıklanan Eisenhower Doktrini'nin ortaya çıkışını, Türk Hükümeti memnuniyetle karşılamıştır. Doktrinin amaçları, SSCB ile Suriye arasında askeri ve ideolojik yakınlaşmayı önlemek, Ortadoğu'da Batı ve ABD'nin ekonomik, güvenlik politikası çıkarlarını takip etmek, SSCB'nin bir süper güç olarak Ortadoğu'da yer almasından sonra bölgede askeri güç dengesini meydana getirme olarak özetlenebilir. Eisenhower Doktrini, Türkiye'de hem iktidar hem de muhalefet tarafından desteklenmiştir (Gönlübol ve Ülman, 2014, s.288)

1958 yılına gelindiğinde, 1958 yılı sonlarında ve 1959 yılı başlarında Türkiye'de bazı füze sistemlerinin konuşlandırılması konusu Sovyetler Birliği'nin tepkisini çekmiştir. Moskova Hükümeti, böyle bir davranışın dostlukla bağdaşmayacağını, bu füzelerin güney sınırlarını tehdit ettiğini bildirmiştir. Türkiye ise bunu güvenliği açısından gerekli bulduğu için Sovyetler Birliği'nin füzelerin kaldırılması ile ilgili isteğini kabul etmemiştir (Yeremeyev, 2005, s.98).

Her türlü olumsuzluklara rağmen Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile olan ilişkilerine ne kadar önem verdiğini Nikita Sergeyeviç Hruşçov'un 14 Mart 1958 tarihinde söylediği meşhur şu sözleri açık bir şekilde göstermektedir:

“Türkiye ile ilişkilerimizde kendi barışçıl politikamızı, Türkiye bizim gerçek ve samimi niyetlerimizi anlayıncaya kadar devam ettireceğiz. Hem karadan hem denizden sınırlarımızın olduğunu düşündüğümüzde düşmanlık değil, sadece dostluk ilişkileri içerisinde olmamız gerekmektedir. Bundan bütün dünya kazançlı çıkacaktır”(Pravda,1958).

1958 yılı Türkiye'nin ayrıca ekonomik kriz içinde bulunduğu bir yıldır. Bu durum Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaya doğru yöneltmiştir. Bu amaçla karşılıklı resmi ziyaretlerde bulunulması gündeme gelmiştir. Şükrü Saraçoğlu'nun 25 Eylül -17 Ekim 1939 arasındaki Moskova görüşmelerinde yaşanan hayal kırıklığı, ikili ilişkileri çıkmaza sokmuş, İki ülke arasında diplomatik temasların 20 yıldır yapılamamasına neden olmuştur (Gönlübol ve diğerleri, 1996, s.312).

Sovyetler Birliği ile ilişkilerin normalleşmesinin göstergesi olarak da 1959 yılında Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar başkanlığında bir Türk heyetinin Sovyetler Birliği'ni ziyareti gösterilebilir (Kireyev, 2007,s.281). Lütfi Kırdar'ın Moskova'ya yaptığı ziyaretinin önemi, 1939 yılından o güne değin, ilk kez iki ülke Bakanları düzeyinde yapılmış bir

ziyaret oluşudur. Bu ziyaretten önce, hem Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve hem de muhalefet lideri İsmet İnönü, SSCB'nin ilişkileri iyileştirme isteklerinde “samimi” olduğunu düşündüklerini resmen açıklamışlardır (Oran, 2001, s.520).

Bu dönemde Türkiye’de ABD’yi eleştirmek, daima “solculuk” ya da “komünistlik” olarak değerlendirilmiştir (Erkin, 1986,s.189). Ancak ülke içinde Amerikan askerleri ile ilgili kamuoyunda duyulan huzursuzluk gittikçe artmıştır. Özellikle ülkede NATO üyeliğimiz nedeniyle görevli bulunan Amerikan askerlerinin taşkınlıkları ve skandalları o günün en çok tartışılan konuları içinde yer almıştır.

Bu konuya 18 Nisan 1960 tarihinde TBMM’de de vurgu yapılmıştır. TBMM’de Türkiye gibi diğer NATO ülkeleri tarafından kabul edilmiş olan “Kuvvetler statüsüne dair sözleşme” nin uygulanması için ülkemizde görevli bulunan “Amerikan askerlerinin ırza ve namusa sataşmalarda bulundukları iftirasının yaygın biçimde işlenmesiyle Türk-Amerikan dostluğunun sarsılmasına ve dolayısıyla NATO camiasındaki birliğin bozulmasına çalışıldığı” vurgulanmıştır (TBMM ZC, D.XI, C.13, İç.3,İ.58,18.4.1960).

Türkiye’de 27 Mayıs 1960’da Silahlı Kuvvetler yönetime el koymuştur. 31 Mayıs 1960’da Sovyet Hükümeti, Cemal Gürsel başkanlığında yeni Türk idaresini resmi olarak tanıdığını beyan etmiştir. Sovyetler Birliği, bu beyanın yanı sıra iki ülke arasında dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin kurulacağına dair umutlu olduklarını da ifade etmiştir. Cemal Gürsel 14 Haziran 1960’da yaptığı açıklamada aynı isteği dile getirmiştir. Bu açıklama üzerine Sovyetler Birliği Hükümeti 28 Haziran 1960 tarihinde Türk Başbakanı’na gönderdiği mesajda Cemal Gürsel’in açıklamalarından duydukları memnuniyeti dile getirmiş ve eskiden olduğu gibi dostluk, iyi komşuluğa dayalı Türk-Sovyet ilişkilerinin yeniden kurulacağına dair umutlu olduklarını ifade etmiştir. Devlet Başkanı Cemal Gürsel 8 Temmuz 1960 tarihinde bu mesaja yanıt olarak, Sovyet Hükümeti’nin mesajında belirtilen iki ülke arasındaki ikili ilişkileri iyileştirme yönündeki düşüncesine tamamen katıldığını ifade ederek bu yaklaşımdan duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir (Pravda, 1960).

Sovyetler Birliği, Türkiye ile ilişkilerini Atatürk-Lenin dönemindeki düzeye çıkartmak arzusunda olduklarını ifade etmiş ve bu arzusun yanı sıra Türkiye’ye ekonomik yardım önerilerini yinelemişlerdir (Pravda, 1956).

Moskova'nın bu dönemde, Ankara'daki yeni rejimin eskisinden daha bağımsız bir politika izleyebileceği ve Türkiye'nin NATO ülkeleri ile bağlantılarına rağmen Sovyet yönetimi ile ilişkilerini normale dönüştürebileceğine olan inancını korudukları dikkat çekmektedir.

2.5.Adnan Menderes Döneminde Türk- Sovyet Ekonomik İlişkileri

Demokrat Parti'nin 1950-1960 yılları arasında iktidarda bulunduğu dönem, Türk-Sovyet ilişkilerinde oldukça önemli olayları kapsayan sıkıntılı bir dönemdir.

Buna neden olarak görülen belirleyici durumun İkinci Dünya Savaşı sonunda Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik talepleri nedeniyle iki ülke arasında ekonomik ve siyasi alanlarda bir durgunluk dönemine girilmesi gösterilebilir.

Şüphesiz bu gerçekte görünen bir nedendi. Asıl neden ise Demokrat Parti dönemi iktidarı, Türkiye'nin bağlı bulunduğu bloklar ve müttefikleriyle olan yükümlülükleri nedeniyle, SSCB ile ekonomik, ticari ilişkilerini geliştirme, genişletilmesinde sıkıntılar yaşamaktaydı. Özellikle 1946'dan 1952'ye kadar Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkiler neredeyse sıfır durumundadır. O dönemde yapılan iş ilişkileri sadece ticaret biçimindeydi. Bu dönem içinde iki ülke arasında yapılan mal mübadelesi 1 milyon Rubleye bile ulaşamamıştır. 1946-1952 yılları arasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin ihracat-ithalat işlemlerindeki yüzdesi %0,1 ile %0,5 arasında olmuştur. Bu dönemde iki ülke arasında yapılan tüm ticaret, fiili olarak 1934 yılında Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden aldığı kredinin borcunun ödenmesi için mal olarak SSCB'ye ihraç ettiği ürünlerin teslim edilmesinden ibarettir. Sovyetler Birliği'nin ise Türkiye'ye yaptığı ihracat yok denecek düzeyde kalmıştır (VT SSSR,1967, s.118-123).

Adnan Menderes döneminde SSCB ile yapılan ekonomik faaliyetler toplumda komünizme karşı var olan olumsuz atmosfer ve NATO ülkesi olarak Amerika'nın desteğini kaybetme endişesi gibi nedenlerle, Türkiye basınında yer almasa bile iki ülke ekonomik ilişkilerinde bir ilerleme sağlanamamasında etkili olmuş, ancak tüm bunlara rağmen, Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkiler düşük düzeyde bile olsa sürdürülmüştür.

1951-1952 yıllarında SSCB, ilk kez savaştan sonra Türkiye'den büyük bir parti tütün satın almıştır (VT SSSR,1958, s.147).

Moskova’da 3-10 Nisan 1952 tarihleri arasında Uluslararası Ekonomi Kongresi düzenlenmiştir. Bu Kongre’ye tüm dünyadan olduğu gibi Türkiye’den de ticaret ve sanayi odaları temsilcileri davet edilmiştir. Türkiye Sanayi Ticaret Odası Başkan Yardımcısı Celal Umur 1952 yılında yapılacak olan toplantıya katılmayacağını bildirmiştir. Türkiye Yün Ticaretçileri Birliği Yönetim Kurulu üyesi Mustafa Faik Üstar ve Tütün Ticareti Firması sahibi Fazıl Erman Tütün ise davet edilmeleri halinde toplantıya katılacaklarına dair onay vermişlerdir. Böylece Moskova’da yapılan bu toplantıya 2 temsilci katılmıştır (RGASPI, f.82, o.2,d.732-739, l.134).

Rusya Federasyonu Sosyal -Politika Tarih Arşivi’nde gizli belge olarak açıklanan yazıda, Moskova’da 3-10 Nisan 1952 tarihleri arasında yapılan Uluslararası Ekonomi Kongresi ile ilgili olarak New York Times’in 15 Ocak 1952 tarihinde yayımlanan “Sovyet Ticaret Saldırısı” başlıklı haberinde şunlar yazılmıştır:

“Dünyanın her köşesinde Sovyet ticaret saldırısının olacağına tanıklık eden belirtiler ortaya çıkmaktadır. Hindistan’da şimdi büyük bir Sovyet ticaret Fuarı yapılmış ve Hindistan’a vereceği hammaddeye karşılık olarak gerekli makine teçhizatının gönderilmesi sözü verilmiştir. Sovyet Sahalin’inden ucuz kömür sağlanması sözü ise Japonya için yem olarak kullanılmaktadır. 1952 yılının Nisan ayında Moskova’da yapılacak olan ve Şuralar tarafından desteklenen Uluslararası Ekonomi Kongresi’ne ülkenin komünist olmayan işverenleri ve ekonomistleri davet edilmiştir. Her yerde Sovyetler Birliği ve müttefikleri, dış ticaret teşviki sayesinde dünyadaki ülkelere yardımcı olmak istediklerini ifade ediyorlar ve çoğu ülke için bela olan acil ekonomik sorunların çözümünü sağlayacaklarını iddia ediyorlar. Bu saldırının, Batı ülkeleri tarafından stratejik maddelerin komünist dünyaya verilmesine karşı uygulanan ambargonun Kremlin imparatorluğunu ve Kremlin’i ciddi biçimde zarara uğrattığının açık bir göstergesi olduğu ortadadır. Moskova’nın bazı ağır makine teçhizatına ve kauçuk, jüt (Hindistan’da halat yapımında kullanılan bitki), şellak (vernik, plastik üretiminde kullanılan tropik bitkinin reçineli hammaddesi) gibi maddelere ihtiyacı olduğuna hiç şüphe yoktur. Fakat aslında Moskova’nın en çok da politik başarılarla ulaşmak arzusunda olmasının büyük önemi vardır. Moskova şüphesiz, kişisel çıkarlarında mevcut kısıtlamalarını ya azaltmış ya iptal etmiş ya da serbest ticaretin gerçekten acil ekonomik sorunları çözeceğine veya hafifleteceğine inananları destekleyerek özgür dünyada anlaşmazlık çıkarmayı umut ediyor. Sovyetler Birliği’nin bugünkü saldırısının olağanüstü boyutları onun samimiyetsizliğinin en iyi kanıtıdır ” (RGASPI, f.82,o.2, d.739, l.199-200-201).

Rusya Federasyonu Sosyal- Politika Tarih Arşivi’nden edinilen başka bir belge de ise, bu kongrenin yapılmasındaki temel amacın, Amerika baskısı altında bulunan kapitalist ülkelerin ekonomik, ticari alanda uğradığı ablukalar ve zorluklar yüzünden ekonomik gelişmelerini, geliştirememeleri olarak açıklanmıştır. Bu ülkelerin SSCB ile ilişkilerinde, Amerika’nın üzerlerinde kurduğu ekonomik baskıdan kurtarılması hedeflenmiştir. Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro kararıyla Yoldaş Stalin’e verilen görevde, bu ülkeler arasında ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi sayesinde farklı ülkelerin ve

farklı sistemlerin barışçıl işbirliğinin sağlanmasıyla birlikte insanların yaşam koşullarının iyileştirilebilme olanaklarının araştırılması istenmiştir. Sovyetler Birliği bu amaçla tüm kapitalist ülkeler ile ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmek amacıyla Moskova'da Uluslararası Ekonomi Kongresi'ni düzenlemiştir. Dünyanın her yerinden yaklaşık 500-600 kişiyi bir araya getirmeyi hedefleyen Kongre öncesinde Moskova'da Komünist Parti Merkez Komitesinin aldığı karar uyarınca her ülke ile 1952-1953-1954 yılları arasında yapılması planlanan ihracat ve ithalat rakamları hesaplanmıştır (RGASPI, f.579, o.1, d.118, l.199).

Bu rapor programında diğer ülkelerle olduğu gibi Türkiye ile de 1952-1953-1954 yıllarına ilişkin yapılması planlanan dış ticaret rakamları yer almıştır. Bilindiği gibi bu dönemde SSCB'nin Türkiye ile ticareti azalmıştır. Hazırlanan bu raporda SSCB'nin, bu yıllarda Türkiye ile büyük oranlarda ticaret yapmayı planladığı göze çarpmaktadır. Hazırlanan raporla ilgili olarak Rusya Federasyonu Sosyal -Politika Tarih Arşiv belgelerindeki verilere göre SSCB'nin Türkiye ile 1952-1954 yılları arasında yapmayı planladığı dış ticaret rakamları şu şekilde verilmiştir:

SSCB'nin, Türkiye'den 1952-1954 yılları arasında yapmayı planladığı ithalat rakamları yıllara göre şu şekildedir:

1952 - 18 milyon Ruble (1952 yılında Ek olarak planlanan 40 milyon Ruble)

1953 - 87 milyon Ruble

1954 - 113 milyon Ruble ithalat yapılması planlanmıştır.

SSCB'nin Türkiye'ye 1952-1954 yılları arasında yapmayı planladığı ihracat rakamları ise yıllara göre şu şekilde verilmiştir:

1952 - 1952 yılı planlanan ihracat oranı yoktur (Ek olarak planlanan 60 milyon Ruble)

1953 - 85 milyon Ruble

1954 - 114 milyon Ruble ihracat yapılması planlanmıştır.

Sovyetler Birliği, Türkiye'den yılda 7 ton yün almayı hedeflemiş ve buna göre 1952, 1953, 1954 yıllarında toplamda 238 milyon Ruble değerinde Tekstil hammaddesi alınmasını planlamıştır (RGASPI, f.82, op.2, d.738, l.192).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında 1940'lı yılların sonlarına doğru son derece azalan ticaret hacmi, daha önce de belirtildiği gibi 1950-1952 yılları içinde tümüyle kesilmiştir. Türkiye'deki yönetimin, Türk-Sovyet ticaretinin yeniden başlatılması yönünde söylemleri Sovyet yönetimi tarafından da aktif biçimde desteklenmiştir. Bu yönde atılan ilk adım 10 Eylül 1953 yılında yapılan görüşmeler ve bu görüşmeler sonunda yayımlanan Türkiye Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın resmi genelgesidir. *Milliyet* gazetesi bu konuyu şöyle yazmıştır: “Kuzey komşusuyla ticaretin gerekliliğinin yüzlerce yıl önce kabul edilmesine rağmen, olması gereken seviyede gelişmemiştir. İngiltere ve Fransa liderliğinde tüm Batı Avrupa devletleri, her yıl Sovyetler Birliği ile yüz milyonlarca liralık ticaret anlaşması yapıyorlar... Eğer biz de Rusya ile ticaret yaparsak doğru olacaktır...”(Koptevskiy, 2003, s.104; *Milliyet*, 1953).

Milliyet gazetesi ayrıca Sovyetler Birliği'nin 1954-1957 yılları arasındaki Türkiye'deki Büyükelçisi Boris F. Rodtserob'un 1956 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne giderek bir Türk Parlamento heyetini Moskova'ya davet etmesine sayfalarında yer vermiştir. 1954 yılında SSCB'nin çabaları sayesinde Türkiye ile ticaret sağlanmıştır, savaş zamanı ve savaştan sonraki yıllarda kopan ilişkiler iş çevreleriyle olan ilişkiler düzenli bir biçim almış ve genişlemeye başlamıştır (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.207).

1954 yılında Sovyet firmaları ve Türkiye'deki SSCB Ticaret Temsilciliği, Türk firmalarıyla iş ilişkilerinin kurulması ve geliştirilmesi yönünde büyük bir çalışma yapmışlardır. Ayrıca 23. Uluslararası İzmir Fuarı'nda Sovyet pavyonunun çalışmalarının hazırlanması ve organizasyonu ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bu tarihten itibaren SSCB, İzmir Fuarı'na düzenli olarak katılmaya başlamıştır. SSCB'nin ihraç ürünleri Fuar'da sergilenmiş ve büyük ilgi görmüştür (TSK KPSS, 1967, s.191)

SSCB'nin 1954 yılından itibaren İzmir Fuarı'nın sürekli katılımcısı olması, resmi ilişkiler açısından oldukça olumlu karşılanmıştır. Bu sayede Türk iş çevreleri pratikte SSCB ile daha büyük çapta ticaret yapma olanakları bulmuşlar, geniş toplumsal çevreler ise sanayi, tarım ve kültür alanında Sovyetler Birliği'nde yapılanları tanıma olanağı bulmuşlardır. Bu tarihte açılan Fuarda Sovyet pavyonu büyük ilgi uyandırmıştır. 1956 yılında da SSCB pavyonu İzmir Fuarı'na katılanların çok büyük ilgisini çekmiştir. 1957 yılında da İzmir Fuarı'na katılımıyla Sovyet pavyonu ilgi odağı olmayı başarmıştır (Moiseyev ve Rozaliyev 1958, s.79).

Sovyetler Birliği'nin 1954 yılından itibaren İzmir Fuarı'na düzenli olarak katılmış olması, Türkiye ile ekonomik ve ticari ilişkiler kurulması yönündeki kararlılığını göstermiştir. Ayrıca bu katılımları takiben iki ülkenin iş dünyasının önde gelen temsilcileri de Türkiye ve Sovyetler Birliği'nde karşılıklı iş gezilerinde bulunmuşlardır (Pravda, 1958;Kumikin ve diğerleri,1967, s.191)

Moskova Radyosu 20 Mart 1956'da Sovyet Ticaret Bakanı'nın iki ülke arasındaki ticari ilişkilerinin artırılmasını isteyen bir konuşmasını yayımlamıştır. Aynı yılın Nisan ayı başlarında ise dış basında Sovyet yönetiminin, Türk Ticaret Odası Başkanı'na yönelik olan bu konuşmanın, Türkiye'deki özel sektöre yardım yapılması önerisinde bulunduğu konusunda haberi yayımlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin Ankara Ticaret Ataşesi de İzmirli sanayicileri Rusya'ya davet etmiştir. Sovyetler Birliği 1957 yılı Mayıs ayında Türkiye'ye ekonomik ilişkiler kurulması konusunda tekliflerini yinelemişlerdir (Bilge,1992,s.341).

1954 yılından itibaren 1954-1957 yılları arasında SSCB'yi Türk ticaret firma temsilcileri ziyaret etmişler, bu temsilciler Sovyet dış ticaret organizasyonlarıyla ilişkileri yoluna koymuşlar, ithalat ve ihracat sözleşmeleri yapmışlardır. Türk iş temsilcileri, SSCB'yi ziyaretleri esnasında Sovyet sanayisini, sanayi fuarlarını ve işletmelerini tanıma imkanı bulmuşlardır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 1954 yılında 1953 yılına kıyasla 3 katı fazla olmuş, 1955 yılında ise %40 oranında artmış ve savaştan önceki 11 milyon Ruble seviyesine ulaşmıştır (VT SSSR, 1958, s.147).

Moskova'nın İ.V. Stalin'in ölümünden sonra Türkiye ile iyi ilişkileri geliştirme çabalarının sonucu olarak, Rus Büyükelçiliği Ticaret Ataşesi Krutikov, Ticaret ve Sanayi Odaları Başkanı Üzeyir Akunduk'u ziyaret etmiş ve Türkiye'de özel girişime büyük oranda yardım yapmak istediklerini resmi olarak beyan etmiştir"(Milliyet, 1956).

22 Nisan 1957 tarihinde SSCB'nin Türkiye Büyükelçisi N. S. Rıjov, Meclis Başkanı Refik Koraltan'ı ziyaret ederek ona SSCB Şuralar Birliği Yüksek Birlik Konseyi Başkanı P. P. Lobanov'un ve SSCB Şuralar Birliği Yüksek Milletler Konseyi Başkanı V. T. Latsis'in şu ifadelerinin yer aldığı mektubu iletmiştir:

“Ekselansları Bay TBMM Başkanı Refik Koraltan'a!

SSCB ve Türkiye Cumhuriyeti halkları arasındaki ilişkilerin gelişmesine ve güçlenmesine katkıda bulunabilecek Sovyet-Türkiye parlamento bağlantılarının kurulması arzusuyla, SSCB Şuralar Birliği Yüksek Konseyi kişisel olarak Sizi ve TBMM heyetinizi 1957 yılında Size ve heyetinize uygun olan herhangi bir zamanda SSCB'yi ziyaret etmenizden şeref duyar. SSCB Şuralar Birliği Yüksek Konseyi, Türkiye Meclisi milletvekillerinin

böyle bir ziyareti, Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti arasında iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmenin asli hedeflerine yardımcı olacağı umudunu ifade etmektedir. Sovyetler Birliği'ne gelecek olan heyet üyeleri ve geliş tarihleriyle ilgili bilgi verirsiniz çok minnettar oluruz" (Pravda, 1957).

Türk iş adamları ve iş çevreleri basında, o günün koşullarında milli ekonomisini kurmakla uğraşan Türkiye'nin tüm ülkelerle çok yönlü ticaret yapması gerektiğini yazmıştır. *Akis* dergisinde Türkiye'nin dış ticaret zorluklarını göz önünde bulundurarak kredi karşılığında Rusya'dan ithalat yapmanın Türkiye'nin çıkarlarına uygun olacağı vurgulanmıştır (Pravda, 1958).

Başbakan Adnan Menderes, Amerika Birleşik Devletleri'nin, Türkiye'nin bir projenin hayata geçirilmesi için gereken kredi talebini 1957 yılı ortalarında reddetmesinin ardından Ankara'nın 10 milyon Dolarlık krediyi mal ile ödemeli olarak Sovyetler Birliği'nden sağlamaya yöneldiği, bu çerçevede de Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkilerde belirgin bir artış olduğu görülmüştür (Sönmezoğlu, 2014, s.149). Söz konusu proje, Çayırova Cam Fabrikasının yapılmasıdır.

Pravda gazetesinin haberine göre Türkiye, SSCB ile ticaretin coğrafi avantajlarını kullanarak tarım ve madencilik ürünleri karşılığında Sovyetler Birliği'nin diğer ülkelere sağladığı gibi çeşitli endüstriyel ekipmanlar, makineler ve aletler, otomobiller vb. yanı sıra kereste, kağıt hamuru, kağıt ürünleri, petrol, petrol ürünleri, demirli metal, çimento, asbest, boyalar, kimyasallar ve diğer malları tedarik edebilirdi (Pravda,1958).

Sovyetler Birliği yönetiminin Türkiye ile ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirme girişimlerini, Demokrat Parti yönetimi artık iktidarlarının son yıllarında, ekonomiyi kurtarmak için ciddiye almak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Demokrat Parti SSCB ile sürdürdüğü ithalat ve ihracatının yanı sıra bu ülke ile ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi yönünde kararlı adımlar atmaya başlamıştır. Bunda şüphesiz Türkiye'nin bu dönemde Batıdan beklediği mali desteği alamamasının da önemi büyük olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi'nin, Emlak Bankası'na ve Petrol Ofisi'ne yardım teklifi konusunda basına bilgi verilmiş, İş Bankası'ndaki uzmanlardan oluşan bir heyet Temmuz ayında Moskova'ya gitmiştir. Moskova Radyosu 13 Temmuz 1957 tarihli yayınında, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler üzerinde durmuş ve ihraç edebilecekleri petrol gibi mallar için uzun süreli kredi açabilecekleri açıklanmıştır. Adnan Menderes ise 17 Temmuz 1957 tarihinde İstanbul'da Sovyetler

Birliği'nin Ankara Büyükelçisi'ni kabul ederek kendisi ile görüşmüştür(Bilge,1992,s.341).

Temmuz 1957'de Moskova'yı ziyaret eden Türkiye İş Bankası heyeti, Sovyet Firması "Tehnoeksport" ile batılı firmalar tarafından kurulması reddedilen Çayırova Cam Fabrikası'nın inşası için teknik yardım yapılması ve komple teknik malzeme ekipmanının bu bankaya temin edilmesi ile ilgili bir anlaşma imzalamıştır. Türk tarafına 1958 yılında 3,4 milyon Rublelik kredi verilmiştir. Bu kredi, teknik ekipmanın SSCB'den satın alınması için 3,5 yıl ve proje çalışması için ise 3 yıllık süreyle %2,5 faizle verilmiştir. Bu tesis 1961 yılında tamamlanmıştır (Çernikov, 1977, s.150;VT, 1968, s.29).

Çayırova Cam Fabrikası'nın kurulmasıyla Türkiye yılda 7,6 milyon metrekare cam üreterek cam ithalatına son vermiş ve bundan sonra dış ülkelere cam ihraç eden bir ülke durumuna gelmiştir (TÜSİAD, 1999, s.107). Sovyetler Birliği tarafından finanse edilen ve Sovyet teknik yardımıyla donatımı yapılan bu tesisin projesinin yapılması da Türk-Sovyet uzmanları tarafından ortaklaşa hazırlanmıştır (Abidulin, 2015, s.14). Bu cam fabrikası mimaride kullanılan flotal - pencere camları üretmektedir.

Çayırova Cam Fabrikası, 900 metrelik bir alanı kaplamaktadır. Fabrikanın montaj işlerinde, kurulma aşamasında 45 Rus teknisyeni çalışmış, anlaşma gereği fabrika kurulduktan sonra da fabrikanın tam anlamıyla verimli çalışabilmesi için bir yıl daha fabrikada kalarak desteklerini sürdürmüşlerdir. Ayrıca bu fabrikada çalışan 45 Türk teknisyen ve işçiler de Rusya'daki cam fabrikalarında çalışarak staj yapmıştır (Akşam, 1961).

Bu dönemde SSCB Merkez Ticaret Odaları Birliği Başkanı M. V. Nestorov başkanlığında SSCB ticaret heyeti de Türkiye'yi ziyaret etmiştir. İstanbul, Ankara ve Türkiye'nin diğer ekonomi merkezlerinin iş çevreleri, Sovyet heyetine ticari ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesiyle ilgili olarak bir dizi somut önerilerde bulunmuştur (Moiseyev ve Rozaliyev, 1958, s.78).

Türk firmaları ve organizasyonları, Sovyet dış ticaret organizasyonlarıyla her yıl ticari faaliyetlerini geliştirmişlerdir. Ticari faaliyetlerin başladığı ilk yıllarda SSCB, İstanbul firmalarıyla ilişkileri başlatmış ve 1954 yılında İzmir Fuarı'na katıldıktan sonra Türkiye'nin diğer şehirlerindeki firmalarla da ilişki kurmuştur. Özellikle Sovyet Cumhuriyetleri'nde sınırı olan Doğu şehirlerindeki firmalarla ilişkileri yoluna

koymuşlardır. 1950’li yıllarda bu şehirlerin ekonomisi için büyük önemi olan yüz binlerce küçük ve büyükbaş hayvanın, Sovyet Cumhuriyetleri’ne ihraç edilmesiyle ilgili büyük ticari anlaşmalar yapılmıştır (Smirnov, 1956, s.86).

Sovyetler Birliği’nin bu yıllarda Türkiye’den önemli oranda tütün ve canlı hayvan alması, dünya kapitalist pazarının bu mallara getirdiği sınırlama yüzünden ortaya çıkan zorluklar nedeniyle Türkiye’yi bir anlamda çok rahatlatmıştır. Bunun sonucunda 1950’de 1,2 milyon Ruble olan iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1958’e doğru 18,3 milyon Rubleye ulaşmıştır. Türkiye’nin dış ticaret hacminde SSCB’nin katılım payı 1950’li yılların ikinci yarısında %2’ye ulaşmıştır. Savaş öncesi bu oranlar %5-6 bazen de %7’yi bulmaktaydı. Tüm bu dönem süresince Türkiye ve SSCB arasında yapılan ticaret hacmi ve ithalat-ihracat oranı, yapılan ikili dış ticaret anlaşmaları gibi önemli oranda kendiliğinden gelişmiştir (Gastaryan ve Moiseyev, 1981, s.208)

Sovyet kaynaklarına göre 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye, SSCB ile kredi ilişkilerinin düzeltilmesine ve SSCB’den teknik yardım alınmasına ilişkin konulara ilgi göstermeye başlamıştır. Şüphesiz bunda SSCB ekonomisinin uluslararası arenada sanayi gücü ve ekonomisinin başarısı, aralıksız biçimde büyümesinin de Türkiye’deki yönetim çevrelerinin ilgilerinin SSCB’ye yöneltilmesinde etkili olduğu da belirtilmiştir (İzvestiya, 1957).

Diğer bir açıdan bakıldığında ise Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi yönünde Türk toplumundaki geniş bir çevrenin ilgisi, Sovyetler Birliği’nin, bağımsızlığını kazanmış olan diğer Doğu ülkeleriyle eşit ve karşılıklı çıkarlara uygun ekonomik işbirliğinin gerçekte örneklerini görmeleriyle artmıştır. Aynı zamanda o dönemde büyük Amerikan yardımına (Vatan, 1961) rağmen Batılı ülkelerle ilişkiler de gözden geçirilmiş, Türkiye’nin dış borcu artmış, döviz rezervleri erimiş, sanayi ve yiyecek malzemelerinde yokluk baş göstermiştir (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.206)

Bu dönemde politik konjonktürün dalgalanmasını da dikkate alarak SSCB tarafından Türkiye’den hayvan, tiftik, narenciye, kuru meyve alımı yapılmış ve Sovyet malları da Türkiye’ye ihraç edilmeye başlanmıştır. Bir yandan iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi sağlanmış, diğer yandan da Sovyet mallarına lisans verilmesinin geciktirildiği ve Türk mallarının SSCB’ye ihracatının sınırlandırıldığı zamanlar da olmuştur. İkili ticari ilişkileri bu tür zor koşullarda da gerçekleştirilmiştir. Ne var ki tüm zorluklara rağmen bu dönemde iki ülke arasındaki ticaret hacmi oranı artmıştır. 1957’deki Sovyet ticareti 1956

yılına göre %49 artmıştır. SSCB'nin en büyük mekanik ve elektronik ürün müşterileri arasında olan Türkiye'nin devlet organizasyonlarıyla olan iş bağlantılarının kurulmasıyla Türkiye'ye yollanan Sovyet makine ve ekipman oranı artmıştır (Koptevskiy, 2003,s.112).

Sovyetler Birliği bir yandan Türkiye ile yeniden ilişkileri düzeltme çabası gösterirken diğer yandan da ülke ekonomisi ve sanayisi için gerekli gördüğü yenilikleri hayata geçirmiştir. Bunlardan biri de, TASS haber ajansının haberine göre Rusya'da iki tane yeni bakanlık kurulduğu yönündedir. Bunlardan biri Mensucat Sanayi Bakanlığı ve bir diğeri ise Hafif Sanayi Bakanlığı'dır. TASS ajansı, Sovyet Şurası Prezidyumu'nun halk demokrasilerinde de aynı tarzda bakanlıklar kurulmasını gerekli gördüğünü belirtmiştir (Cumhuriyet,1955).

1958 yılında ise iki ülke arasında ticaret hacmi giderek artmaya başlamıştır. Bu dönemde Türkiye pazarlarında Sovyetler Birliği'nin en büyük firmalarından olan "Avtoekspor", "Maşinoekspor", "Stankoimport", "Sudoimport", "Eksportles", "Vostokintorg", "Soyuzhimekspor", "Mejdunarodnaya kniga", "Raznoekspor", "Soveksportfilm", ve "İnturist" dış ticaret kuruluşları başarılı biçimde çalışmışlardır. 1959 yılında Türkiye'ye verilen Sovyet makine ve teçhizat malzemelerinin, SSCB'nin Türkiye'ye yaptığı ihracatta toplam ihracatının %70'ini oluşturan önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür (Koptevskiy, 2003, s.112).

Demokrat Parti dönemi yapılan tüm anti-komünist yaklaşımlar, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri kurmaya çalışmasına engel olamamıştır.

Demokrat Parti dönemi sonlarında, ekonomi giderek çıkmaza girmeye başlamış, hükümet bu durum karşısında sürekli toplantılar yaparak durumu çözmeye çalışmıştır. Özellikle tekstil sanayindeki krizin çözümü için 30 Haziran 1959 yılında Ticaret Odası'nda sanayici ve öğretim üyelerinden oluşan bir komisyonun rapor hazırlaması kararlaştırılmıştır. Bu raporun komisyon tarafından düzenlenmesinden sonra delegelerin tekrar toplanarak raporu görüşmeleri kararlaştırılmıştır. Daha sonra hazırlanan raporun hükümete sunulmasına karar verilmiştir (Cumhuriyet, 1959).

Böylece hükümet ekonomik krizi çözmek, sanayi kurumlarının durumunu takviye etmek, çalışmalarını sağlamak, kapanma riskine karşı gereken çalışmaları yapmak ve bazı önlemler almak için harekete geçmeye başlamıştır. Sanayiciler ve fabrika sahipleriyle

mevcut sorunların çözümü konusunda konuşulmuştur. Bir yandan da bir iktisat heyetinin Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilmesine karar verilmiştir (Cumhuriyet 1959).

Hazine Genel Müdürü Ziya Müezzinoğlu, Merkez Bankası Genel Müdür Yardımcısı Emin Ali Serim ile Hazine Genel Müdürlüğü'nden ve Dışişleri Bakanlığı'ndan birer uzmandan oluşacak heyetin, para fonu idaresiyle görüşmek üzere Amerika'ya gideceği bildirilmiştir (Cumhuriyet, 1959).

Maliye Bakanı Hasan Polatkan OEEC*’ye verilecek üç yıllık yatırım planı ile 600 milyon Dolarlık dış yardım istenmesine karar verildiğini açıklamıştır (Cumhuriyet 1959).

Bu açıklamaların ardından Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu’nun Sovyet Büyükelçisi Nikita Semyonoviç Rıjov’a, Hariciye Köşkü’nde bir ziyafet verdiği haberi Rus-Türk ilişkilerinde yeni bir boyuta geldiğini göstermiştir. Dışişleri Bakanlığı yetkilileri bu yemeğin *protokoler* bir yemek olduğunu özellikle belirtmişlerdir. Yemeğe Türk Dışişleri ve Sovyetler Birliği tarafından yirmi kişi katılmış, Sovyetler Birliği Büyükelçiliği üyeleri, bu yemekte neler konuşulduğuna ilişkin basın mensubu tarafından yöneltilen bir soruya ise, “Bunu ancak Türkiye Dışişleri Bakanlığı açıklayabilir” yanıtını vermişlerdir (Milliyet,1959).

Bu arada Sağlık Bakanı Dr. Lütfi Kırdar ve beraberindeki Türk hekimlerinin Sovyet Sağlık Bakanı’nın davetlisi olarak Sovyet sağlık tesislerindeki son gelişmeleri görmek üzere SSCB’ye gitmesi kararlaştırılmıştır.

Bu ziyaretle ilgili olarak, bu ziyaretin asıl amacı 16 Aralık 1959 tarihli *Akis* dergisinin haberinde şu ifadelerle yer verilmiştir: “Bahis konusu olan sadece bir resmi ziyaret değil, aynı zamanda bir nevi teknik mübadeledir. Üstelik Türk hükümetinin, kendi emrindeki Sümerbank’ın Sovyet Rusya’dan kredi alıp üç mensucat fabrikası kurmasına izin verdiği de bilinmektedir. İki yıl kadar önce ise, Hazinesin büyük bir hissesine sahip olan İş Bankası da Sovyet Rusya’dan temin ettiği krediyle büyük bir cam fabrikası kurmaya başlamıştır” (Akis, 1959, s.281).

* OEEC, Avrupa’nın Marshall Planı çerçevesinde 1948 yılında kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü’dür. (Organisation for European Economic Co-operation) . Daha sonra OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü Organisation for Economic Co-operation and Development) 14 Aralık 1960 yılında imzalanan Paris Sözleşmesi’ne dayanılarak 1961 yılında kurulmuştur.

1958 yılında Sovyet firması “Tehnoeksport” ve sanayi alanında çalışan devlet teşebbüsleri üzerinde idari ve finansal kontrolü sağlayan Sümerbank arasında Sovyetler Birliği’nden tekstil makineleri ve ekipmanlarının Türkiye’ye sağlanmasıyla ilgili bir anlaşma imzalanmış ve üç dokuma fabrikasının kurulması için gereken makine ve ekipmanlar alınmıştır (VT, 1968, s.29) Bu konu ile ilgili olarak *Akis* dergisinin 23 Aralık 1959 tarihli yazısında ise Demokrat Parti zamanında Türkiye Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkilere şu ifadelerle yer vermiştir:

Türkiye, daha şimdiden Sovyet Rusya’dan yardım alıyordu. Üç mensucat fabrikası için sağlanan krediler, bir Türk iktisadî devlet teşekkülü–Sümerbank-tarafından, bir Sovyet iktisadi devlet teşekkülünden (Sovyet Rusya’da bütün iktisadi teşekküller, devlet teşekkülüdür) alınmıştır” (*Akis*,1959, s.9-10).

Sovyet kaynaklarına göre ise Türkiye ve SSCB arasındaki ekonomik ilişkiler 50’li yılların ortalarında düzelmeye başlamıştır. 1957 yılında İş Bankası ve Sovyet Dış Ticaret Birliği “Tehnoeksport” arasında Çayırova Cam Fabrikası’nın kurulması için yapılan 3,4 milyon Rublelik 2,5 yıllık faizle verilen kredi anlaşmasının ardından 1958 yılında ise yapılan anlaşma gereği “Tehnoeksport”, Sümerbank’a da tekstil makinaları ve ekipmanları sağlamıştır (Yeremeyev, 2005,s.95).

Kararlaştırıldığı üzere Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar başkanlığında Türk sağlık heyeti Aralık 1959’da SSCB’yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret, önemi itibariyle 1939 yılından sonra SSCB’ye bir Türk bakanın yaptığı ilk resmi ziyaret olmuştur. Türkiye’den giden sağlık ekibi üyeleri, Moskova ve Kiyev’de bulunan bir dizi bilimsel tıp araştırma merkezlerini ve öğretim kurumlarını ziyaret etmiş ve SSCB Sağlık Bakanı ile görüşmüştür. Ziyaret sırasında Lütfi Kırdar, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişeceğinden umutlu olduğunu ifade etmiştir (Pravda,1959).

Akis dergisi 23 Aralık 1959 tarihli haberinde, aslında Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar’ın Moskova’ya ekonomik yardım almak amacıyla gönderildiğini şu sözlerle ortaya koymuştur: “Türk heyeti Ruslardan yardım görmese de itibar gördü” (*Akis*,1959,s.10) biçiminde yazmıştır(Arbaç,2019,s.145).

1950’li yıllarda Türkiye SSCB arasında bilimsel ilişkiler yavaş yavaş onarılmıştır. Sovyet bilim adamları Türkiye’de yapılan farklı uluslararası bilimsel forumlara özellikle Sovyet tıp doktorları 1958-1959 yıllarında İstanbul’da yapılan Uluslararası Tıp Konferansları’na katılmışlardır (Çernikov, 2005, s.95).

1960 yılına gelindiğinde ise Türkiye, SSCB ve Polonya ile 1960 yılının Mart ayı içinde yeni ticari anlaşmalar imzalamıştır. Anlaşmaya göre, 1960 yılı içinde SSCB ile 21, Polonya ile de 22 milyon Dolarlık mal değişimi yapılması kararlaştırılmış, SSCB ve Polonya'ya yün, pamuk, deri, meyve ve üzüm satılmasına; makine, maden, kimyevi maddeler, kâğıt hamuru ve cam alınmasına karar verilmiştir (Milliyet,1960).

Demokrat Parti döneminde Türk-Sovyet ekonomik ilişkilerinin, Amerikan yardımı alan hükümetin bu yardımın kesilmemesi için Sovyetler Birliği'nin ısrarlı çabalarına uzun süre karşılık verememesine rağmen, Türkiye ve SSCB ile ticari ve ekonomik ilişkiler görüldüğü gibi sürdürülmüştür. Türkiye ve Sovyetler Birliği Arasında 1950-1960 yılları arasında yapılan dış ticaret oranları Devlet İstatistik Enstitüsü verileri aşağıdaki biçimde (Bin lira hesabıyla) verilmiştir:

yıl	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
ithalat	-	7	-	-	9563	23204	14610	31381	19359	18460
ihracat	1191	5745	6632	6685	14499	14693	18372	15410	31759	13452

(TÜİK,1959, s.40)

Sovyet kaynaklarına göre ise, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında 1950-1960 yılları arasında yapılan dış ticaret oranları aşağıdaki biçimde (milyon Ruble olarak) verilmiştir:

Yıl	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
İthalat	-	0	0,1	0,6	3,3	6,7	5,4	8,1	8,5	5,0	7,4
ihracat	0,4	1,9	2,1	2,1	4,7	4,6	5,9	4,9	10,3	10,3	4,7

(VT SSSR, 1967, s.66-67)

Demokrat Parti, batıdan alamadığı ekonomik yardımı Sovyetler Birliği'nden almaya karar vermiş ve ilişkileri iyileştirme yolunda kararlı adımlar atmıştır. Bu sayede karşılıklı ticaret hacmi oranını 1960'a kadar artırarak sürdürmüştür. Hükümet, ekonominin çıkmaza girdiği son dönemlerde ise SSCB ile siyasi, ticari ve ekonomik ilişkilere daha fazla hız vermiştir. 1960'lı yıllara gelindiğinde Türkiye Sovyetler Birliği arasında belirgin bir yumuşama hissedilmiştir. Bu dönemde iki ülke arasında ekonomik ilişkiler olumlu bir platforma girmiş, Türkiye ve SSCB liderlerinin karşılıklı ziyaretleri gündeme

gelmiştir. İki liderin ziyaret tarihleri dahi resmi kanallarla kesinleştirilmiştir. Adnan Menderes'in Moskova'ya yapacağı resmi ziyarete karşılık Nikita Hruşçov'un da Türkiye'ye gelmesi planlanmıştır. Ancak Adnan Menderes'in yapması planlanan bu ziyaret 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile gerçekleşemediği gibi, iki ülke arasında gelişmekte olan ekonomik ilişkiler de düzelmeye başladığı bir sırada kesintiye uğramıştır.

O dönemde iki ülke liderlerinin karşılıklı ziyaretleri gerçekleşmiş olması durumunda, iki ülke ilişkilerinde çok daha iyi bir noktaya gelinebilirdi kanısındayız.

2.6.Türkiye ve SSCB İlişkilerinde Normalleşme Dönemi:1960-1964

Demokrat Parti yönetimi batıdan yeterli kredi, dış yardım alamadığı için ekonomik alanda yapılması planlanan işler yapılamamış ve bu dönemde SSCB ile ilişkilerin başlatılması yönünde talep, Türk ticaret adamlarından gelmiştir. Demokrat Parti yönetimi özellikle iktidarının sonlarına doğru Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmek için büyük bir çaba göstermiştir.

Türkiye, Sovyetler Birliği ile 1960 yılının Mart ayı içinde yeni ticari anlaşmalar imzalamıştır. Anlaşmaya göre, 1960 yılı içinde SSCB ile 21 milyon Dolarlık mal değişimi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Yapılan anlaşmaya göre SSCB'ye yün, pamuk, deri, meyve ve üzüm satılacak, makine, maden, kimyevi maddeler, kâğıt hamuru ve cam alınacaktır (Milliyet, 1960).

20 Nisan 1960 tarihli Akis dergisinin bir yazısında, 1960 yılına gelindiğinde, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini yürütmesi durumunda, ülkede barışçıl biçimde ekonomik ve toplumsal değişmelerin yapılabileceği vurgulanmıştır. Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'ye yönelik yıkıcı niyetlerinin olmadığı, İosif Vissarionoviç Stalin'in haksız taleplerinin Türk toplumunda yarattığı nefret hislerinin giderilebilmesine çalışmak, bunun için de bu çeşit isteklerden kesin olarak uzak durmak konusunda Sovyetler Birliği'nin kararlı olduğu belirtilmiştir. Türkiye ile samimi ve güvenli bir dostluk ilişkisi kurabilmek, bu dostluğu sağlam temeller üzerine oturtabilmek için tek çıkar yolun Türkiye'ye karşı, şüphe götürmeyen, iyi niyetle komşuluk etmek olduğu gerçeğine inanılmıştır, ifadeleri yer almıştır (Akis, 1960,s.24).

Ünlü İktisatçi Gülten Kazgan ise, “Demokrat Parti Türkiye'nin çok partili sisteme geçmesiyle iktidara gelmiş, uluslararası sistemle bütünleşmek için yola çıkmıştır. Ancak

10 yıllık iktidarı sonunda geldiği nokta, ödeyemeyeceği kadar kısa vadeli borç birikiminin getirdiği kambiyo krizi ve IMF'nin istikrar programı olmuştur”, diye yazmıştır (Kazgan, 2017, s.75).

Türkiye’de 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile Demokrat Parti hükümeti yönetimden el çektirilmiştir. Yönetime Milli Birlik Komitesi üyeleri el koymuştur. Bu nedenle Türk ve Sovyet liderlerinin karşılıklı yapacakları ziyaretler gerçekleşememiş, ancak daha sonraki süreçte iki ülke arasında karşılıklı görüş alışverişi ve ekonomik ilişkilerin devam etmesi yönünde iki ülke taraflarınca gerekli adımlar yavaş yavaş atılmaya başlamıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin kesintiye uğramadan ileriye götürülmesi için Sovyet yönetimi Türkiye yönetimine yapıcı teklifler sunmuştur.

Öncelikle Sovyet Hükümeti, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin hemen ardından, Atatürk prensiplerine dayalı bir dış politika izleyecek olan yeni hükümeti tanıdığını beyan etmiştir. Sovyet tarafı iki ülke arasındaki ilişkileri, Atatürk ve Lenin dönemindeki ilişkilere geri döndürmek için büyük çaba harcamıştır. Sovyetler Birliği’nin Türkiye ile ilişkileri iyileştirmek yönünde gösterdiği çaba, ülkede belirli çevrelerce de olumlu olarak karşılanmıştır (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.113).

31 Mayıs 1960 tarihinde Sovyetler Birliği, iyi komşuluk ilişkileri içerisinde olacağı ümidiyle Türkiye’deki yeni hükümeti tanıdığını resmen ilan ettikten sonra, iki ülke arasında ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi yönünde olumlu adımlar hemen atılamamıştır.

Sovyetler Birliği Büyükelçisi Nikita Semyonoviç Rijov, 31 Mayıs 1960 tarihinde, Orgeneral Cemal Gürsel’i ziyaret ederek Sovyetler Birliği’nin, Türkiye’deki yeni hükümeti tanıdığını resmen bildirdikten sonra Cemal Gürsel’e Başbakan düzeyinde daha önceden Moskova’ ya yapılması planlanan ziyaretin ertelenmemesini söylemiştir. Ancak Orgeneral Cemal Gürsel Sovyet Büyükelçisi Nikita Semyonoviç Rijov’a bu ziyareti kendisinin ileri bir tarihte yapabileceğini belirtmiştir (Pravda,1960;Oran,2005, s.773;Arbaç, 2019, 145-146).

Sovyetler Birliği Başbakanı Nikita Sergeyeviç Hruşçov ile yapılan karşılıklı mesajlaşmalar sonunda, 14 Haziran 1960’da Cemal Gürsel yaptığı konuşmada Sovyetler Birliği ile dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin kurulması yönünde istekli olduklarını dile getirmiş ve bu konuşma üzerine Sovyetler Birliği Hükümeti de 28 Haziran 1960’da

Başbakan Cemal Gürsel'e gönderdikleri mesajda, Cemal Gürsel'in yaptığı olumlu açıklamalarından duydukları memnuniyeti ifade etmişlerdir. Başbakan Cemal Gürsel 8 Temmuz 1960'da bu mesajda dile getirilen Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında kurulması umulan iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi arzusuna tümüyle kendisinin de katıldığını ifade etmiştir (Pravda, 1960;Oran, 2005, s.769-783).

Türkiye yönetimi, bu dönemde sıklıkla Türkiye ve SSCB arasında iyi komşuluk ilişkilerinin yürütülmesi yönünde olumlu beyanlarda bulunmuştur. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Fahri Korutürk 6 Ağustos 1960 tarihinde Kremlin'deki konuşmasında şunları dile getirmiştir: “Ülkelerimiz iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesini ve bu ilişkilerin giderek daha yakın, samimi bir hale dönüşmesini arzu ediyor” (Pravda, 1960).

Dışişleri Bakanı Selim Sarper Paris'te yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile 1960 yılı sonunda iki ülke arasında bazı konulardaki görüşlerinde değişiklikler olduğunu ve artık iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesine bir engelin olmadığını altını çizmiştir (Bilge,1992, s.346).

16 Şubat 1961'de Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yeni bir ticaret protokolünün imzalanması gerçekleştirilmiş, ayrıca taraflar arasında 17 Temmuz 1961 tarihli ve 324 sayılı kanunla Bakanlar Kurulunca onaylanan Doğu Demiryolu Nakliyat Sözleşmesi de imzalanmıştır (Ponomareva,1981,s.1; BCA, 30-18-1-2, 364-9-13).

1960 Ekim ve Kasım aylarında ticaret heyetlerinin Moskova'ya ziyaretleriyle iki ülke arasında ticari ilişkilerin artması gerçekleşmiştir. Bir Sovyet firması, 1960 yılından başlayarak Sümerbank'ın Beykoz Kunda ve Deri Eşya Fabrikası'nın genişletilmesi işlerini yapmıştır. Diğer bir Sovyet firması da, 1957 yılında yapımına başlanan ve Çayırova Cam fabrikasının açılmasını 23 Mayıs 1961 yılında sağlamıştır (Oran, 2005,s.782).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında 1937 yılında imzalanan Türk-Sovyet Ticaret Anlaşması'na ek olarak iki ülke arasında her yıl ticaret protokolleri yapılmış, 1961-1964 yılları içinde fiili ticaret hacminin, öngörülen ticaret hacminin üç katından daha fazla artış gösterdiği görülmüştür (Kireyev, 2007, s.336).

Türkiye ve SSCB arasında yapılan Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması 16 Mart 1961'de 40. yılını doldurmuştur. Bu tarihten önce 14 Mart 1961 tarihinde Türkiye ve SSCB arasında Mazlum Ataman başkanlığında Moskova'ya gelen Türk heyeti, yürürlükte olan Türk-

Sovyet Ticaret Anlaşması çerçevesinde Mal Mübadelesi Protokolü'nü imzalamıştır. SSCB tarafından Türkiye'ye verilecek mallar listesinde çeşitli türde makine ve ekipmanları, kereste ürünleri, selüloz, siyah metaller, kimyasal ve diğer mallar yer almakta olup, Türkiye'den SSCB'ye verilecek mallar ise yün, pamuk, işlenmemiş deri, tütün, kuru meyve vb. mallardan oluşmaktadır. 1961 yılında Türkiye ticaretinde SSCB'nin oranı ise %1,5 olmuştur (TSK KPSS,1967, s.91).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında 31 Aralık 1961 tarihinde 25 milyon dolarlık bir ticaret protokolü imzalanmıştır. Protokol gereğince 1962 yılı içinde Rusya'ya canlı hayvan, kuru üzüm, incir, öğütülmüş palamut, narenciye ve benzeri diğer ürünler ihraç edilmesine karar verilmiştir. Söz konusu Protokol'ü, Sovyetler Birliği adına Sovyetler Birliği Dış Ticaret Bakanlığı Dairesi Başkanı K. Bohtov, Türkiye adına ise Türkiye Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Dairesi 2.Başkanı Selahattin Dümer imzalamıştır (Milliyet,1962).

Türkiye ve Sovyetler Birliği, tüm olumlu atılımlara rağmen bir türlü ilişkilerini bu dönemde her iki tarafın da arzu ettiği boyutlara ulaştıramamıştır. Bunda şüphesiz, orta menzilli füze üslerinin Türkiye'de kurulma kararı çok etkili olmuştur. Sovyet yönetimi, 24 Şubat 1961 yılında Türkiye'de orta menzilli Jüpiter füze üsleri kurulması kararına oldukça sert tepki göstermiş bu kararı protesto etmiştir (Soysal, 1997, s.272).

Dönemin Başbakanı İsmet İnönü, Sovyetler Birliği Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede, füzelerin Türkiye'den kaldırılması talepleri ile ilgili olarak, kendine özgü bir ifadeyle, “Bir savaş olması halinde Türkiye'nin, füzelere modası geçmiş toplarla karşılık veremeyeceğini belirtmiştir” (Milliyet, 1962).

Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri arasında 1962'de başlayan Küba krizinden sonra Nikita Sergeyeviç Hruşçov'un Küba'daki Sovyet füzeleri ile Türkiye'deki Amerikan füzelerinin karşılıklı olarak kaldırılması önerisi üzerine, Türkiye üslerine yerleştirilen Jüpiter füzeleri 1963 yılında kaldırılmıştır. Bu konuyla ilgili SSCB ve ABD arasında gizli bir anlaşma yapılmış ve kriz kapalı kapılar arkasında çözülmüştür. Küba krizinin ortadan kalkmasından sonra Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin işbirliği yapması önündeki engel de böylelikle ortadan kalkmıştır (Quasımlı, 2013, s.19;Soysal, 1997, s.280).

Basında çıkan bir haberde 1962 yılı başlarında Sovyetler Birliği yönetiminin Türkiye'ye, yüzde 1,5 faizli 500 milyon Dolarlık kredi önerisinde bulunduğu açıklaması yapılmıştır[♦]. Ancak Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 4 Ocak 1962 tarihinde yaptığı konuşmasında, Sovyetler Birliği'nin her hükümet değişikliğinde çeşitli tekliflerde bulunduğunu, fakat bu son yardım teklifinin büyüklüğü konusunda çıkan söylentilerin asılsız olduğunu, bunu özellikle kendilerinin çıkardığını ve böylece propaganda yapmak istediklerini söylemiştir (Bilge, 1992, s.346).

Ancak 1962 yılı Temmuz ayında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunacağı haberleri yeniden basında sıkça yer almaya başlamıştır. Bu konu hakkında Başbakan Cemal Gürsel gazetecilerle yaptığı bir konuşmada bu haberi doğrulamıştır. İki ülke arasındaki ticari ilişki oranlarının zaman içinde gelişerek arzu edilen boyutlara ulaşacağını belirtmiştir (Bilge, 1992, s.347).

1960-1962 yılları arasında Türkiye Sovyetler Birliği'nin yardımıyla İstanbul'da yılda 50 bin metreküp beton üreten Beton Fabrikası inşa etmiştir (Çernikov, 1977, s.136).

1962 yılında Çay Barajı'nın inşası anlaşmaları yapılarak iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler hızlanmıştır (İzvestiya, 1961; TÜSİAD,1999, s.107; Bilge, 1989, s.354).

Bu dönemde ayrıca iki ülke arasında çeşitli teknik anlaşmalar da imzalanmıştır. Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında demiryolu ulaşımı ile ilgili anlaşma, 9 Temmuz 1922 yılında yapılan anlaşma tüzüğü temelinde günün koşullarına ve taleplerine uygun olarak 21 Ekim 1961'de imzalanmıştır (Ponomareva, 1981, s.1).

Türkiye'nin telefon hattını Moskova'ya bağlayan telgraf hattı kurulmasına yönelik antlaşma 9 Haziran 1962'de, iki ülke sınırlarındaki Arpaçay (Ahuryan) nehri üzerine ortak bir sulama barajı yapılmasına ilişkin Protokol ise 25 Nisan 1963'te imzalanmıştır (Gastaryan ve Moiseyev, 1981, s.240;Oran, 2005, s.774).

1962 yılında Türkiye'ye yapılan ihracatta en büyük oranı, Sovyet V/O* "Vostorgintorg" (%32), V/O* "Aviaeksport" ((%25), V/O "Eksportles"(%20) kuruluşlarının malları oluşturmuştur. Türkiye'ye çeşitli türde makine ve makine ekipmanı sağlayan firmalar

[♦] Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurul tutanağı 21. dönem 2. yasama yılı 42. birleşim 30 Temmuz 1999 Cuma (FP Mehmet Altan Karapaşaoğlu' nun demecinden).

* V/O Vneşnetorgovoye obyedineniye (SSCB Dış Ticaret Kuruluşu)

arasında en büyük yeri tutan V/O “Avtoeksport” kuruluşunun, makine ve ekipman ticaretinde toplam % 66’lık payı olmuştur. SSCB’nin Türkiye’den yaptığı ithalatta ise canlı hayvan (%33), yün (%30), tütün (%14), deri tabaklama maddesi (%10) oranını oluşturmuştur. Geriye kalan %13’ü ise pamuk, defne yaprağı, stiraks (ladin) deri hammaddesi olmuştur. 18 Mart 1963 yılında SSCB ve Türkiye arasında ayrıca 1 Nisan 1963’ten 31 Mart 1964’e kadar geçerli olan başka bir Mal Mübadelesi Protokol’ü imzalanmıştır (TSK KPSS, 1967, s.191).

Mart 1963 yılında Moskova’da Türk ve Sovyet ticaret heyetleri arasında yapılan görüşmeler oldukça sıcak bir atmosferde başarılı biçimde sonuçlanmıştır. 18 Mart 1963 tarihinde imzalanan Protokol ile iki yönlü Mal Mübadelesinin gerçekleştirilmesi öngörülmüştür(Koptevskiy, 2003, s.121).

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 1963 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yapılan bütçe görüşmeleri sırasında Sovyetler Birliği ile ilgili olarak, iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesi konusunda istekli olduklarını belirtmiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirme konusunda bu tür demeçlerde bulunurken, iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin kurulmasına ilişkin ilk atılım Sovyetler Birliği’nden gelmiştir (Quasımlı, 2013, s.60).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında 1960’dan sonra siyasi yakınlaşma kurulması gerekliliği her iki ülkenin çıkarları göz önünde bulundurulduğunda çok belirgin biçimde kendini hissettirmeye başlamıştır.

ABD ve Batılı ülkelerin tek kutuplu politikaları, Türkiye’de büyük oranlarda ihraç mallarının dondurulmasına neden olmuş, ayrıca Türkiye’nin döviz sıkıntısı nedeniyle de ihtiyacı olan makine ve teçhizat malzemelerinin ithalatı da Batılı ülkeler tarafından sınırlandırılmıştır. Bu koşullarda Türkiye’nin SSCB ile ticaretini geliştirmesi yönünde aldığı kararları, iki ülkenin de çıkarlarına uygun olması nedeniyle ciddi biçimde ele alınmıştır. Böylece iki ülke arasında siyasi ön yargılar yavaş yavaş aşılmaya başlamıştır (Gastaryan ve Moiseyev, 1981, s.216).

İki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesine katkısı olan tüm bu faktörler, Türkiye Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü’nün 29 Mayıs-14 Haziran 1963 tarihleri arasında SSCB’ye ziyaretiyle olumlu bir yöne yönelmiştir.

Senato Başkanı Suat Hayri Ürgüplü de Moskova'ya gitmeden önce *İzvestiya* muhabirine verdiği demeçte “Sovyetler Birliği ve Türkiye barış içinde yaşamak zorundadır”, düşüncesine katıldığını ifade etmiştir. Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin siyasi ve ticari ilişkileri geliştirmesi gerektiğini vurgulamıştır (İzvestiya, 1963;Arbaç, 2019, s.147).

Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti'nin daveti üzerine, Türkiye Cumhuriyeti Parlamento Başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki parlamento heyeti, 29 Mayıs-14 Haziran 1963 tarihleri arasında SSCB 'ne yaptığı nezaket ziyareti, Türk ve Sovyet basınında geniş yer tutmuştur. Basında yer alan bilgilere göre Nikita Sergeyeviç Hruşçov ve Leonid İlyiç Brejnev iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini, Atatürk ve Lenin zamanında sürdürülen dostane ilişkiler düzeyine ulaştırılmasını arzu ettiklerini beyan etmişlerdir. Sovyetler Birliği'nin Batı'dan daha iyi şartlarla Türkiye'ye ekonomik yardım yapabileceği ve ticari ilişkilerin geliştirilebileceği ifade edilmiştir. Suat Hayri Ürgüplü Sovyet heyeti ile yapılan görüşmeler sonunda, Sovyet halkının barış istediğini ve diğer halklarla birlikte barış içinde yaşamayı arzuladığını belirtmiştir (Pravda, 1963).

Parlamento heyeti, Sovyet yönetimi tarafından özel olarak gönderilen İlyuşin-18 dört motörlü bir Sovyet uçağı ile Moskova'ya hareket etmişti (Milliyet, 1963). 29 Mayıs'ta Moskova'ya ulaşan Türk heyetini Moskova'da Vnukova Havaalanı'nda Prezidyum Yüksek Kurulu Başkan Yardımcısı V.İ. Kozlov, SSCB Yüksek Kurul Odaları Başkanları İ. V. Spiridonov ve Ya. V. Peyve, Prezidyum Yüksek Kurulu Sekreteri M. P. Georgadze, Yüksek Kurul milletvekilleri, SSCB Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı S. G. Lapin karşılamışlardır. Ayrıca heyeti karşılayanlar arasında Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Fahri Korutürk ve Türkiye Büyükelçilik diplomatları da bulunmuştur. Türkiye'nin tüm parti temsilcilerinin yer aldığı heyette doktor, akademisyen, hukukçu ve toprak sahibi 15 senatör ve milletvekilleri yer almıştır. Aynı gün heyet Kremlin'de SSCB Yüksek Kurul Odaları Başkanları İ. V. Spiridonov ve Ya. V. Peyve'yi ziyaret etmiş, akşam ise heyet Kremlin Kongre Sarayı'nda Rus müziği, şarkıları, danslarının yer aldığı konsere katılmışlardır (İzvestiya, 1963).

Türk Heyeti 36 kişiden oluşan Sovyet temsilciler ve basın mensuplarıyla birlikte 1 Haziran 1963'te Bakü'ye gitmiştir. Heyeti havaalanında Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı H. Vezirov ve diğer hükümet yetkilileri karşılamıştır. Konuklar şerefine düzenlenen bir konserden sonra heyet üyeleri Bakü'yü gezmiş, ertesi gün Z. Şükürova tarafından kabul edilmiştir. Görüşmelere Azerbaycanlı bakanlar,

milletvekilleri, şair ve yazarlar katılmıştır. Görüşmeler sırasında Azerbaycan'ın Sovyet yönetiminde yakaladığı gelişim düzeyi hakkında bilgi verilmiştir. Türk heyeti de Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesi arzusunda olduğunu belirtmiştir (Quasımlı, 2013, s.61).

Sovyet Başbakanı Nikita Sergeyeviç Hruşçov, 12 Haziran 1963'te Kremlin'de Senato Başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki Türk Parlamento heyetini kabul etmiştir. Yapılan görüşmede Sovyetler Birliği Birlik ve Milliyetler Meclisleri'nin Başkanları Yan Voldemaroviç Peyve, İvan İvanoviç Spiridonov ile Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Fahri Korutürk ve Sovyetler Birliği Ankara Büyükelçisi Nikita Semyonoviç Rıjov da hazır bulunmuştur. Nikita Sergeyeviç Hruşçov ile bir buçuk saat görüşen Türk Parlamento heyeti başkanı Suat Hayri Ürgüplü şunları söylemiştir:

“Sovyet Başbakanı çok neşeliydi ve çok dostça davrandı. Sovyet Komünist Partisi'nin 22. Kongresinde Türk-Sovyet münasebetleri konusunda söylediği sözleri hatırlattı ve bu münasebetlerin iyileşeceğine dair ümidini belirtti. Biz de kendisine mevcut münasebetlerin iyi olduğunu ve her gün biraz daha geliştiğini ifade ettik. N. S. Hruşçov ayrıca devletlerarası görüş ayrılıklarına rağmen genel bir barıştan yana olduğunu bildirmiştir. Sovyet Başbakanı, Türk-Sovyet ticaret hacminin yılda 28 milyon Dolara ulaştığını ve bunun daha da artması gerektiğini”, söylemiştir (Arbaç, 2019, 147).

Türk Parlamento heyetinin Nikita Sergeyeviç Hruşçov ile görüşmesinden sonra Suat Hayri Ürgüplü, ve Sovyet Başbakanı yarım saat baş başa bir görüşme yapmışlardır. Suat Hayri Ürgüplü, bu görüşme ile ilgili olarak da: “Nikita Sergeyeviç Hruşçov'a Türk-Sovyet münasebetlerinde hemen çok önemli gelişmeler ümit edilemeyeceğini söyledim”, diye belirtmiştir (Pravda, 1963; Milliyet, 1963; Arbaç, 2019, 147).

Türk heyeti Moskova'nın yanı sıra Leningrad, Azerbaycan, Özbekistan'da da bulunmuş, Suat Hayri Ürgüplü, Sovyetler Birliği ile ilgili izlenimlerinde, her yerde büyük ilgi gördüklerini ve bu gezinin çok yararlı olduğunu belirtmiştir. Sovyet sanayi kuruluşlarını, kolhozları, eğitim ve kültür kurumlarını gezen Suat Hayri Ürgüplü, Sovyet halkının yaşamını yakından gördüklerini, halkın düşüncelerini ve eğilimlerini öğrenme fırsatı bulduklarını ifade etmiştir. Ziyaretiyle ilgili olarak Suat Hayri Ürgüplü, kendi çıkarımlarını şöyle aktarmıştır:

“Sovyet halkı, kendinden emin biçimde amacına doğru gidiyor, barış istiyor ve tüm halklarla birlikte barış içinde yaşamak istiyor. Biz Sovyet halkına Türk halkının dostluk duygularını getirdik. Sovyet halkının dostluk duygularını da Türk halkına götürüyoruz. Biz bu dostluğu çok önemsiyoruz. Bizim ziyaretimiz şüphesiz iki ülke arasındaki dostluğun güçlenmesine yardım edecek. Biz ülkemize en iyi duygular ve izlenimlerle dönüyoruz” (Pravda, 1963; Arbaç, 2019, s.148).

Yapılan görüşmeler sırasında Sovyet yetkilileri tarafından Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik artık bir talepte bulunmadığı özellikle vurgulanmıştır. Bundan böyle ekonomik, ticari ilişkilerin geliştirilebileceği ve Sovyetler Birliği'nin Batılı devletlerden daha iyi koşullarla Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunabileceği konusu üzerinde durulmuştur. Başbakan İsmet İnönü de Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi'ne, parlamento heyetimizin ziyareti sırasında, heyete özellikle Nikita Sergeyeviç Hruşçov tarafından gösterilen özel ilgi için teşekkür etmiştir (Bilge, 1992, s.347).

Senato Başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında Sovyetler Birliği'ne ziyarette bulunan parlamento heyeti 14 Haziran 1963'te uçakla Ankara'ya dönmüştür. Ürgüplü havaalanında gazetecilere, yapılan ziyaretle ilgili olarak şunları söylemiştir:

“12 bin kilometre tutan seyahatimiz 17 gün sürdü. Büyük misafirlik ve yakın alaka gördüğümüz bu seyahatte, Sanayi ve San'at tesislerini gezdik. Cumhurbaşkanı Brejnev ve Başbakan Hruşçov ile birer saat görüştük. Daima Lenin-Atatürk dostluğundan bahsedildi. Geçmişi unutarak istikbale emniyetle bakıldığı ve Rus milletinin milletimize beslediği dostluk ifade edildi. İyi hislerle aziz yurdumuza kavuşmuş bulunuyoruz”(Milliyet, 1963;Arbaç, 2019, s.148).

Şüphesiz Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında Sovyetler Birliği'ne yapılan bu ziyaret, Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi yönünden değerlendirilecek olursak çok önemli bir adımdır. Kaldı ki Atatürk döneminden beri Sovyetler Birliği'ne parlamento heyeti olarak yapılan ilk ziyarettir. Bu ziyaret, daha sonraki ilişkilerin yönünü belirlemesi açısından çok önemlidir. Şüphesiz iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşme sürecine girmesi yönünde olumlu gelişmelerin zeminini de güçlendirmiştir.

1960'lı yılların başından itibaren Türkiye ve SSCB arasında önemli oranda mal mübadelesi yapılmasıyla ilgili görüşmelerin yanı sıra, Sovyetler Birliği tarafından uygun koşullarda sağlanacak krediyle Türkiye'de ana sanayi alanlarındaki kuruluşların inşa edilmesiyle ilgili ekonomik ve teknik işbirliğinin geliştirilmesi konusunda görüşmeler de yapılmıştır. Böylece Türkiye 1960'lı yılların ikinci yarısında ekonomik ve teknik işbirliğinde SSCB'nin önemli ortağı olmuş, iki yönlü ticaretin yapısını ve ölçeğini radikal biçimde değiştirmiştir. Bu andan itibaren de iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler daha önemli bir yola girmiştir (Koptevskiy, 2003, s.112).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında olumlu seyrinde ilerleyen ilişkiler 1962 yılında Küba Krizi ile yeniden bir yara almıştır. Ancak 1963 yılında başlayan Kıbrıs Sorunu ve bu sorunla bağlantılı 1964 yılında ABD Başkanı Johnson'un İsmet İnönü'ye gönderdiği

diplomatik nezaket kurallarına uymayan mektubu sonrasında Türkiye, Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde önemli ölçüde ilerleme görülmüştür. Türk yönetimi için bu dönemde ortaya çıkan Kıbrıs konusunun çözümünde Sovyetler Birliği'nin yaklaşımı da çok önemli bir faktör olmuştur. Mektup olayından sonra Türkiye, Amerika ile ilişkilerini tekrar gözden geçirmiş ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerini normale dönüştürme yolunda kararlı adımlar atmaya başlamıştır.

Sovyet kaynaklarına göre Kıbrıs'ta, 1963-1964 olaylarında Yunan EOKA'cılarının (Kıbrıs Savaşçıları'nın Etnik Örgütü- Yunanca Ethniki Organosis Kypriou Agoniston) yaptığı kanlı eylemler sonucu Türkiye'nin adaya silahlı güçlerini gönderme niyetleri, NATO tarafından desteklenmemiştir. Ayrıca bu durumla ilgili olarak Amerika Devlet Başkanı Lyndon Baines Johnson'un 5 Haziran 1964 tarihinde İsmet İnönü'ye gönderdiği mektupla, ulusal çıkarların güvenliğinin tek yönlü olarak ABD ve NATO'ya dayandırılmasından dolayı Türk hükümetinin ve kamuoyunun endişe duymasına neden olmuştur (Gastaryan ve Moiseyev, 1981, s.217).

Kıbrıs'taki olaylarla ilgili ilk baştan itibaren Sovyetler Birliği, Kıbrıs konusunda net bir tavır ortaya koyamamıştır. Bu nedenle Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin 30 Ekim 1964 tarihinde Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko'nun resmi daveti üzerine Moskova'ya gitmiştir.

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'ne yapacağı bu ziyaret, 23 Mart 1964'te yapılması planlanmıştır. (Bilge, 1992, s.348). Ancak Türk Dışişleri Bakanı'nın Sovyetler Birliği'ne yapacağı bu ziyaretin tarihinin belirlenmesi tümüyle Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs konusundaki tutumuyla yakından ilişkili olmuştur.

Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko'nun daveti üzerine (Pravda, 1964) Sovyetler Birliği'ne resmi ziyarette bulunan Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'e, Dışişleri Bakanı Genel Sekreteri Haluk Bayülken, Genel Sekreter Yardımcısı Kamuran Gürün, Birinci Siyasi Bölüm Genel Müdürü Pertev Subaşı ve ile Bakanlık Sekreterlik Müdürü N. Akıman eşlik etmiştir (VP SS sbornik dok, 1966, s.59; Pravda, 1964; Arbaç, 2019, s.148).

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 25 yıldan beri kesilmiş olan yüksek seviyede diplomatik ilişkiler, Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin başkanlığındaki heyetin 30 Ekim 1964 Cuma günü Moskova'ya gelmesiyle yeniden başlamıştır. Dışişleri Bakanı

Feridun Cemal Erkin ve beraberindekileri karşılayanlar arasında Sovyetler Birliği Dışışleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko, Sovyetler Birliği'nin Türkiye Büyükelçisi Nikita Semyonoviç Rıjov ve Sovyet yönetiminin ileri gelenleri ile Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hasan Işık yer almıştır (Akşam, 1964;Arbaç, 2019, s.149).

Dışışleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in heyetinde, gazeteciler grubu da bulunmuştur. Bunlar *Milliyet*, *Cumhuriyet*, *Tercüman*, *Akşam* gazeteleri ve ayrıca *Akis* dergisi gazetecilerinden oluşmuştur. 2 Haziran 1964'te Türk gazetecileri, SSCB Dışışleri Halk Komiserliği Basın Dairesi'ni ve *Pravda* gazetesinin yazı işlerini ziyaret etmişlerdir (Pravda, 1964;Arbaç,2019,s.149).

Dışışleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ne yaptığı bu ziyaret, iki ülke siyasi tarihinde oldukça önemlidir. Bu ziyaret, Dışışleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun 1939'da Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaretten sonra Dışışleri Bakanı düzeyinde gerçekleşen ilk ziyaret ve Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar'dan sonra bakanlar düzeyinde yapılan ikinci ziyaret olması, iki ülke ilişkilerinin geldiği noktayı göstermesi açısından da oldukça önemli kabul edilir.

Sovyet kaynaklarına göre, Dışışleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in ziyaretinin büyük ilgi uyandırmasının nedeni, bu ziyaretin “Batı ile askeri ve politik işbirliğinin geliştirilmesinde önemli rol oynayan, Batı yanlısı bir politikacı tarafından yapılması, Batı'da da büyük bir ilgi uyandırmıştır”. Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyareti, Türk ve Sovyet basınının yanı sıra dünyada da geniş yankıları olmuştur. Batı basını, SSCB ile karşılıklı ilişkilerin kurulmasının Türkiye'nin çıkarlarına uygun olduğunu yazmıştır (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.219).

Dışışleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ve heyetinin Sovyetler Birliği'ne gitmesinin ardından Başbakan Yardımcısı Kemal Satır gazetecilere ve TASS muhabirine verdiği demeçte, iki komşu ülke arasında, ilişkilerin iyileştirilmesi arzusunda olduklarını, Dışışleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in yapacağı görüşmelerin iyi bir atmosferde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca iki ülke arasında ticari, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin ve ülkemizi ilgilendiren tüm konulara da değinileceğini ifade ettikten sonra Kıbrıs'ta hiçbir zaman tek taraflı bir Enosis'e onay verilmeyeceğinin altını çizmiştir. Ülkelerin sıkışık anlarında gördükleri dostluğun unutulmaz olduğunu ve

Türkiye'nin Kıbrıs konusunu adalet çerçevesinde çözmeye çalışırken kendisine yapılan dostane yardımları unutmayacağını söylemiştir (Akşam, 1964).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında 25 yıl aradan sonra karşılıklı görüşmelerin ilki 31 Ekim 1964 tarihinde Kremlin'de Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko ve Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin başkanlığında başlamıştır. Görüşmeler sırasında ilk olarak Kıbrıs sorunu görüşülmüştür. Daha sonra iki ülkeyi ilgilendiren konular ele alınmıştır. Görüşmeler sıcak bir atmosferde geçmiştir. İktisadi işler Komisyonu'na Kamuran Gürün, Cari işler Komisyonu'na Pertev Subaşı, Siyasi işler Komisyonu'na Feridun Cemal Erkin başkanlığında Hasan Işık, Haluk Bayülken katılmışlardır. Aynı gün Andrey Andreyeviç Gromiko, Feridun Cemal Erkin onuruna bir kahvaltı vermiş, Sovyetler Birliği tarafından kahvaltıya SSCB Yüksek Şurası Milliyetler Konseyi Başkanı, Y.V. Peyve ve diğer yetkililer katılmıştır (İzvestiya, 1964; Akşam, 1964)

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin başkanlığındaki heyet, daha sonra 1 Kasım'da Leningrad'a gitmiştir. 2 Kasım'da Feridun Cemal Erkin, Leningrad Kent İşçi Vekilleri Konseyi'nin İcra Komitesi'ni ziyaret etmiş ve Konseyin çalışmaları hakkında bilgi almıştır. Heyet üyeleri burada müzeleri ve elektrik fabrikasını gezmiştir. Leningrad Belediye Başkanı Vasiliy İsayev'in Türk heyeti şerefine verdiği ziyafetten sonra 2 Kasım 1964 gecesi heyet Moskova'ya dönmüştür (Akşam,1964;Arbaç,2019,s.150).

Heyet ayrıca otomobil gezisiyle Leningrad'ın tarihi ve mimari anıtlarını gezmiş ve Şehir Mimarı Yardımcısı Aleksandr İvanoviç Naumov ile tanışmıştır. Feridun Cemal Erkin Leningrad Savunması'nda ölenler için yaptırılan Piskaryov Anıt Mezarlığı'nı da ziyaret ederek, Anavatan anıtına çelenk koymuştur. Çelenk, Ankara'dan getirilen Türkiye'nin ulusal renklerinden oluşan bir kurdeleyle bağlanmıştır. Dışişleri Bakanı ayrıca ziyaretçiler için ayrılan deftere şunları yazmıştır: “Şehirlerini savunmak için hayatlarını veren kahramanlar, tüm insanların gururudur. Ben, onların anısı önünde eğiliyorum” (İzvestiya, 1964).

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, TASS muhabiri ile yapılan sohbette ise şunları söylemiştir:“Yüce insanlar Lenin ve Atatürk, geçmişte ülkelerimiz arasında büyük bir dostluk kurdular. Ben Sovyet liderlerinin, devletlerimiz arasında dostça ilişkiler kurmak istediği sonucuna vardım ve bu yüzden Moskova'da yapılacak müzakereleri sabırsızlıkla bekliyorum” (Pravda, 1964).

Türk heyeti Leningrad’da bulunduğu sırada, Moskova’da oluşturulan iki ülkenin iktisat komiteleri de çalışmalarını sürdürmüştür. Her iki komite çalışmalarını Salı sabahına kadar tamamlayarak ulaştıkları sonuçları, Bakanlar seviyesindeki toplantıda görüşülecek hale getirmişlerdir. Sovyet yetkililer, toplantıda ilk olarak kültürel konuların ele alınmasını istemişlerdir. Türk tarafı ise siyasi konuların öncelikli olarak görüşülmesi taraftarı olmuştur. Ancak Sovyet yönetimi belli ki o günlerde Amerikan seçiminin sonucunu beklemiştir. Çünkü dış politikada Amerika’nın Suriye politikası önemliydi. Bakan Feridun Cemal Erkin, yapılan görüşmelerden oldukça umutlu olduğunu belirtmiştir (Akşam,1964).

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Sovyetler Birliği’ne yaptığı ziyareti süresince SSCB Yüksek Sovyet Prezidyum Başkanı Anastas İvanoviç Mikoyan ve SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Aleksey Nikolayeviç Kosigin tarafından kabul edilmiştir. Feridun Cemal Erkin, bunun yanı sıra SSCB Dışişleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko ve SSCB Dış Ticaret Komiseri Nikolay Semyonoviç Patoliçev ile de bir görüşme ve sohbet gerçekleştirmiştir (Pravda, 1964 Arbaç, 2019, s.150).

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 3 Kasım’da Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı (Başbakan) Aleksey Nikolayeviç Kosigin ve Dışişleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko ile yapılan görüşmelerde o günkü uluslararası gerginliğe ve Türk-Sovyet ilişkilerinin sorunlarına değinilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye Büyükelçiliği yetkilileriyle birlikte iki ülke arasındaki ticaretin geliştirilmesi konusunda, heyetle birlikte Moskova’ya gelen Türk ve Sovyet yetkililer arasında yapılan görüşmelere de değinilmiştir (Akşam, 1964).

4 Kasım’da Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı (Devlet Başkanı) Anastas İvanoviç Mikoyan ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin bir buçuk saat görüşmüştür. Görüşmeye Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko, Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi Nikita Semyonoviç Rıjov, Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Hasan Işık da katılmıştır. Yapılan görüşme samimi bir havada geçmiş, Devlet Başkanı Anastas İvanoviç Mikoyan, Feridun Cemal Erkin’e Türk-Sovyet ticari ilişkilerinin gelişmesine çok önem verdiklerini ve bu gelişmenin sağlanması için bizzat kendisi ve hükümetinin elinden gelen tüm çabayı göstereceğini belirtmiştir. Feridun Cemal Erkin’in Sovyetler Birliği’nin Türkiye’de ihalelere katılması yönünde telkinlerini dikkatle dinleyen Anastas İvanoviç Mikoyan, Türkiye’de ticari lisansların çok çabuk

çıkarılmamasından şikayet etmesi üzerine Feridun Cemal Erkin lisansların geciktirilmediğini, bunun bütünüyle bürokratik aksaklıklar, karşılıklı piyasaların tanınmamasından doğan gecikmeler yüzünden olduğunu belirtmiştir (İzvestiya, 1964; Pravda, 1964; Akşam, 1964).

Feridun Cemal Erkin, Anastas İvanoviç Mikoyan ile görüştüktan sonra Sovyet Dış Ticaret Komiseri Nikolay Semyonoviç Patoliçev ile yaptığı görüşmede Türkiye'ye ve Sovyetler Birliği'ne karşılıklı birer piyasayı tanıma heyeti gönderilmesi uygun bulunmuştur. Feridun Cemal Erkin, Anastas İvanoviç Mikoyan ile görüşmesi sonunda döviz karşılığı ticaret yapma teklifinin olumlu karşılanmadığını, Sovyetler Birliği Hükümeti'nin eskiden olduğu gibi kliring usulü ticareti geliştirmek arzusunda olduğunu belirtmiştir (Pravda, 1964; Akşam, 1964).

Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko ve Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Kültürel ve Bilimsel İşbirliği Antlaşması'nı imzalamışlardır (VP SS sb.dok.,1966,s.60-61; Pravda, 1964). (Bu antlaşma İnönü Hükümeti'nin sona ermesinden sonra Millet Partisi'nin muhalefeti nedeniyle uzun süre Meclis'ten geçememiştir) (Oran, 2005, s.775).

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in SSCB'yi ziyareti, beraberindeki heyetle birlikte Moskova'dan ayrılmasının ardından 6 Kasım 1964 tarihinde açıklanan ortak bildiri ile sona ermiştir (Pravda, 1964).

Türkiye-Sovyetler Birliği arasındaki resmi görüşmeler 5 Kasım 1964 tarihinde sona ermiştir. Ziyaret sırasında iki ülke arasında Türk-Sovyet Kültürel ve Bilimsel İşbirliği Antlaşması imzalanmış ve görüşmelere ait resmi ortak bildiri 6 Kasım'da Türk heyeti Moskova'dan ayrıldıktan sonra açıklanmıştır. İmzalanan üç yıl süreli Kültür Anlaşması kapsamında, iki devlet üniversitesinde Edebiyat, Sanat ve Lisan kürsüleri kurulacak, sanat toplulukları arasında değişim yapılacak, karşılıklı sergiler açılacak, kütüphanelerde ve üniversitelerde karşılıklı bilim ve sanat eserleri bulundurulacaktı. Spor alanında da hakem ve antrenör değişimi yapılabilecekti. Her iki devlet radyolarında klasik ve halk müzikleri yer alacak, kanun ve örfilere aykırı olmayan yayınların da değişimi yapılabilecekti (Pravda, 1964; Akşam, 1964).

6 Kasım 1964 tarihinde yayımlanan ortak bildiride ayrıca Türkiye ve SSCB arasında ikili ilişkilerin gelişme koşulları belirtilmiş Kıbrıs sorunu üzerinde durulmuş ve ticari

alışverişin artırılması yönünde olanakların araştırılması kabul edilmiş ve imzalanan 11 maddeden oluşan Kültürel ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması (İzvestiya, 1964) kapsamında ise iki ülke arasında bilim adamı ve sanatçı değişimi yapılması taraflarca kabul edilmiştir. Ruslar öğrenci değişiminin de yapılmasını istemiş ancak Türk Hükümeti, bale öğrencileri dışında diğer öğrencilerin değişimine yanaşmamıştır (Akşam, 1964).

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Sovyetler Birliği dönüşü esnasında Ankara'da havaalanında gazetecilere verdiği demeçte, Moskova'ya yaptığı ziyaretin olumlu bir havada geçtiğini, uluslararası durumla ilgili konuların yanı sıra Türk-Sovyet ikili ilişkilere de değinildiğini vurgulamış; iki ülkenin karşılıklı çıkarları açısından özellikle ticari ve ekonomik ilişkiler konusunda görüşmelerin yapıldığını ve bu görüşmeler sonunda Kültürel ve Bilimsel İşbirliği Antlaşması imzalandığını ifade etmiştir. Ayrıca Kıbrıs konusunda da Sovyet yönetiminin Türkiye'nin haklı tutumunu desteklediğini belirtmiştir. Sovyet yönetimi tarafından Kıbrıs'ta iki ulusun varlığı, iki ulusun tanınması gerekliliği ve ayrıca bu iki ulusun antlaşmalara dayalı anayasal haklarının korunmasını desteklediği belirtilmiştir (Bilge, 1992, s.349).

Her iki taraf ticaretin gelişmesi için mevcut olanakların iki ülke çıkarına kullanmak arzusunda olduklarını ifade etmişler ve Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'den özellikle tütün, fındık ve narenciye gibi ihtiyaç duyduğu malları ithal edecek, Türkiye de Sovyetler Birliği'nden ihtiyacı olan özellikle makine, teçhizat, inşaat makineleri ve sondaj makineleri ithal edeceği konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bu prensip sözleşmesinin detaylarının her iki ülkenin yetkili makamlarının temsilcileri arasında bir anlaşma ile belirlenmesi kabul edilmiştir. Bu nedenle taraflar birbirlerinin piyasalarını yerinde daha iyi tanımak ve ticaret fırsatlarını keşfetmek için görevli uzman grupları karşılıklı olarak birbirlerine yönlendirmeyi kabul etmişlerdir (Pravda, 1964; VP SS sb. dok., 1966, s.60).

Taraflar ayrıca karşılıklı yaptıkları görüş alışverişi sırasında, bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve eşitlik konularına saygı çerçevesinde, iki ülke arasındaki iyi komşuluk ilişkilerini güçlendirmeye hazır olduklarını açıklamışlardır (Kireyev, 2007, s.335).

Sonuç olarak Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'ne yaptığı resmi ziyaretin anlamı oldukça büyüktür. Öncelikle 1939 yılından 25 yıl sonra iki ülke Dışişleri Bakanları'nın ilk kez bir araya geldiği bir ziyarettir. Diğer taraftan Kıbrıs sorununa önceleri kayıtsız kalan Sovyet yönetimi, bu ziyaretle 1964 yılında Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki kararını desteklemiştir. Yapılan ziyaret sırasında iki ülke arasında 11 maddeden oluşan

Kültürel ve Bilimsel İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Ayrıca iki ülke arasında ticari ve ekonomik alanda prensip antlaşması yapılmış, bundan sonraki süreçte İkinci Dünya Savaşı'ndan beri yapılamayan üst düzeyde yapılacak ziyaretlerin önü açılmış, ilişkilerin Lenin ve Atatürk dönemindeki düzeye getirilmesi konusunda her iki taraf da komşuluk ilişkilerini olumlu bir tabana oturtma konusunda iyi niyetli olduklarını ortaya koymuşlardır.

Dışişleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko ve Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin arasında yapılan görüşmeler sonunda 6 Kasım 1964 tarihinde hazırlanan ortak bildiride her iki taraf da Kıbrıs konusunda, Kıbrıs'ın toprak bütünlüğüne, adadaki her iki toplumun haklarına, her iki toplumun varlığının kabulüne ve olayların barışçıl yöntemlerle çözülmesi konusunda görüş birliğinde oldukları ifade edilmiştir. Bu ziyaretten sonra iki ülke arasında üst düzey ziyaretler karşılıklı olarak devam etmiştir. İmzalanan ortak bildiriyle ayrıca Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ekonomi alanında yapılan görüşmeler sonunda, ticaretin gelişmesi için karşılıklı olarak eksper heyetlerin gönderilmesi kararının alınması, ayrıca uluslararası alanda da gerginliğin yumuşamasına çaba gösterilmesi ve barışın sürdürülmesi konusunda fikir birliğine varılmıştır (Pravda, 1964; Akşam, 1964).

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'ne yaptığı resmi ziyaretin ardından, Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko'nun Türkiye'ye gelmesi kararlaştırılmış, Sovyet Dışişleri Halk Komiseri'nin Türkiye'ye geliş tarihinin Feridun Cemal Erkin'in Moskova'dan dönüşünde belli olması kararlaştırılmıştır (Akşam, 1964).

Sovyet kaynaklarına göre, Feridun Cemal Erkin'in ziyaretinin önemi, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini göstermesinin yanı sıra, Sovyetler Birliği'nin evrensel barışı güçlendirme mücadelesinde barışçıl bir arada yaşama politikasının uygulanmasında da bir adım olmuştur. Komünist Partisi Genel Sekreteri Leonid İlyiç Brejnev'in "Büyük Anayurt Savaşı'nın 47. Yıldönümü" raporunda şöyle denmiştir: "Barış içinde bir arada yaşama politikası, ülkelerin sosyal yapılarındaki farklılıklara rağmen karşılıklı yarar sağlayan işbirliğinin temelini oluşturur" (Brejnev, 1973, s.10).

Leonid İlyiç Brejnev bu bağlamda, SSCB'nin iyi komşuluk ve dostluk politikasının geleneksel ve değişmez olduğu komşu ülkeler arasında Türkiye'den de bahsetmiştir (Brejnev, 1973, s.12). Sovyet kaynakları SSCB'nin uyguladığı bu politika sayesinde

Türkiye'nin uluslararası konumunun güçlendiğini belirtmektedir (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.221).

Bu ziyaretle birlikte iki ülke arasında uzun süre donma noktasına gelen üst düzey ikili ilişkilerde normalleşme süreci başlamıştır. Kültürel, ticari ve ekonomik ilişkilerin hız kazandığı bir döneme girilmiştir. Sovyet yönetimiyle Kıbrıs sorununun çözümü konusunda anlaşmaya varılmıştır. Ayrıca bu süreçte bağımsız bir devlet olarak Kıbrıs halklarının durumunu belirleyen ve Kıbrıs Anayasa'sını onaylayan Londra ve Zürih anlaşmalarının yürürlükte olduğu kabul edilmiştir. Türkiye'ye ekonomik yardım yapılması konusunun ve Türkiye'deki ihalelere Sovyetler Birliği'nin de katılmasının mümkün olabileceği vurgulanmıştır.

Normalleşme sürecinin başlamasıyla Aralık 1964'de Türkiye Ticaret Bakanı Mehmet Fenni İslimyeli şöyle demiştir;

“Türkiye hızlı biçimde SSCB ile mal mübadelesi hacminin artırılmasına çok önem vermektedir”, demiştir. Ticaret Bakanı, SSCB ile mal mübadelesinin artırılmasına Türkiye'nin ilgi göstermesini belirleyen faktörleri de şöyle ifade etmiştir: “Sovyet pazarı, Türk tarım ürünlerinin satışı için çok elverişlidir, aynı şekilde Türkiye, SSCB'den de sanayi teçhizatı, yarı işlenmiş sanayi ürünleri, kimyasal ve kağıt sanayi ürünlerinin ithali konusunda da ilgileniyor. Biz çelik levha, demir, alüminyum ve çinko ürünler almaya hazırız” (Pravda, 1964).

Sonuç olarak 1939'da başlayan Türkiye ile SSCB arasında zorunlu ilişkiler hariç ilişkilerin neredeyse donduğu bir dönemin ardından, 1960-1964 yılları arasında iki ülke ekonomik ve siyasi ilişkilerinin giderek normalleşme sürecine girdiği bir dönem olarak tanımlanabilir. Aşağıda verilen tabloda 1960-1964 arasında SSCB'nin Türkiye ile ticareti sonucunda ulaşılan SSCB Ticaret Bakanlığı verileri gösterilmiştir:

SSCB'nin 1960-1964 Arasında Türkiye ile Ticaret Hacmi (Milyon Ruble olarak)

Yıl	1960	1961	1962	1963	1964
Ciro	12,1	9,6	8,8	14,2	17,2
İhracat	7,4	5,2	3,9	7,8	8,9
İthalat	4,7	4,4	4,9	6,4	8,3

(VT SSSR,1967, s.66-67)

Aşağıdaki veriler ise Türkiye ve SSCB arasında 1960-1964 yılları arasında yapılmış olan Türkiye Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Müsteşarlığı verileridir: Türkiye Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre 1960-1964 yılları arasında Türkiye-SSCB dış ticareti (Milyon Dolar olarak) aşağıdaki biçimdedir:

Yıl	1960	1961	1962	1963	1964
İhracat	4,88	4,47	5,46	7,08	9,04
İthalat	5,96	8,35	6,41	8,84	7,91

(Koptevskiy, 2003, s.412-413 (Kaynak: TÜİK, 2002))

Yukarıdaki tablolar incelendiğinde Türkiye ve SSCB'nin 1960-1964 yılları arasında bunalımlı ilişkiler dönemini geride bırakıp ticari ve ekonomik ilişkilerini istikrarlı bir çizgide artırarak hızlanan diplomatik yaklaşımlarla normal bir döneme dönüştürdüğü görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE SOVYETLER BİRLİĞİ ARASINDA 1965-1991 YILLARI

ARASINDA SİYASİ ve EKONOMİK İLİŞKİLER

3.1. Türkiye ve Sovyetler Birliği Arasında 1965 -1970 Döneminde

Siyasi ve Ekonomik İlişkilerde Gelişme Dönemi

Daha önce de belirtildiği gibi 1930'dan itibaren iki ülke arasındaki ticari ilişkiler, anlaşmalar çerçevesinde *kliring** yöntemiyle yürütülmüştür. Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkiler, esas itibarıyla ekonomik yardım ve kredi alınması konusuyla bağlantılı olmuştur. SSCB yönetimi ile ilişki kurma düşüncesinin bütünüyle yeni pazarlar bulmak arzusunda olan Türk ticaret adamlarından geldiğini daha önceki bölümde belirtmiştik.

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin başkanlığında bir heyetin 30 Ekim - 6 Kasım 1964 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ni ziyaretinin ardından iki ülke ilişkilerinde belirgin bir gelişme görülmüştür.

Bu ziyaretin ardından 1964 yılı Kasım ayı sonunda Türk ticaret heyetinin Moskova'ya gitmesine karar verilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Akşam gazetesinde şu ifadeler yer verilmiştir: “Sovyetler Birliği ile yapılacak ticaret antlaşmaları için gerekli hazırlıkları yapmakla görevli komisyon çalışmalarını bitirmek üzeredir. Türk ticaret heyeti antlaşmanın imzalanması için muhtemelen Moskova'ya hareket edecektir” (Akşam, 1964).

Her iki hükümet, Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyareti sırasında, 5 Kasım 1964 tarihinde imzalanan Kültürel ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması çerçevesinde kültürel değişim programını geliştirme konusunda anlaşmaya varmışlardır. Toplantıda taraflarca SSCB ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesinin Türk ve Sovyet halklarının çıkarlarına olduğu gibi ayrıca dünya barışının güçlendirilmesi için gereken koşulların yaratılmasına da hizmet edeceği vurgulanmıştır (İzvestiya, 1965; Potsveriya, 1976, s.40).

*Kliring ödeme sistemi, iki ülke arasındaki iki taraflı ticaret anlaşmalarının esas olarak döviz kullanılmadan malla ödemeyi öngören bir biçimdir. Bu sistemde anlaşmalı ülkeler arasında ithalat ve ihracat işlemleri döviz kullanılmadan mahsup ve takas yoluyla kliring kurumları aracılığıyla yapılır ve böylece malın bedelini dövizle ödeme zorunluluğu ortadan kalkar.

Feridun Cemal Erkin'in ziyareti sırasında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında 5 Kasım 1964 tarihinde imzalanan Kültürel ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması, Millet Partisi baskısı yüzünden uzun süre uygulamaya konulamamıştır. Dönemin iktidar Partisi, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan söz konusu anlaşma ile ilgili bir açıklama yaparak, “Bugünkü Hükümetin anlaşmanın yürürlüğe konması için yaptığı bütün girişimlerin Millet Partisi tarafından önlendiğini” bildirmiştir (Yeremeyev, 2005, s.177; Akşam,1965).

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 1965'te Türkiye Parlamentosu'nun Dışişleri Bakanlığı'nın bütçesinin görüşüldüğü bütçe ortak toplantısında dış politika konularında uzun bir konuşma yapmış ve son yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerde gelişme eğiliminden bahsetmiştir. Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyarette Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Sovyet devlet adamlarıyla yapılan görüşmeler sonucunda bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve eşitlik ilkeleri temelinde iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmenin gerekliliği konusunda bir anlaşmaya varıldığına dikkat çekmiştir. Feridun Cemal Erkin, iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılmasıyla ilgili bir anlaşmaya varıldığını ve ayrıca Moskova'da mevcut kültürel ilişkileri düzenleyen bir anlaşma imzalandığını belirtmiştir. Kısa bir süre sonra SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Nikolay Viktoroviç Podgorniy başkanlığında bir Sovyet Parlamento heyetinin, iadei ziyaretle Türkiye'ye geleceğini belirten Feridun Cemal Erkin, “Büyük komşumuz Sovyetler Birliği olumlu adımlar atmıştır” demiştir (İzvestiya,1965).

Senato Başkanı Suat Hayri Ürgüplü Başkanlığında Türkiye'nin farklı partilerini temsil eden Türk Parlamento heyetinin 29 Mayıs -14 Haziran 1963'te Moskova'ya yaptığı resmi ziyaretten iki yıl sonra 4-13 Ocak 1965'te iadei ziyaretle 10 kişiden kurulu Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Nikolay Viktoroviç Podgorniy başkanlığında Sovyetler Birliği Parlamento heyeti, Türkiye'ye gelmiştir. Türkiye'de farklı şehirleri ve kurumları ziyaret eden Sovyet heyetinin üyeleri, gittikleri her yerde ilgiyle ve çok sıcak karşılanmışlardır (Koptevskiy, 2003, s.121).

Sovyet heyetin ziyareti sırasında, Türkiye başlangıçta desteklediği NATO'nun “çok taraflı askeri güç”üne katılmayacağını açıklamış ve nükleer donanımlı ABD gemisi Savannah'ın İstanbul'u ziyaretine de izin vermemiştir. Bunun sonucu olarak ise Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden Kıbrıs'ta bir federasyon kurulması konusunun kabul edilmesi gündeme getirilmiştir (Oran, 2005, s.776;Arbaş, 2019, s.151).

TBMM ortak oturumundan sonra Dışışleri Komisyonu'nda yaptığı konuşmada SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Nikolay Viktoroviç Podgornıy, komisyon üyelerinin Kıbrıs'a silah sattıkları ile ilgili sorulara ise, Kıbrıs'a taaruza elverişli silahlar verilmediğini, sadece Kıbrıs olaylarından önce yapılan ticari bir anlaşma gereğince bir miktar hafif silahlar sattıklarını söylemiştir. Sovyet Heyet Başkanı, Türkiye'de sanayi yatırımları yapılması konusunda olumlu tekliflerde bulunmuş, bu arada petrol alışverişi, ortak traktör ve kamyon fabrikalarının Türkiye'de kurulması için teknisyenlerin incelemelerde bulunması kararlaştırılmıştır (Akşam, 1965;Arbaç,2019,s.152).

Sovyet Heyeti Başkanı ile yapılan görüşmelerde 1965 yılı içinde SSCB'nin, Türkiye'den 105 milyon dolarlık mal alması da kararlaştırılmıştır (TBMM, B.7,5.1.1965;Akşam, 1965).

Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Nikolay Viktoroviç Podgornıy Sovyet Büyükelçi Nikita Semyonoviç Rıjov ve Dışışleri Temsilcisi Sergey Georgiyeviç Lapin, İsmet İnönü tarafından kabul edilmiştir. Yapılan toplantıdan sonra Nikolay Viktoroviç Podgornıy Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında dostane ilişkilerin kurulmasına hiç bir engel görmediklerini ifade etmiştir. Mal mübadelesine ilişkin Türk-Sovyet ticaret anlaşmasının Şubat ayında kesin şekline girmesi kararlaştırılmıştır. Sovyet Parlamento Heyeti Başkanı Podgornıy İstanbul Belediye Başkanı Haşim İşcan ile de görüşmede bulunmuş, yaptığı görüşmede konuları görüştüklerini belirtmiştir. Görüşmede Haşim İşcan'ın İstanbul'un bir metroya ihtiyacı olduğunu belirtmesi üzerine Nikolay Viktoroviç Podgornıy, arzu edildiği takdirde şehrin uygun görülen yerlerine yeraltı trenleri yapabileceklerini söylemiştir. Belediye Başkanı Haşim İşcan bu konuda Nikolay Viktoroviç Podgornıy ile anlaşmaya varıldığını bildirmiştir (Akşam, 1965;Arbaç, 2019, s.152).

13 Ocak'ta Türkiye'den ayrılan Sovyet Parlamento heyeti, Başbakan İsmet İnönü'yü ve Cemal Gürsel'i Moskova'ya davet etmiştir (Akşam, 1965).

Nikolay Viktoroviç Podgornıy'ın ziyaretiyle Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi olumlu yönde ilerlemiştir. Ayrıca Sovyet yönetiminin Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki siyasetini desteklemesi, (İzvestiya,1965) Sovyetler Birliği'nin de Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istediği yönünde olumlu mesajlar olarak yorumlanmıştır.

Nikolay Viktoroviç Podgornıy'ın ziyareti, hem Türkiye hem de Sovyetler Birliği basınında geniş yer tutmuştur. Sovyet Dışışleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromıko, 21 Ocak 1965'te verdiği demeçte Türkiye'nin Kıbrıs'ta Federasyon kurulması yönündeki fikrini desteklediklerini ifade etmiştir (İzvestiya,1965;Yeremeyev, 2005, s.176).

Dışışleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromıko'nun bu beyanı Türkiye'de, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs konusundaki tavrını değiştirdiği ve artık Türkiye'nin onayladığı biçimde siyasi bir çizgi izlemeye karar verdiği şeklinde anlaşılmıştır.

SSCB heyeti Moskova'ya döndükten sonra iki ülke ilişkilerinde yeni bir boyuta gelinmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayan iki ülke arasındaki gergin ve durgun geçen bir dönem giderek normalleşmiş ve gelişmeye doğru yönelim göstermiştir. SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Nikolay Viktoroviç Podgornıy başkanlığında ülkemizi ziyaret eden heyet, Moskova'ya döndükten sonra Türkiye ve SSCB arasında 22 Mart 1965 tarihinde Moskova'da Nisan 1965- Mart 1966 tarihleri arasını kapsayan Ticaret Protokol'ünü imzalamıştır. İmzalanan bu protokolle iki ülke arasındaki ticaret hacminin önceki yıllara göre artırılması öngörülmüştür (Kireyev, 2007, s.335).

Feridun Cemal Erkin'in Moskova'ya yaptığı ziyaretten bir yıl sonra Dışışleri Bakanı Hasan Işık'ın daveti üzerine Sovyet Dışışleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromıko 17 Mayıs 1965'te Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur (Kireyev, 2007, s.335).

Sovyet Dışışleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromıko'nun 17-22 Mayıs 1965'teki Türkiye'ye yaptığı bu ziyaret, 1931 yılında Sovyet Dışışleri Halk Komiseri Maksim Maksimoviç Litvinov'un Türkiye ziyaretinden sonra Dışışleri Bakanı düzeyinde, yapılan ilk ziyaret olmuştur (Quasımlı, 2013, s.147). Bu bakımdan bu ziyaret iki ülke ilişkileri açısından çok büyük öneme sahiptir.

Sovyetler Birliği Dışışleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromıko, Ankara Esenboğa Havaalanı'nda gazetecilere verdiği demeçte, Sovyet Rusya ile Türkiye'nin yapacağı siyasi ve iktisadi işbirliğinin iki ülke yararına olacağını, bu işbirliği için Rusya'nın hazır olduğunu ve iki ülke arasında görüşülecek mesele olduğunu belirtmiştir. Ayrıca politik, ekonomik ve diğer alanlarda geliştirilecek işbirliğinin iki ülke ilişkilerinde

eskiden mevcut pürüzleri gidermek bakımından yararlı olacağını ifade etmiştir (Akşam, 1965).

Dışışleri Bakanı Hasan Işık ise 17 Mayıs'ta konuk SSCB Dışışleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko şerefine bir öğle yemeği vermiştir. 18 Mayıs'ta ise Sovyet Dışışleri Halk Komiseri A.A. Gromiko, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından kabul edilmiştir (İzvestiya, 1965;Arbaç, 2019, s.154).

Sovyet Dışışleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Başbakan Suat Hayri Ürgüplü ve Dışışleri Bakanı Hasan Esat Işık ile görüşmelerde bulunmuştur. Yapılan görüşmelerin konuları arasında öncelikle iki ülke arasındaki ilişkiler, Kıbrıs konusunun yanı sıra gündemdeki dünya sorunları ele alınmıştır. Sovyet Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko, 18 Mayıs 1965'te Başbakan Suat Hayri Ürgüplü tarafından kabul edilmiştir. Sovyet Halk Komiseri, Türk-Sovyet ilişkileri konusunda hükümetinin düşüncelerini dile getirmiştir. İki ülke arasında ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesinin iki ülke için zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Sovyet Halk Komiseri daha sonra Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'yü SSCB'ye davet etmiştir (Akşam, 1965;Arbaç, 2019,s.153).

Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ikili ilişkileri geliştirmek konusunda istekli olduklarını ancak iç işlerine karışılmasını onaylamadıklarını ifade etmiş eşitlik prensibini desteklediklerini belirtmiştir. Dışışleri Bakanı Hasan Işık ile yapılan görüşmede Kıbrıs konusunda Ada'ya Mısır kanalıyla Sovyetler Birliği'nin silah satmasından Türk tarafının rahatsızlığı dile getirilmiştir. A. A. Gromiko, ülkesinin Ada'ya, Türklere karşı kullanılmak üzere silah satmadıklarını belirtmiştir. Her iki ülke bakanları Kıbrıs konusunda karşılıklı görüşmelerde bulunulması yönünde anlaşmaya varmışlardır. Ayrıca Sovyet Bakan Türkiye'ye uzun vadeli kredi teklifinde bulunmuştur (Akşam, 1965;Arbaç, 2019, s.154).

Ayrıca Sovyet Dışışleri Bakanı'nın ziyareti sırasında Belediye Başkanı Haşim İşcan, Leningrad Belediye Başkanının davetlisi olarak 15 günlük bir Rusya gezisi yapmak üzere Rusya'ya davet edilmiştir. Belediye Başkanı Haşim İşcan'ın 24 Mayıs'da Leningrad'da olması kararlaştırılmıştır (Akşam, 1965; Arbaç, 2019, s.154).

Sovyet Dışışleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko'nun Türkiye ziyareti, iki ülke arasında 22 Mayıs 1965'te ortak bir bildiri imzalanmasıyla son bulur (Akşam, 1965).

Sovyetler Birliği Dışışleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko ile yapılan görüşmeler sonunda yayımlanan Ortak Bildiri'de, Türkiye ve Sovyetler Birliği'ni ilgilendiren uluslararası konuların görüşüldüğü belirtilmiş ve bunun yanı sıra milletlerin her türlü sömürgecilik baskısından kurtulmuş biçimde yaşama hakkına sahip olması, sürekli bir barışın sürdürülmesinin başlıca şartlarından birini oluşturduğu ve sömürge altındaki milletler ile halklara bağımsızlık verilmesine dair Birleşmiş Milletler Beyannamesi'nin uygulanmasına Sovyet ve Türk hükümetlerinin büyük önem verdiği belirtilmiştir. Kıbrıs konusu ile ilgili olarak ise iki bakan görüş teatisinde bulunmuşlar. Bu konuda hükümetlerinin durumunu 6 Kasım 1964 tarihinde Moskova'da yayımlanan Türk-Sovyet ortak bildirisindeki beyanlara sadık kaldıklarını teyit etmişlerdir (Akşam, 1965; Arbaç, 2019,s.154).

Sovyet Dışışleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko'nun ziyareti, Türkiye ve SSCB ile ilişkileri normalleşme boyutuna getirerek iki ülkenin giderek daha fazla yakınlaşması yönünde büyük bir katkı sağlamıştır. Görüşmeler sonunda, her iki taraf da bölgede sağlam bir dostluğun kurulmasına, karşılıklı işbirliğinin gelişmesine yardımcı olmaya hazır olduklarını ve özellikle de ticari ilişkilerin olumlu sonuçlarını vurguladıktan sonra, ikili ilişkilerin her iki tarafın yararına olacak biçimde gelecekte geliştirilmesi yönünde fikir birliği içinde olduklarını ifade etmişlerdir (Koptevskiy, 2003, s.121).

Dışışleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko, Türk ve yabancı gazetecilerin katıldığı Sovyet Büyükelçiliği'nde düzenlenen basın konferansında açıklamalarda bulunmuş ve gazetecilerin sorularını cevaplandırmıştır. *İzvestiya* muhabirinin Türk-Sovyet ilişkilerinin bugünkü gelişim sürecinin değerlendirilmesi konusunda sorduğu soruya Sovyet Dışışleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko şu yanıtı vermiştir: “Türk-Sovyet ilişkilerinde olumlu yönde gelişen değişiklikleri, geldiği nokta itibariyle tabi ki biz olumlu değerlendiriyoruz. Olumlu bir başlangıç var. Bu olumlu başlangıcın gerektiği biçimde kullanılması her iki ülkenin ikili ilişkileri geliştirme yönünde gerekli çaba göstermesine bağlıdır” (İzvestiya, 1965; Arbaç,2019,s.154).

Andrey Andreyeviç Gromiko'nun Türkiye'ye yaptığı ziyaret iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileşmesine büyük katkı sağlamıştır. Türk ve Sovyet yönetimi, ilişkilerin

iyileşmesi yönünde kararlı olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca uzun vadeli kredi verilmesi konusunda Sovyet Halk Komiseri, Sovyet yönetiminin önerilerini Türk yönetimine bildirmiştir. Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'yü Sovyetler Birliği'ne davet etmiş, Başbakan Suat Hayri Ürgüplü de bu daveti kabul etmiştir.

Bu ziyaretin ardından Başbakan Suat Hayri Ürgüplü 9-16 Ağustos 1965 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ne resmi ziyarette bulunmuştur. Suat Hayri Ürgüplü'nün yaptığı resmi ziyaret, bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli bir katkı sağlamıştır. Başbakan Suat Hayri Ürgüplü teknisyenlerden oluşan bir heyetle 9 Ağustos 1965'te SSCB'nin gönderdiği bir uçakla Moskova'ya hareket etmiştir (Akşam, 1965).

Sovyet basınının büyük ilgi gösterdiği bu ziyarete *Pravda* gazetesi ilk sayfasında Suat Hayri Ürgüplü'nün SSCB'ye yapacağı ziyaret öncesi, "Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü'nün yaklaşan ziyareti SSCB'de, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında dostane, iyi komşuluk ilişkilerinin kurulmasına yeni bir katkı sağlayacaktır", ifadesine yer vermiştir (Pravda,1965).

Moskova'da Vnukova Havaalanı'nda Suat Hayri Ürgüplü ve beraberindekiler, Sovyetler Birliği Başbakanı Aleksey Nikolayeviç Kosigin, Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Nikolay Viktoroviç Podgorniy, Bakanlar Kurulu Başkanı Yardımcıları Kiril Trofimoviç Mozurov, Vladimir Nikolayeviç Novikov, Pyotr Faddeyeviç Lomako, Dışişleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko, Dış Ticaret Bakanı Nikolay Semyonoviç Pataliçev, Bakanlar Kuruluna Bağlı Devlet Güvenlik Komitesi Başkanı Vladimir Yefimoviç Semiçastniy, Dış Ekonomik İlişkilerden Sorumlu Devlet Komitesi Başkanı Semyon Andreyeviç Skaçkov ve diğer yetkililer tarafından karşılanmıştır (Pravda, 1965; Akşam, 1965).

Bu ziyaret sırasında, SSCB'nin Türkiye'ye bazı sanayi ürünleri sağlamasının yanı sıra, Türkiye'nin bazı bölgelerinde sanayi tesislerinin kurulması için kredi verilmesi, bu kredinin Türkiye tarafından SSCB'ye geleneksel ihraç ürünleriyle ödenmesi suretiyle prensipte anlaşmaya varılmış ve bu ziyaretle konuyla ilgili kurulacak tesislerin ön projeleri hazırlanmıştır (Pravda,1965;Kamel,1999, s.412). Yapılan bu ziyarette Sovyetler Birliği'nin Arpaçay(Ahuryan) üzerinde bir baraj, demir-çelik, votka, traktör, alüminyum fabrikaları ile İzmir'de büyük bir petrol rafinerisi, Artvin'de ahşap levha fabrikası kurulması konusunda prensip kararına varılmıştır (Altan, 1986, s.130).

Başbakan Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında Türk heyetinin Moskova'ya yaptığı resmi ziyaret Türkiye ve SSCB arasında diplomatik ilişkilerin yanı sıra ekonomik ilişkilerin de gelişmesini sağlamıştır (Koptevskiy, 2003, s.121).

Yapılan görüşmelerde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerden, özellikle Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye verilecek olan kredi miktarına ilave olarak, yapılacak sanayi tesisleri için gerekli olan teknik ve ekonomik yardımlardan bahsedilmiştir. Taraflar arasında ticari ilişkileri artırma kararının alınması 16 Ağustos 1965 tarihli bildiride şöyle yer almıştır: “Türkiye, Sovyetler Birliği’nden sanayi kurumları kurmak için makine ve teçhizat satın alacak, bunun yanı sıra Sovyetler Birliği ise Türkiye’den büyük miktarda milli mahsuller alacaktır”(Pravda, 1965).

Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye yapacağı ekonomik yardımlar konusunu görüşmek üzere 30 Eylül 1965’de 22 kişiden oluşan bir Sovyet heyeti Türkiye’ye gelmiştir. 7 Aralık 1965’te Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye yapacağı ekonomik yardımla ilgili ön anlaşma (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.245) imzalanmıştır (Oran, 20005, s.777).

Başbakan Suat Hayri Ürgüplü ile yapılan görüşmeler sonunda yapılan ön anlaşmada Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye açacağı kredinin karşılığının Türk tarım ürünlerinin Sovyetler’e ihraç edilerek yapılmasına karar verilmiş, şüphesiz böyle bir karara varılması Türkiye’nin de ihracat imkânlarının genişletilmesini sağlamıştır. Yapılan anlaşma hükümlerine göre, Sovyetler Birliği’nden alınacak kredinin faizi ise, Türkiye’de kurulacak olan tesisin, tamamlanan kısımlarının tesliminden bir yıl sonra ödenmeye başlayacaktır. Borç süresi 15 yıl, faizin ise yüzde 2,5 olması konusunda karara varılmıştır. Sovyet yönetimi, Türk yönetimine Türkiye’de petrol rafinerisi tesisleri ile demir-çelik sanayi, cam ve traktör sanayi kurmak istediklerini bildirmişlerdir(Akşam, 1965).

Ayrıca Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında 8 Ekim 1937 yılında imzalanan Sovyet-Türk Ticaret Anlaşması’na ek olarak her yıl ticaret protokolleri düzenli olarak yapılmıştır, yapılan protokollerde 1961-1965 dönemi içinde iki ülke arasındaki ticaret hacminin sürekli artırılması öngörülmüş, fiilen de ticaret hacmi üç katından daha fazla artmıştır (İzvestiya, 1965; VT SS sb.dok., 1966, s.245)

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında bu dönem, siyasi ve ekonomik işbirliği açısından oldukça hareketli geçen bir dönem olarak adlandırılabilir. Görüşmelerde ayrıca Kıbrıs

konusu da görüşülmüştür. Özellikle Kıbrıs konusunda Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'ın bağımsızlığı ve adadaki her iki halkın haklarına saygı duyulmasıyla ilgili tezi Türkiye'yi memnun etmiş ve bu tarihten sonra Türkiye -SSCB ilişkileri giderek ilerlemeye başlamıştır (Pravda, 1965; Potsveriya, 1976, s.11).

Suat Hayri Ürgüplü'nün ziyaretinden 8 ay sonra Türk uzmanlardan kurulu bir heyet, Moskova'ya davet edilmiştir. Ziyaret sırasında yapılan görüşmeler 25 Mart 1967 yılında imzalanacak olan anlaşmanın zeminini oluşturmuştur (Altan, 1986, s.130).

Bu dönemde iki ülke arasında başbakan düzeyinde yapılan üst düzey ziyaretlerin ilki olarak Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün ziyaretinden sonra, 20-27 Aralık 1966 tarihleri arasında SSCB Başbakanı Aleksey Nikolayeviç Kosigin resmi bir ziyaretle Ankara'da bulunmuştur (Koptevskiy, 2003, s.122).

Başbakan Aleksey Nikolayeviç Kosigin'in Türkiye ziyareti, iki ülke ilişkilerinde dostluk, iyi komşuluk ve uluslararası sorunların çözümünde barışçıl yaklaşımın artması açısından önemli rol oynamıştır.

Başbakan Aleksey Nikolayeviç Kosigin'in bu ziyaretiyle iki ülke arasında uzun süre devam eden görüşmeler ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yapacağı teknolojik destek konusu sonunda çözüme ulaştırılmıştır (Quasımlı, 2013, s.265).

Sovyetler Birliği'nin Başbakanı Aleksey Nikolayeviç Kosigin'in Türkiye'yi ziyaretinden üç ay sonra Türkiye'de bazı sanayi tesislerinin inşasıyla ilgili projenin hayata geçirilmesi konusunda SSCB Hükümeti ile Türk Hükümeti arasında yapılacak sanayi tesisleriyle ilgili kredi anlaşması için Moskova'da yapılacak görüşmelere Moskova Büyükelçimiz Hasan Esat Işık'ın Başkanlığında, Dışişleri Bakanlığı Uluslararası İktisadi ve Sosyal Kuruluşlar Dairesi Genel Müdürü Rahmi Gümrükçüoğlu, Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürü Erhan Işıl, Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Müşavirlerinden Özger Akad, Tarım Bakanlığı Baş Müşaviri Dr.Mehmet Hemşinlioğlu ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın Anlaşmalar Müdürlüğü Müşavir Muavini Şükran Candoğan'dan kurulu bir heyetin katılması kararlaştırılmıştır (BCA, 30-18-1-2, 203-15-10).

Ekonomistlerden oluşan bu heyet SSCB yönetiminin daveti üzerine 1967 yılı Mart ayında SSCB'ye gitmiştir. Heyetin başında bulunan Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hasan Esat Işık, Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko

tarafından kabul edilmiş ve SSCB içinde incelemelerde bulunmuştur(Quasımlı, 2013, s.266).

Türkiye ve SSCB arasında bazı sanayi tesislerinin kurulması ile SSCB tarafından Türkiye'ye teslim edilecek teçhizat, malzeme ile sağlanacak teknik hizmetlere ve bunlarla ilgili ödeme şartlarına dair anlaşmanın imzalanması kesinlik kazanmıştır. Türkiye'de önemli sanayi tesislerinin kurulmasında iki ülkenin işbirliğini öngören Türk-Sovyet Hükümetlerarası Ekonomik Teknik İşbirliği Antlaşması 25 Mart 1967'de imzalanmıştır (Gromıko ve Ponomareva, 1986, s.374).

SSCB tarafından ülkemizde kurulacak bazı sanayi tesisleri konusunda Moskova'da imzalanan Ekonomik-Teknik İşbirliği Antlaşması Bakanlar Kurulu'nca 13.05.1967 tarihinde onaylanmıştır (BCA, 30-18-1-2, 206-34-13). 8 Ekim 1937 yılında yapılan Ticaret ve Ödeme Anlaşması'nın prensipleri esas alınarak imzalanan anlaşma, 10 Ağustos 1967 yılında kesin olarak yürürlüğe girmiştir (Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında bazı smaî tesisler ..., 1967; MİD sb.deyst. dogovor. SSSR, 1972, s.264).

İmzalanan 25 Mart 1967 tarihli anlaşma uyarınca aşağıda belirtilen 7 sanayi tesisinin ikinci beş yıllık planı kapsayan 1968-1972 yılları arasında tamamlanması kararlaştırılmıştır. Bu dönemde yapılması planlanan tesisler şunlardır:

- 1.İskenderun Demir-Çelik Fabrikası (yıllık 1 milyon ton çelik üretim kapasitesine sahip)
- 2.Seydişehir Alüminyum Fabrikası (anlaşma ekinde Seydişehir Alüminyum Fabrikası'nın yılda 200 bin ton alümina, 60 bin ton alüminyum ve 25 bin ton haddeli maden üretiminin elektrik enerjisinin sağlanması için anlaşmaya Manavgat nehri üzerinde 270 bin kilovat saat elektrik üretim gücüne sahip Oymapınar Hidroelektrik Santrali yapılmasına da karar verilmiştir)(VP SS sb. dok., 1970, s.291).
- 3.Aliağa Petrol Üretim Tesisleri (yıllık 3 milyon ton petrol üretme kapasitesine sahip)
- 4.Bandırma Asit Fabrikası (yıllık üretimi 120 bin ton olan)
- 5.Artvin Ahşap Üretim Fabrikası (yılda üretim gücü 28 bin ton olan)
6. Çayırova cam fabrikasının genişletilmesi (haddelenmiş cam üretimi yapması),

7.Alkollü içecek fabrikasında Rus tipi votka üretimiyle ilgili fabrikanın kurulması kararlaştırılmıştır. (İstanbul'daki alkollü içecek fabrikasında yılda 2 milyon litrelik Rus tipi votka üretimi için votka fabrikasının kurulması da anlaşma kapsamına alınmıştır)(MİD sb.dok., 1972, s.267).

Söz konusu anlaşmanın imzalanmasının ardından, daha sonra yapılan görüşmelerde, demir-çelik fabrikası, alüminyum fabrikası, petrol rafinerisi, asit sülfürik fabrikası ve ahşap levha fabrikası kurulmasına karar verilmiştir. Son iki proje olan Çayirova Cam Fabrikası'nın genişletilmesi ve İstanbul'da alkol fabrikasında votka imal edilen ünitenin yapılması projesinden daha sonra vazgeçilmiştir (Altan,1986, s.131).

İki ülke arasında yapılan bu anlaşma ekonomik açıdan bakıldığında, Türk-Sovyet ilişkileri tarihinde ilk hukuki iş ortaklığı belgesi olmuştur ve anlaşmanın resmi adı ise kayıtlara “Türkiye Cumhuriyeti İle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında Bazı Sınai Tesisler Kurulması İçin Sovyetler Birliği Tarafından Türkiye'ye Teslim Edilecek Teçhizat ve Malzeme İle Sağlanacak Teknik Hizmetlere ve Bunlarla İlgili Ödeme Şartlarına Dair Anlaşma” olarak geçmiştir. Söz konusu anlaşma iki ülke arasında geniş ölçekli olarak ekonomik ve teknik ilişkilerin başlangıcını oluşturmuştur (Ulçenko,1990,s.17; Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında bazı smaî tesisler ..., 1967).

Sanayi tesislerinin projeleri yapılırken Türk tarafının, söz konusu tesislerin üretim gücünün artırılmasına ilişkin isteği de göz önünde bulundurularak anlaşmanın birinci maddesinde yapılan tüm teknik donanım ve teknik hizmetlerin tutarının 200 milyon doları (o günkü 1 dolar 0,888671 gram saf altına eşittir) geçmeyeceği belirtilmiştir. 200 milyon doları geçmesi halinde ise anlaşmada Türk ve Rus hükümetleri arasında anlaşılan dönem için senelik % 2,5 oranında kredi faizi uygulanması konusunda karara varılmıştır(Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.246; MİD sb.dok., 1972, s.267).

Yapılan görüşmelerde Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'de 200 milyon dolar değerinde 7 tane sanayi tesisi inşa etmesi hususunda anlaşmaya varılmıştır. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye vereceği krediyi, 15 yıllık süreyle ve %2,5 faiz oranıyla vermesi kararlaştırılmıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği'nden alacağı bu krediyi tarım ürünleriyle ödemeyi kabul etmiştir. Ancak Türkiye'nin sanayi alanında talepleri göz önünde bulundurularak bu miktar 225 milyon dolara çıkarılmıştır (Quasımlı, 2013, s.252; Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.246).

Türk-Sovyet ekonomik ve ticari ilişkilerinin geliştirilmesinde, kurulmasına karar verilen projelerin finansman ve teknik hazırlıklarının hızlı bir şekilde bitirilmesi kararlaştırılmıştır. Sovyet yönetimi, bunlardan başka Türkiye'nin uygun bulacağı yeni tesisler için de yeni anlaşmalar yapılabileceğini ve özellikle de kültürel ilişkilerin artırılmasını istemişlerdir. Türk heyeti de bu görüşe katıldığını bildirmiştir. Bu görüşmelerle ilgili bir de ortak bildiri hazırlanmıştır (Milliyet,1966).

Yapılan antlaşma gereğince Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye, bu sanayi tesislerinin kurulması için gereken teçhizat, malzeme ve teknik yardımlar için verilen krediyi Türkiye geleneksel Türk ihraç ürünleriyle mal cinsinden geri ödeyerek ülkede ekonomik kalkınma planlarını başarıyla hayata geçirme yolunda kararlı bir adım atmıştır(VP SS sb.dok.,1970, s.291). Yukarıda anılan tüm sanayi tesislerinin inşası, Türkiye'nin ikinci (1968-1972) ve üçüncü (1973-1977) beş yıllık ekonomik planlarının hayata geçirilmesinde büyük katkı sağlamıştır(Koptevskiy, 2003, s.124).

İki ülke arasında Ekonomik-Teknik İşbirliği Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Türkiye'nin çok önemli sanayi kuruluşları arasında yer alan İskenderun Demir Çelik Fabrikası, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, Aliğa Petrol Rafinerisi, Bandırma Sülfürik Asit Fabrikası, Artvin Ahşap Fabrikası'nın kurulmasıyla Türkiye'nin dış finansman açığının giderilmesinde olumlu katkı sağlanmış, üründe Türkiye'nin dışarıya bağımlılığını sona erdirmiş ve böylelikle dış ticaret hacmini artırmıştır (Kireyev, 2007, s.336;Oran, 2005, s.336).

Türkiye'nin 25 Mart 1967 anlaşmasıyla Sovyetler Birliği'nin desteğiyle ülkede kurulan sanayi tesisleri için 1968-1972 yılları arasındaki beş yıllık plan içinde kullanılan finansmanda Sovyet kredileri, toplam tutarın %27,9'unu oluşturmuştur. (Danilov, 1973, s.226;Ulçenko, 1990, s.18) Rus kaynaklarına göre 200 milyon dolarlık Sovyet kredileri tutarlarının sanayi tesislerine dağılımı şu şekilde olmuştur:

İskenderun Demir Çelik Fabrikası- 97 milyon Dolar

Seydişehir Alüminyum Fabrikası- 62 milyon Dolar

Aliğa Petrol Üretim Tesisleri-24 milyon Dolar

Seydişehir-Seyit Ömer Elektrik Hattı -3 milyon 699 bin Dolar

Bandırma Asit Fabrikası- 2 milyon 470 bin Dolar

Artvin Ahşap Üretim Fabrikası-3 milyon 297 bin dolardır (Ulçenko,1990, s.17).

Sovyetler Birliği tarafından Türkiye’de yapılacak tesislerin borçlarını ödemek için Türkiye Merkez Bankası’nda ABD doları üzerinden “SSCB Dış Ticaret Bankası Özel Hesabı” adı altında bir hesap açılmıştır. Bu özel hesaba her yıl, alacak olarak kaydedilen meblağın %60’ı aynı yıl içinde, %15’i ise, tütün, fındık, kuru meyva, narenciye, yaş meyva ve zeytin gibi ürünlerin satın alınmasında kullanılacaktır”. (Altan, 1988, s.132;“Milletlerarası Anlaşma Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında mevcut ekonomik ...”,1989) .

1967 yılı Ağustos ayında Ege Denizi’nde yapılacak olan Aliğa Petrol Üretim Tesisleri’nin temel atma törenine Başbakan Süleyman Demirel ve Hükümet yetkilerinin yanı sıra milletvekilleri, Türkiye’deki Sovyetler Birliği Büyükelçisi A.A. Smirnov katılmıştır. Tesisin proje kapasitesi yılda 3 milyon ton olarak planlanmıştır. Açılış töreninde bir konuşma yapan Başbakan Süleyman Demirel ulusal ekonominin gelişmesi için açılacak olan bu tesisin özel önemi olduğunu vurgulamış ve Sovyetler Birliği Hükümeti’ne tesisin kurulması için yaptığı yardımdan dolayı teşekkür etmiştir (İzvestiya, 1967).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yapılan 9 Şubat 1967 tarihli Protokol gereğince Sovyetler Birliği Türkiye’ye 132 çeşit ürün, Türkiye de Sovyetler Birliği’ne 18 çeşit ürün ihraç etmesi karara bağlanmıştır. Daha sonra Ankara’da 28 Şubat 1967 yılında ise iki ülke arasındaki sınırların güvenliği ve yeniden belirlenmesine ilişkin ön protokol imzalanmıştır (MİD sb.dok.,1972,s.58) Söz konusu protokol daha sonra Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi’nin 14 Ağustos 1968 tarihli kararıyla onaylanmıştır.

Türkiye ve SSCB arasında 29 Ağustos 1967 tarihinde Hava ulaşımı konusunda Hükümetlerarası Anlaşma ve Türk Hava Yolları ve Rus Hava Yolları arasında Moskova ve Ankara arasında ilk hava ulaşımının açılmasına ilişkin Protokol imzalanarak Moskova-Ankara uçuşlarına başlanmıştır (Koptevskiy, 2003,s.417).

Bunun yanı sıra Başbakan Süleyman Demirel’in 19-29 Eylül 1967 tarihleri arasında Moskova’ya ziyareti gerçekleşmiştir. Ziyaret sırasında SSCB Başbakanı Aleksey Nikolayeviç Kosigin’in, özellikle sulak olmayan bölgelerde, bir hektarda 6 ton buğday veren Bezestaya-1 adlı yeni buğday türü tohumunu ve ayrıca yaklaşık iki kilodan 1 kilo yağ elde edilen ayçiçeği tohumunun da Türkiye’ye ihraç edilmesi yönünde teklifi,

Süleyman Demirel tarafından da kabul edilmişti (Cumhuriyet, 1967; Quasımlı, 2013, s.280).

Her iki başbakan yaptıkları ikili görüşmelerde Türkiye’de sanayi tesislerinin inşası konusunda iki ülke arasındaki işbirliğinin büyük bir başarıyla sürdürülmesi ve sanayi tesislerinin planlanan zamanda yapılıp teslim edilmesi gerektiği konuları vurgulanmıştır. Ayrıca Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yapılan çalışmaların ilerletilmesi ve iki ülke arasındaki ilişkilerin giderek daha da güçlendirilmesi dile getirilmiştir (Pravda, 1967).

Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı Aleksey Nikolayeviç Kosigin’in Başbakan Süleyman Demirel’e önerdiği Bezestaya-1 tohumluk sert buğdayından, Başbakan Süleyman Demirel Leningrad gezisi sırasında verdiği talimatla ilk etapta 100 ton alınmasına karar verilmiştir. Süleyman Demirel denenmek üzere alınacak Bezestaya buğdayı ile ilgili olarak gereken yerlere gerekli talimatları vermiştir (Cumhuriyet, 1967).

Süleyman Demirel, Sovyetler Birliği’ne yaptığı gezide Moskova dışında Leningrad, Kiyev, Taşkent, Bakü’yü gezmiş ve buralardaki değişik sanayi ve tarım tesislerinin yanı sıra toplumsal ve kültürel kurumları inceleme fırsatı bulmuştur. 29 Eylül’de yurda dönmüştür (Pravda, 1967).

Başbakan Süleyman Demirel’in Türkiye’ye dönünce ekilmesi talimatı verdiği Rusya’dan getirtilen Bezestaya-I buğdayı, 1968 yılında umulanın ötesinde bir verim sağlamıştır. Öyle ki, 10 kg. ekilen bir dönümden 400 kg. ürün alınacağı ortaya çıkmıştır. Rus buğdayının olumlu sonuç verdiğinin görülmesine rağmen, bazı uzmanların bu buğday hakkında “olumlu” rapor vermedikleri görülmektedir (Milliyet, 1968). Türkiye daha sonra Amerika, Meksika gibi ülkelerin buğdaylarını denemiştir.

1968 yılına gelindiğinde ayrıca Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında varılan mutabakat gereğince imzalanacak bir anlaşma ile Sovyetler Birliği’nin Ankara Büyükelçiliği bünyesinde sanayi müşavirliği kurulmasına karar verilmiştir. Bu müşavirliğin 12 kişiden kurulu olması ve Başkan ve yardımcılarının diplomatik dokunulmazlığa sahip olmasına karar verilmiş, müşavirliğin diğer personelinin bundan yararlanmasına izin verilmemiştir. 12 kişiden 7’si yüksek mühendis, 5’inin ise çeşitli yönetim işlerini yürütmesi konusu kesinleştirilmiştir. Yedi kişilik teknik kadronun, Sovyetlerin Türkiye’de kurmakta olduğu yedi projenin uygulanması ile ilgili işleri yürütmesi kararlaştırılmıştır. Böyle bir müşavirliğin kurulmasıyla, iki ülke arasındaki proje ve yazışma işlerinin daha hızlı bir

biçimde yapılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda üç aydan beri sürdürülen görüşmeler sonuçlanmış ve anlaşmanın imzalanması için Sovyet Büyükelçiliği'nin Moskova'dan beklediği haberin gelmesi beklenmiştir. Beklenen haberin gelmesiyle anlaşmanın Dışişleri Bakanlığı'na imzalanması kararlaştırılmıştır (Acar,1968, s.1).

12 Nisan 1968'de Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti Birliği Konsey Başkanı İvan Vasilyeviç Spiridonov Başkanlığında Sovyet milletvekili heyetinin Türkiye'yi ziyareti (İzvestiya, 1968) gerçekleşmiştir. Temmuz 1968'de Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in Moskova'ya yaptığı ziyareti sırasında ise iki ülke arasında resmi ilişkilerin sürdürülmesiyle ilişkilerin gelişmesine verilen önem vurgulanmıştır (Potsveriya, 1976; Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.232).

8-12 Temmuz 1968'de Dışişleri Bakanı Sabri Çağlayangil'in Moskova'ya yaptığı ziyaret iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin genişletilmesi açısından oldukça büyük önem taşımaktadır. Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile uzun vadeli bir anlaşma yapma konusunda son iki yıldır ileri sürdüğü teklif, prensip itibariyle Türkiye hükümeti tarafınca kabul edilmiştir. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil Türkiye'nin bu kararını Moskova'da bulunduğu süre içinde Sovyet yönetimine iletmiştir (Milliyet, 1968).

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyarette 200 milyon dolarlık kredi anlaşmasının gözden geçirilmesi konusunda çalışmalarda bulunmuştur. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de yapacağı tesisler için vereceği 200 milyon dolarlık kredinin yetmeyeceği hesaplanmıştır. Bu nedenle İhsan Sabri Çağlayangil'in Moskova'ya yaptığı ziyarette Sovyet hükümet temsilcileriyle yaptığı görüşmelerde 350 milyon dolarlık kredi üzerinde görüşmelerde bulunduğu öğrenilmiştir (Cumhuriyet, 1968).

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil başkanlığında Moskova'ya yapılan resmi ziyaretten sonra, iki ülke arasındaki ilişkiler giderek daha sağlam bir düzeyde ilerlemeye devam etmiştir. Bu ziyaret sırasında iki ülke için büyük öneme sahip olan konular görüşülmüş ve bu konularda yapılması gerekenler netleştirilmiştir (Koptevskiy, 2003, s.122; İzvestiya, 1968).

Ayrıca Türkiye ve SSCB arasında demiryolu hattının düzenlenmesi ile ilgili 18-25 Ekim 1968 tarihleri arasında Tiflis'te yapılacak görüşmeleri yürütmek amacıyla Bakanlar Kurulu tarafından Ulaştırma Bakanlığı Karayolları İdaresi Başkanı Lütfü Demirkurt

başkanlığında bir heyetin SSCB'ye gönderilmesine karar verilmiştir. Yapılan görüşmeler, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında Güney Kafkasya'dan geçecek olan iki ülke arasındaki demiryolu nakliyatının düzenlenmesinde önemli rol oynamıştır. Görüşmelerden birkaç gün sonra Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Nikolay Viktoroviç Podgorniy, Türkiye Cumhuriyeti'nin 45.yılı kutlamaları dolayısıyla Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a bir kutlama mesajı yollamıştır. Mesajda Nikolay Viktoroviç Podgorniy, şu ifadelere yer vermiştir: “Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında dostluk ve iyi niyete dayalı komşuluk ilişkilerinin bundan sonra da halklarımız ve dünya barışı için gelişeceğini umuyoruz” (Quasımlı, 2013, s.308).

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay da Nikolay Viktoroviç Podgorniy'in kutlama mesajına verdiği yanıtta, dünya barışı ve güvenliğinin güçlendirilmesi konusunda her iki ülkeye başarılar dilemiştir (Quasımlı, 2013, s.308).

Bu dönemde iki ülke arasında üst düzey diplomatik görüşmelerin artık düzenli olarak yapıldığını görüyoruz. Bu ziyareti takiben 1968 yılı Ağustos ayında Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'ya müdahalede bulunmasının ardından Senato Başkanı İbrahim Şevki Atasagun başkanlığında bir heyet Moskova ziyaretini ertelemiştir (Oran, 2005, s.778).

İki ülke arasında yapılan diplomatik ilişkilerin aralıksız devam etmesi, işbirliği alanlarının artırılmasına da büyük katkı sağlamıştır. Şöyle ki: 1968 yılında Moskova-İstanbul arasında kesintisiz hava ve demiryolu açılmış, ayrıca iki ülke sınırının yeniden düzenlenmesi ile ilgili protokol yapılmasının yanı sıra, veterinerlik alanında da işbirliği belgesi imzalanmıştır (İzvestiya, 1967;VP SS sb., dok, 1967, s.247).

Bir yandan Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye çalışan SSCB, bu dönemde 12 Kasım 1968 tarihinde kabul ettiği “Brejnev Doktrini” gereği Batı Bloku ülkeleriyle ilişkilerinde çatışmaya girmemeye özen göstermiştir.

1969 yılının başında ise Türkiye'de yeni kabine görevi devralmıştır. Süleyman Demirel tarafından, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a 12 bakandan oluşan yeni kabine sunulmuştur. Yeni hükümet, 3 Temmuz 1969 tarihinde Türk-Amerikan Savunma ve İşbirliği Anlaşması'nı imzalamıştır. Türkiye ve ABD arasında yapılan bu anlaşmaya uygun olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'deki imkânlarına bazı sınırlamalar getirilmiş, özellikle Türkiye'deki Amerikan personeli sayısı azaltılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin toprakları olan “ortak savunma Tesisleri”nde Türkiye'nin onayı

olmadan hiçbir şey yapılamayacağı; Türkiye'nin bu üslerde ve tesislerde tam denetim hakkına sahip olduğu ve bu tesislerin çalışmalarının NATO amaçları ile sınırlı olduğu anlaşmada kabul edilmiştir (Sönmezoğlu, 2016, s.254-255).

Sovyetler Birliği, Kıbrıs konusunda da Ada'ya, NATO'nun değil de BM'ye ait askeri birliklerin yerleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sovyetler Birliği, bu dönemde bazı ülkelerin desteklediği, Kıbrıs'ta Enosis fikrine karşı çıkmıştır.

Türkiye bir yandan da Akdeniz'de oluşturulacak yeni “çok taraflı güç”e katılma kararı almış ve 3 Temmuz 1969'da Amerika ile Savunma İşbirliği Antlaşması imzalamayı kabul etmiştir. Türkiye'nin bu anlaşmayı imzalamış olması, Sovyetler Birliği ile üst düzey ziyaretlerde aksamaya neden olmamıştır.

Bunun yanı sıra Türkiye ve SSCB arasında sanayi tesislerinin daha sonraki aşamasında, kapasitelerinin artırılması ihtiyacı ortaya çıktıkça Türk hükümetinin talepleri doğrultusunda Sovyetler Birliği'nden alınan bu kredi tutarı dışında, ilave kredi alımı için 25 Mart 1967 anlaşmasına uygun ek anlaşmalar yapılmıştır.

25 Mart 1967 tarihli “Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında bazı sınai tesisler kurulması için Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye teslim edilecek teçhizat ve malzeme ile sağlanacak teknik hizmetlere ve bunlarla ilgili ödeme şartlarına dair anlaşma” çerçevesinde gerçekleştirilecek olan İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın kurulması için 10 Ekim 1969 tarihli mektupla Sovyetler Birliği'nden sağlanan ek finansmanın bir kısmını oluşturan 113.700.000 dolarlık meblağın ödenme şartları ile ilgili olarak Sovyetler Birliği ile mutabakata varılan anlaşmayı Hükümet adına imzalama yetkisi, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri İktisadi İşler Yardımcısı Elçi Tefvîk Saraçoğlu'na verilmiştir (BCA, 30-18-1-2, 248.24.14).

Görüldüğü gibi Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında Temmuz 1968'den 21 Ekim 1969'a gelinceye kadar tüm itilafli konuların yerini siyasi, kültürel, ticari, ekonomik teknik ve kredi yardımı gibi konular almıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin Arap ülkelere Türk hava sahasını kullanarak yapacağı ticari işlemlerin yapılması konusu da çözümlenmiştir. Bu dönemde iki ülke arasında kültürel ve bilimsel işbirliği alanında da ilişkilerin geldiği nokta beklenenin üstünde olmuştur.

İkili ilişkilerin geliştirilmesi yönünde, şüphesiz Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Sovyetler Birliği'ne 12 Kasım-21 Kasım 1969 tarihleri arasında yaptığı resmi ziyaretin

de payı oldukça büyük olmuştur. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ziyareti protokol özelliği taşımıştır. Bu ziyaret sırasında iki ülke ilişkileri arasında ve uluslararası sorunlarla ilgili tüm konular Cevdet Sunay'ın Komünist Parti Genel Sekreteri Leonid İlyiç Brejnev ile buluşması sırasında görüşülmüştür (Koptevskiy, 2003, s.122).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler giderek büyük artış göstermiştir. 1969 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 81 milyon dolara ulaşmıştır. 1970 yılında ticaret hacmi ise bir önceki yıla göre 2,6 kat artmış ve 1960 yılı ile kıyaslandığında, 1970 yılında ticaret hacmi 1960 yılından 7 kat fazla artmıştır (Quasımlı, 2013, s.344).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinin koşulsuz bir aracı olan Uluslararası İzmir Fuarı'na her zamanki gibi Sovyetler Birliği düzenli olarak katılmayı sürdürmüştür.

Türkiye'de inşası süren 7 tesisin kurulmasında 1967-1970 yılları arasında Türkiye ve SSCB arasında hükümetlerarası olduğu gibi, Türk ve Sovyet sanayi, ekonomi şirketleri arasında da kredi anlaşmaları ve sözleşmeleri yapılmıştır. Tesislerin temel atma törenlerinde genellikle devlet adamları bulunmuştur. Başbakan Süleyman Demirel, 5 Ağustos 1967'de Seydişehir Alüminyum Fabrikası'nın temel atma töreninde bir konuşma yapmıştır. Başbakan Süleyman Demirel, 3 Ekim 1970'de İskenderun Demir Çelik Fabrikası'nın temel atma töreninde yaptığı konuşmada ise Sovyetler Birliği'nin proje finansmanına toplam 262 milyon dolar kredi ile katıldığını vurgulamıştır (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.237).

İşletmeye açıldıktan sonra İskenderun'daki Metalürji Tesisi, Türkiye'nin ulusal çelik üretiminin % 40'ını, alüminyum tesisi alüminyum üretiminin % 100'ünü, sülfürik asit tesisi % 27'sini, petrol rafinerisi ise % 28'ini sağlamıştır (Kireyev, 2007, s.336).

Sovyetler Birliği'nin yardımıyla Türkiye'de 7 sanayi kuruluşunun kurulmasına ve genişletilmesine ilişkin 25 Mart 1967'de imzalanan Ekonomik-Teknik İşbirliği Antlaşması oldukça önemli anlaşmadır (Potsveriya, 1976, s.56; İzvestiya, 1967; VP SS sb.dok., 1968, s.247; MİD SSSR sb.dok, 1972, s.330-264).

25 Mart 1967 tarihinde yapılan anlaşma, iki ülke arasında ekonomik ve teknik ilişkilerin etkin biçimde gelişmesini başlatan ilk "Hükümetlerarası Ekonomik İşbirliği Anlaşması" olarak tarihe geçmiştir. Yapılan anlaşma sayesinde Türkiye'de çok önemli büyük sanayi

tesislerinin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Bu anlaşma ile Türkiye uygun koşullarda SSCB'den aldığı kredilerin yanı sıra ekonomik ve teknik yardımlarla çok planlı ekonomiye geçişi başlatmış, ticari ilişkileri geliştirerek ülkenin ihtiyacı olan diğer sanayi tesislerinin kurulmasının yanı sıra SSCB ile bilimsel ve kültürel ilişkilerin gelişmesini de sağlamıştır.

1965-1970 yılları arasında Türk- Sovyet siyasi, ekonomik ve ticari ilişkiler açısından 1967 yılı içinde iki ülke arasında çok önemli anlaşmalar yapılmıştır. Bunlardan ilki 24 Şubat 1967'de Veterinerlik Anlaşması, (Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti arasında Veteriner Anlaşması ..., 1967).

Türk-Sovyet sınırının kesinleştirilmesine ve hava sahasının korunmasına ilişkin 28 Şubat 1967'de Sınır Düzenlemesine İlişkin Protokol yapılmış olup bu düzenleme ancak 1973 yılında tamamlanabilmiştir (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.237).

İki ülke arasında bu dönemde artan ve giderek geliştirilen ticari ve ekonomik ilişkilerin sürdürülmesine rağmen iki ülke arasında zaman zaman siyasi gerginlikler ortaya çıkmıştır. Bunların en önemlileri arasında 21 Ekim 1970 tarihinde Türkiye'den havalanan ABD uçağının, Sovyet hava sahasını ihlal ederek Leninakan şehri yakınında bir havaalanına iniş yapması, Türkiye SSCB arasında siyasi krize neden olması gösterilebilir. Uçakta bulunan 4 kişi kendini Amerikalı General Şerer, Amerikalı General Makkueri, Uçağın Pilotu Amerikan BBC'den Binbaşı Rassel ve Türk Albay Deneli olarak tanıtmıştır. NATO'nun Türkiye sınırları üzerindeki üslerini kullanarak Türk-Sovyet sınırını ihlali Sovyet yönetiminin büyük tepkisine yol açmıştır. Sovyet yönetimi, Türk yönetiminin bu tarz ihlallere engel olmaması durumunda Türkiye ve SSCB arasında tehlikeli sonuçlar olabileceği ve iyi komşuluk ilişkilerinin zarar görebileceği bildirilmiştir. Sovyet yönetimi benzer olayların yaşanmaması için Türk Hükümeti'nin gerekli tedbirleri alması ve bu tür uçuşlara müsaade etmemesi gerektiğini beyan etmiştir (İzvestiya, 1970).

Bu dönemde yaşanan bu tür krizli durumlara rağmen 1965-1970 yılları arasında Türkiye ve Sovyetler Birliği ilişkilerinin geliştiği bir dönem olarak görülmüştür. Bu dönemde yapılan diplomatik ziyaretler hız kazanmış ve iki ülke arasında ekonomik, ticari, ulaşım, sınır hatlarının belirlenmesi gibi birçok alanda karşılıklı anlaşmalar yapılmıştır. Bu dönemde imzalanan 25 Mart 1967 anlaşmasına dayalı olarak yapılacak olan tesislerin

kapasiteleri, ülkenin ihtiyaçlarına göre daha sonraki süreçte ek protokollerle genişletilmiştir.

SSCB'nin 1965-1970 Yılları Arası Türkiye İle Yaptığı Yıllık Ticaret Hacmi Oranları SSCB Ticaret Bakanlığı verileri (Milyon Ruble olarak) aşağıdaki biçimdedir:

Yıl	1965	1966	1967	1968	1969	1970
ciro	32,0	41,6	50,4	54,7	79	83,3
ihracat	15,0	24,7	25,3	27,7	52,1	56,2
ithalat	17,0	16,9	25,1*	27,0 *	26,9*	27,1*

Türkiye Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre 1965-1980 yılları arasında Türkiye-SSCB dış ticareti (Milyon Dolar) aşağıdaki biçimdedir:

yıl	1965	1966	1967	1968	1969	1970
ihracat	18,85	18,47	28,41	29,86	29,96	29,37
ithalat	16,50	25,85	27,49	30,18	33,26	38,75

(Koptevskiy, 2003,s.413 (TÜİK, 2002)

1960'lı yılların sonlarında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında iyi komşuluk ilişkilerinin yeniden kurulması, politik ve ekonomik işbirliğinin beklenenin üstünde canlanmıştır. İki ülke bu dönemde ekonomik ilişkilere ara vermeden ilişkilerini olumlu bir çizgide devam ettirmiştir.

* Vneşnyaya trgovlya SSSR za 1967 g, Statistiçeskiy obzor, Ministerstvo vneşney trgovli SSSR, izd. Mejdunarodniye otnoşeniya, Moskva, 1968, s.270-271-272-273.

* Vneşnyaya trgovlya SSSR za 1969 g, Statistiçeskiy obzor, Ministerstvo vneşney trgovli SSSR, izd. Mejdunarodniye otnoşeniya, Moskva, 1969, s.256-257-258-259.

* Vneşnyaya trgovlya SSSR za 1969 g, Statistiçeskiy obzor, Ministerstvo vneşney trgovli SSSR, izd. Mejdunarodniye otnoşeniya, Moskva, 1969, s.256-257-258-259.

* Vneşnyaya trgovlya SSSR za 1971 g, Statistiçeskiy obzor, Ministerstvo vneşney trgovli SSSR, Mejdunarodniye otnoşeniya, Moskva, 1972, s.12.

3.2.Türkiye ve Sovyetler Birliği Arasında 1970’li Yıllarda Karşılıklı Ticari ve

Ekonomik İlişkilerin Geliştirilme Süreci

1970’li yıllara gelindiğinde Sovyetler Birliği bir yandan aktif dış politikası sonucunda uluslararası gerginliğin ortadan kaldırılması yönünde gerekli çabalarını sürdürürken devletlerarası ilişkilerde de ortak barışçıl prensipleri desteklemiştir.

Mart 1971’de Komünist Parti Merkez Komitesi XXIV. Kongresi Raporunda, barışçıl prensipleri benimseyen devletlerle tüm alanlarda karşılıklı işbirliği ilişkilerini geliştirmek için Sovyetler Birliği’nin hazır olduğu vurgulanmıştır (Materialı XXIV KPSS, 1971,s.30).

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri Leonid İlyiç Brejnev, iki ülke arasında devlet adamlarının, siyasilerinin, parlamento heyetlerinin ve saygın kişilerin sürekli olarak geliş gidişlerinin karşılıklı olarak anlaşma sağlanmasına ve gittikçe gelişen güven ortamının oluşturulmasına yardımcı olduğunu belirtmiştir. Leonid Brejnev’e göre ticari ve ekonomik alandaki ilişkilerin gelişmesinin önemi büyüktür. Leonid Brejnev, bu sayede, her iki taraf için de diğer alanlarda yakınlaşma ve işbirliği yapmak için ortam yaratılmasının sağlanabileceğine inanmıştır (Brejnev, 1973, s.303-304).

SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin XXIV. Kongresi’nde SSCB’nin 1971-1975 yılları arasında uygulanan beş yıllık ekonomik gelişme planına uygun olarak belirlenen prensipleri, esas itibariyle “Gelişmekte olan Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin ekonomik açıdan güçlenmelerinin sağlanmasıyla, bu ülkelerle birlikte karşılıklı çıkarlara dayalı güçlü, dış ekonomik ve bilimsel-teknik ilişkilerin geliştirilmesini sürdürmek” amacını taşımaktaydı (Materialı XXIV KPSS, 1971, s.294).

Şüphesiz bu ülkeler arasına, 1970’li yıllarda Sovyetler Birliği ile karşılıklı çıkarlara dayalı güçlü, ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirerek sürdüren Türkiye de dahildir. Türkiye ve SSCB arasında 1960’lı yılların ikinci yarısından sonra başlayan ve 1970’li yıllarda devam eden, çok yönlü olarak karşılıklı çıkarlara uygun, teknik ve ekonomik işbirliği giderek geliştirilmiştir. Söz konusu Kongre’de Başbakan Aleksey Nikolayeviç Kosigin de sunduğu bildirisinde Türkiye’yi de kast ederek “bu ülkelerin larıyla bizim ticaretimiz ve ekonomik işbirliğimiz karşılıklı çıkarlara dayalı olarak gelişiyor ve

ekonomik ilişkilerimizden konuşabildiğimiz bir aşamaya giriyor” demiştir (Materialı XXIV KPSS, 1971, s.193).

Ticaret, kredi ilişkileri, teknik yardım ve bilimsel-teknik işbirliği alanlarını kapsayan Hükümetlerarası Antlaşmalar temelinde ikili ekonomik ilişkilerin çok yönlü gelişmesi konusu, SSCB ve Türkiye’den devlet adamlarının üst düzey görüşmeleri sırasında ele alınmıştır. 1960’lı yıllarda başlayan Hükümetlerarası bu ilişki biçimi, 1970’li yıllarda da gelişerek devam etmiştir (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.268).

Sovyetler Birliği KPMK XXIV. Kongresi’nin bu prensipleri doğrultusunda, 12 Mart 1971 Askeri Müdahale’sini yaşayan Türkiye ile de sürekli olarak iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek ve derinleştirmek için çaba harcamıştır. 12 Mart 1971’de Süleyman Demirel hükümeti düşürülmüş, ordu yönetime el koymuştur (Danilov ve Kornienko, 1977, s.18-40).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yapılan 25 Mart 1967 tarihli yapılan anlaşma gereği 1970 yılında Türkiye’den Sovyetler Birliği’ne ihraç edilecek malların yıllık listeleri ve miktarlarının belirlenmesi amacıyla, Sovyetler Birliği ve Ankara’da yapılacak görüşmelere katılmak üzere bir heyet yetkilendirilmiştir. 1970-1971 yılları arasında iki ülke arasında yapılacak ticari işlemlere ait Ticaret Protokolü görüşmelerini yürütmek, görüşmeler sonunda düzenlenecek belgelerin imzalanması ve notaların teatisinin yapılmasını sağlayacak bu heyete, heyet Başkanı olarak Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Dairesi İkinci Başkanı Turgut Çarıklı yetkili kılınmıştır (BCA, 30-18-1-2, 248-23-14).

Türk-Sovyet ekonomik ilişkileri, Nihat Erim hükümeti zamanında da gerektiği biçimde devam etmiştir. 15 Mart 1972 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyetler Birliği Hükümeti arasında 8 Ekim 1937 Tarihli Ticaret ve Tediye Antlaşmasına Ek On Üçüncü Protokol’ü Ankara’da imzalanmıştır (BCA, 30-18-1-2, 281-36-2).

11 Nisan 1972 tarihinde Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Nikolay Viktoroviç Podgornıy Türkiye’nin resmi daveti üzerine Ankara’ya gelmiştir. Nikolay Viktoroviç Podgornıy’ın 11-17 Nisan 1972 tarihleri arasında Türkiye’ye yaptığı resmi ziyaret sırasında 25 Mart 1967 tarihinde imzalanan Hükümetlerarası Antlaşma içinde yer alan petrol, iyot ve ağaç işleme fabrikalarının 1972 yılında kullanıma açılacağına dair umutlu oldukları vurgulanmış, ayrıca 1973 yılında ise alüminyum fabrikasının açılışının gerçekleşeceği ifade edilmiştir. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Nikolay Viktoroviç

Podgorniy'in görüşmeleri sırasında iki ülke arasında ekonomik ve teknik işbirliğinin yapılması, geliştirilmesi konusunda gereken çabanın gösterileceğini vurgulamıştır. Taraflar, bu sanayi projelerinin Türk ekonomisine ve Türk-Sovyet ilişkilerine yapacağı katkıyı belirtmişlerdir. Bunların dışında prensipte inşa edilmekte olan demir-çelik fabrikasının yılda 2 milyon ton metal üretme kapasitesinin gelecekte yılda 4 milyon ton olarak artırılması konusunda da anlaşmaya varmışlardır (VP SS sb. dok.,1973,s.70).

Sovyet heyetinin Nisan 1972 yılında Türkiye'ye ziyareti sonrası hazırlanan ortak bildiride taraflar, "İnşa edilmekte olan İskenderun Demir Çelik Fabrikası'nın yıllık üretiminin 1 milyon tondan 2 milyon tona genişletilmesi konusunda yapılan işbirliğinde prensip olarak anlaşmaya varmışlardır" (Pravda, 1972).

Türk ve Sovyet tarafının yaptığı bu anlaşma, daha sonra 24 Aralık 1972 yılında "İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın Genişletilmesi Konusunda İşbirliği Anlaşması" biçiminde imzalandıktan sonra hukuki bir biçim almıştır (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.269; Pravda, 1972; Koptevskiy, 2003, s.417). İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın kapasitesinin artırılması ile ilgili antlaşma, Sovyetler Birliği'nin kuruluşunun 50. yıldönümü nedeniyle 1972 Aralık ayında Moskova'da bulunan Devlet Bakanı Zeyyad Baykara başkanlığındaki Türk heyeti tarafından imzalanmıştır (BCA, 30-18-1-2, 290-89-13).

Sovyet kaynaklarına göre, Türkiye ve SSCB arasında 9 Temmuz 1975 yılında Ankara'da imzalanan 10-12 yıllık süreyi kapsayan "Hükümetlerarası Ekonomik ve Teknik İşbirliğinin Gelecekte Geliştirilmesi Hakkında Anlaşma"yı, yeni bir dönemin başlamasını, uzun süreliğine yapılmış Türk-Sovyet ekonomik ve teknik işbirliğinin temel prensiplerini belirleyen bir belge olarak tanımlamak gerektiği vurgulanmıştır. 25 Mart 1967 tarihli Anlaşma'nın maddelerini genişleten bu anlaşmaya uygun olarak SSCB, uzun yıllar boyunca Türkiye ekonomisinin kilit alanları olan siyah, renkli metal ve enerji alanlarının gelişmesinde Türkiye'nin en büyük ortağı olmuştur. Bu sayede SSCB, İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın genişletilmesinde (yılda 4 milyon ton çelik olarak artırılmıştır), Seydişehir Alüminyum Fabrikasının üretim kapasitesinin en az iki katı olarak artırılması, Bursa'daki Orhaneli ve Çanakkale'deki Çan olmak üzere iki tane her biri 400 bin kilowat kapasiteli elektrik santralinin inşası yükümlülüğünü üzerine almıştır (Danilov ve Kornienko,1977, s.235; Kireyev, 2007, s.337-338; Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.269).

Ayrıca söz konusu 9 Temmuz 1975 tarihli anlaşmanın 6. Maddesinde belirtildiği gibi Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında Hükümetlerarası Karma Ekonomik İşbirliği Komisyonu'nun kurulması da öngörülmüştür (Koptevskiy, 2003, s.417).

Türkiye ile Sovyetler Birliği sınırı üzerinde Arpaçay(Ahuryan) sulama barajına ilişkin antlaşma, 26 Ekim 1973'te Ankara'da imzalandıktan sonra, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında demiryolu ulaşım seferlerinin başlatılması için Ankara'da toplanan Karayolları Karma Komisyonu'nda Bakanlar Kurulu tarafından 20 Aralık 1973 tarihinde onaylanmıştır.(Soysal,1997,s.336-340). 26 Ekim 1973'te Arpaçay(Ahuryan) Nehri Üzerinde Ortak Sulama Baraj İnşasına İlişkin İşbirliği Anlaşması ile yapılan barajın inşası, 525 milyon metreküp hacminde olmuştur, barajın yapımı Mayıs 1976 yılında başlatılmış ve 1984 yılında tamamlanmıştır (Koptevskiy, 2003, s.125).

17 Nisan 1973'te Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Karadeniz'deki deniz sınırının belirlenmesine ilişkin bir protokol imzalanmıştır. Bu protokolü, Ankara'da Türkiye Hükümeti adına Büyükelçi Mustafa Kenanoğlu, Sovyetler Birliği adına Büyükelçi P. K. Yermoşin imzalamıştır. Bu antlaşma 9 Eylül 1974 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

Daha sonra iki ülke arasında 29 Aralık 1973'de kara sınırının yeniden belirlenmesi konusunda iki teknik protokol imzalanmıştır (Pravda, 1973). Türkiye ve Rusya arasındaki sınırları ilgilendiren 29 Aralık 1973'te Ankara'da imzalanan belgeler, siyasi açıdan bakıldığında iki ülke arasındaki iyi komşuluğun güçlenmesinde büyük bir öneme sahiptir. Türk-Sovyet Ortak Komisyonu'na katılan iki ülke temsilcileri, komisyonun çalışmalarının karşılıklı anlayış ve işbirliği ortamında geçtiğini belirtmişlerdir (Vladimirov, 1973, s.4).

Türkiye ve SSCB arasında giderek daha olumlu çizgide ilerleyen ekonomik ve ticari ilişkiler, bu ilişkilerin gelişmesini sağlayan karşılıklı üst düzey ziyaretler sonunda yapılan anlaşmalar ve anlaşmalara ek protokollerle devam etmiştir. Ekonomi ve ticari platformda elde edilen başarıların ortaya çıkmasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler, farklı alanlara da kaymıştır. Türkiye'de ülke içinde yaşanan tüm hükümet krizlerine rağmen Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilere ara verilmeden devam edilmiştir.

Bütün bunların dışında Türkiye, Irak ile yaptığı Ceyhan limanından petrol alabilmek için Kerkük-İskenderun petrol boru hattının inşasını SSCB Dış Ticaret Bankası'nın verdiği ticari kredileriyle gerçekleştirmiştir. Ayrıca 1973 yılında üretime açılan ve yılda 30 bin iş üretimi yapan Gaziantep Pamuklu Dokuma Fabrikasının kurulması da devlet kredisi kapsamı dışında, özel ticari kredilerle yapılmış olması Türkiye-Sovyetler Birliği şirketleri arasındaki işbirliğine örnek olarak verilebilir. Bunun dışında daha önce de bahsedildiği üzere SSCB tarafından Türkiye'ye 1958-1961 yıllarında İstanbul yakınında (Kocaeli) yılda 7 milyon kilometre kare kapasitesinde pencere camı üreten Çayırova Cam Fabrikası inşası için kredi yardımı yapılmış ve ayrıca üç tekstil fabrikası için de teçhizat malzemesi sağlanmıştır. 400 Mwatt gücünde üretim yapacak olan Çan ve Orhaneli termik santrallerinin yapılması hususunda da anlaşmaya varılmıştır. Orhaneli (Bursa) 1984 yılında işletmeye açılmıştır. Çan (Çanakkale) ise finansal ve ekonomik zorluklar nedeniyle ertelenmiştir (Koptevskiy, 2003, s.127).

Başbakan Süleyman Demirel'in daveti üzerine Türkiye'ye gelen SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Aleksey Nikolayeviç Kosigin, Türkiye ve SSCB arasında yapılan Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması ile kurulan İskenderun Demir Çelik Fabrikası'nın açılış törenine katılmıştır. Bakanlar Kurulu Başkanı Aleksey Nikolayeviç Kosigin, beraberindeki heyetle 26-29 Aralık 1975 tarihleri arasında Türkiye'de bulunduğu süre içinde hükümet yetkilileriyle de görüşmeler yapmıştır (VP SS sb.dok., 1976, s.170).

İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın 29 Aralık 1975'te açılışına katılan Sovyet Başbakan Aleksey Nikolayeviç Kosigin, Türkiye'de bulunduğu sırada Türk hükümet yetkililerine Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki Hükümetlerarası işbirliğinin artırılması önerisinde bulunmuştur[♦] (Soysal,1997, s.364;Pravda, 1975;İzvestiya, 1975).

Aleksey Nikolayeviç Kosigin, Fabrikanın açılışında emeği geçen tüm Türk işçilerine, mühendislerine ve Sovyet uzmanlarına teşekkür etmiştir. Aleksey Nikolayeviç Kosigin, Sovyet teknolojik yardımı ile Türkiye'de yapılan tesislerin Türk ekonomisinde büyük rolü olduğunu vurguladıktan sonra şunları söylemiştir: “İki ülke arasındaki işbirliği büyük bir potansiyele sahiptir ve yeni pozitif hedeflere doğru büyük atılımlar vaat

[♦] (Bu eserde İskenderun Demir Çelik Fabrikası'nın açılış sehven 28 Aralık 1975 verilmiştir doğrusu 29 Aralık 1975'tir).

etmektedir". Aleksey Nikolayeviç Kosigin, fabrikanın açılışının iki ülkeye başarılar getirmesini dilemiştir (Kirilin, Kalyakina ve Potapova, 1976, s.171).

Süleyman Demirel Aleksey Nikolayeviç Kosigin'in ziyaretinin iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni ufuklar açtığını, Türk-Sovyet sınırlarının tümüyle dostluk hattına dönüştüğünü belirtmiştir. Ardından Aleksey Nikolayeviç Kosigin, iki ülke arasındaki tüm sorunların ancak karşılıklı diyaloglar ve yapılacak görüşmelerle çözümlenebileceğinin altını çizdikten sonra Türk Hükümeti'ne konsolosluk açma antlaşması, uçak kaçırılanların teslimi antlaşması, Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerde metro inşası ve traktör fabrikasının yapımı anlaşmalarının imzalanması tekliflerinde bulunmuştur. Başbakan Süleyman Demirel ise Sovyet önerileriyle ilgileneceklerini ve iki ülke arasında bu konularda işbirliği yapmaya engel bir durumun olmadığını belirtmiştir. Ancak metro yapımı ve traktör fabrikasının inşası konularının Türk-Sovyet Karma Komisyonu'na bırakılmasını önermiştir (Quasımlı, 2013, s.438).

Sovyet Başbakanı Aleksey Nikolayeviç Kosigin ve beraberindeki heyetin Türkiye'ye yaptığı ziyaret sonunda SSCB ve Türkiye arasında 1 Mart 1976 -1 Mart 1978 tarihlerinde yapılacak Ortak Kültürel ve Bilimsel Değişim Programı imzalanmıştır. SSCB-Türkiye ortak bildirisi kabul edilmiş, taraflarca imzalanan bildiride ikili ilişkilerin son yıllarda oldukça geliştiği vurgulanmıştır. Ortak bildiride ayrıca, tarafların karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi yönünde ortak çaba gösterecekleri ifade edilmiştir. Yakın zamanda dostluk ve işbirliği ile ilişkili siyasi bir belgenin hazırlanması konusunda da anlaşmaya varıldığı belirtilmiştir. İki ülke ulaşım ağı giderek mükemmelleşmiş ve ayrıca sınırların belirlenmesi çalışmaları da tamamlanmıştır (Pravda, 1975).

Bunların yanı sıra iki ülke arasındaki ulaşım-taşıma hattı da tamamlanmak üzeredir. Türkiye ve SSCB arasındaki sınırların düzenlenmesi çalışmaları sona ermiştir. A.N. Kosigin'in Türkiye'yi ziyareti sırasında 1976-1978 yıllarını kapsayan Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yapılan Kültürel ve Bilimsel Değişim Programı imzalanmasının yanı sıra taraflar ayrıca Türkiye ve SSCB arasında en kısa zamanda üst düzey bir buluşmada imzalanacak olan Dostluk ve İşbirliği Siyasi Belgesi'nin hazırlanması konusunda da anlaşmaya varmışlardır (VP SS sb. dok, 1976, s.171; Ulçenko, Oreşkova ve Repenkova, 2011, s.117).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ve teknik işbirliği, 1976 yılına kadar proje temelinde yürütülmüştür. 1976 yılından itibaren iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler, kurulan Hükümetlerarası Ortak Komisyon ile sürdürülmüştür.

Türkiye ve SSCB arasında 1976 yılında kurulması onaylanan Hükümetlerarası Türk-Sovyet Ekonomik İşbirliği Karma Komisyonu'nun ilk toplantısı, alınan kararlara ilişkin 12 Aralık 1976 tarihli protokolün onaylanmasıyla son bulmuştur (Koptevskiy, 2003, s.417).

1976 yılında yapılan Sovyetler Birliği Komünist Partisi XXV. Kongresi'nde Merkez Komitesi'nin faaliyet raporunun sunulması sırasında, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi Genel Sekreteri Leonid İlyiç Brejnev, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ekonomik alanda başlayan ilişkilerinin belli aralıklarla siyasi alana da yöneldiğini[♦] (Mat. XXV syezda KPSS, 1976, s.15) belirtmiştir.

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, 13-18 Mart 1977 tarihleri arasında Moskova'ya yapacağı resmi ziyaret öncesi, Türkiye ve SSCB arasında yapılan ve ilk toplantısını 1976 yılı sonlarında Moskova'da gerçekleştiren Hükümetlerarası Türk-Sovyet Ekonomik İşbirliği Karma Komisyonu'nun mevcut işbirliğine yeni aşamalar kazandıracak olanaklar araştırmaya başladığını belirtmiştir. Ayrıca Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in Sovyetler Birliği'ne yapacağı resmi ziyaret sırasında iki anlaşmanın imzalanması da planlanmıştır: 1. Ekonomik İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma; 2. Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması. Yapılacak bu iki anlaşmanın her iki ülke yararına olacağı ve yeni ortak projelerin yapılmasına yardımcı olacağı vurgulanmıştır. Ayrıca 1976 yılı sonbaharında iki ülke arasında imzalanan Elektrik Enerjisi Mübadelesi Anlaşması'yla (İzvestiya, 1977) iki ülke arasındaki işbirliğinin yeni alanlara taşınması yönünde örnek oluşturulduğu vurgulanmıştır (Milliyet, 1977).

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil 13 Mart 1977 tarihinde Moskova'ya ulaşmıştır. İhsan Sabri Çağlayangil'i Moskova'daki havaalanında Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko ve diğer yetkililer karşılamıştır (Pravda, 1977).

[♦] Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi XXV. Kongresi'nin belgesi- (Mat. XXV. Syezda TSK KPSS SSSR).

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, TASS Haber Ajansına verdiği demeçte; “Görüşmelerin iki ülke arasındaki dostluğun gelişmesine katkıda bulunacağını” söylemiştir. Teknik ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla İhsan Sabri Çağlayangil, Sovyet yönetimiyle iki anlaşma imzalamak niyetindeydi. Ayrıca Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Selahattin Kılıç, TASS Ajansının açıklamasına göre *Sosyalistiçeskaya İndustriya* gazetesine verdiği demeçte “Artık gerçekleşen Türk- Sovyet dostluğunun en büyük ivmeyi 1976’da kazandığını” ifade etmiştir. Bundan sonraki amacın, 150 milyon dolar olan ekonomik işbirliği hacminin yarım milyar dolara çıkarılması olduğunu belirtmiştir (Milliyet, 1977).

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Başbakan Aleksey Nikolayeviç Kosigin ile iki saate yakın süren görüşmede Aleksey Nikolayeviç Kosigin, Türk-Sovyet çıkarlarını, iyi komşuluk ilişkilerini güçlendirmek için gerekli koşulların ve ortamın olduğunu belirtmiştir. Türkiye ve SSCB arasında yapılacak 1.Ekonomik İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma ve 2.Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması aynı gün içinde imzalanmıştır. Ekonomik İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma, iki ülke arasındaki ekonomik, teknik ve ticari alanlardaki işbirliğinin uzun süreli temellere dayandırılarak sürekli bir biçimde genişletilmesini ve geliştirilmesini öngörmekteydi. 10 yıllık süreliğine imzalanan bu anlaşmaya göre iki ülke arasında teknolojik alanlarda da işbirliği yapılacaktı, bu yönüyle de iki ülkenin kuruluşlarına çeşitli kolaylıklar sağlanacaktı. Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması’nda ise iki ülke arasında bilimsel-teknik heyetlerin ve belgelerin değişimi öngörülmüştür(Milliyet, 1977;Mej. ejegod.,1978, s.263).

İhsan Sabri Çağlayangil, Aleksey Nikolayeviç Kosigin’e, ekonomik işbirliğine özel önem verdikleri halde arzulanan şeylerin yapılamamasından yakınmıştır. Alüminyum fabrikasının üretim gücünün 120 bin tona çıkarılmasını ve ucuz üretimin sağlanmasını, İskenderun Demir-Çelik Fabrikası’nın üretim gücünün 65 bin tona çıkarılmasını, Aliğa Petrol Üretim Tesislerinin büyütülmesini, Karadeniz kıyılarında benzer bir tesisin kurulması konusunda ricada bulunmuştur. Aleksey Nikolayeviç Kosigin, Türkiye’ye petrol satılması konusunu gündeme getirdiğinde İhsan Sabri Çağlayangil Türkiye’de yılda 2,5-3 milyon ton petrol üretildiğini belirterek teklifi bir anlamda geri çevirmiştir. Ancak Türkiye bu görüşmeden hemen sonra Petrol Ofisi’nin 10 gündür özel kurum ve kuruluşlara mazot, gaz ve fueloil satmamasından kaynaklı Marmara Bölgesi’nde oluşan darlık nedeniyle Sovyetler Birliği’nden 20.000 ton mazot ithal etmiştir (Milliyet,1977).

1977 yılının Mart ayı içinde ayrıca Etibank ile Sovyetler Birliği'nin Neftehimpomeksport Firması arasında Bandırma'da kurulacak Hidrojen Peroksit Tesislerinin Finansmanı ile ilgili anlaşma 16 Mart 1977 tarihinde Etibank Genel Müdürlüğü'nde düzenlenen bir törenle imzalanmıştır. Yapımı üç yıl içinde tamamlanacak olan tesislerden yılda 15.000 ton hidrojen peroksit elde edilmesi planlanmıştır (Milliyet, 1977).

İki ülke temsilcileri, yapılan görüşmeler sonunda ekonomik işbirliğinin artırılması, mal mübadelesinin artırılması, çeşitlendirilmesi konusunda anlaşmaya varmış, ayrıca uzun süreli ticari ilişkilere geçiş olanaklarının iki ülke makamlarınca incelenmesinden yana olduklarını da belirtmişlerdir (Milliyet,1977).

Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Andrey Andreyeviç Gromiko ile İhsan Sabri Çağlayangil arasında yapılan görüşmeler sonunda, aynı gün Türk-Sovyet Ticaret ve Ekonomik İşbirliğinin Geliştirilmesi Anlaşması, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması ile Sivil Uçakların Kaçırma Olaylarının Önlenmesine İlişkin Anlaşma" olmak üzere üç anlaşma imzalanmıştır. Türk-Sovyet deniz sınırının belirlenme süreciyle ilgili çalışma da aynı gün onaylanmıştır (Pravda, 1977; İzvestiya, 1977; Milliyet, 1977).

Bunun yanı sıra taraflar, iki yıllık kültürel ve bilimsel değişim programının başarılı bir şekilde uygulanmasından duydukları memnuniyetini ifade etmişlerdir. Ayrıca Türk-Sovyet deniz sınırının belirlenmesi konusunda da ilerleme sağlandığı kaydedilmiştir (VP SS,sb. dok,1978, s.15).

Türkiye Sovyetler Birliği Ekonomik İşbirliği Karma Komisyonu ikinci dönem toplantısı 22 Aralık 1977'de başlamıştır. 22 Aralık 1977'de Ankara'ya gelen Sovyetler Birliği heyeti, Türk yöneticilerle katıldıkları Türk-Sovyet Ekonomik Karma Komisyonu'nun Ankara'da yapılan toplantısında Türkiye'de yapılması planlanan 4 yeni projeyi imzalamıştır. Türkiye'de yapılacak bu 4 yeni proje sırasıyla şunlardır:

- İzmir Aliağa Rafinerisi'nin kapasitesinin 3 milyon tondan 10 milyon tona çıkarılması;
- Malatya-Hasan Çelebi Demir Madeni Ocağı kurulması projesi;
- İskenderun Demir-Çelik Tesisleri'nin genişletilmesi projesi;

- Sivas'ta 4. Demir Çelik Fabrikası'nın kurulması projesi (Bu proje Hasan Çelebi projesiyle bağlantılı uygulanmıştır) (Hürriyet,1977).

Karma Komisyonu toplantısında Türk heyetine Bayındırlık Bakanı Selahattin Kılıç, Sovyet Heyetine ise Sovyetler Birliği Dış Ekonomik İlişkiler Devlet Komitesi Başkanı S. A. Suçkov başkanlık etmiştir. Toplantıda bir konuşma yapan Bayındırlık Bakanı Selahattin Kılıç 1972 tarihli anlaşma ile komisyonun geçen yılki toplantısında ele alınan yapılabilecek projelerin toplam maliyetinin 7 milyon dolara ulaştığını belirtmiştir. Azımsanmayacak bir mali bütçeye ulaşan bu 22 projenin ilk toplantısından bugüne kadar tatminkâr gelişmeler elde edilmiştir. Bu gelişmeleri daha yüksek bir düzeye çıkartmak arzusunda olduklarını ifade etmişlerdir. Sovyet heyeti başkanı S. A. Suçkov da Türk-Sovyet sınırının bir dostluk sınırı haline gelmesini istediklerini belirtmiştir. Taraflar üzerinde uzlaşılan projelerin yapılmasının yanı sıra, Sovyet tarafı enerji konusunda da Türkiye'ye yardımcı olabileceklerini ifade etmişlerdir (Hürriyet,1977).

İlki 1976 yılında Moskova'da yapılan, Türkiye Sovyetler Birliği Hükümetlerarası Karma Ekonomik Komisyonu'nun ikinci dönem toplantısı 27 Aralık 1977'de Salı günü alınan kararlara ilişkin protokolün imzalanmasıyla son bulmuştur. Yapılan görüşmelerde ayrıca Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu başlıca ürünlerin alınması konusu üzerinde durulmuştur. 1977 yılı bilgilerine göre Türkiye, Sovyetler Birliği'ne yıllık 90 milyon dolar ihracat gerçekleştirmiştir. Türk tarafı bunun 200 milyon dolara çıkartılmasını teklif etmiştir. Demir, gübre, kok kömürü, alüminyum gibi hammadde alımı konusu Sovyet yetkililere iletilmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı Ekonomi Planlama Dairesi Başkanı Hikmet Çetin, ham petrol ihracatı için Batum'da 54 milyon ton kapasitede olacak petrol depolama tesislerinin yapılmasını önermiş, ayrıca SSCB'den elektrik enerjisi ithalatı yapılmasını da ifade etmiştir. Karadeniz kıyısında yapılması planlanan elektrik enerjisi nakil hattı ile elektrik enerjisi üretimi için elektrik santrali inşası konuları görüşülmüştür. Sovyet desteği ile Kavşak, Çatalan ve Kirizli'de hidroelektrik barajlarının yapılması da görüşülen konular arasında yer almıştır. Türk tarafı, elektromekanik sanayisinin gelişmesine, İstanbul ve Ankara gibi şehirlerde metro inşasına Sovyetlerin desteğini sormuştur. Türk tarafı, daha önceden teknolojik işbirliği kapsamında fabrika ve tesislerin genişletilmesi ve bu tesislerin kapasitelerinin artırılması konusunu da gündeme getirmiştir. Bu öneri, Sovyet yönetimi tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Quasımlı, 2013,s.515).

Daha sonra Sovyet tarafının hazırladığı proje, Hikmet Çetin'e sunulmuştur. Hikmet Çetin ve Devlet Planlama Komitesi Başkanı Nikolay Konstantinoviç Baybakov ile yaptıkları görüşmede, Türkiye'den alınacak ürünler karşılığında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye petrol verebileceği belirtilmiştir. Ancak oranı konusunda kesin bir rakam verilmemiştir. Sovyet tarafı, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na 50 milyon dolarlık araç-gereç satmayı kabul etmiştir. İki ülke arasında karşılıklı ticaret hacminin 350 milyon dolara çıkarılması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Bunun dışında Sovyetler Birliği Türkiye'ye, demir, gübre ve değişik hammadde ihracatı yapmayı üstlenmiş ve enerji konusunda da anlaşma sağlanmıştır (Quasımlı, 2013, s.515).

İki ülke arasında imzalanan anlaşmalar Bakanlar Kurulu'nda onaylandıktan sonra uygulamaya girmiştir. 9 Temmuz 1975 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyetler Birliği Hükümeti Arasında Ekonomik ve Teknik İşbirliğinin Sürdürülmesine İlişkin Antlaşma" Bakanlar Kurulu tarafından 13.08.1975 tarihinde onaylanmıştır (BCA, 301812, 338-62-7).

İskenderun Demir-Çelik tesislerinin üretim kapasitesinin 2.2 milyon tona ulaştırılması için 24.12.1972 yılında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan antlaşma ile sağlanan krediye ek olarak alınacak kredinin miktarı ve koşulları tesisin üretimi için gerekli olan hadde ürünler, çelik konstrüksiyon gibi malzeme ve navlun modelleri karşılığında verilecek Türk ihraç mallarını belirlemek amacıyla iki hükümet arasında 16.12.1976 tarihinde Moskova'da karşılıklı alınan mektupların onaylanması 26.01.1977 tarihinde Bakanlar Kurulunca gerçekleştirilmiştir (BCA, 30-18-1-2, 364-10-7).

9 Temmuz 1975 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyetler Birliği Hükümeti arasında İkinci Ekonomik ve Teknik İşbirliğinin Sürdürülmesine İlişkin Anlaşma uyarınca kurulmuş olan Hükümetlerarası Türk-Sovyet Ekonomik İşbirliği Karma Komisyonu'nun 21-27 Aralık 1977 tarihleri arasında Ankara'da yapılan ikinci toplantısı sonunda bir Protokol imzalanmıştır (BCA, 30-18-1-2, 370-101-10).

1977 yılında yapılan Protokolde 1 milyar 300 milyon dolarlık 10 yıllık bir ekonomik yardım anlaşması imzalanmış ve 14-19 Ekim 1978'de Moskova'da yapılan görüşmelerde Hükümetlerarası Türk-Sovyet Ekonomik İşbirliği Karma Komisyonu üçüncü toplantısında imzalanan protokolle 3,8 milyar dolar dış kaynak öngörülmüştür. 5 Haziran 1979'da imzalanan anlaşmaya göre ise nükleer santral kurulması, mevcut rafineri, demir

ve alüminyum fabrikalarının genişletilmesini içeren 8 milyar dolarlık kredi yardımı da görüşülmüştür (Oran, 2005, s.783).

Başbakan Bülent Ecevit 21-25 Haziran 1978 tarihleri arasında Moskova'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret süresince Türk heyeti siyasi ve ekonomik konuları ayrı ayrı görüşmüştür. (VP SS sb. dok,1979,s.109;Pravda,1978).

24 Haziran 1978'de yapılan ortak bildiriyle 3 yıllık Ekonomik ve Ticari İşbirliği Protokolü İmzalanmıştır. İmzalanan bu protokole göre Türkiye'ye ürün karşılığında 3.000.000 ton petrol satılması kararlaştırılmıştır(VPSS sb. dok, 1979, s.31-33; Oran, 2005, s.781;YeniAsır, 1978). İki ülke arasında ticaret hacminin üç yıl içinde yıllık 2-2,5 kat artırılması kabul edilmiştir(Cumhuriyet, 1978).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında 26 Haziran 1978 tarihinde Moskova'da imzalanan Ticaret Protokolü'nde 1979-1981 dönemi için varılan görüş birliği uyarınca 1979 yılının başından itibaren geçerli olmak üzere petrol almak, buğday ve demir dışı metaller satmak için görüşmelerde bulunmak ve kesin sözleşmeler imzalamak amacıyla Ticaret Bakanlığı Anlaşmalar Genel Müdür Başyardımcısı İbrahim Ünlü Başkanlığında bir heyet 5 -15 Ocak 1979 tarihleri arasında Türk hükümetini temsil etmek üzere Moskova'ya gönderilmiştir. Toplantılar sonunda düzenlenecek belgelerin imzalanması konusunda da heyet başkanı olan İbrahim Ünlü yetkili kılınmıştır (BCA,30-18-1-2, 377-204-8).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki Ticaret Protokolleri, süreleri dolmadan heyetler gönderilerek karşılıklı görüşmelerden sonra yenilenerek imzalanmıştır. 10 Ocak-30 Ocak 1979 tarihleri arasında 20. Ticaret Protokolü'nün düzenlenmesi görüşmelerine katılmak üzere Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Genel Sekreterliği Anlaşmalar Genel Müdürü Üstün Güven'in Başkanlığında bir heyet Moskova'ya gönderilmiştir. 19. Ticaret Protokolü'nün yürürlük süresinin sona erdirilmesi ve 20. Ticaret Protokolü'nün yürürlüğe konması için gereken mektupların imzalanması için Heyet Başkanı Üstün Güven'e yetki verilmiştir (BCA, 30-18-1-2, 377-206-7).

1977 yılında Türkiye'de herbisid ve asit fabrikalarının inşası, SSCB ile ekonomik ve teknolojik destek konusunda bazı antlaşmalar imzalanmıştır. İki ülke arasında elektrik enerjisi mübadelesine ilişkin 1977 Şubat ayında imzalanan antlaşmaya uygun olarak Türkiye 1979 yılında SSCB'den 1 milyar kilovat saat elektrik enerjisi alacaktır (Gasratyan ve Moiseyev, 1981, s.270).

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yapılan ticari, ekonomik, bilimsel ve teknik alanlarda yapılan antlaşmalar sayesinde iki ülke arasındaki ticaret hacminde de artış görülmüştür. 1970 yılı itibariyle iki ülke arasındaki ticaret hacmi 83,3 milyon Ruble iken, 1972 yılında bu oran 144.7 milyon Rubleye ulaşmış, ancak 1975 yılında bu rakam gerilemiştir. 1975 yılında Türk-Sovyet ticaret hacmi 95 milyon Ruble, sonra tekrar yükselerek 1977 yılında 139 milyon, 1978 yılında 157,7 milyon Rubleye ulaşmıştır (Gastaryan ve Moiseyev, 1981, s.271).

Türkiye ve Sovyetler Birliği 1970-1980 yılları arasında ekonomik ilişkiler, olumlu başlamış ancak 1974'te Türkiye'nin Kıbrıs'a silahlı müdahalede bulunması Sovyetler Birliği tarafından onaylanmamış ve bu durum Türkiye'yi çok rahatsız etmiştir. 1974 yılında Amerika'nın Türkiye'ye, Kıbrıs'a silahlı müdahalesi sonrasında uyguladığı silah ambargosu Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulmasına yol açmıştır. Sovyetler Birliği bu ambargoya karşı çıkmadığı gibi bu ambargonun kaldırılmasına karar verildiğinde bu karara karşı çıkmıştır. Bu nedenle 1975 yılında iki ülke arasında yapılan ticaret hacminde bir düşüş olmuştur.

Türkiye ve SSCB arasında 1967 yılında imzalanan Hava Yollarının Düzenlenmesi Anlaşması'nın imzalanmasının ardından 1970 yılına gelindiğinde Uluslararası Kara Yolları Ulaşımı Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma Türk firmalarına SSCB topraklarından diğer ülkelere transit taşıma yapma imkanı sağlamıştır. Benzer haklar Sovyetler Birliği'ne de Türk topraklarından karayoluyla diğer ülkelere transit taşıma imkanı sağlamıştır (Starçenkov, 1989, s.56). İki ülke arasındaki deniz sınırının kesinleşmesi ise 1980 yılı Eylül ayında gerçekleşmiştir (Gastaryan ve Moiseyev, 1981, s.265).

Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB arasında ayrıca büyük çapta 1979-1981 yıllarını kapsayan Mal Mübadelesi Anlaşması yapılmıştır. 1979-1981 yıllarında yapılacak Mal Mübadelesine İlişkin Anlaşmayı imzalamak üzere Ticaret Bakanı Teoman Köprülüler başkanlığında bir heyet Moskova'ya gönderilmiştir (BCA, 30-18-1-2, 377-196-15). Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB arasında 1979-1981 yıllarında Mal Mübadelesine İlişkin Anlaşma Bakanlar Kurulunca onaylanarak yürürlüğe girmiştir (BCA, 301812, 377-199-8).

1970'li yılların başlarında iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin başarısı, bu sürecin istikrarlı ve uzun süreli bir yapıda olmasını gerekli kılmıştır. Bu amaçla 1976 yılında

Hükümetlerarası Karma Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın en önemli görevlerinden biri işbirliği yapılması yönündeki amaçlarının yanı sıra, iki ülkenin karşılıklı çıkarları doğrultusunda ihtiyaç duyulan, yeni ekonomik işbirliği alanlarının araştırılması ve genişletilmesi maddesini kapsamaktadır.

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında, teknik ve ekonomik işbirliği ile ilgili Aralık 1976 tarihinde oluşturulan Türk-Sovyet Hükümetlerarası Karma Ekonomik Komisyonu'nun ilk toplantısı Moskova'da 8-17 Aralık 1976 tarihleri arasında yapılmış, ikinci toplantı 1977 yılında 21-27 Aralık'ta Ankara'da, üçüncüsü 12-19 Ekim 1978'de Moskova'da, Karma Ekonomik Komisyonu'nun dördüncü toplantısı ise Haziran 1979'da Ankara'da yapılmıştır (Quasımlı, 2013, s.457). Komisyonun çalışmalarına başlamasıyla, ticari ve ekonomik işlerin başarılı biçimde yürütülmesi sağlanmıştır ve Sovyetler Birliği'nin dağıldığı yıl olan 1991 yılına kadar 12 komisyon oturumu yapılmıştır (Koptevskiy, 2003, s.126).

SSCB'nin 1970-1980 Yılları Arası Türkiye İle Yaptığı Yıllık Ticaret Hacmi Oranları (Milyon Ruble olarak) verilmiştir:

Yıl	1970	1971	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Ciro	83,3	102,0	129,1	95,3	114,5	139,1	157,7	379,0	443,1
İhracat	56,2	68,4	72,3	38,2	54,5	73,4	88,8	290,0	329,3
İthalat	27,1	33,6 [♥]	56,8	57,1 [*]	60,0	65,7	68,9	89,0	113,8 [*]

Türkiye Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre 1970-1980 yılları arasında Türkiye-SSCB dış ticareti (Milyon Dolar) aşağıdaki biçimdedir:

Yıl	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977
İhracaat	29,37	34,24	41,60	50,38	77,46	73,64	80,99	80,40

[♥]Vneşnyaya torgovlya za 1971 g, Statistiçeskiy obzor, Ministerstvo vneşney torgovli SSSR, Mejdunarodniye otnoşeniya, Moskva, 1972, s.12.

^{*} Vneşnyaya torgovlya v 1975 g, Statistiçeskiy sbornik, Ministerstvo vneşney torgovli SSSR, izd. Statistika, Moskva, 1976, s.11.

^{*} Vneşnyaya torgovlya SSSR 1922-1981, Yubileyniy statistiçeskiy sbornik, Minsterstvo vneşney torgovlii glavnoe planovo-ekonomiçeskoe upravleniye, Moskva "finansı i statistika", 1982, s.19.

İthalat	38,75	63,98	120,10	125,42	95,02	73,65	88,95	81,97
Yıl	1978	1979	1980					
İhracaat	105,23	126,73	168,96					
İthalat	68,36	108,23	182,88					

(Koptevskiy, 2003,s.413(TÜİK, 2002)

Türk-Sovyet arasında 1970’li yıllarda, İskenderun Demir-Çelik Fabrikası ve İzmir Aliğa Petrol Tesisinin genişletilmesinin yanısıra linyitle çalışan Elektrik İstasyonu inşasıyla ilgili konu görüşülmüştür. Sovyetler Birliği, Türkiye’de enerji krizinin artma tehdidini göz önünde bulundurarak bu krizin hafifletilmesine de yardımcı olmuştur. 1970’li yılların ortalarından itibaren SSCB, Doğu Anadolu’nun 11 ilinde kullanılabilen elektrik enerjisi sağlamaya başlamıştır. Başlangıçta verilen elektrik enerjisi daha sonraki dönemde biraz azalmıştır. O zaman da SSCB Türkiye’ye petrol satışını artırmıştır. 1979 yılında 1 milyon tona ulaşan petrol satışı daha sonraki yıllarda da benzer oranlarda gerçekleşmiştir (Starçenkov, 1989, s.56).

Sonuç olarak Sovyetler Birliği, Türkiye ile imzaladığı Hükümetlerarası Ekonomik Karma Komisyon Anlaşması sayesinde Türkiye’ye sanayileşme yolunda ihtiyacı olan alanlarda gereken kredi ve teknik yardımlarda bulunmuştur. Bu kredilerin geri ödemelerinin büyük bölümü ise üretilen veya yetiştirilen geleneksel Türk mallarıyla, faizsiz veya düşük faizle uzun vadelerle yapılmıştır. Türkiye, 1970-1980 dönemi sanayileşme sürecinde Sovyet kredilerinin, teknik yardımları ve uzman kadrolarının büyük desteğini görmüş ve bu da sanayisini kurup ihtiyacı olan malları üretmeye ve ihraç etmesine katkıda bulunmuştur.

3.3.Türkiye ve Sovyetler Birliği Arasında 1970’li Yıllarda Diplomatik İlişkiler

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında diplomatik ilişkiler karşılıklı ziyaretlere dayalı olarak olumlu bir çizgide sürdürülmüştür.

1970’li yıllara gelindiğinde Sovyetler Birliği aktif dış politikası gereği devletlerarası ilişkilerde de ortak barışçıl prensipleri destekliyordu. Mart 1971’de Komünist Parti Merkez Komitesi XXIV. Kongresi Raporunda, barışçıl prensipleri benimseyen devletlerle tüm alanlarda karşılıklı işbirliği ilişkilerini geliştirmek için Sovyetler Birliği’nin hazır olduğu vurgulanmıştır (Mat.XXIV KPSS, 1971, s.30).

12 Mart 1971 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuş ve Silahlı Kuvvetler yönetimi, hükümeti ülkedeki durumu kontrol etmede başarısız olduğu gerekçesiyle hükümetin başında bulunan Adalet Partisi Başkanı Süleyman Demirel'i görevden almıştır (Politika i ekonomika sov. Turtsii, 1977, s.11-40; Cem, 1977, s.11-68). Bunda şüphesiz ülkede gittikçe yükselen Amerikan karşıtı olayların durdurulması kararı da etkili olmuştur.

Askeri muhtıradan sonra Süleyman Demirel hükümeti düşmüştür. Yönetimi eline alan Cevdet Sunay, yeni hükümeti kurma görevini Nihat Erim'e vermiştir. Nihat Erim, Mart 1971- 17 Nisan 1972 tarihleri arasında hükümeti yürütmüştür.

Türkiye'de 1960'lı yılların son dönemlerinde başlayan ve 1971 Mart ayından sonra ağırlaşan iç politikadaki kriz daha sonra ordunun politikaya açık müdahalesi yüzünden ortaya çıkan mevcut durumun, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişme sürecine olumsuz bir etkisi olmamıştır. 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren çok yönlü bir politika (Üstünel, 1976, s.122-124) izleyen Türkiye, ilişkilerini SSCB dahil diğer devletlerle de geliştirmeyi sürdürmüştür.

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 1969 yılında Moskova ziyareti sırasında Türkiye'ye davet ettiği Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Nikolay Viktoroviç Podgornıy, beraberindeki bir heyetle Türkiye'ye 11-17 Nisan 1972 tarihleri arasında resmi bir ziyarette bulunmuştur (İzvestiya, 1972; VP SS sb.dok.,1973,s.69).

Çankaya Köşkü'nde yapılan Dışişleri Bakanlığı Kültür İşleri Genel Müdürü Semih Günver ve İktisadi Sosyal İşler Genel Müdürü Tevfik Saraçoğlu'nun katıldığı toplantıda ekonomik ve kültürel konular üzerinde durulduğu anlaşılmıştır. Toplantı bitiminde Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Semih Akbil, basın mensuplarına Temel İlkeler Bildirisi ve Ortak Bildiri'nin hazırlanması üzerinde durulduğu konusunda bilgi vermiştir (İzvestiya, 1972; Cumhuriyet, 1972).

Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken ile Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Vasiliy Vasilyeviç Kuznetsov arasında 12 Nisan 1972 tarihinde yapılan Bakanlar düzeyindeki toplantı sonunda Sovyet tarafının, henüz ekonomik nitelikte bir yardım teklifinde bulunmadığı ifade edilmiştir. Diğer taraftan iki ülke arasında yayımlanacak olan ortak bildiriden ayrı olarak Ortak İlkeler Demeci yayımlanması hususunun bu toplantıda bakanlar seviyesinde ele alındığı öğrenilmiştir (İzvestiya,1972; Cumhuriyet,1972).

Bildirgenin sekiz maddeden oluşan kapsamı, devletlerin iç işlerine karışılmaması; her ülkenin siyasal ekonomik, kültürel, sosyal sistemini seçmesi ve geliştirmesi hakkına saygı gösterilmesi; kuvvete ve kuvvet tehdidine başvurulmaması ve topraklarının diğer devletlere karşı saldırı ve yıkıcı faaliyetler için kullanılmasına müsaade edilmemesi; antlaşmalardan ve devletlerarası hukukun diğer kaynaklardan doğan vecibelere saygı gösterilmesi; uluslararası anlaşmazlıkların barışçıl yolla çözümlenmesi konularından oluşmuştur (Pravda, 1972; Kireyev, 2007, s.337).

Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Nikolay Viktoroviç Podgornıy başkanlığında yapılan resmi ziyaretin sonunda ortak bildirinin yanı sıra, 1972-1973 yıllarında Karşılıklı Kültürel Değişim Programı da kabul edilmiştir (Pravda, 1972).

Türkiye’de 14 Ekim 1973 yılında yapılan seçimlerini Cumhuriyet Halk Partisi birinci parti olarak kazanmış, Bülent Ecevit Ocak 1973 yılında bir koalisyon hükümeti kurmuştur. Ecevit Hükümeti, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirileceğini ifade etmiştir.

Ancak Bülent Ecevit Hükümeti istifa edince koalisyon dağılmış ve yerine 19 Mart 1975’te Süleyman Demirel Başkanlığında yeni hükümet işbaşına gelmiştir. Yeni hükümet ABD’nin Kıbrıs konusundaki tutumunu eleştirerek Sovyetler Birliği ile ilişkilerin sürdürüleceğini açıklamıştır. Hükümet tarafından Türkiye’nin Kıbrıs topraklarından çekilmesinin hiçbir şekilde mümkün olmadığı özellikle vurgulanmıştır. Böylece Süleyman Demirel hükümeti, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesi kararında olduğunu belirtmiştir.

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin giderek daha ileri seviyede gelişerek ilerlemesi farklı ilişkileri de etkilemiştir. Özellikle belirtmek gerekirse iki ülkenin çabaları sayesinde 1 Ağustos 1975 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği toplantısının sonuç bildirgesi imzalanmıştır (İzvestiya, 1975).

Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı Aleksey Nikolayeviç Kosigin’in 26-29 Aralık 1975’te Türkiye’ye resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Aleksey Nikolayeviç Kosigin’in bu ziyareti Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında uzun süre önce başlatılan ekonomik ve teknik işbirliğinin artmasıyla başlayan sürecin, iki ülke ilişkilerinin üst seviyede seyretmesinde Türk ekonomisi adına çok büyük katkıda bulunduğunu yadsımak imkansızdır.

Başbakan Süleyman Demirel'in daveti üzerine 28 Aralık 1975'te Sovyet yardımıyla yapılan İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın açılışına katılmak için Türkiye'ye gelen Başbakan Aleksey Nikolayeviç Kosigin, Türkiye'de bulunduğu sırada Türk hükümetine, Türkiye ve SSCB arasındaki işbirliğinin artırılması önerisinde bulunmuştur(VP SS sb. dok, 1976, s.170;Soysal, 1997, s.364).

Aleksey Nikolayeviç Kosigin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ile görüşmüştür. Fahri Korutürk ve Aleksey Nikolayeviç Kosigin, iki ülke arasında 1972 yılında imzalanan Bildirinin, iki ülke arasına güven ve dostane ilişkilerin ilerletilmesinde çok büyük katkıda bulunduğunu vurgulamışlardır. Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin giderek gelişmesi uluslararası sorunların çözümü aşamasında belirgin bir etki yaratmıştır (İzvestiya, 1975; VP SS sb. dok,1976, s.170).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında son yıllarda gelişen ekonomik, ticari ve teknolojik ilişkiler sayesinde iki ülke arasındaki nakliyatın geliştirilmesi sağlanmış, ayrıca Türk-Sovyet sınırlarının yeniden düzenlenmesinin sona ermesi üzerine ortaya çıkan durum, iki ülkeyi oldukça rahatlatmıştır. Bununla beraber iki ülke arasında ticaret hacminin artması da ikili ilişkilerde olumlu bir ortam yaratmıştır. Bu duruma örnek olarak da SSCB'nin ekonomik ve teknolojik katkısıyla inşa edilen İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın birinci aşamasının sona ermesi gösterilmiştir. İskenderun'da çalışan Sovyet ve Türk uzmanları arasında kurulan dayanışma ve dostane ilişkilerin kurulmasının önemi vurgulanmıştır. Parlamentolararası yapılan karşılıklı ziyaretler sayesinde ilişkilerin geliştirilmesinin de ne denli önemli olduğu belirtilmiştir (VP SS sb. dok, 1976, s.170-171).

Türkiye ve Amerika arasında 1976 Mart ayında 1.386.000 dolarlık Amerikan askeri yardım yapılmasına ilişkin anlaşma imzalamıştır. Amerika ile ilişkilerini yumuşatan Türkiye Sovyetler Birliği ile de ilişkilerini geliştirmeyi sürdürmüştür. Türkiye'nin Amerika ile askeri alanda yakınlaşma antlaşması imzalanmasının ardından Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkan Yardımcısı İ. S. Gruşetskiy başkanlığındaki bir Sovyet Parlamento heyeti 14-21 Nisan 1976 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret, Sovyet Parlamento Heyeti'nin, Şükrü Saraçoğlu'nun 1939'da yaptığı Moskova ziyaretinden sonra Türkiye'ye yaptığı üçüncü ziyarettir. Sovyet heyeti, Başbakan Süleyman Demirel tarafından kabul edilmiştir. TBMM'de yapılan görüşmelerde Türkiye-Sovyetler Birliği arasında karşılıklı işbirliğinin geliştirilmesi,

parlamentolararası işbirliğinin yapılmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkan Yardımcısı İ.S. Gruşetskiy, Türk Parlamentosu'ndan oluşan bir heyeti Sovyetler Birliği'ne davet etmiştir (Quasımlı, 2013, s.446).

Sovyetler Birliği'nin Parlamento grubunun daveti üzerine 11 Haziran 1976 tarihinde muhalefet lideri Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı Bülent Ecevit ve eşi Rahşan Ecevit, CHP Genel Sekreter Yardımcısı Hasan Esat Işık, Parti Yönetim Kurulu Üyesi D. Kayra ve Dışişleri Sekreteri Orhan Koloğlu ile birlikte 13 kişiden kurulu bir heyetle Sovyetler Birliği'ne gitmiştir (Sirmen, 1976, s.1-9).

Bülent Ecevit 12 Haziran günü Moskova'da Sovyet Parlamentosu'nu ziyaret etmiş ve yaptığı karşılıklı görüşmelerde Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında karşılıklı olarak ilişkilerin genişletilmesinin iki ülke açısından ne denli önemli olduğuna dikkat çekmiştir.

14 Haziran 1976'da Leningrad'a giderek şehri gezen heyet, İkinci Dünya Savaşı'nda Leningrad Kuşatması'nda hayatını kaybedenler anısına yapılan Piskaryov Anıt Mezarlığını da ziyaret etmiştir. Bu gezi sonunda Bülent Ecevit TASS Haber Ajansı'na şu demeci vermiştir: “Sovyetler Birliği ve Türkiye iki komşu ülkedir ve barış içinde yaşamalıdır. Bu ziyaretimiz ülkeler arasında iyi komşuluk ve faydalı ilişkilerimizin gelişmesine yardımcı olursa mutlu olacağız”. Bu ziyaret sırasında Bülent Ecevit'e Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü tarafından hazırlanan Atatürk ile ilgili kitaba Bülent Ecevit'in önsöz yazması istenmiş ve ayrıca Bülent Ecevit'in bir kitabının da Rusçaya çevrileceği öğrenilmiştir (Cumhuriyet, 1976).

Kremlin'de yapılan görüşmede ise SSCB Yüksek Şura Birlik Sovyeti Başkanı A. P. Şitikov, Bülent Ecevit'e eşlik eden CHP Yönetim Kurulu Üyesi Milletvekili D. Kayra ve partinin uluslararası konulardan sorumlu sekreteri Orhan Koloğlu hazır bulunmuştur. İki saatten fazla süren görüşmede iki ülke arasındaki ilişkiler ve Kıbrıs sorunu tartışılmış, Bülent Ecevit, Türk-Sovyet ilişkilerinin 1960'lı yıllardan itibaren iyileşmesinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. İkili ilişkilerin gelişmesinden yana olduğunu belirtmiştir ve Türkiye'nin NATO üyesi olmasının, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini genişletmesinde bir engel oluşturmadığını vurgulamıştır. Görüşmede ayrıca Ege sorunu da tartışılmış, sorunun Yunanistan ile barışçıl olarak çözümünün gerektiği belirtilmiş, Yunanistan'ın ve Türkiye'nin dış müdahale olmadığı takdirde iki ülkenin dostluk

temeline dayanan işbirliği içinde kendi sorunlarını çözebilecekleri vurgulanmıştır (Milliyet,1976).

Sovyet Başbakanı Aleksey Nikolayeviç Kosıgin, güçlü ekonomik temelleri olan bağımsız Türkiye ile ilişkilerini genişletmenin Sovyetler Birliği'nin de çıkarlarına uygun olduğunu ifade etmiştir. Sovyetler Birliği'nin nükleer silahlanmaya karşı olduğunu, İkinci Dünya Savaşı yıllarında SSCB'nin Türkiye'ye yönelik siyasetinde bazı yanlışlıklar olduğunu ve bunların bir daha tekrarlanmayacağını, SSCB'nin Türkiye ile sağlam dostluk ilişkileri kurmak istediğini vurgulamıştır (Milliyet, 1976).

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Muhalefet lideri Bülent Ecevit'in 11 Haziran 1976'de Sovyetler Birliği'ne yaptığı resmi ziyaretten bir yıl sonra, 13-18 Mart 1977'de Sovyet yönetiminin daveti üzerine Moskova'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir (VP SS sb. dok,1978, s.14-17).

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı Aleksey Kosıgin ile iki saate yakın süren görüşmede Türk-Sovyet çıkarlarını, iyi komşuluk ilişkilerini güçlendirmek için gerekli koşulların ve ortamın olduğu ifade edilmiştir (Milliyet, 1977).

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ve SSCB Dışişleri Bakanı Andrey Andreyeviç Gromiko arasında yapılan görüşmelerde 17 Nisan 1972 Tarihli Türkiye ve SSCB Arasında İyi Komşuluk İlkeleri Deklarasyonu'nun karşılıklı anlayış ve işbirliğini güçlendirdiği ve üst düzeyde yapılan görüşmelerin iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda Deklarasyon'un bütünüyle Avrupa'da yapılan Güvenlik ve İşbirliği Bildirgesi'ne uygun olduğu ve bu belgenin dünyada yeni ve daha fazla bir öneme sahip olduğu belirtilmiştir(VP SS sb. dok, 1978, s.15;Pravda, 1977;İzvestiya, 1977;VP SS sb. dok., 1977, s.4).

Taraflar, yapılan görüşmeler sonunda ekonomik işbirliğinin artırılmasının yanı sıra mal mübadelesinin artırılması ve çeşitlendirilmesi konularında anlaşmaya varmışlardır. Ayrıca uzun süreli ticari ilişkilere geçiş olanaklarının iki ülke makamlarınca incelenmesinden yana olduklarını da belirtmişlerdir (Milliyet, 1977).

Bunun yanı sıra taraflar, iki yıllık kültürel ve bilimsel değişim programının başarılı bir şekilde uygulanmasından memnun olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca Türk-Sovyet deniz

sınırının belirlenmesi konusundaki onay ile ikili ilişkilerde ilerleme kaydedilmiştir (VP SS sb.dok., 1978, s.15).

Türkiye'ye dönen Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaretin ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi açısından amacına ulaştığını belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Türk-Sovyet görüşmelerinin bütünüyle olumlu ve karşılıklı anlayış çerçevesinde gerçekleştiğini ve Türk-Sovyet işbirliğinin gelişimi açısından bu ziyaretin oldukça yararlı olduğunu vurgulamıştır (İzvestiya, 1977).

Haziran 1977 yılında Türkiye erken seçime gitmiştir. Seçimi Bülent Ecevit kazanmasına rağmen koalisyon hükümeti kuramadığı için hükümeti kurma yetkisi Süleyman Demirel'e verilmiştir. Süleyman Demirel koalisyon hükümeti kurduktan sonra Sovyetler Birliği ile siyasi çizgisini devam ettireceğini bildirmiştir (Pravda,1977).

Süleyman Demirel bir başbakan ve politikacı olarak halka hitaben yaptığı konuşmalarda da uluslararası gerginliklerin azalması sürecinde, bu sürece zarar verebilecek hareketlerden kaçınmak gerektiği konusunda defalarca çağrıda bulunmuştur (Demirel,1975, s.401-402).

1977 Aralık ayında SSCB Dış Ülkelerle Dostluk ve Kültürel İşbirliği Cemiyeti'nin daveti üzerine ana muhalefetteki CHP Genel Başkanı Deniz Baykal başkanlığında bir heyet SSCB'yi ziyaret etmiştir.

Heyette Doğan Araslı ve Erol Çerikçi de yer almıştır. Cemiyet yetkilileri tarafından karşılanan Türk heyeti, bazı yetkililerle görüşmelerde bulunmuş ve iki günlük Bakü ziyaretinde de bulunmuşlardır. Cemiyet, Azerbaycan Yüksek Şurası'ndan, Türk heyet üyelerine Bakü'de, sanayi ve tarım alanlarını, sosyal yaşam kurumlarını gezdirmelerini rica etmiştir. Konukları, Kültürel İşbirliği Cemiyeti Başkanı Nebi Hazri karşılamıştır. Azerbaycan Tarih Müzesi'ni, Petrol-Gaz Üretim Dairesi'ni ziyaret etmişlerdir. Deniz Baykal beraberindeki heyetle Sumgayıt şehrine giderek buradaki kimya tesislerini gezdikten sonra Moskova'ya uçmuşlardır. TBMM'de oluşan partiler arasında başlayan gerginlik nedeniyle Süleyman Demirel Hükümeti zor durumda kalmış, CHP Genel Başkanı Deniz Baykal başkanlığındaki heyet, Ankara'ya çağırılmıştır. Bu nedenle Baykal-Brejnev görüşmesi gerçekleşmemiştir. Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçiliği çalışanları ise Deniz Baykal'ın Leonid Brejnev ile yapılamayan

görüşmesiyle ilgili olarak, eğer görüşme gerçekleşseydi “Çok önemli bir görüşme olacaktı” demişlerdir (Hürriyet, 1977).

Bu arada Adalet Partisi’nden bazı milletvekillerinin istifa etmesi üzerine Süleyman Demirel güvenoyu alamamış ve hükümeti düşmüştür. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, yeni hükümeti kurma görevini Bülent Ecevit’e vermiş, Bülent Ecevit ise 5 Ocak 1978 tarihinde koalisyon hükümetini kurmuştur. Cumhurbaşkanı Korutürk, yeni hükümeti onaylamış ve yeni kurulan koalisyon hükümetinin Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün olmuştur.

Başbakan Bülent Ecevit, Türkiye’nin tüm komşularıyla olduğu gibi Sovyetler Birliği ile de dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde bir dış siyaset izlemiştir.

Türkiye’nin bu dönemde SSCB ile ilişkilerini geliştirmesi ABD tarafından yakından izlenmiştir. Bu dönemde Türkiye’nin Kıbrıs politikası nedeniyle ABD’nin Türkiye’ye uyguladığı ambargoyu sürdürmesi de Türkiye’nin hoşuna gitmemiştir. Tüm bunların yanı sıra 20 Ocak 1978’da Marmara Bölgesi’nden havalanan U-21 uçağının Sinop yakınlarında düşmesinin ardından ve bu olayla ilgili Amerikan yetkililerce hiçbir resmi açıklamada bulunulmamış olması da ABD’nin, Türkiye’nin SSCB ile ilişkilerinden duyduğu rahatsızlığı göstermiş ve gerginlik havası estirmiştir.

Yaşanan bu olumsuzluklara rağmen Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri günden güne gelişme göstermiştir. 28 Ocak 1978 tarihinde Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün Sovyet Büyükelçi A.A. Rodionov’u kabul etmiş ve kabulde Gündüz Ökçün Sovyet yardımlarından duydukları memnuniyeti dile getirmiştir. Sovyetler Birliği Büyükelçisi yaşanan olumsuz U-21 olayına ve turizm ilişkilerinin geliştirilmesi konusuna değinmiştir. Dışişleri Bakanı Ökçün ise Kıbrıs Türk kesimine turistik ziyaretlerin yapılmasını ve Moskova-Girne hava hattının açılmasını önermiştir. Dışişleri Bakanı tarafından yapılan bu teklif, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin bağımsızlığının tanınması anlamına geliyordu aslında. Sovyet Büyükelçi bu tekliflere itiraz etmiş, Kıbrıs’ın bağımsız bir devlet olduğunu ve bu konuda kendisinin söz söyleme hakkının olmadığını belirtmiştir (Quasımlı, 2013, s.499).

Yakın ve Orta Doğu’da barış ve huzur ortamının sağlanması her iki ülke çıkarlarına uygun düşmekteydi. Türkiye bir yandan SSCB ile ilişkilerini geliştirme yönünde atılımlarda bulunurken bir yandan da Batı ile ilişkilerini düzeltme yönünde adımlar atmış

ve böylelikle Türkiye, Kıbrıs sorunu sonrasında dengeli bir siyaset yürütmeye çalışmıştır. Bir NATO üyesi olmasının yanı sıra NATO ve ABD'ye tümüyle bağımlı bir konumda olmaktan kaçınmıştır.

Aleksey Kosıgin'in ziyareti sonrası Türk–Sovyet ilişkileri, siyasi alandan 1976 yılından itibaren askeri alana doğru gelişme göstermiştir. 1976 yılı Bahar'ında Genel Kurmay Başkan Yardımcısı Kenan Evren başkanlığında bir askeri heyet Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiştir. Bu ziyaretten iki yıl sonra yani 1978'de Sovyetler Birliği Silahlı Kuvvetler Genelkurmay Başkanı ve Savunma Bakanı Birinci Yardımcısı N.V. Ogarkov başkanlığında askeri bir heyet Türkiye'yi ziyaret etmiş ve iki ülke askeri temsilcileri görüşmesi sırasında ilişkilerin askeri alanda da geliştirip devam ettirilmesi konusu dile getirilmiştir (Alenik, 1979, s.19;Quasımlı, 2013, s.445;Oran, 2005, s.779-780).

25-29 Nisan 1978'de Sovyetler Birliği Silahlı Kuvvetler Genelkurmay Başkanı ve Savunma Bakanı Birinci Yardımcısı Mareşal N. V. Ogarkov, Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in resmi davetlisi olarak Türkiye'yi ziyaretinde, Sovyetler Birliği heyetinde Hava Kuvvetleri Komutanı Birinci Yardımcısı Havacı Mareşal A. N. Yefimov ve Genelkurmay Başkan Yardımcısı Amiral N. N. Amelko ve diğer Sovyet yetkililer yer almıştır (Rodionov, 2006, s.144).

Bu dönemde 25-29 Nisan 1978 tarihlerinde Sovyetler Birliği Silahlı Kuvvetler Genelkurmay Başkanı ve Sovyetler Birliği Savunma Bakanı Birinci Yardımcısı Mareşal N.V. Ogarkov'un Türkiye ziyareti Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında askeri ilişkiler kurulması yönünde önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

N. V. Ogarkov'un Türkiye ziyareti, yurt içinde ve yurtdışında önemli yankılara neden olmuştur. İki ülke askeri alanda işbirliği yapmak için bir araya gelmiştir, şüphesiz Türkiye bunu yaparken NATO'dan ayrılma gibi bir niyete sahip değildir. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bu niyetinin farkındaydı ve Türkiye ile askeri alanda işbirliği yapmayı kendisi için de faydalı bulmuştur.

Mayıs 1978'de ise TBMM Senato Başkanı Sırrı Atalay başkanlığında bir heyet, Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiştir. SSCB Parlamento Grubu Başkanı A P. Şitikov, 16 Mayıs'ta Sırrı Atalay'ı kabul etmiştir. Kendisine Yüksek Sovyet'in yapısı ve çalışmaları konusunda bilgi verilmiştir. Türk heyeti 17 Mayıs 1978'de Türkiye'ye dönmüştür. TBMM Senato Başkanı Sırrı Atalay, Türkiye'ye dönüşünde, iki ülke arasında ilişkilerin

gelişmesinden yana olduğunu, gelecekte bu ilişkilerin olumlu yönde yol almasını umut ettiğini, iki ülke arasındaki ilişkilerin dostluk zeminine oturduğunu ve bu konuda parlamentoların büyük rol oynadığını ifade etmiştir (İzvestiya, 1978).

1979 Mayıs sonunda TBMM Senato Başkanı Sırrı Atalay'ın daveti üzerine SSCB Parlamento Grubu Başkanı A. P. Şitikov başkanlığında Sovyet Parlamento heyeti Türkiye'ye gelmiştir. Sovyet Parlamento heyeti, Bülent Ecevit tarafından kabul edilmiştir. Heyet başkanı A.P. Şitikov Bülent Ecevit'e Başbakan A. N. Kosigin'in mesajını iletmış ve daha sonra diğer devlet adamlarıyla da görüşmelerde bulunmuştur (Gastaryan ve Moiseyev, 1981, s.264).

Türkiye Senato Başkanı Sırrı Atalay Başkanlığında Parlamento heyetinin Sovyetler Birliği'ni ziyaretinin ardından Başbakan Bülent Ecevit, Mayıs 1978 tarihinde NATO ülkeleri toplantısına katılmak üzere Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmiştir. Viyana Havaalanı'nda gazetecilerin sorularını yanıtlayan Bülent Ecevit şunları ifade etmiştir: “ABD Kongresi'nin, Suudi Arabistan'a silah satışını onaylarken Türkiye'ye ambargo uygulaması gariptir. NATO'ya güvenimiz ciddi şekilde sarsılmıştır. Türkiye bu koşullar altında NATO ortak bildirisini imzalayamaz, demiştir (Atsız, 1978, s.1-9).

Başbakan Bülent Ecevit, Yunanistan ve Kıbrıs konusunda ABD'nin Türkiye'nin çıkarlarını göz önünde bulundurarak hareket etmesini istemiştir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ile yakınlaşması ve ilişkilerini iyi bir düzeye getirmesinin Batı'dan ayrılmak anlamına gelmediğini de belirtmiştir. Türkiye, Batı ve Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinde bir denge siyaseti izlemiştir. Bülent Ecevit, Sovyetler Birliği'ne yapacağı ziyareti öncesinde, Batı'yı eleştirerek yaptıkları hataları kendilerine göstermek, yapılan bu hataların ortadan kalkması durumunda Batılılarla yakınlaşmak arzusunda olduğuna Batılıların dikkatini çekmiştir (Cumhuriyet, 1978).

Başbakan Bülent Ecevit, Washington'da ABD Başkanı Jimmy Carter'ın Türkiye'ye uygulanan silah ambargosunun kalkacağı sözünü vermesine rağmen bu durum, Bülent Ecevit'in Moskova ziyaretini ertelemesine engel olmamıştır.

Batılı bazı ülkelerin rahatsızlık duymalarına rağmen Türkiye ve Sovyetler Birliği ilişkileri çok yönlü olarak ilerlemiştir. Başbakan Bülent Ecevit'in ziyareti öncesinde Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Çırağan, 1978 yılı Haziran ayında Sovyetler Birliği'ne gitmiştir. Bu ziyaret, Ecevit'in gezisi öncesinde, iki ülke ilişkileri arasında başlayacak

olan yeni bir dönemin ve iki ülke arasında yapılacak olan işbirliğinin öncesinde yapılan bir prova niteliğinde olmuştur. Bülent Ecevit'in Sovyetler Birliği'ne yapacağı ziyaret 5 günlük olarak planlanmıştır. Başbakan Bülent Ecevit, eşi Rahşan Ecevit, Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün, bazı bakan ve bürokratlardan oluşan bir heyet eşliğinde 21-25 Haziran 1978 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiştir (Yüksel, 2019,s.117).

Ziyaret süresince Türk heyeti siyasi ve ekonomik konuları ayrı ayrı görüşmüştür. Siyasi belge imzalanması süreci üç saatlik görüşmeler sonunda gerçekleşmiştir. Siyasi belgede Helsinki Sonuç Bildirgesi'ne uygun olarak Türkiye ve SSCB arasındaki sınırların dostluk, işbirliği ve barış sınırı olması ifadelerine yer verilmiştir (VP SS sb. dok., 1979, s.109).

Bülent Ecevit'in Moskova ziyareti sonunda 23 Haziran 1978'de iki ülke arasında üç belge imzalanmıştır. Bunlardan birincisi Siyasal Belge, ikincisi yeni bir Kültür Protokolü ve üçüncüsü de Karadeniz'de Kıta Sahaneliğinin Sınırlandırılmasına İlişkin Antlaşma idi. (Oran, 2005, s.781).

Komünist Parti Merkez Komitesi Genel Sekreteri, SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Leonid İlyiç Brejnev, iki taraf için de uygun bir zamanda resmi bir ziyaretle Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmek üzere Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün davet edilmesini onaylamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Bülent Ecevit, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bakanlar Konseyi Başkanı Aleksey Nikolayeviç Kosigin'i Türkiye'ye davet etmiş, bu davet memnuniyetle kabul edilmiştir (Pravda, 1978).

Ancak Türkiye'nin ikinci Kıbrıs müdahalesine Sovyetler Birliği'nin kaygıyla yaklaşması, Türkiye'de AP ve MHP ile iki kez yaptığı koalisyon hükümetlerinde MHP'nin Sovyetler Birliği'ne karşı siyasi tavrının yanı sıra 1978 yılında Siyasi Belge'nin imzalanmasından iki ay sonra, ABD Türkiye'ye karşı silah ambargosunu kaldırmış, bunun üzerine Türkiye'deki Amerikan askeri üsleri tekrar açılmıştır.

Tüm bunların yanı sıra Sovyetler Birliği'nin 1979 Aralık ayında Afganistan'a müdahalesi ve asker göndermesini Türkiye sert bir dille kınamıştır. Türkiye, Afganistan'dan kaçan binlerce sığınmacıyı kabul etmiştir. Afganistan'ın işgali SSCB-ABD ilişkilerini olumsuz etkilediği gibi Türkiye-SSCB ilişkilerinde beklenen gelişmeye de engel olmuştur.

Türkiye, 1980'den itibaren Amerika ile ilişkilerini düzeltirken Sovyetler Birliği ile de ilişkilerinde ters düşmeden olumlu çizgide sürdürme yönünde bir politika izlemiştir.

3.4.1980-1991 Yılları Arasında Türkiye ve Sovyetler Birliği Ticari ve Ekonomik

İlişkileri

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ekonomik ve siyasi ilişkilerin giderek daha iyi bir noktaya gelmesi, Başbakan Bülent Ecevit'in 1978'de SSCB'ye gidişi sonrasında, SSCB ile Türkiye Arasında İyi Komşuluk ve Dostluk İşbirliği Prensipleri Üzerine Siyasi Belge'nin imzalanmasının ardından gerçekleşmiştir.

Bu belgenin imzalanmasıyla iki ülke arasında ekonomik ve teknik işbirliğinin geliştirilmesi, ticari, kültürel ve diğer alanlarda karşılıklı değişimin genişletilmesi öngörülmüştür (Kireyev, 2007, s.352).

Türkiye 1978 yılında içinde bulunduğu finansal krizin ardından gelen 12 Eylül 1980 askeri müdahalesini yaşamıştır. 1980 yılında yapılan Askeri Müdahale Türkiye'yi, bir yandan IMF/ Dünya Bankası / İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından verilen krediler karşılığında ekonomisini, ithalatını, Serbest Döviz sistemini uygulamak ve ihracatını hızlı bir biçimde artırmaya zorlarken bir yandan da duyduğu baskı karşısında Sovyetler Birliği ile ticaretini kolaylaştıran Klering Anlaşması'nı (mal karşılığı yapılan ödeme biçimi) iptal etmek zorunda bırakmıştır (Kazgan ve Ulçenko, 2003, s.151).

Böylece 1980'lerde Türkiye'de Pazar ekonomisine geçilmiştir. Bu arada SSCB'de de benzer nitelikte perestroyka ve glasnost politikalarının uygulanmasına geçilmiştir. SSCB'nin yeni siyasal düşünce etrafında dış politikada ideolojisinden uzaklaşmış olmasının, SSCB ve Türkiye arasında ekonomik ilişkilerde olduğu gibi politik ilişkilerde de olumlu yönde yansımaları olmuştur. Perestroyka, SSCB'de radikal değişiklikleri de beraberinde getirmiştir.

1980-1991 yıllarını kapsayan on yıl boyunca Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler, anlaşmalar çerçevesinde yürütülmüştür.

12 Eylül hükümet yönetimi uygulamalarının başında, daha önce inşasına başlanılmış olan Seydişehir Alüminyum Fabrikasının Genişletilmesine İlişkin Sözleşme 10 Mart 1981'de imzalanmıştır. Yapılan bu anlaşmanın ardından Seydişehir Alüminyum Fabrikasının

ticaret hacminin yüzde 30 oranında artırılmasıyla ilgili Ocak 1982’de bir protokol imzalanmıştır. Bu protokol ABD’nin Sovyetler Birliği’ne Polonya’daki sıkıyönetim nedeniyle ekonomik boykot uygulamaya çalıştığı bir zamanda imzalanmıştır (Oran, 2005, s.783).

SSCB’nin 1967’den itibaren 1981 yılına kadar Türkiye’ye yaptığı toplam kredi tutarı 972.610.000 dolardır (Oran, 2005, s.783). Sovyet proje yardım kredilerinin yaklaşık olarak %60’ı (551.09 milyon dolar) İskenderun Demir Çelik Fabrikasının tamamlanması için harcanmıştır (Altan, 1988,s.204).

Türkiye’de bulunan askeri yönetim ile SSCB yönetimi arasında 20 Mayıs 1982’de Ödemelerde Serbest Döviz Geçilmesine İlişkin Protokol ve 1977 tarihli Türkiye-SSCB Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması’nın Yürürlüğe Girmesine İlişkin Program imzalanmıştır. Türkiye ve SSCB bilindiği gibi 1930’lu yıllardan beri 1980’lere gelinen sürede ticari ilişkilerde Klering usulünü kullanıyordu. Bu bakımdan bu dönemde iki ülke arasında Klering sisteminden, serbest dövizle ödemeye geçilmesi önemli bir aşama olarak gösterilebilir (Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti Arasında ödemelerde Serbest Döviz Sistemine Geçilmesine İlişkin Protokol, ..., 1982;Oran, 2005, s.163).

1980’li yıllarda tüm dünyada geçerli olan serbest konvertibl döviz uygulamasına geçilmiş olması Türkiye ve Sovyetler Birliği ticari ve ekonomik ilişkilerinde bu uygulamaya geçilmesini kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Türkiye Sovyetler Birliği arasında 1980’li yıllarda başlayan serbest dövizle yapılan ticaret, daha sonraki yıllarda artarak devam etmiştir. Sovyetler Birliği 20 Mayıs 1982 tarihli Protokol’e uygun olarak Türkiye ile ticari ve ekonomik işlerle ilgili ödemelerinde, 1983 yılından itibaren serbest konvertibl döviz uygulamasını, yapılan anlaşmaya uygun olarak başlatmıştır (Starçenko, 1989, s.56; Koptevskiy, 2003, s.160).

28 Kasım-3 Aralık 1982 tarihleri arasında Dışişleri Bakanı İlter Türkmen ve beraberindeki heyetin SSCB’yi ziyareti sırasında Moskova’da, SSCB Dış Ticaret Bakanı ve Dış Ekonomik İlişkilerden Sorumlu SSCB Devlet Komitesi Başkan Yardımcısı ile, iki ülke arasındaki ticaret, ekonomik ve sanayi işbirliği konularında görüşmelerde bulunmuştur. Her iki taraf da, iki ülke arasında sürmekte olan ticari-ekonomik, endüstriyel ve teknik işbirliğinden duyduğu memnuniyeti belirtmişlerdir. Taraflar, ödemelerde serbestçe konvertibl para birimine geçiş konusunda imzalanan protokol

temelinde karşılıklı yarar sağlayan ticaret ve ekonomik ilişkileri, daha fazla genişletme isteklerini yinelemişlerdir. Ayrıca taraflar, enerji alanı da dahil olmak üzere, ekonomik ve sanayi alanlarında işbirliği yapılması için gelecekteki olanakları araştıracaklarını ifade etmişlerdir(VP SS sb. dok, 1983, s.147).

Şubat 1983'te SSCB Dış Ticaret Bakan Yardımcısı İ. T. Grişin Ankara'ya resmi ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sırasında Türkiye ve SSCB arasında 1982-1985 yıllarında ticaret hacmi ile ilgili bir anlaşma imzalanmıştır. O sırada Türkiye ve SSCB'nin ticaret hacmi 1 milyar dolara yakındır (Quasımlı, 2013, s.228;Oran, 2005, s.257).

1983 yılının Mart ayında ise Türkiye Ulaştırma ve Haberleşme Bakanlığı'nın temsilcileri SSCB'ye giderek iki ülke arasında demiryolu kurulmasına ilişkin protokol imzalamış ve böylece Kafkasya'dan geçen demiryolu ulaşımı bir düzene oturtulmuştur (Quasımlı,2012, s.228;Oran, 2003, s.257).

Sovyet lideri Yuriy Vladimiroviç Andropov'un cenazesine katılmak için 13 Şubat 1984'de Moskova'ya giden Turgut Özal, Sovyetler Birliği ile ticari ve iktisadi ilişkilerini artırmak hedefinde olduklarını belirtmiştir. Turgut Özal iki ülke arasındaki ticaret hacmini mutlaka 1 milyarın üzerine çıkarma niyetinde olduklarını ifade etmiştir (Cumhuriyet, 1984).

13 Eylül 1984 yılında Türkiye'ye gelen Moskova heyeti, doğal gaz görüşmelerini gündeme getirmiştir. Sovyetler Birliği'nden Avrupa'ya uzanan doğal gaz hattından Trakya'da bir musluk açılarak Türkiye'ye verilecek doğal gazın kaç yıl süreyle ne kadar verileceği görüşülmüştür. Sovyetler Birliği'nin doğal gaz karşılığında Türkiye'den neler alacağı konuları incelenmiştir (Cumhuriyet,1984).

18 Eylül 1984 tarihinde yapılan Doğal Gaz Anlaşması, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yapılan çok önemli bir anlaşmadır (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nden Türkiye Cumhuriyetine Doğal Gaz Sevkıyatına Dair. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti Arasında Anlaşma, ..., 1984; Pravda, 1984). Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yapılan doğal gaz anlaşması maddeleri gereği Sovyetler Birliği Türkiye'ye 1987 yılından itibaren Romanya-Bulgaristan boru hattı üzerinden 25 yıl süreliğine doğal gaz vermeyi taahhüt etmiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği'nden aldığı doğal gazı Serbest Konvertibl Döviz olarak ödemeyi taahhüt etmiştir. Bunun karşılığında Sovyetler Birliği de bu gelirin %70'i ile Türkiye'den mal alacaktı.

Anlaşmada Sovyetler Birliği'nin bu gelirin bir kısmı ile Türk firmalarından müteahhitlik hizmeti alma koşulunun bulunması, Türk inşaat şirketlerinin ve firmalarının Sovyetler Birliği, daha sonra da Rusya pazarlarında kayda değer bir yer edinmelerinin önünü açmıştı (Sönmezoğlu, 2016, s.523).

18 Eylül 1984 yılında SSCB Dış Ticaret Bakanı Birinci Yardımcısı N. D. Komarov ve Türkiye Dış Ticaret Dairesi Başkanı Ekrem Pakdemirli tarafından imzalanan Türkiye'ye doğalgaz sevkiyatı ile ilgili Hükümetlerarası Doğal Gaz Anlaşması, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki karşılıklı ticari ve ekonomik ilişkilerin gelecekteki sürecine olumlu etkisi olmuştur (Koptevskiy, 2003, s.160).

25 yıllığına geçerli olan 18 Eylül 1984'de imzalanan Doğal Gaz Anlaşması maddelerine göre taraflardan herhangi biri itirazda bulunmadığı takdirde anlaşma 5 yıllık daha uzatılacaktı. Yapılan anlaşmaya göre Petrol Boru hattı bölgesi Bulgaristan sınırına kadar Sovyet firmaları tarafından döşenecek, Türkiye topraklarındaki boru hattı ise, inşaatın finansmanını sağlayan batılı firmaların katılımıyla Türk firmaları tarafından döşenecekti. Yapılan bu anlaşma daha sonra geliştirilerek Türkiye'ye doğalgaz sevkiyatıyla ilgili kontrat, 14 Şubat 1986 yılında V/O (Dış Ticaret Birliği) "Soyuzgazeksport" ve Türk devlet organizasyonu "Botaş" arasında imzalanmıştır. Doğal gaz anlaşmasının hazırlanması sırasında, Türkiye'ye doğal gaz sağlanması için ödeme şeklini öngören anlaşmanın 3.maddesinin onaylanması için taraflar büyük çaba harcamışlardır. Sovyet tarafı, 20 Mayıs 1982 yılında imzalanan Ticari İşlemlerle ilgili Ödemelerin Serbest Konvertibl Döviz Olarak Yapılması Anlaşması'na dayanarak doğal olarak teslimatı ödemelerinin SKD olarak yapılması konusunda ısrar etmiştir. Türk tarafı ise kendi açısından doğal gaz teslimat ödemelerinin mal şeklinde yapılması konusunda ısrar etmiştir. Uzun süren tartışmalar sonunda Türk tarafının isteği kabul edilmiş ve anlaşma metninde "T.C.'ne ihraç edilecek gazın bedeli, Sovyetler Birliği Dış Ticaret Kuruluşları tarafından ticari şartlar esasında olmak üzere *genelde* Türk mallarının alımında kullanılacak ve Türk tarafının imkanları ve Sovyet Dış ticaret teşekküllerinin ihtiyaçlarına göre pamuk, tahıl, et, nebati yağlar, demir ve demir dışı metaller, demir dışı cevherler ve diğer sanayi mamulleri ile ödenecektir" (Milletlerarası Anlaşma, ..., 1984;VT SSSR stat. sbornik.,1985, s.237) ifadesi kabul edilmiştir.

Anlaşmanın 3.maddesinin bugün artık resmi olarak geçerliliği kalmamıştır, çünkü 1997 tarihinden itibaren doğal gaz ödemesi Türkiye tarafından SKD (Serbest Konvertibl Döviz) olarak yapılmaktadır (Koptevskiy,2003,s.161).

18 Eylül 1984 Doğal Gaz Anlaşması'nın imzalanmasıyla SSCB, Türkiye'ye yıllara göre şu oranlarda doğalgaz vermeyi kabul etmiştir:

1987-1988-1,5 milyar metreküp,

1989-2,3 milyar metreküp,

1990-3,0 milyar metreküp,

1991-3,5 milyar metreküp,

1992-4,0 milyar metreküp,

1993-2011-5,0-6,0 milyar metreküp olarak belirlenmiştir (Dolgov, Vasilyev ve Gonçarova, 1990, s.432;Günaysu,1988, s.20).

Doğal gaz sevkiyatının benzer ölçeklerinin Türkiye için önemini şu bilgiler doğrultusunda değerlendirmek mümkündür: 1988 yılında SSCB'den alınan doğalgaz sevkiyat hacminin 65 milyon dolar tutarında olması gerekiyordu (Milletlerarası Anlaşma ..., 1987).

Bir mukayese yapmak için açıklama yapmak gerekirse, Türkiye diğer ülkelerden 1984-1986 yıllarında ortalama yılda 100 milyon dolarlık gaz ithal etmiştir (Ekonomik Ticari Bilimsel Teknik İşbirliğinin ..., 1988).

Böylece 1980'li yılların ortasından itibaren dünya piyasasındaki akaryakıt fiyatlarındaki düşüş eğilimi hariç SSCB'den gaz teslimatının başlamasıyla, Türkiye'nin toplam ithalat hacmi %60'dan fazla artmıştır. Doğal gaz anlaşmasının imzalanması bir anlamda Türk-Sovyet ekonomik ilişkilerinde bir canlanmayı sağlayan önemli bir adım olmuştur. Birinci olarak bu anlaşma ile SSCB, Türkiye'ye makine, teçhizat malzemesi ihraç eden bir ülke kimliğini kaybederek, Türkiye'ye akaryakıt sağlayan bir ülke konumuna gelmiştir. İkinci olarak SSCB'nin Türkiye ile ekonomik ilişkilerini geliştirme yönünde eskiden beri sürdürdüğü yaklaşımları, Türkiye tarafından karşılıklı olarak iki ülke çıkarlarına yarar sağlayan ticari ve ekonomik ilişkilerin artırılmasıyla da kabul edilmiş oldu (Ulçenko, 1990, s.87).

1980’li yıllarda Türkiye ile SSCB’nin dış ticaret müdürlükleri, kurumları ve firmalarının yöneticileriyle arasındaki ilişkiler üst seviyede devam etmiştir. İki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve istikrarlı biçimde karşılıklı mal mübadelesinin artırılmasının gerekliliğine inanan iki ülke yöneticileri, işbirliği alanlarını belirleyen belgenin hazırlanması konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bu belge, SSCB ve Türkiye arasında 10 yıllık süreliğine yapılan Ekonomik, Ticaret ve Bilimsel Teknik İşbirliği Uzun Süreli Programı’dır. Bu Uzun Süreli Program Ankara’da 26 Aralık 1984 yılında SSCB Başbakanı Nikolay Aleksandroviç Tihonov’un Türkiye’ye yaptığı resmi ziyareti sırasında imzalanmıştır. SSCB ve Türkiye arasında imzalanan Uzun Süreli Program ile birlikte 1986-1990 yıllarını kapsayan Mal Mübadelesi Anlaşması da imzalanmıştır (Starçenkov, 1989, s.56).Yapılan anlaşmaya göre bu yıllar içinde iki ülke arasında yapılması planlanan mal mübadelesinin minimum 6 milyar dolar olması planlanmıştır (Koptevskiy,2003,s.162-163;Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet, 1985).

1980’li yılların ortalarında, Türkiye’de sanayi tesislerinin kurulması için SSCB tarafından Türkiye’ye sağlanan kredilerin Türk mallarıyla aktif biçimde geri ödemesi başlamıştır. Bu nedenle Hazine ve Dış Ticaret Bakanı Ekrem Pakdemirli SSCB’yi kez ziyaret ederek Gosplan Başkanı N. K. Baybakov ve SSCB Ticaret ve Ekonomi Müdürlükleri ve Büyük Dış Ticaret Kurumları Yöneticileriyle görüşmüştür. Kendisine eşlik eden Türk iş adamları için yeniden Sovyet pazarının açılması kararlaştırılmıştır. SSCB’ye doğal gaz karşılığında mal ile ödeme yapılmasına, ayrıca SSCB’den makine, teçhizat, kimyasal malzemeler, kereste ve teknoloji ürünleri satın alınması kararlaştırılmıştır. 1984 yılında ENKA, RAM, YAŞAR, HEMA Moskova’da ofis açan ilk Türk firmaları olmuştur (Koptevskiy, 2003, s.163; Cumhuriyet, 1984; Cemil ve Ayhan, 1984,s.4).

Hazine ve Dış Ticaret Bakanı Ekrem Pakdemirli basına verdiği demeçte, iş adamlarıyla Moskova’ya yaptığı ziyaretinin çok olumlu sonuçlar verdiğini iki ülke arasında sadece ithalat ve ihracat bağlantılarının değil yatırımların da görüldüğünü ifade etmiştir (Cumhuriyet, 1984).

Yapılan Doğal gaz anlaşmasına uygun olarak Türkiye’ye doğal gaz verilmesi çerçevesinde 23 Haziran 1987 yılında Türkiye-SSCB doğal gaz boru hattının açılışı Lüleburgaz’a bağlı Hamitabad Köyü’nde yapılmıştır. Açılıшта Türkiye Başbakanı Turgut Özal ve SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı (Başbakanı) V. M. Kamentsev hazır

bulunmuştur. Basında geniş yer tutan bu açılışla, Sovyet doğal gazının Türkiye'ye sevkiyatı, Türk-Sovyet ekonomik ve ticari ilişkilerinin gelecekteki gelişmesi için önemli bir etken olduğu belirtilmiştir (Koptevskiy, 2003, s.161). Yapılan anlaşma uyarınca Türkiye'nin, SSCB'den 1987 yılında 1,5 milyar metreküp olan doğal gaz alımının 1993 yılında 5-6 milyar metre küpe ulaşması kararlaştırılmıştır (Starçenkov, 1989, s.57).

1987 yılından başlayarak yüzyılın sonuna kadar Türkiye'ye 70 milyar metreküpten fazla doğalgaz sevkiyatı yapılmıştır. 1996 yılında Sovyet firması "Gazeksport" ve Türk şirketi "Botaş" arasında doğalgaz boru hattının 2003 yılında yılda 14 milyar metre küp üretim hacminde artırılarak modernize edilmesine ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. İki ülke arasında yapılan doğalgaz boru hattındaki çalışmalar, tüm hat üzerinde bu amaçla kurulan uluslararası bir konsorsiyum olan "Gaztransit" tarafından yapılmıştır (Koptevskiy, 2003, s.161).

1984 yılında, ayrıca Ermenistan-Türkiye arasında kalan bölgede Ahuryan (Arpaçay) sınırındaki bir hidroelektrik kompleksinin inşası tamamlanmıştır. Türkiye topraklarında ve Sovyet Ermenistan topraklarında 50 bin hektarlık bir alanı sulayacak olan bu kompleks SSCB'nin sınır bölgelerinde de verimi önemli ölçüde artırması planlanmıştır (Yakupov, 1984, s.4).

Sovyet kaynaklarına göre 1984 yılının Ekim ayında ise SSCB'nin kredi ve teknik desteğiyle tamamlanan Mersin'de Sodyum Bikromat ve Sodyum Sülfür Tesisi'nin işletmeye açılması için özel bir tören düzenlenmiştir. Bu şirketin ürünleri tekstil, deri ve petrokimya endüstrilerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlanmıştır ve ülkeyi bu önemli hammaddenin dış pazardan satın alınmasından kurtaracağı düşünülmüştür. Aslında Türkiye böyle bir tesisin kurulması için Batı'dan kredi talebinde bulunmuş ancak Batılı ülkeler böyle bir girişimin kurulması için Türkiye'nin yardım talebini reddetmiştir. Sodyum Bikromat ve Sodyum Sülfür Tesisi'nin açılış töreninde konuşan Türkiye Başbakanı Turgut Özal, Sovyet uzmanlarının yardımına büyük değer verdiğini ifade etmiştir. SSCB ile Türkiye arasındaki ticari işbirliğinin iyi komşuluk çıkarlarına uygun olduğunu belirtmiştir (Yakupov, 1984, s.4).

SSCB Hükümeti ve Bulgaristan Hükümeti arasında 1986-1988 yılları süresi içinde Sovyet ve Bulgar yetkili kuruluşları aracılığıyla SSCB'den Türkiye'ye Bulgaristan topraklarından doğal gaz verilmesi için transit gaz boru hattı yapımı ile ilgili işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Sovyetler Birliği ile Bulgaristan Hükümeti arasında, SSCB'den

Türkiye'ye transit doğal gaz boru hattının Bulgaristan topraklarında inşasıyla ilgili işbirliği anlaşması 18 Kasım 1986 yılında Moskova'da imzalanıp yürürlüğe girmiştir (Verijnikova ve Malova, 1988, s.217-220).

Türkiye ve SSCB arasında 1984 yılında imzalanan Doğal Gaz Anlaşması çerçevesinde Rusya 1987 yılında Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan üzerinden gelen boru hattıyla, Türkiye'ye gaz ihracatını başlatmıştır ve bunun devamında ise Aralık 1997 yılında imzalanan yılda 16 milyar metreküplük doğal gazın Karadeniz'den Türkiye'ye verilmesini sağlayan iki ülke arasında 2005 yılında Mavi Akım Projesi hayata geçmiştir (Zıgarıy, 2005, s.28; Koptevskiy, 2003, s.162).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yapılan Doğal Gaz Anlaşması ile Türkiye'nin ilk kez müteahhitlik hizmetlerinin önü açılmıştır. Bu sayede çok sayıda Türk firması, SSCB'de taahhüt işi yapmıştır. Türkiye'den SSCB'ye çok sayıda insan çalışmaya gitmiştir. Bu tarihe kadar SSCB, Türkiye'ye kredi ve teknik yardımlarda bulunmuş, 1980'li yıllara gelindiğinde ise ekonomik ilişkilerin durumunu tamamen değiştirmiştir. Bu dönemden sonra Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ndeki müteahhitlik hizmetleriyle ekonomik ilişkiler karşılıklı bir çizgide ilerlemiştir. 1986 yılında Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne sattığı ürün sayısı 25 iken, 1991 yılında bu sayı 70'e ulaşmıştır. Türk malının Sovyetler Birliği pazarına girmesiyle ihracatta da büyük artış yaşanmıştır. Bu gelişmeler, Türkiye'nin enerji politikasında büyük rol oynamıştır. Türkiye'nin SSCB'den doğal gaz alımı sürekli bir hale gelmiştir. Ayrıca BOTAS'ın kuruluşu da yapılan bu anlaşma sonrasında gerçekleşmiştir (Oran, 2003, s.164).

SSCB ile Türkiye arasında 1980'li yıllarda dış ticareti geliştirecek 18 Eylül 1984 yılında Doğal Gaz Anlaşması'nın (Pravda, 1984; Sovyet Sosyalis Cumhuriyetleri Birliğinden Türkiye Cumhuriyetine Doğal Gaz ..., 1984; TAİK, 2005, s.16-17) imzalanmasının ardından 1987'de iki ülke arasında müteahhitlik hizmetlerine ilişkin anlaşma imzalanmış daha sonra ise 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra Rusya Federasyonu ve Sovyetlerden ayrılan Cumhuriyetlerle birlikte 1992'de Türkiye öncülüğünde Karadeniz Ekonomik İşbirliği Anlaşması (KEİ) imzalanmıştır.

Türkiye'de Sovyet yardımı ile inşa edilen ve yapım aşamasında olan tesisler örneğinde, Türk-Sovyet ekonomik işbirliğinin karşılıklı yararı açıkça görülmektedir. Endüstriyel ekipman ve teknik hizmetlerin maliyetinin azaltılmasında, Türkiye, bir kural olarak, SSCB'nin ulusal ekonomisi için gerekli olan Türkiye içinde üretilen ürünleri SSCB'ye

sağlamıştır. Bir yandan bu tür ilişkiler işbirliğinin istikrarına tanıklık ederken diğer yandan Türkiye ekonomisinin gelişmesine de ivme kazandırmış, ihracattaki artışa katkıda bulunmuş ve Türkiye'deki istihdamı artırmıştır (Pravda, 1984).

1985 yılında Ankara'da SSCB ile Türkiye arasında karşılıklı ticaret hacminde iki kat artış sağlayan 1986-1990 yıllarını kapsayan Ticaret Protokolü imzalanmıştır. Bu protokole göre Türkiye SSCB'ye pamuk, zeytinyağı, narenciye, fındık çekirdeği, baklagiller, arpa, canlı sığır, tütün, mineraller, kimyasal ürünler, endüstriyel tüketim malları sağlamış, Sovyetler Birliği ise Türkiye'ye çeşitli makine ve teçhizat, petrol, petrol ürünleri ve diğer mallar tedarik etmiştir (Milletlerarası Anlaşma ..., 1985).

Pravda gazetesinin bir haberine göre, SSCB ile Türkiye arasında ulaşılan ticaret ve ekonomik ilişki seviyesinin, SSCB'nin ekonomik olanaklarına tam olarak uymadığını göstermiştir. Ancak her iki ülke açısından karşılıklı yarar sağlayan Türk-Sovyet ekonomik ve teknik işbirliğinin birikmiş deneyimi kuşkusuz reddedilemez. Bu işbirliği her iki ülke halkının temel çıkarlarını, barış, güven, iyi komşuluk içinde yaşama isteklerini karşılayan ve giderek gelişmesiyle ortaya koymaktadır (Pravda, 1984).

Başbakan Turgut Özal'ın 1986 yılında SSCB'ye yaptığı resmi ziyaret sırasında SSCB Başbakanı Nikolay İvanoviç Rijkov Sarp sınır kapısının açılmasını teklif etmiştir. Turgut Özal da bu teklife sıcak baktığını belirtmiştir. Sovyet Dış Ticaret Bakanı Boris İvanoviç Aristov ve Türkiye Maliye ve Gümrük Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin arasında ticari ve ekonomik işbirliği konuları görüşülmüştür. Turgut Özal'a eşlik eden 80 işadamı, Sovyet Dış Ticaret temsilcileriyle doğrudan temaslarda bulunmuşlardır. Türkiye Elektrik Kurumu tarafından 1979 yılında imzalanan SSCB'den elektrik enerjisi alınmasıyla ilgili anlaşmalara göre Türkiye'ye elektrik sağlanması konusu oldukça önemliydi. Bu konuda iki ülke arasında bir anlaşma imzalanmıştır. (Koptevskiy, 2003, s.161; Milletlerarası Anlaşma ..., 1988).

1979-1986 yılları içinde Batum-Hopa elektrik enerji hattından Türkiye'ye toplam 90 milyon Ruble tutarında 52 milyar kilowat saatlik elektrik enerjisi sağlanmıştır. 20 Ekim 1986 yılında Türkiye'ye Batum-Hopa elektrik hattından 1987'den başlayarak 10 yıllığına her yıl 600 milyon kilowat saatlik elektrik enerjisi sevkiyatı ile ayrıca 1 Temmuz 1987'den itibaren 10 yıl içinde her yıl 600 milyon kilowat saat hacminde elektrik enerjisinin Leninakan-Kars enerji hattından sağlanmasıyla ilgili kontratlar yapılmıştır. Sevkiyatlar Gürcistan üzerinden yapılmıştır. 2000 yılında Türkiye'ye bu hattan yaklaşık

700 milyon kilowat saat elektrik enerjisi sağlanmıştır. Leninakan-Kars enerji hattı, çeşitli nedenlerden dolayı faaliyete geçirilmemiştir. Aynı gün Ahmet Kurtcebe Alptemoçin ve SSCB Devlet Planlama Komitesi Birinci Yardımcısı A.A Reyt, SSCB Devlet Planlama Komitesi ile Türkiye Planlama Dairesi arasında işbirliği ile ilgili, SSCB Devlet Turizm Komitesi Başkanı Y. Pavlov ve Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu ise turizm ilişkileri ile ilgili bir anlaşma imzalamışlardır (Koptevskiy, 2003, s.161; Milletlerarası Anlaşma,..., 1988).

1986 yılı Türk Sovyet ilişkilerinde belirleyici bir yıl olmuştur. Türk inşaat firmaları ENKA, TEKSER, BAYTUR, Sovyet inşaat hizmeti pazarına ilk adımlarını atan firmalar olmuştur. Bu yıl aynı zamanda Sovyet insanların Türkiye'deki tatil yerlerini tanımaya başladığı, turizm amacıyla Türkiye'ye geldiği ve böylece bavul ticaretinin başladığı yıldır. 1986'da başlayan bavul ticareti, 90'lı yılların ortalarına kadar devam etmiş ve yılda 4,0-5,0 milyar dolara ulaşmıştır. Ayrıca 1986 yılında Sovyetler Birliği İzmir Fuarı'na katılmıştır. Fuarda 1500 km karelik bir alana kurulan Sovyet pavyonunda 80'den fazla sanayi tesisi yer alırken, fuarda 3000'den fazla ürünü sergilenmiştir (Koptevskiy, 2003, s.165; VT, 1989, s.59).

Başbakan Turgut Özal'ın başlattığı Pazar ekonomisini, SSCB'de de Mihail Gorbaçov perestroyka ve glasnost diye adlandırılan politikalar yürürlüğe koyma yolunda ilerlemiştir. Böylece Batı'dan alınan ekonomiyi serbestleştirme yolundaki değişim, her iki ülkede de aynı doğrultuda gerçekleşmiştir. Türkiye ve SSCB arasında ticari anlamda da bir dayanışma bu şekilde oluşmuştur (Kazgan ve Ulçenko, 2003, s.151).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ekonomik ve ticari ilişkileri ileri bir noktaya taşıyan diğer bir gelişme ise iki ülke arasında 6 Temmuz 1989 tarihinde imzalanan Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması olmuştur. Bu anlaşmanın yapılması, iki ülke arasındaki sınır bölgelerinde ticari faaliyetlerin yapılmasına olanak sağlamıştır. Sarp (Hopa, Artvin) kapısının 1989 yılında açılmasıyla çok sayıda giriş-çıkış yapılmıştır (Milletlerarası anlaşma ..., 1989).

Sarp sınır kapısının açılmasıyla iki ülke arasında bavul ticareti başlamış ve 1990'larda bavul ticareti, hacmi büyük sayılara ulaşmıştır. Sovyetler Birliği'nin, Kıbrıs konusunda uluslararası konferans çözümünden vazgeçmesi, Türkiye-SSCB ilişkileri üzerinde olumlu yönde etki yapmıştır.

Aslına bakılırsa Türkiye ve SSCB arasında ticari-ekonomik ilişkiler, 1980 yılından itibaren uzun süre çıkması muhtemel oranlara ulaşamamıştır. Ancak 1988 yılından itibaren önemli bir gelişme gözlenmiştir: 1988 yılından sonra iki ülke arasındaki mal değişimi 700 milyon Doları geçmiş, 1989 yılında bu oran yaklaşık 1 milyara Dolara ulaşmıştır (Starçenkov, 1989, s.59). Bunda şüphesiz Sarp kapısının açılmasının payı büyüktür.

Türkiye ve SSCB arasında Sarp sınır kapısının açılışıyla başlayan bavul ticareti, 1990'lı yıllarda büyük oranlara ulaşmıştır. İstanbul'da özellikle Aksaray-Laleli bölgesi 90'lı yıllarda Rusların bavul ticareti yaptığı merkezlerden biri olmuştur.

Türkiye ekonomisi, 1980'li yılların sonlarında Doğu Avrupa ve SSCB ile yapılan ticaretin giderek artmasıyla önemli oranda olumlu yönde etkilenmiştir. İki ülkenin işbirliği yapma yolunda kararlılığı ekonomide canlanmayı da beraberinde getirmiştir. Türkiye ve SSCB arasında karşılıklı işbirliği yapılması, zaman içinde farklı alanları da içine alarak geliştirilmiştir. İki ülke arasında bu kararlı tutum sayesinde Doğal Gaz Anlaşması, ihracatın krediler yoluyla finansmanı, Sarp kapısının açılmasıyla sınır ve kıyı ticaretinin yapılması, müteahhitlik hizmetleri dışında gemi yapımı, tamir ve bakımı, ulaştırma, turizm vb. gibi alanlarda da işbirliği olanaklarını artırmıştır (Oran, 2003, s.164).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ticaret ve ekonomi alanında Türk-Sovyet Hükümetlerarası Anlaşmanın uygulanması, 1980'li yıllarda iki ülke arasındaki mal mübadelesine olumlu yönde etkide bulunmaya devam etmiştir. Sovyetler Birliği, her yıl Sovyet yardımıyla inşa edilmekte olan sanayi ve diğer projeler için Türkiye'ye büyük çapta makineler, teçhizat malzemeleri, yedek parça ve sanayi ürünleri sağlamıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne sağladığı Eximbank kredilerinin ödenmesi karşılığında Sovyetler Birliği'ne ilave Türk malları gelmeye başlamıştır. Türkiye ve Rusya arasında on yıllık süre (1981-1990) içinde yapılan mal mübadelesi sonunda toplam tutar 6,6 milyar doları bulmuştur. 1981 yılından 1990 yılına kadar toplam mal mübadele tutarı, 1981 yılından itibaren 357,3 milyon dolardan 1990 yılına kadar 1778,6 milyon dolara ulaşarak bu dönem içinde 5 kat artmıştır (Koptevskiy, 2003, s.159).

Bilindiği gibi 1960 yılından itibaren Türkiye ve SSCB arasında karşılıklı mal teslimatlarının yapılması 1937 tarihli Ticaret ve Ödeme Anlaşması çerçevesinde imzalanan protokoller kanalıyla yapılan anlaşmaya göre belirlenmiştir.

Başbakan Turgut Özal'ın 1986 yılında Moskova'ya yaptığı resmi ziyaret sırasında yapılan görüşmeler sonunda, özellikle SSCB'nin yardımıyla Sovyet doğal gazı mübadelesine karşılık olarak Sovyetler Birliği iç pazarı için mallar üreten eski Türk tesislerinin genişletilmesi ve yeni tesislerin inşasına başlanması kararı alınmıştır. Bunun üzerine Türk firmaları SSCB topraklarında oteller, moteller, konutlar kampingler inşa etmeye başlamışlardır, ayrıca Moskova'daki Petrovskiy Pasajı'nın restorasyonunu yapmışlardır. 1989 yılı sonu itibariyle Sovyetler Birliği'nde Türkiye'den çok sayıda işçi ve mühendis çalışmıştır (Yeremeyev, 2005, s.201).

İki ülke arasında yapılan doğal gaz anlaşmasıyla anlaşma koşullarına uygun olarak Türk müteahhitlerin Rusya pazarına girme olanağı bulması önemli bir gelişme olarak sayılabilir. 1986 yılında imzalanan 9.Dönem KEK (Karma Ekonomik Komisyonu) Protokolü'nde Türk müteahhitlerince yapılacak projelerin finansmanının bir kısmının doğal gaz bedelleri karşılığında yapılmasına ilişkin karar alınması da ikili ilişkilerin giderek gelişmesini sağlamıştır. Alınan bu karar doğrultusunda 1988 yılından itibaren doğal gaz bedellerinin bir bölümü müteahhitlik hizmetlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu karar sayesinde Türkiye ve SSCB arasındaki ilişkilerde gözle görülür bir ilerleme kaydedilmiştir. 1985 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 410 milyon dolar iken bu oran 1989 yılına gelindiğinde 1.7 milyar doları aşmıştır. Bu dönemde geline bu artışa Türk müteahhitlerinin SSCB'de yaptığı işlerin büyük etkisi olduğu bir gerçektir (Şen, 2003, s.9).

SSCB'nin Türkiye'ye ihraç ettiği mallar arasında eskiden olduğu gibi yakıt grubu ürünler, petrol, mazot, dizel yakıt, elektrik enerjisi, taş kömürü, kimyasal malzemeler, gübreler, ahşap ürünleri, hafif ve ağır yük araçları, gazete kağıdı, demir pres teçhizatı, metal kesme tezgahları, dağ-mağdencilik teçhizatı, kaldırma-nakliye tertibatı, yol ve toprak delme makinaları, pompalar, dönmeyi kolaylaştıran şaft montajları, gemiler ve gemi teçhizatı gibi malzemeler yer almaktaydı. 1986 yılında SSCB'nin Türkiye'ye yaptığı ihracaat miktarı 121,2 milyon Ruble idi (VT SSSR stat.sbor.,1988, s.12).

Türkiye'nin SSCB'ye ihraç ettiği malzemeler arasında yiyecek malzemeleri ve hammaddeler toplam hacmin %45'ni oluştururken, önemli payı ayrıca tekstil hammaddesi ve yarı işlenmiş ürünler (yaklaşık %20) arasında pamuk, tiftik, doğal lifli iplik, kordon bezi vb. malzemeler oluşturmaktaydı. %10-12 lik payı ise mineral hammadde ve metaller, ayrıca kimyasal malzemeler ve gübreler %10-12, sanayi ve

dayanıklı tüketim malları %14-16, bu malzemeler arasında akümülatörler, kürk-deri ürünleri, trikotaj, çeşitli türde kumaşlar, havlular, ayakkabı vb. ürünlerdir (TİE, 1988, s.157).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ekonomik ilişkilerin gelişmesinde Eximbank kredilerinin de büyük oranda etkisi olmuştur. 1989 yılında Eximbank Türkiye, Sovyetler Birliği'ne 150 milyon dolarlık 2 yıllığına iki mal kredisi açmıştır. 1989-1990 yıllarında Sovyetler Birliği'ne bu kredilerin karşılığı olarak çeşitli biçimde yiyecek malzemeleri ve tüketim malzemesi göndermiştir. Türkiye tarafından SSCB'ye verilen kredilerin Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye geri ödenmesi Türkiye'ye doğal gaz satışı üzerinden yapılması gerekiyordu (Dış Ticaret İşlerine Dair Sirküler Anlaşmalar, ..., 1990).

1990 Aralık ayında ve 1991 Mayıs ayında Eximbank tarafından Sovyetler Birliği'ne aynı amaçla 200 milyon dolarlık iki mal kredisi daha verilmiştir. 1990 yılı Temmuz ayında ise Türkiye'nin "Eximbank" ve SSCB'nin "Vneşekonombank" arasında Sovyetler Birliği'ne 350 milyon dolarlık yatırım kredisi sağlanması konusunda kredi anlaşması imzalanmıştır. Ancak bu kredinin ödenmesi SSCB'nin daha önceden verilen kredilerle ilgili borcu olduğu için dondurulmuştur. Nihayet 15 Aralık 1995 yılında Türkiye ve Rusya arasında zor geçen beş yıllık görüşmelerden sonra yeniden Rusya'ya 350 milyon dolar tutarında Rusya'da taraflarca anlaşılan inşaat projelerinin kurulması için yatırım kredisi sağlanması ile ilgili Hükümetlerarası Protokol imzalanmıştır (Koptevskiy, 2003, s.324).

Ayrıca bu dönemde Türkiye ve SSCB arasında ulaştırma, 12 Nisan 1991 tarihinde Moskova'da imzalanan hava ulaşımı anlaşması yapılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği arasında 12 Nisan 1991 tarihinde Moskova'da imzalanan ..., 1991).

28 Temmuz 1986 yılında Moskova'da imzalanan turizm (Milletlerarası Anlaşma,..., 1986) gibi alanlarda da anlaşmalar yapılmıştır. Bu durum hükümetin, dış ticaret politikasında düzenlemeyi sağlamak için ticaret sektöründen devlet desteğini sınırlandırarak, ülkenin ileri dönemlerdeki ekonomik gelişim planının ciddi bir biçimde yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur. Bu koşullarda Türk hükümeti 1989 yılı sonunda mali politika yapılmasına başlayarak ekonomik gelişimin koşullarını yeniden değerlendirmiştir. İran Körfezi'nde başlayan savaş, ülkenin ekonomisinde büyüme hızına

engel oluşturmıştır. 1991 yılına gelindiğinde ise Pazar eğilimlerinin kötüleşmesi yüzünden genel ekonomik büyüme oranı %0,4 olmuştur (Koptevskiy, 2003, s.171-172).

Türkiye ekonomisi 1991'e gelindiğinde ekonomik büyüme adına kararlı adımlar atma eğilimindeydi.

25 Aralık 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin resmen dağılmasıyla Rusya Federasyonu kurulmuştur. Türkiye Sovyetler Birliği arasında bu tarihten önce yapılan Ekonomik ve Teknik İşbirliği anlaşmalarının yürürlükte olduğunu bildiren yükümlülüklerinin geçerli olduğu, iki tarafça da resmen onaylanmıştır. Yeni dönemde ticari ve ekonomik işbirliği konularında Türk-Rus Karma Ekonomik Komisyonu kurulmasına ilişkin anlaşma yapılmıştır (Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki 18 Eylül 1984 tarihli Doğal Gaz Anlaşmasının ..., 1992).

Türkiye bu dönemde SSCB'ye ihraç ettiği mallar arasında tarım ürünlerinin yanı sıra makineler, taşıt araçları, gemiler, beyaz ve kahverengi eşyalar, eczacılık ürünleri ve tüketim malzemeleri, kimyasal maddeler yer almıştır.

Doğal Gaz Anlaşması'nın yapılması ile gelişen Türk Sovyet ticari ve ekonomik ilişkileri 16 Kasım 1987 yılında kurulan Türk-Sovyet İş Konseyi (TÜİK) ile ileri bir noktaya taşınmıştır. Konseyin I. Ortak Toplantısı İstanbul'da 8-9 Ağustos 1988 tarihleri arasında yapılmıştır. Türkiye'nin önde gelen işadamları ve yöneticilerinin bulunduğu Konsey, Doğal Gaz anlaşması ile iki ülke arasında gelişen ekonomik ilişkilerin dinamik bir yapıya dönüştürülmesi için bu alandaki olanakların ortaya çıkarılması ve yeni işbirliği alanlarının araştırılması gibi konularda öneriler sunarak yaptıkları durum değerlendirmeleriyle Türk-Sovyet ilişkilerine ışık tutmuştur. Konsey'in yaptığı toplantılarda doğal gazın getirdiği olanaklarla yetinilmeyip karşılıklı ticaretin geliştirilme yollarının aranması; Türkiye'nin ihraç ürünleri arasında yer alan ilaç ve tıbbi cihazların SSCB'nin ilgisini çektiği göz önünde bulundurularak bu konu üzerinde durulması; uzun vadeli ve düşük faizli kredilerin her iki ülke bankalarınca değerlendirilmesi; ticari ilişkilerin sorunsuz yürütülebilmesi için ortak bir sigorta şirketinin kurulması; iki ülke bankaları arasında etkili bilgi akışının sağlanması; gıda maddelerinde ambalaja önem verilmesi; ortak tesisler kurularak teknoloji transferinin yapılması konusunda önerilerinin yer aldığı raporlar sayesinde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere yön verilmiştir (Günaysu, 1988, s.21-22).

Sovyetler Birliği ile yapılan Doğaz Gaz Anlaşması sayesinde 1987 yılından itibaren Türk inşaat firmaları Sovyetler Birliği piyasasına girerek çok sayıda taahhüt işi almıştır. Sovyet devlet kuruluşları olan Soyuzneşstroyimport, Tehnoeksport ve Türk firmaları arasında 550 milyon doları açan miktarda 10 sosyal tesisin inşası için anlaşma imzalanmasıyla başlayan müteahhitlik hizmetleri daha sonra çok sayıda konut, otel, sosyal tesis ve sanayi tesislerinin inşa edilme işlerinin alınmasıyla devam etmiştir. Türk firmalarının Sovyetler Birliği'nde yaptığı müteahhitlik hizmetlerinin en önemlisi şüphesiz Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinden sonra SSCB'ye geri dönen Sovyet askerleri ve aileleri için Alman Hükümeti'nin 8 milyar DM'lık konut inşaat kredisi ayırmasıyla başlamıştır (TÜSİAD, 1999, s.1212).

Alman Hükümeti, Doğu Almanya'dan dönecek olan askerler ve aileleri için tahsis ettiği bu kredi ile öncelikle Doğu Almanya'da işsiz kalan Alman inşaat firmalarını çalıştırmayı düşünmüş, ancak Türk inşaat firmalarının ucuz fiyatları ve kısa sürede işleri teslim etme taahhütleri ve o döneme kadar Sovyetler Birliği'nde yaptıkları işlerin sonunda Sovyet idari çevreler tarafından olumlu yorumlar alması gibi etmenler bir araya gelince ilk ihalelerin büyük bir kısmını Türk firmaları kazanmıştır (DEİK,1991, s.64; Aydın ve Bekar, 1997, s.112).

Sovyetler Birliği, Türkiye'de sanayi tesisleri kurma çalışmalarının yanı sıra şu projeleri de gerçekleştirmiştir: Seydişehir Aliminyum Tesislerinin Genişletilmesi, Zonguldak Kömür Havzası'nın zenginleştirilmesi, gaz dağıtım projelerinin yapılması, yeni termik santrallerin kurulması, demiryolu, gemi yapım ve onarım projeleri yer almıştır. Bunların dışında SSCB'de 1988 Temmuz ayında yürürlüğe giren bir yasa ile 15 Sovyet Cumhuriyeti'nde kurulan kooperatif ve bunlara ait birliklere, yurtdışında ortak yatırım yapma olanağı sağlanmışır. Türkiye'nin komşusu olan bu Cumhuriyetler bu yasadan faydalanarak Türkiye ile ortak yatırımlarda ve ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır (Günaysu, 1988, s.21).

Türkiye ve SSCB arasında özellikle gemi yapımı ve onarımı arasında sayabileceğimiz çalışmalarla ilgili olarak Erkal Tuzla Tersanesi'nde 1989 yılından itibaren çok sayıda Sovyet gemisinin bakım ve onarımı yapılmıştır. Türkiye zamanında bu konuya yeterli finansman ayırmadığı için bu alandaki çalışmalar ilerletilememiş ve Türk gemi sanayi böylesine büyük olanaklardan faydalanmasını bilememiştir. Sovyetler Birliği'nin özellikle nehir taşımacılığında oldukça sık biçimde kullandığı gemilerin ve

konteynerlerin onarılması yönünde artan talepleri, Türkiye tarafından değerlendirilemediği için bu talepler başta Yunanistan olmak üzere ve Sovyetler Birliği'nin komşu Baltık ülkeleri tarafından karşılanmıştır (Aydın ve Bekar, 1997, s.70).

1989 yılında yapılan İzmir Fuarı'na Sovyetler Birliği de katılmış ve geleneksel Sovyet Pavyonu fuar ziyaretçilerinin büyük ilgisini çekmiştir. Fuarın açılmasından itibaren iki milyondan fazla kişi Sovyet ürünleriyle tanışma fırsatı bulmuştur. Sovyetler Birliği'nin Dış Ticaret Kuruluşları “Tehmaşeksport”, “Vostokintorg” ve “Avtoeksport” tarafından sergilenen ürünler Türk toplumunun ve iş adamlarının büyük ilgisini çekmiştir (Pravda, 1989).

1980-1990 yılları içinde Türkiye'deki sanayi üretiminin büyümesi ortalama %6,7 oranındadır. Ekonomi alanlarının GSMH içindeki payı (o günün fiyatlarıyla) değişmişti, ekonominin payı %28,6'dan %19,6 ya düşmüştür, enerji ve inşaat sanayi payı 1980 yılında %28,6' dan 1989 yılında %33,2'ye çıkmıştır (Urazova, 1991, s.73).

Türkiye'de 80-90'lı yıllarda ekonominin liberalleştirilmesi sorunu da beraberinde getirmiştir. Bunu ülke ekonomisinin özelliğiyle ilişkilendirmek gerekmektedir. Rus Türkolog-iktisatçı N. G. Kireev, bu döneme ilişkin Türkiye ekonomisindeki durumla ilgili olarak “Türkiye’de devletin neredeyse yaşamın tüm alanlarına (ideolojik, politik, sosyal, ekonomik) kapsamlı katılımının Türkiye'nin tarihsel gelişiminin bariz karakteristik özelliği”(Kireyev, 1991, s.5) olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.

Ünlü iktisatçı Gülten Kazgan da benzer bir bakış açısına bağlı olarak “özel sektör kayıplarının millileştirilmesi”nin 80-90'lı yıllarda Türkiye'de yapılan tipik bir davranış biçimi olduğu yönündedir (Kazgan, 2017, s.254-259).

Ünlü Rus Türkolog-iktisatçı Natalya Yuryevna Ulçenko'ya göre ise, devletin on yıllardır süren ekonomik kalkınmaya aktif katılımının çeşitli modellerini test etme döneminin yerini, ekonomik yaşamdan az çok kararlı bir şekilde ortadan kaldırıldığı bir dönem almıştır. 80-90'lı yıllarda Türk ekonomisinde ortaya çıkan süreçler, artan liberalleşmeyle ilişkilendirilmiş ve bu liberalleşme uygulaması iktisat biliminde devlet kontrolünün zayıflaması, devlet tekelinin ekonomik faaliyetlerinin tüm alanlarından kaldırılması olarak anlaşılmıştır (Ulçenko, 2002, s.4).

Bunun yanı sıra 90'lı yıllarda Rusya'da da durum oldukça zor bir süreçten geçmekteydi. Dışişleri Bakanı Yevgeniy Maksimoviç Primakov'un ifadesiyle:

“Ekonominin yenilikçi raylara geçişi, zaten Rusya gelişiminin pazar aşamasında gerçekleşemedi. Ekonominin yönetimini elinde tutan sahte liberaller, teknik ve teknolojik ilerlemenin esas olarak piyasa rekabetinden kaynaklanacağına inanıyorlardı. Bu durum, gelişmiş piyasa ekonomileri olan ülkelerde gerçekten gerçekleşiyor, ancak ana fonların yenilenmesi ve Ar-Ge maliyetleri için son derece sınırlı kaynaklara sahip tesislerin olduğu Rusya’da gerçekleşemiyordu” (Primakov, 2009, s.48).

Bu nedenle 1990’lı yıllar Türkiye ve Rusya için önemli adımların atıldığı bir süreçte doğru yönelmiştir.

Ticari ve Ekonomik işbirliği alanında Türk-Sovyet Hükümetlerarası Anlaşması’na dayalı olarak, SSCB’nin Türkiye’de yaptığı tesisler için her yıl Türkiye’ye büyük oranlarda teslim edilen gereken makinalar, yedek parçalar, malzemeler ve ekipmanların, 80’li yıllar içinde yapılan ticaretin karşılıklı mal mübadelesi üzerinde olumlu etkisi olmuştur. İthalat açısından bakıldığında da alınan kredilerin geri ödeme bedeli olarak Türkiye’den SSCB’ye ilave Türk malları gelmeye başlamıştır. Sonuçta da Türkiye ve SSCB arasındaki mal mübadelesi 1981-1990 yılları içinde 1981 yılında 357,3 milyon dolardan, 1990 yılında 1778,6 milyon dolara yükselerek bu 10 yıllık süre içinde 5 katı artarak 6,6 milyar dolara ulaşmıştır (Koptevskiy, 2003, s.324).

1990’lı yıllardan itibaren Türk şirketleri, Rus inşaat şirketleriyle birlikte Türkiye’de altyapı geliştirme projeleri uygulamıştır. Türkiye ve SSCB arasında 2 Mart 1991 tarihinde imzalanan Çerkezköy-Kapıkule Demiryolunun Elektrifikasyonuna İlişkin Anlaşma ulaştırma alanında önemli bir anlaşmadır. Bu anlaşmanın bir önemi de anlaşma tarihi itibarıyla Rus firmalarının Türkiye’de üstlendikleri en büyük altyapı projesi olmasıdır (Aydın ve Bekar, 1997, s.115). Rus inşaatçıların katılımıyla ayrıca Ankara’da köprü geçiş inşaatları, “Mavi Akım” boru hattı, İstanbul’da metro inşaatları yapılmıştır (Abidulin, 2015, s.14).

Türkiye ve SSCB arasında 25 Şubat 1991 tarihinde Ankara’da, Toprak Reformu ve Kırsal Kalkınma Alanında İşbirliğine İlişkin Protokol imzalanmıştır. Yapılan Protokole göre taraflar, 1991 yılında aile çiftliklerinin geliştirilmesini, şirketlerin ve kuruluşlarının, çiftliklerin tasarım ve yapımına katılmasını, modern tarım ekipmanlarının kullanılmasını, çiftliklere hizmet veren işletmelerin oluşturulmasını, tarım ürünlerinin işlenmesini amaçlayan bir ekonomik ve bilimsel-teknik işbirliği programı yapılmasını kabul etmişlerdir. Bu programı geliştirmek için taraflar 1991 yılında karşılıklı uzman grup değişimi yapılmasını onaylamışlardır (Verijnikova, 1993, s.279-280).

Türkiye ve SSCB arasında 12 Mart 1991’de imzalanan Ticari, Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması, iki ülkenin ticari ilişkilerinin geleceğine yönelik amaçları açısından oldukça önemli bir anlaşmadır. Bu anlaşmaya göre; “Taraflar, ticaret hacmini ileriki yıllarda 3-5 milyar ABD dolarına, 2000 yılına doğru ise 9-10 milyar ABD dolarına çıkarmak amacıyla, ülkelerinin mevcut olanaklarını daha etkin bir şekilde kullanarak, karşılıklı ticari ilişkilerini uzun vadeli ve dengeli olarak genişletmek ve çeşitlendirmek için gerekli tedbirleri alacaklardır ve her iki ülkenin mevzuatları çerçevesinde Türk ve Sovyet kuruluşları, işletmeleri ve firmaları arasında ticari ilişkilerin gelişmesi için elverişli koşulların yaratılmasına yardımcı olacaklardır” (Pravda, 1991).

Bununla ilgili olarak Rusya Federasyonu pratikte anlaşmada belirtilen görevini tamamlamıştır çünkü 2000 yılında iki yönlü mal mübadelesi (buna bavul ticareti de dahil) 9,0 milyar dolara ulaşmıştır (Koptevskiy, 2003, s.292).

1980’li yıllarda Türkiye ve SSCB ile yapılan ticarete, doğal gaz anlaşması iki ülke ilişkilerinin giderek gelişmesine yardımcı olmuştur. SSCB Dış Ticaret Bakanlığı İstatistik verilerine göre 1980-1991 yılları içinde SSCB’nin Türkiye ile olan dış ticaret hacmi oranları:

SSCB’nin 1980-1990 Yılları Arası Türkiye İle Yaptığı Yıllık Ticaret Hacmi (Milyon Ruble olarak)

Yıl	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Ciro	443,1	448,4	248,2	212,8	258,4	316,1	220,5	310,8
İhracat	329,3	318,4	152,8	129,8	136,2	162,6	121,2	200,1
İthalat	113,8	130,0 [♦]	95,4 [♦]	83,0	122,2 [♦]	153,5 [♦]	99,3	110,7 [♦]

♦ Vneşnyaya torgovlya SSSR 1922-1981 ,Ministerstvo vneşney torgovli yubileyniy statističeskiy sbornik,izd. Finansı i statistika,Moskva, 1982,s.19-19.

♦ Jurnal Vneşnyay a torgovlya, “Vneşnyaya torgovlya SSSR za yanvar-dekabr 1982 g.” (prilozhenie k jurnalı “vneşnyay torgovlya”, No:3, Moskva, 1983, s.4

♦ Vneşnyaya torgovlya SSSR v 1984 Statičeskiy sbornik,otvetst. za vipusk V. L. Seldo, Ministerstvo vneşney torgovli İzd “Finansı i satistika, Moskva,1985, s.12.

♦ Vneşnyaya torgovlya SSSR v 1986,Statičeskiy sbornik, Ministerstvo vneşnih ekonomičeskih svyazey SSSR Finansı i statistika , Moskva,1987, s.12.

♦ Vneşnyaya torgovlya v 1987 g. Statičeskiy sbornik, Ministerstvo vneşnih ekonomičeskih svyazey SSSR, izd. Finansı i statistika, Moskva, 1988,s.12.

Yıl	1988	1989	1990
ciro	395,1	844,6	1037,4
ihracat	216,8	349,0	136,2
ithalat	178,3	495,6*	401,8*

Sovyetler Birliği bu dönem zarfında Türkiye'ye giderek artan oranlarda doğal gaz teslimatı yapmıştır. İki ülke arasındaki mal mübadelesi 1983 yılında 213 milyon Ruble iken, 1990 yılına gelindiğinde 1 milyar 37 milyon Rubleyi bulmuştur (Yeremeyev,2005, s.200).

Türkiye Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre 1980-1991 yılları arasında Türkiye-SSCB dış ticareti (Milyon Dolar olarak) aşağıdaki biçimdedir:

Yıl	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
İhracat	168,96	193,68	124,03	88,70	138,50	190,05	140,58	169,49
İthalat	182,88	163,63	100,67	237,56	313,05	220,72	352,64	306,98
Yıl	1988		1989		1990		1991	
ihracaat	271,40		704,77		531,14		610,60	
ithalat	442,62		625,01		1247,43		1096,61	

(Koptevskiy,2003,s.413-414 (TÜİK,2002).

1980-1991 yıllarında Türkiye ve SSCB arasında yapılan anlaşmalar daha sonra Rusya Federasyonu ile yapılandırılarak devam etmiştir. İki ülke arasında 25 yıllığına 18 Eylül 1984 yılında iki ülke arasında imzalanan Doğal Gaz Anlaşması ile anlaşma ile başlayan süreç Türk fimalarının Rusya pazarlarında yer almalarını sağlamıştır. Bunu takip eden süreçte 6 Temmuz 1989 tarihinde imzalanan Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması iki ülke

* Vneşniye ekonomičeskiye svyazi v 1989 g., Statističeskiy sbornik, Otv.za vıpusk V.L. Seltsovskiy, Finansı i statistika, Moskva, 1990, s.13.

* Vneşniye ekonomičeskiye svyazi SSSR v 1990 g. Statističeskiy sbornik, Otv.za vıpusk V.L. Seltsovskiy, Ministerstvo vneşnih ekonomičeskih svyazey SSSR, Goskomstat SSSR, Moskva, 1991, s.13.

arasındaki ekonomik ilişkileri ileri bir sürece yöneltmiştir. Türkiye ve Gürcistan arasındaki Sarp sınır kapısının açılmasıyla iki ülke arasında yapılan ticarete artış gözlenmiş bunun devamında “Bavul Ticareti” başlamıştır. Bu dönemde iki ülke arasında enerji, inşaat, gemi yapımı, tekstil, turizm, kara yolu taşımacılığı, bavul ticareti alanlarında anlaşmalara dayalı sürdürülen ikili ilişkilerle her iki ülkenin yararına uygun sonuçlar elde edilmiştir.

3.5. 1980-1991 Yılları Arasında Türkiye ve Sovyetler Birliği Diplomatik İlişkileri

Türkiye’de 12 Eylül 1980’de askeri müdahale gerçekleşmiştir. Askeri yönetim ülkede hızla artan karışıklıklara son verilmesi gerekçesiyle yönetime el koymuş ve böylece Süleyman Demirel Hükümeti düşmüştür.

1980 askeri müdahalesi ile iktidarı elinde bulunduran askeri yönetimin, ABD ile ilişkileri iyi durumda olmasına karşın Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler 1980-1983 yılından itibaren gözle görülür bir durgunluk içindeydi. Şüphesiz buna neden olarak daha önce de belirtildiği üzere Sovyetler Birliği’nin Afganistan’a müdahalesi Türkiye ve SSCB arasındaki ilişkileri olumsuz etkilediği gösterilebilir. SSCB’nin bu tutumu Türkiye’nin bu dönemde ABD’ye yakınlaşmasına yol açmıştır. Ancak Türkiye bu kez bunu yaparken SSCB’ne de tamamen sırt çevirmek gibi bir yola gitmemiştir, bu konuda daha önce yaptığı hatayı yinelemeyip ülke çıkarlarına uygun bir politika izlemiştir (Oran, 2003, s.606).

Sovyet yönetimi açısından Türk-Sovyet ilişkilerindeki olumlu çizginin geliştirilmesi, Türkiye’nin Moskova’da imzaladığı Siyasi Belge’de öngörülen yükümlülükleri yerine getirmesine bağlıydı. Bu bağlamda, 29 Mart 1980’de Türk-Amerikan savunma ve ekonomi alanında işbirliği anlaşmasının imzalanmasının kesin bir kuşkuya neden olmaması elbette beklenemezdi. Bu anlaşma ile Amerika, Türkiye topraklarında yasal olarak gelecekte 26 askeri üs kullanma hakkını güvence altına almıştır. Anlaşma 5 yıl boyunca geçerli olup ve otomatik uzatma olasılığını öngörmekteydi (Gromiko ve Ponomarev, 1986, s.499-500).

Türkiye ile karşılıklı çıkarlara uygun, verimli işbirliği içinde olan Sovyetler Birliği, Türkiye’nin NATO bloğuna üyeliğine rağmen, son yıllarda ulusal politikası gereği iki komşu halkın yaşamsal çıkarlarına uygun gelen Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirme arzusunda olmasına saygı göstermiştir. Eylül 1980’de Türkiye’de iktidara gelen yeni

hükümetle ilgili olarak Başbakan Aleksey Nikolayeviç Kosigin, Başbakan Bülent Ulusu'ya, temelleri Vladimir İlyiç Lenin ve Mustafa Kemal Atatürk tarafından atılan evrensel barışı güçlendirmek adına her iki ülkenin yararına başarılı biçimde gelişecek olan Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerden umutlu olduklarını ifade eden bir telgraf göndermiştir. Başbakan Bülent Ulusu da cevap telgrafında Sovyet Hükümeti'nin umut ve isteklerini paylaştığını belirtmiştir(Gromiko ve Ponomarev, 1986, s.500).

Şüphesiz 1980 yılına gelindiğinde Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ekonomik ve ticari alanda yapılan anlaşmalar, iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmiş ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinin siyasi alanda da olumlu yönde yansımaları olmuştur.

23 Ekim 1980'de Aleksey Nikolayeviç Kosigin'in Başbakanlık görevinden ayrılmasından sonra yerine gelen Sovyetler Birliği Başbakanı Nikolay Aleksandroviç Tihonov da Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Bülent Ulusu'ya bir telgraf göndererek Türkiye'de Cumhuriyet Bayramı kutlaması vesilesiyle Türk halkının bayramını en içten dileklerle kutlamış, başarı ve refah dileğinde bulunmuştur. Bülent Ulusu da Sovyet Başbakana cevabi telgraf da kutlama için içten teşekkürlerini ifade etmiş ve kendisi de Sovyet halkına başarı ve refah dilemiştir. Telgraflarda SSCB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin iyi komşuluk ve iki ülkenin karşılıklı yararına olan işbirliğinin gelişmeye devam edeceği umudunu ifade etmiştir (Pravda,1980).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında 1980-1991 dönemi içinde ikili ilişkilerde üst düzey ziyaretler devam etmiştir. 1980 askeri müdahalesi sonrasında Türkiye ve SSCB arasında yapılan ilk ziyaret, Türk Dışişleri Bakanı İlter Türkmen'in SSCB'ye yaptığı ziyaretir.

Sovyetler Birliği'nin resmi daveti üzerine 28 Kasım-3 Aralık 1982 tarihleri arasında Dışişleri Bakanı İlter Türkmen ve beraberindeki heyet SSCB'yi ziyaret etmişlerdir. Dışişleri Bakanı İlter Türkmen ve beraberindeki heyet Moskova'da SSCB Başbakanı Nikolay Aleksandroviç Tihonov tarafından kabul edilmiştir. SSCB Politbüro üyesi Sovyet Dışişleri Bakanı Andrey Andreyeviç Gromiko ve Dışişleri Bakanı İlter Türkmen arasında ikili ilişkiler ve uluslararası sorunlar konusunda fikir alışverişinde bulunulmuştur (Kırilin ve Potapova, 1983, s.146).

Bu ziyaret iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler açısından da oldukça önemlidir. Sovyet basınının yoğun ilgi gösterdiği bu ziyaret Türkiye'nin içinde bulunduğu askeri

yönetim sürecinde iki ülke ilişkilerinde yakınlaşmanın ve yeni yönelimlerin istikrarlı biçimde ilerlemesine temel oluşturmuştur.

Yapılan görüşmelerde her iki taraf, iki ülke arasındaki istikrardan duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir. İki ülke arasındaki ilişkileri, Birleşmiş Milletler Tüzüğü, Helsinki Nihai Bağtı, Türk-Sovyet 1972 Bildirgesi ve 1978 Siyasi Belgesi'nin ilkeleri ve hükümlerine saygılı, geleneksel politikalarına uygun olarak geliştirmek ve güçlendirmeyi sürdürme arzusunda olduklarını ifade etmişlerdir. Uluslararası durumun görüşülmesinde iki ülke bakanları, eşitlik, bağımsızlık, toprak bütünlüğü, devletlerin içişlerine karışmama esasına dayalı olarak dünya genelinde diyalogun sürdürülmesinin önemine vurgu yapmışlardır. Helsinki Nihai Bağtı ilkeleri, hükümleri temelinde güven ve güvenlik tedbirlerinin güçlendirilmesinin önemli olduğu, bu durumun silahların sınırlandırılması ve silahsızlanma konusunda olumlu etkisinin olacağı vurgulanmıştır (Pravda, 1982).

Dışişleri Bakanı İlder Türkmen SSCB Dışişleri Bakanı Andrey Andreyeviç Gromiko'ya, Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirmesi davetinde bulunmuştur. İlder Türkmen'in daveti Sovyet Dışişleri Bakanı Andrey Andreyeviç Gromiko tarafından memnuniyetle kabul edilmiş ve ziyaret zamanının diplomatik kanallarla yapılması kararlaştırılmıştır (Kirilin ve Potapova, 1983, s.147).

Daha önce bilindiği gibi 1 Mayıs 1960 yılında Türkiye'nin İncirlik üssünden havalandırarak Sovyetler Birliği topraklarına gizlice giren ve daha sonra Sverdlovsk'da Sovyet güçlerince düşürülen Amerikan U-2 casus uçağıyla ilgili Amerikan yönetimince herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bu durum Amerika ve Türkiye arasında yapılan anlaşma gereği Türk topraklarında Türkiye tarafından kendisine tahsis edilen üstleri istediği gibi kullanan Amerika'nın, SSCB'nin ve Türkiye'nin diğer komşularının güvenliğini tehdit ettiğini göstermişti. Daha sonraki süreçte 3 Şubat 1961 yılında Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi N. S. Rijov Türk Dışişleri Bakanı Selim Sarper'i ziyaret ederek Amerika tarafından Türkiye'ye yerleştirilen Jüpiter füzelerinden duyduğu rahatsızlığı iletmış ve bu konuda açıklama istemiştir (Pravda, 1961).

Türkiye hava üssünden ABD uçaklarının SSCB topraklarına izinsiz yaptıkları uçuşlar arasında şunlar da vardır: Türkiye'den havalandırarak 21 Ekim 1970'de Leninakan şehri yakınlarına iniş yapmış, Marmara'dan havalandırarak 20 Ocak 1978'de yapılan U-21 uçağının Sinop yakınlarında düşmesi olmak üzere, ABD tarafından bu tür kuşkulu

uçuşlar tekrarlanmış ve bu konularla ilgili olarak Amerikan yönetimince de hiçbir açıklama yapılmamıştır.

Bu tür nedenlerden dolayı 1983'te Türkiye'nin "Çevik Güç"e katılma kararı Moskova tarafından olumsuz değerlendirilmiştir. Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Georgiy Markoviç Kornienko'nun 1983 ve Mart 1984'te yaptığı ziyaretlerde Türkiye'ye füze yerleştirilmesinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir. Yapılan ziyaretlerin ardından Türkiye'ye füze yerleştirilmesinin söz konusu olmadığı ve Türkiye'ye böyle bir şey önerilse dahi Türkiye'nin bunu kesin olarak reddedeceği Türk hükümet adamları tarafından Sovyet yönetimine bildirilmiştir. Türkiye bu olayı daha önce 1962 yılında Küba krizi döneminde yaşamış ve bunu ikinci defa yaşamayı göze alamamıştır (Quasımlı, 2012, s.228;Oran, 2003, s.165).

Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 29 Kasım 1983'te yapılan seçimlerde 450 sandalyenin 292'sini kazanan Anavatan Partisi lideri Turgut Özal'a yeni hükümeti kurma görevi vermiştir. Turgut Özal bir basın açıklaması yaparak yeni kabinenin oluşturulmasını yeni yıla kadar tamamlamayı planladığını belirtmiştir (Pravda,1987).

Böylece 1983 yılı Aralık ayında Turgut Özal tarafından sivil hükümet kurulmuştur. Bu hükümetin Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, daha önce Moskova Büyükelçisi olarak görev yapmış bir bakandı. Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nun SSCB ile ilişkileri geliştirme yönünde yaptığı ilk anlaşma, Sovyetler Birliği ile Deniz Sınırının Düzenlenmesine İlişkin Protokol olmuştur (Gromıkovo ve Ponomarev,1986, s.22).

Bu protokol 29 Aralık 1973 tarihinde imzalanmış olan Ahuryan (Arpaçay) barajı alanındaki yeni sınır işaretlerinin yeniden yapılması veya değiştirilmesi, kontrolü, bakımı, onarımı hakkında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti hükümeti arasında yürürlükte olan Protokol, yeniden gözden geçirilerek 5 Kasım 1982'de Ankara'da taraflarca onaylanarak imzalanmıştır. Protokol 2 Eylül 1983 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Arhipova, 1985, s.36-40).

Turgut Özal'ın birinci ve ikinci hükümetleri programlarında SSCB ile ilişkilerin özellikle ekonomik temelde geliştirileceği konusu vurgulanmıştır. Sovyetler Birliği tarafı da bu yönde bir tavır sergilemiştir (Oran, 2003, s.164).

1980-1985 tarihleri arasında Sovyetler Birliği Başbakanı olarak görev yapmış olan Nikolay Aleksandroviç Tihonov'un, 5-27 Aralık 1984 yılı sonunda Ankara'ya yaptığı

resmi ziyaret oldukça önemlidir. SSCB Başbakanı Nikolay Aleksandroviç Tihonov ve Türkiye Başbakanı Turgut Özal, Sovyet lideri Yuriy Vladimiroviç Andropov'un cenazesinde görüşmüşler, iki ülke arasında ilişkilerin geliştirilmesi yönünde karar almışlardır(Quasımlı, 2012, s.286; Oran, 2003, s.164).

Ayrıca 1985-1986 yılları arasında SSCB ve Türkiye arasında Kültürel ve Bilimsel İşbirliği Programı'nı ise SSCB adına Dışişleri Bakan Yardımcısı Nikita Semyonoviç Rıjov ve Türkiye adına Dışişleri Bakanlığı Kültür Dairesi Genel Müdürü Y. Kutbay imzalamıştır (Pravda, 1984;Yeremeyev, 2005, s.200).

Anlaşmaların imzalanmasının ardından yapılan konuşmalarda, iki ülke arasında dostluk, iyi komşuluk ve işbirliğinin son 20 yıl içinde giderek güçlenmesinin iki ülkenin yararına olduğu ve bundan sonraki ilişkiler sürecinde de olumlu katkıda bulunduğu yönünde beyanlarda bulunulmuştur. SSCB Başbakanı Nikolay Aleksandroviç Tihonov, Turgut Özal'a SSCB'ye resmi ziyaret davetinde bulunmuştur (Pravda, 1984).

SSCB Başbakanı Nikolay Aleksandroviç Tihonov, Türkiye'ye yaptığı resmi ziyarette 26 Aralık 1984'te başlayan görüşmelerin, verimli bir ortamda geçmesinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Dostane bir çizgide geçen görüşmelerde, karşılıklı olarak iki ülkenin birbirini anlamasının Türk-Sovyet ilişkilerinin giderek geliştirilmesinde ve iki ülke arasındaki işbirliğinin daha sonraki yıllara taşınması yönünde her iki ülkenin ortak düşüncelere sahip olmasının öneminin altı çizilmiştir (İzvestiya, 1984).

Ankara'da Başbakan Turgut Özal'ın daveti üzerine resmi ziyarette bulunan Sovyetler Birliği Başbakanı Nikolay Aleksandroviç Tihonov 27 Aralık 1984 tarihinde Ankara'daki temaslarını tamamladıktan sonra Moskova'ya dönmüştür (Pravda, 1984).

Sovyet kaynaklarına göre, Sovyet Birliklerinin Afganistan'a girişi, Türk hükümet yönetiminin SSCB'ye karşı tutumunu olumsuz yönde değiştirirken, iki ülke arasındaki ilişkiler, özellikle de ekonomik işbirliği aynı düzeyde kalmıştır.

Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinde yeni bir ivme ise 28 Temmuz 5 Ağustos 1986'da gerçekleşen Turgut Özal'ın Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaretle gerçekleşmiştir. Başbakan Turgut Özal'ın Moskova'da yaptığı görüşmeler, SSCB ile Türkiye arasında ticari, ekonomik ve kültürel alanlarda karşılıklı yarar sağlayan işbirliğinin daha da geliştirilmesi, iki ülke arasındaki iyi komşuluk ve karşılıklı anlayışı güçlendirmek amacıyla diyalogu sürdürme umutlarını genişletmiştir (Kireyev, 2007, s.352).

Sovyet Hükümetinin resmi davetlisi olarak Sovyetler Birliği'nde bulunan Turgut Özal, dış siyasette Türk-Sovyet çok yönlü işbirliğinin geliştirilmesini savunmuştur. Sovyet halkı Turgut Özal'ın Sovyetler Birliği'ne gelmesiyle yakından ilgilenmiş ve yaklaşan ziyaretin SSCB ile Türkiye arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin daha da geliştirilmesi ve güçlendirilmesine önemli bir katkı olacağını ümit etmiştir (Pravda, 1986).

Yapılan tüm bu anlaşmalara ve olumlu açıklamalara rağmen iki ülke arasında zaman zaman siyasal ilişkilerde sorunlar da ortaya çıkmıştır. Özellikle 1986 yılı Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığa karşı yapılan baskılar nedeniyle gerginliklerin oldukça yoğun yaşandığı bir yıl olarak kalacaktır. Sovyetler Birliği'nin bu konuda Bulgaristan'ı destekleyen bir tutum sergilemesi iki ülke arasında dolaylı da olsa gerginliğe neden olmuştur (Starçenkov, 1989, s.50).

Öyle ki Temmuz 1986'da Moskova'yı ziyaret eden Başbakan Turgut Özal bir anlamda Mihail Gorbaçov tarafından kabul edilmemiştir. Bu olumsuz gelişme, iki ülkede büyük bir krize dönüşmemiş ve ikili ilişkiler sekteye uğramamıştır. Turgut Özal'ın ziyareti sırasında Mustafa Süleymanoğlu adlı Bulgaristan Türkünün Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'ne sığınması da ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir (Quasımlı, 2012, s.335).

Ancak iki ülke arasında yaşanan bu tür sorunlar da zaman içinde aşılmış ve ilişkilere kaldığı yerden genişletilerek devam edilmiştir. 24 Mart 1988'de imzalanan protokolle 20 yıldan beri devam etmekte olan Karadeniz FIR[♦] hattı belirlenmiştir ve Mustafa Süleymanoğlu'nun da büyükelçilikten çıkıp Türkiye'ye gitmesine izin verilmiştir (Milletlerarası Andlaşma Türkiye, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ve Bulgaristan ...,1991).

1987'de imzalanan orta erimli füzeler (INF) anlaşması uyarınca 1988 Eylül ayında Kapustin bölgesinde konuşlandırılan ve Türkiye'yi de menzili içine alan SS-20 füzelerinin kaldırılması Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Türkiye ve SSCB arasındaki ilişkileri rahatlatan Sarp kapısı bu gelişmeler üzerine açılmıştır (Oran, 2003, s.166).

♦ FIR Hattı, içinde uçuş bilgi hizmeti ve ikaz hizmeti verilen hudutları belirlenmiş bir hava sahasıdır. Uçuş bilgi bölgesi ya da FIR (İngilizce: Flight Information Region).

1988 yılında İran-Irak savaşının devam etmesi Türkiye'yi rahatsız etmiş ve bu nedenle Turgut Özal, İran'a bir ziyaret yaparak savaşın durdurulması konusunda görüşmelerde bulunmuştur. Bu ziyaretten bir süre sonra iki ülke arasında savaş durmuştur. Bu dönemde Türk-Sovyet ilişkileri olumlu bir çizgide ilerlemeye devam etmiştir. Bunu takiben Volkan Vural Moskova Büyükelçisi olarak tayin edilmiştir (Quasımlı, 2012, s.370).

26-29 Nisan 1988 aralığında SSCB Dışışleri Bakanı Birinci Yardımcısı Yuriy Mihayloviç Vorontsov Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Ankara'da devlet yetkilileriyle görüşmeler yapmıştır. Yuriy Mihayloviç Vorontsov Dışışleri Bakanı Mesut Yılmaz ve 28 Nisan'da Başbakan Turgut Özal tarafından kabul edilmiştir. Yuriy Mihayloviç Vorontsov aynı zamanda Dışışleri Bakanlığı Müsteşarı Nüzhet Kandemir ile de görüşmüştür. Konuk Bakan Yardımcısı Kıbrıs konusu görüşmeleri sırasında sorunun çözümünde uluslararası konferansın toplanmasında ısrar etmemiştir (Quasımlı, 2012, s.370-371).

Aynı zamanda bu ziyaret sırasında 27 Nisan 1988 tarihinde Ankara'da Türkiye ve SSCB arasında Uluslararası Konsolosluk Anlaşması'na ek protokol imzalanmıştır. Yapılan Protokole göre Türkiye'de Konsolosluk'a gönderilen çantaların açılmaz veya alıkonulamaz olması kararı alınmıştır. Bununla birlikte, yetkili makamların, çantada resmi yazışmalar veya belgeler, resmi kullanım için amaçlanan şeyler dışında bir şey içerdiğine inanmak için geçerli bir nedeni varsa, o takdirde gönderen devletin yetkili bir temsilcisinin gözetiminde açılması istenebilecektir. Bu gereklilik reddedilirse, çanta gönderildiği yere iade edilecektir (Verijnikova, 1991, s.118-119).

1989-1990 döneminde Viyana'da sürdürülen AKKA (Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması) görüşmeleri 19 Kasım'da içinde Türkiye ve SSCB'nin de yer aldığı 22 devlet tarafından imzalanan anlaşmayla son bulmuş ve yapılan anlaşma hükmünce Türkiye'nin güney doğusu (topraklarının %24'ü) konvansiyonel silah indirimini kapsamı dışında bırakılmıştır. SSCB bu karara itiraz etmediği gibi, esas itibarıyla Türkiye'nin istekleri doğrultusunda bir davranış sergilemiştir (Sönmezoğlu, s.222).

Bunun yanı sıra Ocak 1990'da Azerbaycan'ın Kızıl Ordu tarafından işgal edilmesine Türkiye sessiz kalmıştır. Bu olayla ilgili olarak Türkiye, bu konuyu SSCB'nin iç sorunu olarak görmüştür. Bunda bir yandan ticaret hacminin son dört yılda 4 kat artması ve 2 milyar dolara ulaşmasının, öte yandan Türkiye'nin SSCB'nin içişlerine karışmaması, toprak bütünlüğüne saygı ilkelerine bağlı kalmasının etkisi de olmuştur. Kasım 1990'da imzalanan Kültürel İşbirliği Anlaşması'nı Aralık 1990'da Sovyet Dışışleri Bakanı

Eduard Amvrosiyeviç Şevardnadze'nin Ankara gezisi izlemiştir. Dışişleri Bakanı'nın gündem maddesi Körfez krizi olmuştur. Ancak Dışişleri Bakanı ziyareti sırasında bunun dışında taraflar arasında Uyuşturucu Kaçakçılığı ile Mücadele, Karadeniz'de Balıkçılık Alanında İşbirliği, Adli Yumuşama ve Yatırımların Karşılıklı Teşviki konularında 4 anlaşma imzalanmıştır. İkinci gün Maliye Bakanı Adnan Kahveci ile yaptığı görüşmede iki ülke arasında gelişen ticaret ve ekonomi ile ilgili konular ele alınmıştır. Sovyet Dışişleri Bakanı Eduard Amvrosiyeviç Şevardnadze ayrıca Meclis Başkanı Kaya Erdem ve Başbakan Yıldırım Akbulut ile de görüşmelerde bulunmuştur. Karadeniz Ekonomik İşbirliği projesi gündeme gelmiştir. Bu konuda görüşmeler yapılmış ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın SSCB'ye yapacağı ziyaret tarihi kesinleştirilmiştir (Pravda, 1990;Oran, 2003, s.166).

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri Yuriy Vladimiroviç Andropov'un ölümünden sonra yerine gelen Konstantin Ustinoviç Çernenko, 1984-1985 tarihleri arasında başkanlık görevini sürdürmüştür. Konstantin Ustinoviç Çernenko'nun ölümünün ardından 1985'ten 1991 yılına kadar yönetimde kalacak olan Mihail Sergeyeviç Gorbaçov görev yapmıştır.

13 Temmuz 1990 tarihinde Türkiye'deki Sovyetler Birliği Büyükelçisi ve Türkiye Dışişleri Bakanı arasında vize formalitelerinin basitleştirilmesi konusunda bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmanın özelliği bir nota değişimi biçiminde olmasıdır. Yapılan anlaşmaya göre Sovyet Büyükelçiliği, en kısa sürede vize verilmesini taahhüt etmiştir. Anlaşma kapsamında devlet başkanlarına, parlamento üyelerine ve ailelerine vizeler zamanında, iki gün içinde gecikmesiz olarak verilecektir. Resmi heyet üyelerine, Hükümetlerarası Komisyonların grup üyelerine, ekonomik, ticari amaçla vize alacak banka ve firma temsilcilerine (30 güne kadar yolculuklarda) vize taleplerine iki iş günü içinde yanıt verilecektir. Anlaşma uyarınca diplomatik, konsolosluk kurumlarındaki idari, teknik, diplomatik çalışanlar ve aileleri için vize taleplerinin ise 15 gün içinde incelenmesi kabul edilmiştir (Verijnikova, 1993, s.208-209).

1980'li yıllarda Türkiye Pazar ekonomisine geçmişti. SSCB'de de yeni bir yapılanma dönemi içinde o dönemde perestroyka ve glasnost politikalarının uygulanma süreci yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nde dış politikada ideojiden iyice uzaklaşmıştır. Bu da ülkede politik ve ekonomik ilişkilerin hızla genişletilmesinde büyük katkı sağlamıştır. Son dönemde Türkiye'nin SSCB'de yaşanan bazı ayrılıkçı akımları desteklememesi ve

SSCB'nin toprak bütünlüğüne saygı göstermesinin, ikili ilişkilerin ilerlemesinde de büyük katkısı olmuştur.

Türkiye ve SSCB yönetimi artık dünya meselelerini konuşmak için de bir araya gelerek görüşmelerde bulunabilmişlerdir. Bununla ilgili olarak SSCB ve Türkiye 11 Ekim 1990 tarihinde Ankara'da Politik Konsültasyonlarla İlgili Protokol imzalamıştır. Bu protokole göre taraflar ikili ilişkiler, güncel bölgesel ve uluslararası sorunlar konularında istişarelerde bulunma pratiğini geliştirecektir. Tarafların karşılıklı mutabakatı ile dışişleri bakanları veya onların görevlendirdiği diğer kişiler arasında en az yılda bir kez iki ülkenin başkentlerinde istişarelerde bulunulacaktır. Yapılan Protokolde kabul edilen madde gereği görüşmelerin gündemi ve zamanı iki ülkenin diplomatik kanalları aracılığıyla önceden kararlaştırılacaktır (Verijnikova, 1993, s.35).

SSCB'nin yıkılmaya başladığı Mart 1991 sürecinde Türkiye ve SSCB ilişkileri açısından en önemli gelişme şüphesiz Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 11-16 Mart 1991'de Moskova'ya yaptığı ziyaretidir. 1983 yılında iktidara gelen Turgut Özal Başbakan olarak 28 Temmuz 5 Ağustos 1986 tarihleri arasında SSCB'ye resmi temaslarda bulunmak amacıyla yaptığı ilk ziyaretten sonra, 11 Mart 1991 yılında SSCB'ye Cumhurbaşkanı olarak ikinci ziyaretini gerçekleştirmiştir. SSCB ve Türkiye siyasi ilişkilerinde Cumhurbaşkanlığı düzeyinde yapılan ilk ziyaret, 1969 yılında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Moskova ziyaretiydi. Bu ziyaretten sonra 11-16 Mart 1991'de Cumhurbaşkanı düzeyinde ise Turgut Özal'ın Moskova'ya ikinci ziyareti olmuştur.

Devlet Başkanı Mihail Sergeyeviç Gorbaçov'un resmi davetlisi olarak Moskova'da bulunan Turgut Özal için Kremlin'de Georgiyevskiy Salonu'nda resmi karşılama töreni yapılmıştır. Mihail Sergeyeviç Gorbaçov Turgut Özal'ı selamlamıştır. Kremlin'deki karşılama töreninin hemen ardından Mihail Sergeyeviç Gorbaçov ve Turgut Özal arasında görüşmeler başlamıştır. Yaklaşık üç saat süren görüşmelerde öncelikle iki ülkeyi ilgilendiren önemli sorunlar görüşülmüştür. Özellikle Orta Doğu'daki durum görüşülmüş, meydana gelen olaylarla ilgili yapılan değerlendirmeler ve yaklaşımların, yönüyle iki ülke lideri tarafından benzer biçimde yorumlandığı gözlenmiştir (Pravda, 1991).

Doğu Avrupa'da 1989 yılında başlayan Doğu Bloku'nun çöküş süreci 1991 yılında SSCB'nin de dağılmasıyla son bulmuştur. Bu süreç içinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal 11-16 Mart 1991'de SSCB'yi ziyareti sırasında iki ülke arasında "Dostluk, İyi Komşuluk

ve İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır. İmzalanan bu anlaşma daha sonra SSCB’nin dağılmasından sonra kurulan Rusya Federasyonu ile Türkiye’nin ilişkilerinde temel oluşturmuştur. Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın ziyareti 1921 Moskova Anlaşmasının 70. Yıldönümü’ne denk getirilmiştir. Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov ve Başbakan Boris Yeltsin ile uzun görüşmeler yapan Turgut Özal Körfez Savaşı, Orta Doğu’daki durum ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği gibi konuları görüşmüştür. Yapılan görüşmeler sırasında 12 Mart 1991’de 3 önemli anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalar, Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması, Ticari, Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması ve 20 yıl süreliğine yapılmış olan Uzun Süreli Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması’dır (Pravda, 1991).

12 Mart 1991 yılında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan bu anlaşmanın bir diğer özelliği de ekonomik karaktere sahip olan son Hükümetlerarası bir belge olmasıdır. Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında ilk Devletlerarası Belge ise 25 Mayıs 1992 yılında Başbakan Süleyman Demirel’in Rusya Federasyonu’nu ziyareti sırasında imzalanan “Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki İlişkilerinin Temelleri Hakkında Anlaşma” olmuştur (Koptevskiy, 2003, s.292).

Diğer bir anlaşma olan Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması Türkiye ve SSCB arasında yapılan önemli bir anlaşmadır. Toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığa saygı duyulması, bölgesel konularda danışılma, askeri konularda iletişim, ekonomik, kültürel vb. konularda en geniş biçimde işbirliği yapılması ve teröre karşı ortak hareket edilmesi yükümlülüklerini içeren bu anlaşmanın yapılması iki ülke ilişkilerinin 1990’larda geldiği noktayı göstermesi açısından da oldukça önemlidir.

Bu anlaşma SSCB ile olduğu gibi Birlik içindeki Cumhuriyetler için de oldukça önemli bir anlaşmadır: Anlaşmanın 16. Maddesine göre taraflar, Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği’ni oluşturan Birlik Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin gelişmesinin, aralarındaki ilişkilere kapsam ve içerik kazandıracak inancıyla bu ilişkilerin desteklenmesi gereği konusunda aynı fikirde olmuşlardır. Taraflar, kentler ve yerel yönetimler arasında temasların ve işbirliğinin gelişmesini de teşvik edeceklerdir. Madde 17’de ise taraflar, Türkiye’de SSCB halkları dilleri ile SSCB’de Türk Dilinin öğrenimini teşvik edeceklerdir (Pravda, 1991).

Sovyetler Birliği 25 Aralık 1991 tarihinde resmi olarak dağılmıştır ve dağılan SSCB yerine Rusya Federasyonu kurulmuştur. Türkiye, SSCB’nin dağılmasından sonra kurulan

Rusya Federasyonu'nu tanımıştır. SSCB'nin yıkılmasıyla Soğuk Savaş sona ermiş, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle dağılan SSCB yerine uluslararası sisteme 14 yeni devletle Rusya Federasyonu da katılmıştır. Rusya Federasyonu'nun resmi kuruluş tarihi olan 25 Aralık 1991'den sonra iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler, Türkiye - Rusya ilişkileri olarak adlandırılmıştır.

SONUÇ

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) arasındaki ilk diplomatik ilişkiler, TBMM'nin açılmasından sonra Mustafa Kemal'in bağımsızlık mücadelesi için Vladimir İlyiç Lenin'e gönderdiği 26 Nisan 1920 tarihli mektubu sayesinde başlamıştır. Bu mektup, ilk diplomatik belge olarak Türk-Sovyet diplomatik ilişkilerinin de başlangıcını oluşturmuştur. RSFSC hükümeti, TBMM hükümetini Avrupa'da tanıyan ilk ülke olmuş ve bunu sağlayacak olan 16 Mart 1921 Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması'nın imzalanmasıyla, ilişkiler güçlü bir zemine oturtulmuştur. Bu anlaşmanın imzalanması iki ülke arasında ekonomik alanda işbirliğinin de gelişmesini sağlamıştır. Ankara'da Ocak 1922 yılında ilk Sovyet Ticaret Temsilciliği açılmıştır. Bu tarihten itibaren Ankara ve Moskova hükümetleri arasındaki ticari ilişkiler, Rusya Dış Ticaret Halk Komiseri tarafından yürütölmeye başlanmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra iki ülke arasında imzalanan 11 Mart 1927 Ticaret ve Denizcilik Anlaşması ile iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler resmi bir boyuta taşınmış ve bu anlaşma Türk tüccarlarının SSCB'ye vizesiz giriş çıkış yapmalarını ve SSCB Ticaret Temsilciliği'nin şubelerinin Türkiye'nin diğer illerinde de açılmasını sağlamıştır. Ayrıca bu anlaşmanın diğer bir önemi ise, SSCB'nin bir Doğu ülkesiyle imzaladığı ilk ticari anlaşma olma ayrıcalığına da sahip olmasıdır. Bu anlaşma, süresi dolmadan protokollerle uzatılarak iki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkiler devam ettirilmiştir.

NEP (Yeni Ekonomi Planı) adıyla ilk kez SSCB'de başlatılan planın başarılı sonuçlarını yakından izleyen Türk yönetimi, ülkeye SSCB'den uzmanlar davet etmiştir. Türk uzmanları da SSCB'yi ziyaret etmiş ve Sovyet sanayisini yakından görme fırsatı bulmuştur. Karşılıklı ziyaretler sonunda edinilen izlenim doğrultusunda Ankara hükümeti, Sovyet uzmanların hazırladıkları planda yatırım yapılması önerilen alanların dikkate alındığı Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde Sovyetler Birliği'nden alınan kredi ile ülkenin sanayi yatırımlarını hayata geçirmiştir. Uzun çalışmalar sonucunda hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile (1934-1938) Türkiye, Sovyet Birliği'nden sonra planlı ekonomik model uygulayan ikinci ülke olmuştur.

1939-1950 yılları arasında Türkiye ve SSCB arasında yaşanan gerginlik nedeniyle iki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkiler yok denecek kadar azdır. Sovyetler Birliği'nin 17 Aralık 1925 Tarafsızlık ve Saldırmazlık Anlaşmasını fes ettiğini bildirmesi ile iki ülke

arasındaki ekonomik, ticari ve siyasi ilişkiler durma noktasına gelmiştir. Bu süre içinde iki ülke arasındaki ticari faaliyetler daha çok 1934 yılında Sovyetler Birliği'nden alınan 8 milyon dolarlık kredinin kapatılması amacına yönelik Sovyetler Birliği'ne tarım ürünlerinin ihracının yapılması biçiminde gerçekleşmiştir.

Araştırmamızda 1950-1953 tarih aralığında iki ülke arasında ekonomik ilişkilerle ilgili çalışmaların sürdürüldüğünü, bu amaçla 1952 Nisan ayında Moskova'da yapılan Uluslararası Ekonomi Kongresi'ne Türkiye'den de temsilcilerin katıldığını Rusya Federasyonu Sosyal-Politika Tarih Arşivi'nden edindiğimiz belgelerle ortaya koymaya çalıştık. Bu belgede SSCB'nin Türkiye ile bu yıllara ait yapmayı planladığı ticaret hacmi ayrıntılı olarak verilmiştir. Türk hükümetinin de 1950'li yıllarında Sovyet hükümetinin işbirliği çağrılarına belli bir süre sessiz kaldıktan sonra olumlu yanıt verdiği görülmüştür.

Sovyet lideri İosif Vissarionoviç Stalin'in 1953 yılında ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilişkilerini iyileştirme yolunda çok çaba harcadığı görülmektedir. Bu çabalar sonunda Sovyetler Birliği'nin 1954 yılından itibaren İzmir Fuarı'na düzenli olarak katılmış olması, Türkiye ile ekonomik ve ticari ilişkiler kurulması yönünde çok etkili olmuştur. Ayrıca bu katılımları takiben iki ülkenin iş dünyasının önde gelen temsilcileri de Türkiye ve Sovyetler Birliği'nde karşılıklı iş gezilerinde bulunmuşlardır. 1954 yılından itibaren 1954-1957 yılları arasında SSCB'yi Türk ticaret firma temsilcileri ziyaret etmişler, bu temsilciler Sovyet dış ticaret organizasyonlarıyla ilişkileri yoluna koymuşlar, ithalat ve ihracat sözleşmeleri yapmışlardır. 1958 yılında Sovyet firması "Tehnoeksport" ve Sümerbank arasında Sovyetler Birliği'nden tekstil makineleri ve ekipmanlarının Türkiye'ye sağlanmasıyla ilgili bir anlaşma imzalanmış ve üç dokuma fabrikasının kurulması için gereken makine ve ekipmanlar alınmıştır. Batılı devletlerin Türk yönetimine vermeyi reddettiği Çayırova Cam Fabrikası'nın kurulması için gereken kredi de Sovyetler Birliği'nce sağlanmış ve bu sayede fabrikanın 1961 yılında açılışı gerçekleşmiştir.

1950-1960 yılları arasında Amerikan yardımı alan Demokrat Parti döneminde Türk-Sovyet ekonomik ilişkilerinin çok büyük çapta olmasa bile sürdürüldüğü görülmüştür. Bu dönemde Amerika'nın Marshall planı çerçevesinde bir sanayi ülkesine dönüşmesini istemediği, aksine bir tarım ülkesi olarak kalması için desteklediği Türkiye'nin bu yardımları kaybetme endişesiyle Sovyetler Birliği'nden gelen olumlu çağrılara uzun bir süre yanıt veremediği gözlenmiştir.

1960-1964 dönemi Türkiye Sovyetler Birliği arasında ilişkilerin normale döndüğü bir dönem olarak adlandırılabilir. 1963 yılında Parlamento Başkanı Suat Hayri Ürgüplü'nün Moskova'yı ziyaretinin ardından Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyaretiyle iki ülke arasında uzun süre donma noktasına gelen ikili ilişkilerde normalleşme süreci başlamış, iki ülke basınında olumlu yönde yazıların çıktığı gözlenmiştir. Kültürel, ticari ve ekonomik ilişkilerin hız kazandığı bir döneme girilmiştir. Şüphesiz bu dönemde Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs konusuna yaklaşımı da ilişkilerin normalleşmesinde etkili olmuştur.

1965-1970 yılları arasında 8 Ekim 1937 yılında imzalanan Sovyet-Türk Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'na ek olarak her yıl ticaret protokolleri yapılmıştır, yapılan protokollerde 1961-1965 dönemi içinde iki ülke arasındaki ticaret hacminin sürekli arttığı görülmüştür. 25 Mart 1967'de ise Türkiye'de 7 sanayi tesisinin kurulmasında iki ülkenin işbirliğini öngören Türk-Sovyet Hükümetlerarası Ekonomik Teknik İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. 25 Mart 1967 tarihinde imzalanan anlaşma uyarınca 5 sanayi tesisinin 1968-1972 yılları arasında tamamlanması sağlanmıştır. Söz konusu anlaşma ile Türkiye'de demir-çelik fabrikası, alüminyum fabrikası, petrol rafinerisi, asit sülfürik fabrikası ve ahşap levha fabrikasının kurulması sağlanmıştır. Anlaşmada yer alan iki proje olan Çayırova Cam Fabrikası'nın genişletilmesi ve İstanbul'da alkol fabrikasında votka imal edilen ünitenin yapılması projesinden daha sonra vazgeçildiği görülmüştür. Söz konusu tüm sanayi tesislerinin inşası, Türkiye'nin ikinci (1968-1972) ve üçüncü (1973-1977) beş yıllık ekonomik planlarının hayata geçirilmesine büyük katkı sağlamıştır.

Yapılan anlaşma sayesinde Türkiye'de çok önemli büyük sanayi tesislerinin kuruluşu gerçekleşirken Türkiye uygun koşullarda SSCB'den aldığı kredilerin yanı sıra ekonomik ve teknik yardımlarla çok planlı ekonomiye geçişi başlatmış, ticari ilişkileri geliştirerek ülkenin ihtiyacı olan diğer sanayi tesislerinin kurulmasını sağlamıştır. Ayrıca Türkiye ve SSCB arasında sanayi tesislerinin daha sonraki aşamasında, kapasitelerinin artırılması ihtiyacı ortaya çıktıkça, Türk hükümetinin talepleri doğrultusunda Sovyetler Birliği'nden alınan bu kredi tutarı dışında, ilave kredi alımı için 25.03.1967 anlaşmasına uygun olarak ek anlaşmalar yapılmıştır.

Bu anlaşma kapsamında yapılan Türkiye'nin çok önemli sanayi kuruluşları arasında yer alan İskenderun Demir Çelik Fabrikası, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, Aliağa Petrol

Rafinerisi, Bandırma Sülfürik Asit Fabrikası, Artvin Ahşap Fabrikası'nın kurulması, Türkiye'nin dış finansman açığının giderilmesine olumlu katkı sağlanmış, üründe Türkiye'nin dışarıya bağımlılığını sona erdirmiş ve böylelikle dış ticaret hacmini artırmıştır.

25 Mart 1967 tarihinde yapılan anlaşmanın diğer bir önemi ise, iki ülke arasında ekonomik ve teknik ilişkilerin etkin biçimde gelişmesini başlatan ilk “Hükümetlerarası Ekonomik İşbirliği Anlaşması” olarak tarihe geçmiştir. Başka bir deyişle iki ülke arasında yapılan bu anlaşma ekonomik açıdan bakıldığında, Türk-Sovyet ilişkileri tarihinde ilk hukuki iş ortaklığı belgesi olmuştur.

1970’li yıllara gelindiğinde Türkiye ve SSCB arasındaki sınırların düzenlenmesi çalışmaları sona ermiştir. Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ve teknik işbirliği, 1976 yılına kadar proje temelinde yürütülmüştür. 1976 yılından itibaren ise Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkiler, oluşturulan Hükümetlerarası Ortak Komisyon ile sürdürülmüştür.

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında Aralık 1976 tarihinde teknik ve ekonomik işbirliği ile ilgili Türk-Sovyet Hükümetlerarası oluşturulan Karma Ekonomik Komisyonu’nun ilk toplantısı Moskova’da 8-17 Aralık 1976 tarihleri arasında yapılmış, ikincisi 1977 yılında 21-27 Aralık’ta Ankara’da, üçüncüsü 12-19 Ekim 1978’de Moskova’da, Komisyonun dördüncü toplantı ise 1979 Haziran ayında Ankara’da yapılmıştır. Toplantılar sonunda Türk-Sovyet Karma Ekonomik Komisyonu’nun çalışmalara başlamasıyla birlikte iki ülke arasında ticari ve ekonomik alanda faaliyetlerin başarılı biçimde yürütülmesi sağlanmıştır. Bu tarihten itibaren Sovyetler Birliği’nin dağıldığı yıl olan 25 Aralık 1991 tarihine kadar iki ülke arasında 12 komisyon oturumu yapılmıştır.

Sovyetler Birliği, Türkiye ile imzaladığı Hükümetlerarası Komisyon Anlaşması sayesinde Türkiye’ye sanayileşme yolunda ihtiyacı olan alanlarda gereken kredi ve teknik yardımlarda bulunmuştur. Bu kredilerin geri ödemelerinin büyük bölümü ise üretilen veya yetiştirilen geleneksel Türk mallarıyla, faizsiz veya düşük faizle uzun vadelerle yapılmıştır. Türkiye, 1970-1980 dönemi sanayileşme sürecinde Sovyet kredilerinin, teknik yardımları ve uzman kadrolarının büyük desteğini görmüş ve bu da sanayisini kurup ihtiyacı olan malları üretmeye ve ihraç etmesine katkıda bulunmuştur.

1980-1991 yılları arasında Türkiye ve SSCB arasında yapılan anlaşmalar daha sonra Rusya Federasyonu ile yapılandırılarak devam etmiştir. İki ülke arasında 25 yıllığına 18 Eylül 1984 yılında iki ülke arasında imzalanan Doğal Gaz Anlaşması ile başlayan süreç, Türk firmalarının Rusya pazarlarında yer almalarını sağlamıştır. Sovyetler Birliği'nin de Türkiye'de yatırım yapmasını kolaylaştırmıştır. Bunu takip eden süreçte 6 Temmuz 1989 tarihinde imzalanan Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri ileri bir sürece yöneltmiştir. Türkiye ve Gürcistan arasındaki Sarp sınır kapısının 31 Ağustos 1988 tarihinde açılmasıyla iki ülke arasında yapılan ticarete artış gözlenmiş, bunun devamında “Bavul Ticareti” başlamış, deniz ve kıyı ticaretini kolaylaştıran FIR hattı sorunu çözümlenmiştir. Bu dönemde iki ülke arasında enerji, inşaat, gemi yapımı, tekstil, turizm, kara yolu taşımacılığı, bavul ticareti alanlarında anlaşmalara dayalı sürdürülen ikili ilişkilerle her iki ülkenin yararına uygun sonuçlar elde edilmiştir.

Bu veriler ışığında, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türk sanayisinin kurulması ve gelişmesi sürecinde Sovyet kredi ve teknik-bilimsel yardımlarının ne denli büyük bir katkısı olduğu tarafımızca ortaya konulmaya çalışılmıştır. İki ülke arasında yaşanan tüm krizli dönemlerin, her iki ülke yönetiminin dengeli siyasi politikalar uygulanmasıyla aşıldığını, iki ülke halklarının birbirine yakınlaşmasıyla karşılıklı ön yargıların kırıldığını ve bu sayede ekonomik ilişkilerin her dönemde iki ülke lehine gelişerek ilerlediği gösterilmiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra da Rusya Federasyonu ile ileriye dönük yapılan anlaşma ve projelerle ekonomik ilişkilerini yapılandırarak sürdürdüğü vurgulanmıştır.

Bu çalışma ile bugüne değin yapılan farklı araştırmalarda parça parça anlatılan Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkileri, siyasi ilişkiler temeline dayalı olarak bir bütünlük içinde özgün Rus ve Türk kaynaklarına göre karşılaştırmalı olarak detaylı biçimde ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmamızda her bölümün sonunda Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında 1920-1991 yılları arasında Sovyetler Birliği Ticaret Bakanlığı ve Ekonomi Bakanlığı ile Türkiye TÜİK kurumu ticaret hacmi verileri Rusça ve Türkçe kaynaklara dayalı olarak karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

KAYNAKÇA

A-ARŞİV BELGELERİ

I- Rusya Federasyonu Arşiv Belgeleri

Arhiv vneşney politiki Sovetskogo Soyuzu Sotsialistiçeskoy Respubliki, fon.132, opis.3, p.2, delo.1, l.10.

Rossiyskiy gosudarstvenniy arhiv sotsialno-politiçeskoy istorii, f.82, op.2, d.732-739.

Rossiyskiy gosudarstvenniy arhiv sotsialno-politiçeskoy istorii, f.82, op.2, d.738.

Rossiyskiy tsentr hraneniya i izuçeniya dokumentov noveyşey istorii (РЦХИДНИ), fon.5, opis.2, d.314, l.12.

Rossiyskiy gosudarstvenniy arhiv sotsialno-politiçeskoy istorii, fond 82, opis 2, delo 739, list 199-200-201.

Rossiyskiy gosudarstvenniy arhiv sotsialno-politiçeskoy istorii , fond 579, opis 1, delo 118, list 199. (Tovarişçu Stalinu)

Rossiyskiy gosudarstvenniy arhiv ekonomiki f.413, op.12, d.10949, l.1-542. (sekretno-Gizli)

Rossiyskiy gosudarstvenniy arhiv sotsialno-politiçeskoy istorii, f.82, op.2, d.732-739, l.134.

Rossiyskiy gosudarstvenniy arhiv sotsialno-politiçeskoy istorii, sekretno, fond 82, opis 2, delo 739, list 199-200-201.

Rossiyskiy gosudarstvenniy arhiv ekonomiki, f.413, op.12, d.10949, l.1-542. (sekretno-Gizli)

Rossiyskiy gosudarstvenniy arhiv sotsialno-politiçeskoy istorii, f.82, op.2, d.738, l.192.

II- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

BCA, 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı(1920-1928),23-19-12

BCA,30-18-1-2,/ Kararlar Daire Başkanlığı (1928-),30-53-19

BCA, 30-18-1-1/ Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928),8-40-16

BCA, 490-1-0-0-609/Cumhuriyet Halk Partisi, 609-111-5

BCA, 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı(1920-1928),11-47-3

BCA, 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı(1928-),83-47-19

BCA, 30-1-0-0/Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü,1-5-32

BCA,30-18-1-2,/ Kararlar Daire Başkanlığı(1928-),23-70-18

BCA,30-18-1-2,/ Kararlar Daire Başkanlığı (1928-),27-25-1

BCA, 30-18-1-2,/Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 42-3-5

BCA, 30-18-1-2, / Kararlar Daire Başkanlığı(1928-), 431-39

BCA, 30-18-1-2, / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 22-53-3

BCA,30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü,129-926-11

BCA, 30-18-1-1/ Kararlar Daire Başkanlığı(1920-1928),16-67-13

BCA, 30-18-1-2/Kararlar Dairesi Başkanlığı(1928-),42-3-5

BCA, 30-18-1-2/Kararlar Dairesi Başkanlığı(1928-),60-93-1

BCA, 30-18-1-2 / Kararlar Dairesi Başkanlığı (1928-),206 - 34 – 13

BCA, 30-18-1-2 / Kararlar Dairesi Başkanlığı (1928-),248-24-14,

BCA, BCA, 30-18-1-2 / Kararlar Dairesi Başkanlığı (1928-),248 - 23 - 14

BCA, 30-18-1-2 / Kararlar Dairesi Başkanlığı (1928-),281 - 36 – 2

BCA, 30-18-1-2 / Kararlar Dairesi Başkanlığı (1928-),290 - 89 – 13.

BCA, 30-18-1-2 / Kararlar Dairesi Başkanlığı (1928-),338 - 62 –7

BCA,30-18-1-2/ Kararlar Dairesi Başkanlığı (1928-),364-9-13

BCA, 30-18-1-2 / Kararlar Dairesi Başkanlığı (1928-),364 - 10 – 7

BCA, 30-18-1-2/ Kararlar Dairesi Başkanlığı (1928-),370 -101– 10

BCA,30-18-1-2/ Kararlar Dairesi Başkanlığı (1928-),203-15-10

BCA,30-18-1-2/ Kararlar Dairesi Başkanlığı (1928-),377-204-8

BCA,30-18-1-2/ Kararlar Dairesi Başkanlığı (1928-),377-206-7

BCA,30-18-1-2/ Kararlar Dairesi Başkanlığı (1928-),377-196-15

BCA,30-18-1-2/ Kararlar Dairesi Başkanlığı (1928-), 377-199-8

B-SÜRELİ YAYINLAR

1- Gazete ve Dergiler

1.1 Gazeteler

Soysal, İ. (1964). Görüşmeler Müspet Şekilde Gelişiyor, *Akşam*, (1 Kasım).

Akşam. (1965).Ürgüplü tezahüratla karşılandı, (10 Ağustos).

Akşam. (1965). M.P. Türk-Rus kültür anlaşması için açıklama yaptı, (11 Ağustos).

Akşam.(1964). Ticaret heyetimiz Kasım sonunda Moskova'ya gidiyor, (12 Kasım).

Akşam. (1965).Podgorniy Bugün İnönü İle Görüşecek, (12 Ocak).

Akşam. (1965).Rus Heyeti İle Konuşan Başbakan Memnunuz Dedi, (13 Ocak).

Akşam. (1965)Sovyet Parlamento Heyeti Dün Gitti, (14 Ocak).

Akşam. (1965)Türkiye-Rusya Ticari Münasebeti Artıyor,(17 Ağustos).

Soysal, İ.(1964).Görüşmeler Yarın Tekrar Başlayacak, *Akşam*, (2 Kasım).

Akşam. (1933).Hoş Geldiniz Çok Aziz ve Kıymetli Misafirlerimiz.(26 Teşrinevvel/Ekim).

Akşam. (1933).Türk-Rus dostluğunun kuvveti bir kez daha sabit oldu,(27 Teşrîn-i Evvel/Ekim).

Soysal,İ. (1964).Moskova’da Bugün Kıbrıs İçin Karar Veriliyor, *Akşam*, (3 Kasım).

Soysal,İ. (1964). Türk Heyeti Moskova’da, *Akşam*, (31 Ekim).

Soysal,İ. (1964). Erkin, Rus Başbakanı İle Görüştü, *Akşam*, (4 Kasım).

Soysal,İ. (1964). Mikoyan, “Geçmişi Unutalım, *Akşam*, (5 Kasım).

Soysal,İ. (1964). Kültür Anlaşması İmzalandı. *Akşam*, (6 Kasım).

Akşam. (1964).Ortak Bildiri Yayınlandı,(7 Kasım).

Akşam.(1965).Gürsel, “Ruslar Yardım Konusunda Samimidir...” dedi,(7 Ocak).

Akşam. (1933).Rus heyeti bugün Bursa’ya gidiyor,(7 Teşrinisani/Kasım).

Akşam. (1965).Başbakan bugün Moskova’ya gidiyor, (9 Ağustos).

Akşam. (1965). Gromıko “Pürüzler Giderilecek” Dedi, (18 Mayıs).

Akşam. (1965). Başbakan Ürgüplü Moskova Davetini Kabul Etti, (19 Mayıs).

Akşam. (1965). Rusya Uzun Vadeli Kredi Teklif Etti, (21 Mayıs).

Akşam. (1965). Kıbrıs Konusunda Karara Varılamadı, (20 Mayıs).

Akşam. (1965). Rusya Enosise Karşı Olduğunu Tekrarladı, (22 Mayıs).

Akşam. (1965). Rusya İle Ticaretimiz Geliştirilecek, (23 Mayıs).

Cumhuriyet. (1935). Ekonomi Bakanımızın Rusya Gezisi, (28 Temmuz).

Cumhuriyet.(1984).Doğal gaz için yeni zirve,(14 Eylül).

Cumhuriyet. (1932).Türk Başvekilinin Moskova’da Üçüncü Günü,(1 Mayıs).

Acar, Ö.(1968). Sovyetler de Ankara’da AID’ye benzer teşkilat kuruyor”, *Cumhuriyet*.

(1 Nisan).

Cumhuriyet.(1959).Amerika’ya gidecek mali heyet,(12 Temmuz).

Sirmen , A.(1976),.Ecevit’,in Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin İle Görüşeceği Açıklandı, *Cumhuriyet* ,(13 Haziran).

Sirmen , A.(1976). Ecevit Sovyetler Birliği Doğu Dilleri Enstitüsünce hazırlanan Atatürk ile ilgili kitaba önsöz yazacak, *Cumhuriyet*, (14 Haziran).

Cumhuriyet. (1984).Özal Moskova'ya giderken muhalefete çıktı, (14 Şubat).

Cumhuriyet.(1959).Tekstil sanayiindeki krizin önlenmesi için tetkikler yapılıyor, (1Temmuz).

Cumhuriyet. (1978).Ecevit'in Sovyetler Gezisi Bugün Başlıyor, (21 Haziran).

Cumhuriyet. (1967).Sovyetlerden buğday tohumu alıyoruz,(22 Eylül).

Cumhuriyet. (1968).Çağlayangil Moskova'ya gidiyor , (23 Nisan).

Cumhuriyet. (1959).600 milyon dolarlık dış yardım talep edeceğiz, (24 Ağustos).

Cumhuriyet, (1967).Demirel Türk-Sovyet ilişkilerinin kalkınmamıza hizmet edeceğini söyledi, (25 Eylül).

Cumhuriyet. (1978). Ecevit:Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında en önemli bağ karşılıklı güvendir,(25 Haziran).

Cumhuriyet. (1955).Rusyada iki yeni bakanlık kuruldu,(26 Eylül).

Atsız, Y. (1978)Ecevit'e Avrupa'da gösterilen İlginin Nedeni, *Cumhuriyet*,(27 Mayıs).

Cumhuriyet. (1932).İsmet Paşa Heyeti Dün Moskova'ya Hareket Etti,(28 Nisan).

Cumhuriyet. (1959).Tekstil sanayiindeki krizin önlenmesi için tetkikler yapılıyor, (1 Temmuz)

Cumhuriyet. (1972).Podgornıy bugün 17'de İstanbul'a geliyor,(14 Nisan).

Cumhuriyet.(1972).Rusya fesettiği 1925 Anlaşmasının yenilenmesini istedi,(13 Nisan).

Cumhuriyet. (1984).Pakdemirli:Enflasyon yıl sonunda %38 olacak,(12 Ekim).

Hürriyet.(1977).Sovyetlerle ticari proje yapıyoruz,(22 Aralık).

Hürriyet. (1977). Türkiye- Sovyetler Birliği Ekonomik İşbirliği Karma Komisyonu İkinci Dönem Toplantısı Dün Başladı,(23 Aralık).

Hürriyet. (1977).Baykal Brejnev ile Görüşemedi,(26 Aralık).

- Nazarov, İ. (1960).Sovetskiy Soyuz iTurtsiya mogut jit v drujbe,*Pravda*,(3 Haziran).
- İzvestiya*.(1967),(29 Eylül).
- İzvestiya*. (1975).Sovmestnoe sovetso-turetskoye komünike,(30 Aralık).
- İzvestiya*.(1933).Reç tov. Vorosilova, (29 Ekim).
- İzvestiya*.(1964). Vizit A. İ .Mikoyanu, (04 Kasım).
- İzvestiya*, 12 Mart 1977, “Dobrososedstvo, sotrudničestvo”, No: 60(18515), s.3.
- İzvestiya*. (1977).V drujestvennoy abstanovke,(14 Mart).
- İzvestiya*. (1972).V interesah sotrudničeskva, (14 Nisan).
- İzvestiya*. (1972).Dobrososedstvo sotrudničestvo Prebivaniye N.V. Podgornogo v Turtsii, (15 Nisan).
- İzvestiya*.(1930),(15 Ocak).
- İzvestiya*. (1933).Telegramma predsdatelya Tsentralniy ispolnitelniy komitet SSSR M. K. Kalinina prezidentu Turetskoy Respubliki Gazi Mustafa Kemalyu, (16 Kasım).
- İzvestiya*. (1965).Sovmestnoe sovetso-turetskoye kommunike, (18 Ağustos).
- İzvestiya*. (1964).Posle vizita, (19 Kasım).
- İzvestiya*.(1945).(21 Mart).
- İzvestiya*. (1965).Sovmestnoye Sovetsko-turetskoye komünike, (21 Mayıs).
- İzvestiya*. (1961).Horoşaya osnova,(23 Şubat).
- İzvestiya*. (1984).V drujestvennoy obstanovke, (26 Aralık).
- İzvestiya*. (1975)V çest visokogo gostya, (27 Aralık).
- İzvestiya*. (1970).Zayevleniye sovetso-kgo pravitelstva pravitelstvu Turtsii, (27 Ekim).
- İzvestiya*. (1963).Pust Çornoye more ne razyedinyayet, a soyedinyayet nas, (28 Mayıs).
- İzvestiya*. (1931).(28 Ekim).

İzvestiya. (1965). Vajnyaya dogovoryonnost, (29 Aralık).

İzvestiya. (1975). V interesah dobrososedstva i sotrudniçestva, (29 Aralık).

İzvestiya. (1933). Obmen telegrammami mejdu vsesoyuznoy trgovoy palatoy i trgovopromışlennimi palatami Turtsii, (3 Kasım).

İzvestiya. (1964). Gost iz Turtsii, (3 Kasım).

İzvestiya. (1963). Parlamentskiye svyazi, (31 Mayıs).

İzvestiya. (1977). Zayavleniya İ. S. Çağlayangilya, (4 Mayıs).

İzvestiya. (1977). V drujestvennoy obstanovke, (14 Mart).

İzvestiya. (1965). Bit dobrimi sosedyami, (6 Ocak).

İzvestiya, (1932). Turetskaya delegatsiya v Moskve, (8 Mayıs).

Şarifov, A. (1968). Krepuşçeye dobrososedstvo, *İzvestiya*, (15 Nisan).

Şarifov, A. (1967). U Egeyskogo morya, *İzvestiya*, (18 Ağustos).

İzvestiya. (1964). Turetskiy gost v Moskve, (1 Kasım).

İzvestiya. (1972). Dobrososedstvo, sotrudniçestvo, (12 Nisan).

İzvestiya. (1957). Sovetsko-turetskoe sotrudniçestvo, (13 Aralık).

İzvestiya. (1931). (17 Mart).

İzvestiya. (1978). Turetskaya delegatsiya v Moskve, (18 Mayıs).

İzvestiya. (1965). Sovmestnoye Sovetsko-turetskoye komünike, (21 Mayıs).

İzvestiya, (1965). "Polezniye kontaktı, (18 Mayıs).

İzvestiya. (1965). "Polezniye kontaktı, (18 Mayıs).

İzvestiya. (1965). Vajni konkretniye şagi, (23 Mayıs).

İzvestiya. (1932). Premyer-ministr Turtsii v Moskve, (8 Mayıs).

İzvestiya. (1920). Privetsviye Kemal paşı, (5 Aralık).

İzvestiya.(1925). Sovetsko turetskiy dogovor, (23 Aralık).

İzvestiya .(1967). (29 Eylül).

Milliyet. (1932).Heyetimizin Moskova’da Ziyaretleri,(1 Mayıs).

Milliyet. (1956).Rusya bize mali yardım teklif etti, (06 Nisan).

Milliyet. (1962).1962 yılı büyük ehemmiyet taşıyor, (1 Ocak).

Milliyet.(1968).Çağlayangil Podgorny ile Görüştü, (10 Temmuz).

Milliyet. (1962).İnönü , Rusya’nın Yaptığı daveti reddetti,(11 Ocak).

Milliyet. (1963).Kruşçev Türk Heyeti ile Görüştü,(13 Haziran).

Milliyet. (1977).Çağlayangil:"Türk Sovyet Sınırı Barış ve İşbirliği Hududu Oldu", (13 Mart).

Milliyet. (1977).Çağlayangil'i Moskova'da Gromiko karşıladı, (14 Mart).

Milliyet. (1953). Serdarabat barajı hakkında Rusya ile anlaşmaya varıldı, (15 Eylül).

Milliyet. (1977).Kosigin: “Türk-Sovyet İlişkilerini Güçlendirmek İçin Gerekli Ortam Var»,(15 Mart).

Milliyet. (1977).Türkiye ile Rusya arasında üç anlaşma imzalandı,(16 Mart).

Milliyet, 1977, “Dışişleri Bakanı Çağlayangil Leningrad’ı gezdi, 17 Mart

Milliyet. (1976). Ecevit,Sovyet Başbakanı ile Görüştü, (18 Haziran).

Milliyet. (1976). Ecevit:«Sovyetler bizimle güven içinde yaşamak istiyor», (19 Haziran).

Milliyet. (1977). Türkiye ile SSCB arasında siyasî belge imzalanacak ,(19 Mart).

Milliyet. (1977).Türk-Sovyet ilişkileri ve olanaklar, (19 Mart).

Milliyet. (1977)“Sovyetler'den 20 bin ton mazot ithal edildi, (21 Mart).

Milliyet. (1966).Türk-Rus Siyasi Görüşmeleri Bitti, (23 Aralık).

Milliyet. (1933).Dost Rusya'nın selamlarını getiren yüksek misafirlerimiz bugün geliyorlar, (26 Teşrîn-i Evvel/Ekim).

Milliyet. (1933).Dostlarımızın yüksek mümessilleri dün coşkun tezahurat arasında şekrimize geldiler ve akşam Ankara'ya gittiler, (27 Birinci Teşrin/Ekim).

Milliyet. (1959).Zorlu Rus elçisine ziyafet Verdi, (29 Kasım).

Milliyet. (1963).Parlamento Heyetimiz Rusya'ya Gitti,(30 Mayıs).

Milliyet. (1968).Önce Amerika ve Meksika şimdi Rus Buğdayı, (7 Temmuz).

Milliyet. (1963).Parlamento Heyeti Rusya'dan Döndü, (15 Haziran).

Milliyet. (1960).Rusya ve Polonya ile ticari anlaşma, (15 Mart).

Cemil, Ş, Ayhan, M. (1984). Sovyetler yeni sistemi benimsediler , çekingenliği üzerimizden atmış olduk, *Milliyet*, (31 Ocak).

Yakubov, N. (1984). Na osnove vzaimnoy vıgodı, *Pravda*, (20 Aralık).

Yakubov, N. (1984). Na osnove vzaimnoy vıgodı, *Pravda*, (20 Aralık) .

Pravda. (1967). Rasşiryaya sotrudničestvo Prebıvaniye glavı turetskogo pravitelstva v Moskve ,(21 Eylül).

Pravda. (1986).K vizitu v Sovetskiy Soyuz Premyer-Ministra Turetskoy Respubliki Turguta Ozala, (28 Temmuz).

Pravda. (1964).Po priglaşeniyu ministra inostrannıh del SSSR,(20 Ekim).

Pravda. (1932). Ob ukrenlenii ekonomiçeskih I kulturnnih otnoşeniy mejdu SSSR i Tursiey, (8 Mayıs).

Pravda. (1964). Sosedyam nado drujit (3 Kasım).

Pravda. (1963).Poezdka v SSSR bıla poleznoy,(14 Haziran).

Pravda. (1963).Priyom N.S Hruşçovım delegatsii Velikogo natsionalnogo sobraniya Turtsii, (13 Haziran).

Pravda. (1964). Jit kak dobre sosedi,(7 Kasım).

Pravda. (1964).Sosedyam nado drujit,(3 Kasım).

Pravda. (1984). Vozvraşçeniye v Moskvu, (28 Aralık).

Pravda.(1980). “Obmen telegramami”,(4 Kasım).

Pravda.(1977).Sovmestnoe Sovetsko-Turetskoe kommünike, (19 Mart).

Pravda. (1973).Zaverşeniye rabot po redemarkatsiya sovetsko- turetskoy gosudarstvennoy granitsı,(30 Aralık).

Pravda.(1960). (07 Ağustos) .

Pravda. (1964).Torgovlya s SSSR v interecah Turtsii,(08 Aralık).

Pravda. (1965).Premyer-Mnister Turetskoy Respubliki Suat Hayri Ürgüplü,(09 Ağustos).

Pravda. (1960).Obmen poslaniyami mejdu glavami pravitelstva Soyuzu Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik i Turetskoy Respubliki, (1 Eylül).

Pravda. (1959).Deyateli Turetskoy meditsini v Moskve, (13.Aralık).

Pravda. (1977).S ofitsialnım vizitom, (14 Mart).

Pravda. (1945)(15 Aralık).

Pravda. (1965). Sovmestnoe Sovetsko-turetskoe komünike, (17 Ağustos).

Pravda.(1965).Jit, kak dobriye sosedi, (18 Ağustos).

Pravda. (1977).Sovmestnoe sovetsko-turetskoe komünike, (19 Mart).

Pravda. (1984).Na osnove vzaimnoy vıgodı, (20 Aralık).

Pravda. (1978). Politiçeskiy dokument o printsinah dobrososedskogo i drujestvennogo sotrudniçestva mejdu Soyuzom sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik i Turetskoy Respubliki, (24 Haziran).

Pravda. (1957).Parlamentskaya delegatsiya Turtsii priglaşena v Sovetskiy soyuz, (25 Nisan).

Pravda. (1984). S ofitsialnım vizitom, (26 Aralık).

Pravda. (1978). Sovmestnoye sovetsko-turetskoye komünike, (26 Haziran).

Pravda.(1984).Ofitsialnıy visit v Turtsiyu, (27 Aralık).

Pravda. (1957).Obmen poslaniyami mejdu Predsedatelem Soveta Ministrov SSSR N. A. Bulganinim i Premyer-Ministrom Turtsii A. Menderesom, (27 Kasım).

Pravda. (1932).Segodnya v moskvu pribivayet delegatsiya Turetskoy respubliki,(28 Nisan).

Pravda. (1933). Otvetnaya reč tov. Vorosilova, (29 Ekim).

Pravda. (1933).Prebivaniye delegatsii pravitelstva SSSR v Turtsii, (29 Ekim).

Pravda. (1960).Vneşnyaya politika novogo turetskogo pravitelstva” Zayavleniye ministra inostrannih del S. Sarpera, (3 Haziran).

Pravda. (1960). Sovetskiy Soyuz i Turtsiya mojet jit v drujbe, (3 Haziran).

Pravda. (1975).Sovmestnoe sovetsko-turetskoye komünike, (30 Aralık).

Pravda.(1967).Sovmestnoe sovetsko-turetskoe kommünike “Premyer minist Turtsii otbıl v Turtsiyu, (30 Eylül).

Pravda. (1982).Sovmestnoe sovetsko-turetskoe soobşeniye,(4 Aralık).

Pravda. (1958).Blizkim druzyam drujit neobhodimo,(4 Haziran).

Pravda.(1958). Reč tovarişça N. S. Hruşçova, (4 Haziran).

Pravda. (1964).Podnisanıye sovetsko-turetskogo sogloşeniya,(6 Kasım).

Pravda.(1964).Kommünike, o prebivanii v SSSR ministra inostrannih del Turetskoy Respubliki, (7 Kasım).

Pravda. (1956).Nazrevşiy vonros,(7 Şubat).

Pravda. (1961). Zayavleniye sovetskogo pravitelstva pravitelstvu Tursii,(. 7 Şubat).

Pravda. (1987).Mejdunarodnaya informatsiya, TASS Reyter, (15,16 Aralık).

Pravda.(1932).O ukrenlenii ekonomičeskih i kulnurnih otnoşeniy mejdu SSSR i Tursiey,(8 Mayıs).

Vladimirov, V.(1973).V traditsiyah dobrososedstva”, *Pravda*, (30 Aralık).

Pravda.(1965).Pust krepnut drujestvenniye otnoşeniya mejdu SSSR i Turtsiya,(10 Ağustos).

Pravda. (1977).Polezniye rezultati,(20 Mart).

Pravda. (1989).İzmirskaya yarmarka, (12 Eylül).

Pravda. (1991). Noviye rubeji,(13 Mart).

Pravda. (1990).Vperviye za 25 let.(15Aralık).

Pravda.(1933).Telegramma predsdatelnya Tsentralniy ispolnitelny komitet SSSR M. K. Kalinina prezidentu Turetskoy Respubliki Gazi Mustafa Kemalyu,(16 Kasım).

Pravda. (1972).Deklaratsiya o prinsipah dobrososedskih otnoşeniy mejdu Soyuzom Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik i Turetskoy Respubliki, (17 Nisan).

Pravda. (1972).Sovmestnoe sovetско-turetskoye komünike,(18 Nisan).

Pravda. (1984).Ofitsialniy visit v Turtsiyu,(27 Aralık).

Pravda. (1932).Kratkaya zapis v kvartire K.E. Vorošilova, (6 Mayıs).

Pravda. (1964).Jit kak dobre sosedı, (7 Kasım).

Pravda. (1991). Noviye rubeji, (13 Mart).

Pravda. (1991). S ofitsialnom vizitom, (12 Mart).

Ulus. (1935). Ekonomi Bakanımız Moskova'dan ayrıldı,(29 Temmuz).

Ulus. (1935).Türk- Sovyet Dostluğu, (28 Temmuz).

Ulus. (1935). Türk- Sovyet Dostluğu,(28 Temmuz).

Vatan. (1961).Türkiye 1946-1960 yıllarında yaklaşık 2 milyar dolar ekonomik yardım aldı, (16Aralık).

Yeni Asır. (1978).Başbakan Ecevit ile Kosigin dün üç ayrı anlaşmayı imzaladılar:Siyasal Belge,Karadeniz kıta sahanlığı ve Kültür programı,(24 Haziran).

1.2 Dergiler

Akis, 1959, “Lahana Turşusu”, S.281, C.XVII, (16 Aralık),7.

Akis, 20 Nisan 1960, “Türkiye ve Sovyetler Birliği”,S.299, C.XVIII, s.24.

Akis, 23 Aralık 1959, “Dış Politika”, S.282, C.XVII, .s.10.

Akis, 23 Aralık 1959, “Dış Politika”, S.282, C.XVII, .s.9-10.

Jurnal Vneşnyaya torgovlya, “Vneşnyaya torgovlya SSSR za yanvar-dekabr 1982 g.”
(prilozhenie k jurnalı “vneşnyay torgovlya”, No:3, Moskva, 1983, s.4.

Mejdunarodnaya jizn, 1960, No.8, s. 115.

Jurnal Vneşnyaya torgovlya, No: 9, 1986, s. 59.

Sovetskoe vostokovedenie, 1958, No:5, s.116.

Vneşnyaya torgovlya, Moskva,1968, No: 7, s. 29.

TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM Zabıt Ceridesi, Türkiye’de Marşal Planı (1.1.1955-/31.03.1955) , 70-5602, 7010061,1956, 857, K.K. 140, s.4-5-6. (Bu rapor, Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve eklerin onanması hakkındaki 5253 sayılı kanunun VII ci maddesinin 4üncü fıkrası gereğince, Dışışleri Vekaleti Milletlerarası iktisadi İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreterliği tarafından yayımlanmıştır.)

TBMM Zabıt Ceridesi Devre XI Cilt 13 İçtima 3 Elli sekizinci inikat 18.IV.1960 İ:58
18.04.1960 C:1.

T.B.M.M Zabıt Ceridesi, B:7, 5.1.1965, 0:1. Sovyetler Birliği Parlamento Heyeti Başkanı Nikolay Podgornıy’ın TBMM’inde yaptığı konuşma.

Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurul tutanağı 21. dönem 2. yasama yılı 42. birleşim 30 Temmuz 1999 Cuma(FP Mehmet Altan *Karapaşaoğlu*’ nun demecinden)

TBMM Tutanak Dergisi, Seksen ikinci Birleşim,5.VII.1948, dönem: VIII, cilt : 12, toplantı : 2, B.8, 5.7.1948, O:2, s.752.

(Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri arasında 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile eklerinin onanması hakkındaki tasarının görüşülmesi için Geçici bir Komisyon kurulması (1/376)).

TBMM Tutanak Dergisi, Seksen beşinci Birleşim , 8.7.1948, dönem:III cilt : 12 toplantı : 2 (Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve Eki ile aynı tarihte teati edilen mektupların onanması hakkında Kamın) B : 85,8.7.1948,O:2, s.998-1004.

TBMM ZabıtCeridesi Devre:XI, Cilt:13, İçtima:3,Elli sekizinci inikat18.IV.1960, İ:58, 18.04.1960 C:1.

TBMM Tutanak Dergisi, Seksen ikinci Birleşim,5.VII.1948, dönem : VIII, cilt : 12, toplantı : 2, B.8, 5.7.1948, O:2 ,s.752.(Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri arasında 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile eklerinin onanması hakkındaki tasarının görüşülmesi için Geçici bir Komisyon kurulması (1/376)); TBMM Tutanak Dergisi, s.998-1004.

TBMM Tutanak Dergisi, Seksen beşinci Birleşim , 8.7.1948, dönem:III cilt : 12 toplantı : 2 (Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve Eki ile aynı tarihte teati edilen mektupların onanması hakkında Kamın) B : 85,8.7.1948,O:2, s.998-1004.

Resmi Gazeteler

Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında 4 Temmuz 1948 Tarihinde İmzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve Eki ile Aynı Tarihte Teati Edilen Mektupların Onanması Hakkında Kanun.(1948). T.C. Resmi Gazete (6956,13 Temmuz 1948).

“Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasmda bazı smaf tesisler kurulması için Sovyetler Birliği tarafından Türkiye’ye teslim edilecek teçhizat ve malzeme ile sağlanacak teknik hizmetlere ve bunlarla ilgili ödeme şartlarına dair Anlaşma” (1967). T. C. Resmi Gazete(12611, 02.06.1967).

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti Arasında ödemelerde Serbest Döviz Sistemine Geçilmesine İlişkin Protokol”. (1982). T.C. Resmî Gazete (17779, 11 Ağustos 1982).

“18 Eylül 1984 tarihli ekli «Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında Mal Mübadelelerine Dair 1985 Yılı Protokolü»n onaylanması”.(1984). T.C. Resmi Gazete (18598, 7 Aralık 1984).

“Türkiye Cumhuriyeti İle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında Ekonomik, Ticari, Bilimsel Ve Teknik İşbirliğinin Geliştirilmesine Dair Uzun Vadeli Program”. (1985). T.C. Resmi Gazete (18690, 10 Mart 1985).

“Milletlerarası Andlaşma” "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti Arasında Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması"nın onaylanması. (1989). T.C. Resmî Gazete (20330, 2 Kasım 1989).

“Dış Ticaret işlerine Dair Sirküler Anlaşmalar”.(1990).T.C. Resmi Gazete (20432, 13 Şubat 1990).

“Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği arasında 12 Nisan 1991 tarihinde Moskova'da imzalanan hava ulaştırmasına ilişkin ekli Mutabakat Muhtırası'nın onaylanması Mutabakat Muhtırası”.(1991).T.C. Resmi Gazete (20920, 5 Temmuz 1991).

“Milletlerarası Andlaşma” 28 Temmuz 1986 tarihinde Moskova'da imzalanan ekli Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti Arasında Turizm İşbirliği Anlaşmasının onaylanması”.(1986).T.C. Resmî Gazete (19239, 2 Ekim 1986).

“Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki 18 Eylül 1984 tarihli Doğal Gaz Anlaşmasının Rusya Federasyonu ile de geçerliliğini sürdürdüğüne dair 14 Mayıs 1992 tarihinde Ankara'da teati edilen ekli Mektupların Onaylanması”.(1992). T.C. Resmi Gazete (21293, 23 Temmuz 1992).

“Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nden Türkiye Cumhuriyetine Doğal Gaz Sevkıyatına Dair Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti Arasında Anlaşma”Resmi Gazete 7 Aralık 1984, Sayı.18598;

Milletlerarası Andlaşma.(1985). T.C.Resmî Gazete (18819, 22 Temmuz 1985).

Milletlerarası Andlaşma.(1985). T.C. Resmi Gazete (19690, 10 Mart 1985).

Milletlerarası Andlaşma. (1988). T.C. Resmî (19904, 19 Ağustos 1988).

“Milletlerarası Andlaşma (21 Mayıs 1987 tarihinde Moskova'da imzalanan ekli "1987-1988 Yılları Bilimsel ve Teknik İşbirliği Faaliyet Programı"nın onaylanması).(1987). T.C. Resmi Gazete (19529,26.07.1987).

“Türkiye Cumhuriyeti İle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında 26 Aralık 1984 Tarihinde Ankara'da İmzalanan "Ekonomik, Ticarî, Bilimsel V E Teknik İşbirliğinin Geliştirilmesine Dair Uzun Vadeli Program"ın Uygulanması İle İlgili 1989 - 1990 Yılları Bilimsel Ve Teknik İşbirliği Faaliyet Programı”. (1988). T.C. Resmi Gazete (20034, 29.12. 1988).

“Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nden Türkiye Cumhuriyetine Doğal Gaz Sevkıyatına Dair. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti Arasında Anlaşma”.(1984).T.C. Resmi Gazete(18598, 7 Aralık 1984).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti arasında Veteriner Anlaşması.(1967).T.C.Resmi Gazete (12625, 19.06.1967).

“Milletlerarası Anlaşma Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında mevcut ekonomik işbirliği anlaşmaları çerçevesinde kurulan sınai tesisleri için Sovyetler Birliğince sağlanan kredilerin geri ödenmesine dair kontenjanlı mal listesini ihtiva eden 1986 yılı SSCB Özel hesabına ait 26 Mart 1986 tarihinde teati edilen ekli mektupların onaylanması”.(1986). T.C. Resmi Gazete (19092, 29 Nisan 1986).

“Milletlerarası Andlaşma Türkiye, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ve Bulgaristan arasında Karadeniz'de FIR (Uçuş Bilgi Bölgesi) hattının yeniden düzenlenmesi”.(1991). T.C. Resmi Gazete,(20807, 7 Mart 1991).

B-HATIRALAR

Aralov, S. İ.(1960).*Vospominaniya sovetskogo diplomata*, Moskva: İzdatelstvo İnstituta mejdunarodnih otnoşeniy.

Aralov, S.İ.(2000). *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Çev.A.Hasanoğlu, İstanbul:Cumhuriyet Kitapları.

Cebesoy , A. F. (2017).*Moskova Hatıraları Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*, İstanbul: Temel Yayınları.

İnönü, İ.(1987). *Hatıralar*, 2. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi.

İnönü, İ.(1998).*Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)*, C.2, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Papen, F. V .(2005). *Vitse Kansler Tretyego ReyhaVospominaniya Politiceskogo Deyatelya Gitlerovskoy Germaniyi 1933-1947*, Moskva:Tsentropoligraf .

C- YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA TEZLERİ

Ulçenko, N.U.(1990). *SSSR-Turtsiya Problemi ekonomiceskogo sotrudniçestva v 1960-1980-h godah*, (PhD. Dissertatsiya) Moskva: Akademiya nauk SSSR institut vostokovedeniya.

Zalyayev, R.İ.(2009). *Vneşnyaya Politika Sovetskogo Gosudartsva Po Otnoşeniyu K Turtsii,(Avgust 1922-Dekabr 1925)*, (PhD Dissertatsiya), Kazan: Kazanskiy universitet.

D - KİTAPLAR VE MAKALELER

Kitaplar

I.Kitap ve Makaleler

Aboltin,V.Ya.(Ed.).(1978).Mejdunarodniy yejegodnik, Politika i ekonomika, Moskva: İzd.političeskaya literatura.

Adamov,Ye. A. (Ed.).(1924).*Yevropeyskiye derjavı i Turtsiya vo vremya mirovoy voyrı, aziatskoy Turtsii*,Po sekretnım dokumentam b.ministerstva inostrannıh del , Moskva: İzdaniye Politizdata NKİD.

Afet İnan, A.(1935).*Sinai Tesisat ve İşletme ve Vekalet Teşkilatına İlaveler Hakkında Raporlar*, Ankara: T.C. Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı.

Afetinan, A.(1989).*İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, Ankara:Türk Tarih Kurumu.

Agayants,İ.İ., Vereşçagin ,V.N., Dolya, F.P., Strunnikov, P.F., Yakovlev, A.G. (Ed.).(1966). *Dokumenti vneşney politiki SSSR, T. XII*, Moskva: Gospolitizdat MİD.

Akşin, A.(1991). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Alsan, C.(1976). *Türk-Sovyet Halklarının Kardeşliği*, İstanbul: Sorun Yayınları.

Altan, M.(1986). *Süperler ve Türkiye Türkiye'de Amerikan ve Sovyet Yardımları*, İstanbul: Afa Yayınları .

Andreyeva, M.İ., V.A. Voyuşin V.A. i drugiye (Ed.). (1986). *İstoriya vneşney politiki SSSR 1917-1985: V dvuh tomah, vtoroy tom*, Akademiya nauk SSSR, İnstitut istorii SSSR, pod red. A.A. Gromiko, B.N. Ponomarev, Moskva: Nauka.

Aras, T. R. (1935).*Lozanın İzlerinde 10 Yıl*, İstanbul: Akşam Matbaası.

Arbaç,İ.(2019). *Türkiye ve Rusya 2*, Siyasal Yaşam ve ilişkiler, Ed.O. Köse, E.İnanır., (147-172), bs.1, Ankara: Berikan Yayınevi.

Arbaç,İ.(2019). *Türkiye ve Rusya 2*, Siyasal Yaşam ve ilişkiler, Ed.O. Köse, E.İnanır., Dr. M. M.Küçükıylmaz (141-158), bs.1, Ankara: Berikan Yayınevi.

Arhipova, Ye. V.(Ed.).(1985).*Sbornik mejdunarodnih dogovorov SSSR vıpusk XXXIX Mejdunarodniye dogovori SSSR, vstupivşıye v silu s 1 yanvary po 31 dekabrya 1983 goda*, Ministerstvo inostrannih del, Moskva: Mejdunarodniye otnoşeniya.

Armaoğlu,F.(2016). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, 21.bs.,İstanbul: Timaş Yayınları.

Armaoğlu, F.(1975). *Siyasi Tarih,1789-1960*, Ankara: Sevinç Yayınevi.

Aslan,Y.(2002).*Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ataç, A.M. (1953). *Rusya Tarihi, Türkler ve Komşularıyla Münasebetleri*, Ankara: E.U.Rs. Basımevi.

Atatürk ün Söylev ve Demeçleri .(1997).C.I, 1919-1938, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Atatürk'ün Bütün Eserleri.(2003). C.12, İstanbul: Kaynak Yayınları .

Atatürk'ün Bütün Eserleri.(2004). C.8, 2. Baskı,İstanbul: Kaynak Yayınları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri .(1961). C.I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.(1959).C. II,Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi .

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.(1959).C.2, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,(1997). C.I-III, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Atay, F. R. (1932). *Moskova Roma*, Ankara: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

Atay, F. R.(1931).*Yeni Rusya*, Ankara:Hakimiyeti Milliye.

Avatkov, V.A.(Ed.). (2015). *V novoy mirovoy političeskoy srede Rossiya i Turtsiya*, (Materialı Tretyey mejdunarodnoy konferensii ekspertov-türkologov MGİMO MİD Rossii, g.Moskva, 27 marta 2015 g.), İMİ MGİMO Rossii, Abidulin, A.M. “Osobennosti razvitiya vneşnopolitičeskikh svyazey Rossii i Turtsii: ekonomika i vneşnopolitičeskie svyazi”, Moskva: MGİMO MİD.

Avcıoğlu, D.(1969).*Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın*, Cilt II, Dördüncü bs., Ankara: Bilgi yayınevi.

Aydemir, Ş. S.(1966). *İkinci Adam İsmet İnönü*, C.I 1884-1938, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydın, T., Bekar, O.(1997). *Türkiye'nin Orta ve Uzun Vadeli Ekonomik Çıkarları Açısından Türk-Rus İlişkileri*, İstanbul: TESEV Yayınları.

Baran, G.(1975). *Tarihte Türk-Rus İlişkileri*, Ankara: Gnkur. Basımevi.

Belov, G.A.,Garmaş,Ye.S., Mayorop, S.M.,Miller, A.F., Sadçikov,İ.V. (Ed.).(1959). *Dokumentı vneşney politiki SSSR, T.III.*, Moskva: Gospolitizdat.

Bilge, A.S.(1989).*Olaylarla Türk Dış Politikası*,7. Bs., Ankara: Alkım Yayınları.

Bilge,A.S.(1992).*Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964 Güç Komşuluk*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Bolşevistkoe rukovodstvo-perepiska 1912-1927, 1996, s.138-139. “G. V. Çiçerin, *Politbüro TSK RKP(b)*, 28 Haziran 1920” (Rossiyskiy tsentr hraneniya i izuçeniya dokumentov noveyşey istorii (РЦХИДНИ), fon.5, opis.2, d.314, l.12.) Moskva: İzd. ROSSPEN.

Boratav, K.(1982). *Türkiye’de Devletçilik*, 2. Basım, Ankara: Savaş Yayınları.

Boratav, K.(1988). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Boratav, K.(2018). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*, 23.bs., Ankara: İmge Kitapevi.

Brejnev, L.İ.(1972). *O pyatidesyatiletii Soyuza Sovetskih Sotsialistiçeskih Respuplik*, Moskva, Politizdat.

Brejnev, L.İ.(1973).*O vneşney politike KPSS i Sovetskogo gosudarstva. Reçi i statyi*, Moskva:Politizdat.

Butayev, İ.(1925). *Problemy Turtsii Natsionalya revolyutsiya na vostokey , Voprosy sovremennosti*, Leningrad: Raboçee izd. Priboy.

Cem, İ.(1977). *Tarih Açısından 12 Mart Nedenleri Yapısı Sonuçları*, C.II, İstanbul: Cem Yayınevi.

Çernikov, İ.F.(1977).*V interesah mira i dobrososedstva: O sovetsko-turetskih otnoşeniyah v 1935-1970 gg.*, Kiyev: Nauk.Dumka.

Çolakoglu, N.M. Y. Kayaoğlu, G.Y. (Ed.).(2008). *İstanbul Sanayi Odası'nın 55. Yılında Türk Sanayii, İstanbul Sanayi Odası*, İstanbul: Ege Reklam Basım Sanatları San. Tic. Ltd. Şti.

Çolakoglu, N.M., (Ed.).(2002). *İstanbul Sanayi Odası'nın 50. Yılında Türk Sanaii*, İstanbul: Cem Ofset .

Danilov, A.A., Pjgov, A.V. (2002). *Rojdenie sverhderjavi: SSSR v pervie poslevoennie godı*, Moskva: Akademiya nauk SSSR institut vostokovedeniya.

Danilov, V.İ., (1973). *Sovetsko-turetskoe ekonomičeskoye i tehničeskoye sotrudničestvo i vtoroy pyatiletniy plan razvitiya Turtsii (1968-1972), Polveka mirnogo sotrudničestva*, Moskva: Nauka.

Demirel, S. (1975). *Büyük Türkiye*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Derm, G.K., Jukov, P.M., Lavrentyev, A.İ., Siyulobov, M.L., Hvostov, V.M., Şteyn, Ye. Ye. (Ed.). (1958). *Dokumenti vneşney politiki SSSR, T.II.*, Moskva: Gospolitizdat.

Dolgov, S.N., Vasilyev, V.V., Gonçarova, V.P i drugiye. (Ed.). (1990). *Osnovi vneşnoekonomičeskiy znaniy Slovar/Spravočnik*, Moskva: Vneşnyaya škola.

Dokumenti vneşney politiki SSSR, T.III., (1959). Moskva: Politizdat.

Erkin, F. C. (1968). *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara: Başnur Matbaası.

Erkin, F. C. (1986). *Dışişlerinde 34 Yıl, Washington Büyükelçiliği, C.2, I.Kısım*, Ankara: TTK.

Gaddis, J. L. (2018). *Soğuk Savaş, Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek*, 3.bs., çev: Dilek Cenkçiler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gaponenko, L.S. Deyev, G.K. Kalinin, N.N. Kolosovskiy, İ.K. Abiçkin, G.D. Harlamov, M.A. (Ed.). (1960). *Dokumenti vneşney politiki SSSR, T.IV*, Moskva: Gospolitizdat.

Gasratyan, M.A., Moiseyev, P.P. Tsıbulskiy, V.V. Şamsutdinov, A.M. (1968). *Noveyşaya istoriya Turtsii*, Moskva: Nauka.

Gasratyan, M.A., Moiseyev P.P.(Ed.).(1981). SSSR i Turtsiya 1917-1979, Glavnaya Redaksiya Vostochnoy literaturı,Moskva: Nauka .

Godovoy otçyot Narodnogo komissariata po inostrannım delam za 1924 g. III. Syezdu Sovetov SSSR, (1925).s.103-104, Moskva: Politizdat.

Goloğlu, M.(2009).*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III 1939-1945 Milli Şef Dönemi, 2. Basım, , İstanbul: Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları.*

Gorohov, İ.M., İsrailyan, V.L., Lavrentyev, A.İ., Nihamin, V.P. (Ed.).(1965) *Dokumentı vneşney politiki SSSR, T.X, Moskva:Politizdat MİD.*

Gorohov,İ.M., Kostilev, M.A., Kukii, D.M., Stetsenko, A.G.(Ed.).(1964).*Dokumentı vneşney politiki SSSR, T.IX, Moskva,: Gospolitizdat MİD,*

Gönlübol M.(1996).*Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1995), 9.bsk.,Ankara: Siyasal Kitabevi.*

Gönlübol, M., Ülman, H.(2014). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), 10.bs, Ankara: Siyasal Kitapevi.*

Gromiko, A.A.,Ponomareva, B.N. (1986). *İstoriya vneşney politiki SSSR, 1917-1985:V dvuh tomah Tom vtoroy:1945-1985, 5-oe izd., Moskva: Nauka.*

Gromiko, A.A., Ponomareva, B.N.(1986). *İstoriya vneşney politiki SSSR, T. II: 1945-1985 gg., Moskva: Nauka.*

Gromiko,A.A.,Grileva,A.N.,Zemskova,İ.N.,Kozıreva,S.P.,Sipolsa,V.Ya.,Falina,V.M.Harlamova,V.M.,Hvastova,V.M.(1971).SSSR v borbe za mir nakanune vtoroy mirovoy voyny.(sentyabr1938-avgust1939) Dokumentı i materialı, Moskva:Politizdat.

Günaysu, A.(1988). (Türkiye Dış Ticaret Derneği TURKTRADE Genel Sekreter Yardımcısı), *SSCB'de Ekonomik Reformlar ve Türkiye-SSCB Ekonomik İlişkileri, TURKTRADE Araştırma Merkezi Dış Ticaret Araştırma Dizisi No-4,1988, Ankara: TURKTRADE.*

Gürsel, H. F. (1968).*Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, İstanbul: Ak Yayınları.*

Gürün,K.(1991).Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Hasanlı, C.(2011). *Tarafsızlıktan Soğuk Savaş'a Doğru, Türk Sovyet İlişkileri, 1939-1953*, çev: Dr. Ali Asker, Ankara:Bilgi Yayınevi.

Heyfets, A. N. (1967).*Sovetskaya Diplomatiya i narodi vostoka 1921-1927*, Moskva: İzd. Nauka.

İleri, R.N. (1995).*Atatürk ve Komünizm*, 5.basım, İstanbul: Sarmal Yayınevi .

İnalcık, H.(1948).*Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)*, Belleten, C.12, No.46,1948, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

İnan, A.(1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

İnstitut Marksizma-Leninizma pri TSK KPSS *Polnoe sobraniye soçineniy V.İ. Lenin, V.M. Molotovu dlya Politbüro TSK RKP (b)*, (1975). T.54, Moskva: İzd. Politiceskoy literaturı.

İsayev, G.G., Sotniçenko, A.A.(2010). *Blijniy vostok: voyna i politika*, Moskva: İzd. Marjani.

Kaleşnikov, A. (2010). *Atatürk Dönemi-Türk Rus İlişkileri*, çev:İ.Kamalov, Ankara: Atatürk Araştırmalar Merkezi.

Kamaloğlu, İ.(2015). *Rusların Gözüyle Türkler*, İstanbul:Kaknüs Yayınevi.

Karabekir, K.(1960). *İstiklal Harbimiz* , İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Kazgan, G.(2017). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 6. bs, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kazgan, G., Ulçenko,N.(Ed.).(2003). *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kireyev, N.G. (1991). *İstoriya etatizma v Turtsii*, Moskva: Nauka.

Kireyev, N.G. (2007).*İstoriya Turtsii XX vek*, Moskva: İnstitut vostokovedeniya RAN.

Kirilin, İ.A., Kalyakina, V.A., Potapova, N.F.(Ed.).(1976). *Vneşnyaya politika Sovetskogo soyuza i mejdunarodniye otnoşeniya:Sbornik dokumentov 1975 god*,

“Sovmestnoe sovetsko-turetskoe komünike o vizite v Turtsiyu predsedatelya soveta ministrov SSSR”, Moskva: İzdatelstvo Mejdunaraodniye otnoşeniya.

Kirilin, İ.A., Kalyakina, V.A. , Potapova, N.F.(Ed.). *Vneşnyaya politika Sovetskogo soyuza i mejdunarodniye otnoşeniya: Sbornik dokumentov 1975 god*,(1976),Moskva: İzdatelstvo Mejdunaraodniye otnoşeniya.

Kirilin,İ.A.,Potapova,N.F.(1983).*Vneşnyaya politika sovetkogo soyuza i mejdunarodniye otnoşeniya Sbornik dokumentov 1982 god*, Moskva:Mejdunarodniye otnoşeniya.

Kopar, Metin, (2013).*Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma*, İstanbul:Bilgi Kültür Sanat Yayınevi.

Koptevskiy, V.N.(2003). *Rossiya-Turtsiya: Etapı torgovo-ekonomiçeskogo sotritniçesvo*, Moskva: İV RAN.

Korkmazyan, R.S.(1978). *Vneşnyaya politika Turtsii v godı vtoroy mirovoy voyny : Sbornik statey Problemy istorii Turtsii*, Moskva:Nauka.

Kulagina, L.M.(1972). *Stranı Blijnego i Srednego Vostoka*, Moskva:Nauka.

Kumıkin P.N. (Ed) id.,(1967). *50 let sovetkoy vneşney torgovli*, Moskva: Mejdunarodniye otnoşeniya.

Kumıkin, P.N., i.d.(Ed.).(1967).*Let sovetkoy vneşney torgovli*, Moskva: Mejdunarodniye otnoşeniya.

Kumkale, T.(1997). *Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri*, 2. bs. İstanbul: İrfan Yayınevi.

Kuruç, B.(2018).*Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Büyük Devletler ve Türkiye*, 3. Bs, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları .

Kuzmin, V.V. , Mints, İ.İ. , Popov, V.İ.Roşçin, A.A.Sevostyanov, P.İ Sokolov, V.V. ,(1986). *İstoriya vneşney politiki SSSR, 1917-1985: V dvuh tomah .Tom perviy:1917-1945*, Moskva: İzd. Nauka.

Kuznetsov, N.A. (1973).*Polveka mirnogo sotrudniçestva k pyatidesyatiletnego dogovora SSSR s Afganistanom, İranom i Turtsiyey*, Moskva: İzd. Nauka.

Lenin, V. İ. (2014). *Polnoye sobraniye Soçineniy*, Reç na zasedaniye plenuma Moskovskogo Soveta raboçih i krestyanskih deputatov, 28 Şubat 1921, T.42, Moskva: Prospekt.

Leyev, G. K. , Dolya, F. P., Lavrentyev, A. İ., Maluhin, A. M. , Rozanov, G. L., Solovyov, A. A.(Ed.). (1970). *Dokumenti vneşney politiki SSSR, T.XVI* , Moskva: Politizdat MİD.

Leyev, G. K., Dobrınin, A. F. , Yerşov, P.İ. , Kostilev, M.A. , Matkovskiy, N. V. , Popov, M.V.(Ed.). (1962). *Dokumenti vneşney politiki SSSR, C.V.*, Moskva: Gospolitizdat.

Leyev, G. K., Dolya, F.P. , Yerşov, P.İ. , Kiktev, S.P. (Ed.).(1967). *Dokumenti vneşney politiki SSSR, T. XIII*, Moskva: Politizdat MİD.

Leyev, G.K., Dolya, F.P., Lavrentyev, A. İ. , Rozanov G.L.(Ed.).(1969). *Dokumenti vneşney politiki SSSR, T. XV*, “*Telegramma Polnomoçnogo Predstavatelya SSSR i Turtsii Ya. Z. Suritsa v Narodny Komissariat İnostrannih Del SSSR*”, T.15, İzdatelstvo političeskoy literaturı, Moskva: Politizdat MİD.

Leyev, G.K., Dolya, F.P., Lavrentyev, A. İ. , Rozanov G.L.(Ed.).(1969). *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR C. XV.*, *Ministerstvo İnostrannih Del*, “Zapis besedi sovetskih rukovoditeley s Premyer-Ministrom Turtsii İsmet Paşoy i Ministrom İnostrannih Del Turtsii Tevfikom Rüştü,” T.15, , Moskva: Gospolitizdat MİD.

Leyev, G.K., Dolya, F.P., Lavrentyev, A. İ. , Rozanov G.L.(Ed.).(1969). *Dokumenti vneşney politiki SSSR, T. XV*, “Reç Predsedatelya SNK SSSR V. M. Molotov a na priyome v çest turetskoy delegatsii, vozglavlyayemoy Predsedatelem Soveta Ministrov İsmet Paşa”, T.15, Moskva: , Politizdat MİD.

Malova, L.M., Glazunova, N.V. (Ed.).(1994). *Sbornik mejdunarodnih dogovorov SSSR i Rossiyskoy Federatsii vipusk XLVII Mejdunarodniye dogovori, zakluçenniye SSSR i vstupivşiy v silu s 1 yanvarya po 31 dekabrya 1991 goda, kotoriye v nastoyaşçeye vremya yavlyayutsya dogovorami Rossiyskoy Federatsii kak gosudarstva-prodoljatelya soyuza SSR*, Ministerstvo inostrannih del Moskva: Mejdunarodniye otnoşeniya.

Materialı XXIV syezda KPSS.(1971). Moskva: İzd. Gospolitizdat.

Materialı XXV syezda Komuniçeskoj Partii Sovetskogo Soyuzu,(1976).Moskva: Gospolitizdat.

Meram, A.K.(1969). Türk Rus İlişkileri Tarihi, İstanbul: Kitaş Yayınları.

Ministerstvo inostrannih del Sbornik deytvuyuşçih dogovorov, soglaşeniy i konvensiy, zakluçennih SSSR s inostrannami.(1972).Vıpusk XXV:Deystvuyuşçiy dogovorı soglaşeniya i konventsii,vstunivşiy v cilu mejdu 1 yanvary 1967 goda i 31 dekabrya 1968 goda,

Moiseyev,P.,Rozaliyev,Yu.(1958). *K istorii sovetsko-turetskiye otnoşeniya*, Moskva: Gospolitizdat.

Müderrişoğlu, A.(2013). *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara:Atatürk Araştırma Merkezi.

Oran, B.(Ed.). (2003). *Türk Dış Politikası:Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler,Yorumlar*, C.II, (1980-2001), İstanbul: İletişim Yayınları.

Oran, B.(Ed.).(2002). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler*, Yorumlar, Cilt I, 1919-1980, “Sovyetlerle İlişkiler” Erel Tellal, İstanbul: İletişim Yayınevi.

Ökçün, A.G. (1971). *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, 2. Basım, Ankara : Sevinç Matbaası.

Öner, O.(1974). *Türkiye'yi Uluslararası Ekonomik Kuruluşlara Üye Yapan Andlaşmalar*, Ankara:Ankara Üniversitesi Basımevi.

Özakman, T. ,(2009). *Cumhuriyet Türk Mucisesi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Özalp, K., (1971). *Milli Mücadele 1919-1922*, Ankara:Türk Tarih Kurumu.

Öztürk, K.(1969).*Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılış Nutukları*, İstanbul:Ak Yayınları.

Perinçek, M.(2011).*Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 3. Basım, İstanbul:Kaynak Yayınları.

Petrosyan, Yu. A. Yusupov, A. R,(1973). *İzmir*, Moskva: Nauka.

- Ponomareva, A.N. (1981). *Sovetsko-turetskoe pryamoe jeleznodorozhnoe soobşçeniye*, SSSR Ministerstvo putey soobşçeniya, Moskva: İzd. Transport.
- Potshveriya, B. M. , (1976). *Vneşnyaya politika Turtsii posle vtoroy mirovoy voyny*, Akademiya Nauk SSSR İstitut Vostokovedeniya, Moskva: İzdatelsvo Nauka.
- Potyomkin, V.P. (2015). *İstoriya diplomatii Diplomatiya v noveyşee vremya (1919-1939)*, T.III, Moskva: Direkt-Media.
- Primakov, Y. M., (2009). *Mir bez Rossii ? K çemu vedyot politiçeskaya blizarukost*, Moskva:İzd. Rossiyskaya gazeta.
- Qasımlı, M. (2012). *SSCB Türkiye İlişkileri Türkiye'de 1980 Darbesi'nden SSCB'nin Dağılmasına Kadar*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Quasımlı, M. (2013). *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Quataert, D. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Raviç, N. A. (1960). *Molodost veka*, Moskva: Voenizdat.
- Rodionov, A. A. (2006). *Turtsiya-perekrestok sudeb, Vospominaniya posla*, Moskva: İzd. Mejdunarodniye otnoşeniya.
- Rozaliyev, Yu. N. (1980). *Ekonomiçeskaya istoriya turetskoy respubliki*, Moskva: Nauka.
- Sanakoyev, Ş.P. ve Tsbulevskiy, B.L. (Ed.). (1971). *Tegaran, Yalta, Potsdam, Sbornik Dokumentov*, Moskva: Mejdunarodniye otnoşeniya.
- Sander, O. (1969). *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, Ankara: Sevinç Matbası.
- Sander, O. (1979). *Türk Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara: Siyasal Bilgiler Yayınevi
- Sbornik Deystvuyişçih trgovih dogovorov i inih hozyaystvennih soglaşeniy*, (1935). SSCB Narodniy Komissariat po İnostrannım Delam (NİİD), Moskva: İzd. NİİD.
- Seltsovskiy, V.L. (Ed.). (1985). *(Vneşnyaya trgovlya SSSR v 1984 Statiçeskiy sbornik*, Ministerstvo vneşney trgovli, Moskva: İzd. Finansı i statistika.

Seltsovskiy, V.L. (Ed.).(1990).(*Vneşniye ekonomičeskiye svyazi v 1989 g.*, Statističeskiy sbornik, Moskva: Finansı i statistika.

Seltsovskiy, V.L. (Ed.).(1991).*Vneşniye ekonomičeskiye svyazi SSSR v 1990 g.* Statističeskiy sbornik, Ministerstvo vneşnih ekonomičeskih svyazey SSSR, Goskomstat SSSR, Moskva: Finansı i statistika.

Serin, N.(1963) *Türkiye'nin Sanayileşmesi*, No.167-149, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları .

Sever, Ayşegül (1997).*Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*, İstanbul:Boyut Yayın Grubu.

Sidorov, A. Yu. Kleymyonova, N. E.(Ed.).(2008). *İstoriya mejdunarodnih otnoşeniy 1918-1939*, Moskva: Tsentrpoligraf.

Smirnov, V.P. (Ed.).(1956).*Turtsiya Ekonomika i vneşnyaya trgovlya*, Moskva:Vneştorgizdat.

Solovyov, S. M. (1993-1998). *Soçineniya*, C.XVI, Moskva, Golos: Kolokol -Press.

Soysal, İ.(1983). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları, I.Cilt (1920-1945)*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Soysal, İ.(1989). *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları I.Cilt (1920-1945)*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Soysal,İ.(1991). *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları*, C.II.,(1945-1990)Ankara:Türk Tarih Kurumu.

Soysal, İ.(1997). *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İsis Yayınevi, İstanbul, 1997, s.43.

Sönmezoğlu, F.(2014). *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası 1945-1991*, İstanbul:Der Yayınları.

Starçenko, G. İ. (1989).*U politiçeskoy kartı mira Sovremennaya Turtsiya*, Moskva: İzd. Znaniye.

Statistiçeskiy spravoçnik, PM5.G/Ekz No:1, Vneşnyaya torgovlya soyuza SSR, za period s 22-6-1941 u. Po 31- 12-1945 g: statistiçeskiy spravoçnik po dannim operativnogo uçyota, ministerstvo Vneşney torgovlya k SSSR, (1946). Uçyotno-Ekonomiçeskiy otdel, Moskva: Vneştorgizdat.

Şamsutdinov, A. M. (1968). *Noveyşeya istoriya Turtsii*, Moskva: Nauka.

Şamsutdinov, A.M. (1966). *Natsionalna-Osvaboditelnaya Borba v Turtsii 1918-1923*, Moskva: Nauka.

Şamsutdinov, A. (2000). *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, ç. A. Hasanoğlu, İstanbul: Yeni Gün Haber ajansı Basın ve Yayıncılık.

Şamsutdinov, A.M. (1958). *Turetskiy sbornik istoriya, ekonomika literatura yazık*, Moskva: İzd. Vostoçnoy literaturı.

Şamsutdinov, A.M., Danilov, V.İ., Kornienko, R.P. (1977). *Politika i ekonomika sovremennoy Turtsii*, Moskva: Nauka.

T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü . (1960). *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1959*, Seri:1, Ankara: Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü.

Tacibayev, R. (2004). *Kızıl Meydan'dan Taksim'e - Siyasette Kültürde Sanatta Türk Sovyet İlişkileri*, İstanbul: Truva Yayınları.

Taşagıl, A. (2015). *Kök Tengri'nin Çocukları*, 5.bs., İstanbul: Bilge Kültür Sanat .

Tezel, Y. S. (1994). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tezel, Y. S. (1986). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tisminets A.S. (Ed.) (1945). *Vneşnyaya politika SSSR, Sbornik dokumentov . T.III (1925-1934)*, Sostavitel. Nauçnyy sotrudnik kabineta sotsialno-ekonomiçeskih nauk pri TSK VKP(b) Moskva: İzdatelstvo Mejdunaraodniye otnoşeniya.

Tisminets A.S. (Ed.) (1946). *Vneşnyaya Politika SSSR Sbornik Dokumentov (1924-1935)*, T.III, Sostavitel. Nayçnyy sotrudnik Kobineta Sotsialno-ekonomiçeskih nayk Vısşey Partiynıy Şkolı pri TSK VKP(b), Moskva: İzdatelstvo Mejdunaraodniye otnoşeniya .

Tisminets, A.S.(Ed.). (1947).*Vneşnyaya politika SSSR Sbornik dokumentov, T. V (Haziran 1941-Eylül 1945e.)*, Moskva: İzdatelstvo Mejdunaraodniye otnoşeniya.

Tisminets, A.S.(Ed.). (1944).*Vneşnyaya politika SSSR 1917-1944 gg. sbornik dokumentov T.I (1917-1920 gg)*, pri SK VKP(b), Moskva: İzdatelstvo Mejdunaraodniye otnoşeniya.

Tökin, İ.H.(1946).*İktisadi ve İçtimai Türkiye Rakamlarla: Türkiye’de Sanayi*, C.III, Ankara: T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayını,1946, s.95.

Trukhanovskiy V.G.(Ed.).(1968).*Letopis sovetsoy vneşney politiki 1917-1967 Datı i faktı*, (1968).Moskva:Politizdat.

TSK KPSS (Ed.).(1967).*50 let Velikoy Oktyabrskoy sotsialistiçeskoj revolyutsii, Postanovlenie Plenuma TSK KPSS Tezisi TSK KPSS*, Moskva: politizdat.

Turan,İ.(Ed.). (2003).*İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler (1933-1938)*, Ankara:Atatürk Araştırma Merkezi.

Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, (1999).*Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, İstanbul:Lebib Yalkın Yayınları.

Türkiye İstatistik Yıllığı,(1988). Ankara: Türkiye İstatistik Enstitüsü.

Türk-Sovyet Ekonomik İlişkileri,(1991). Türk Sovyet İş Konseyi, DEİK, İstanbul: DEİK yayınları.

Uçarol, R.(2010). *Siyasi Tarih (1789-2010)*, İstanbul: Der Yayınları.

Ulçenko, N.Yu. , Oreşkova, S.F. , Repenkova, M.M. , (2011).*Rossiya i Turtsiya Priyok çerez propast (1960-1979)*, Moskva: Prosveşçeniye.

Ulçenko, N.Yu.(2002). *Ekonomika Turtsii v usloviyah liberalizatsii (80-90-e godı)*,İstitut izuçeniya İzrailiya i Blijnego vostoka, Moskva: İzd. Asti-izdat..

Urazova, E.İ.(Ed.).(1991) *Turtsiya:Noviye tendentsii ekonomičeskogo razvitiya v 80-e godı*, Moskva: Nauka.

Üstünel, B. (1976). *Kalkınan Türkiye’nin Cephe Çıkmazı*, Ankara: Kalite Matbası.

Vandov, D.(2014).*Atatürk Dönemi Türk–Sovyet İlişkileri*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Verijnikova, L.V. (Ed.). (1991). *Sbornik mejdunarodnih dogovorov SSSR Vypusk XLV: Mejdunarodniye dogovori SSSR, vstupivšije v silu s 1 yanvarya po 31 dekabrya 1989 goda*, Ministerstvo inostrannih del, Moskva: İzd. Mejdunarodniye otnoşeniya.

Verijnikova, L.V. (Ed.). (1993). *Sbornik mejdunarodnih dogovorov SSSR, vypusk XLVI Mejdunarodniye dogovori SSSR, zakluçenniye SSSR i vstupivšije v silu s 1 yanvarya po 31 dekabrya 1990 goda, kotoriye v nastoyaşçeye vremya yavlyayutsya dogovorami Rossiyskoy Federatsii kak gosudarstva-prodoljatelya soyuza SSR*, Ministerstvo inostrannih del, Moskva, Mejdunarodniye otnoşeniya.

Verijnikova, L.V. (Ed.). (1993). *Sbornik mejdunarodnih dogovorov SSSR, vypusk XLVI Mejdunarodniye dogovori SSSR, zakluçenniye SSSR i vstupivšije v silu s 1 yanvarya po 31 dekabrya 1990 goda, kotoriye v nastoyaşçeye vremya yavlyayutsya dogovorami Rossiyskoy Federatsii kak gosudarstva-prodoljatelya soyuza SSR*, Ministerstvo inostrannih del Moskva, Mejdunarodniye otnoşeniya.

Verijnikova, L.V., Malova, L.M. (Ed.). (1988). *Sbornik mejdunarodnih dogovorov SSSR, Vypusk XLII: Mejdunarodniye dogovori SSSR, vstupivšije v silu s 1 yanvarya po 31 dekabrya 1986 goda*, Ministerstvo inostrannih del SSSR, Moskva: Mejdunarodniye otnoşeniya.

Vernadsky, G. (2015). *Rusya Tarihi*, 3. bs., İstanbul: Selenge Yayınları.

Vneşnyaya politika Sovetskogo soyuza i mejdunarodnie otnoşeniya Sbornik dokumentov 1964-1965 godı, (1966). Moskva: İzdatelstvo "Mejdunarodnie otnoşeniya".

Vneşnyaya politika sovetского soyuza i mejdunarodniye otnoşeniya, Sbornik dokumentov, 1977 god, (1978). Moskva: İzd. Mejdunarodniye otnoşeniya.

Vneşnyaya politika sovetского soyuza i mejdunarodniye otnoşeniya, Sbornik dokumentov 1978 god, (1979). Moskva: Mejdunarodniye otnoşeniya.

Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuzı i mejdunarodniye otnoşeniya. Sbornik dokumentov, 1969 god, (1970). Moskva : Mejdunarodniye otnoşeniya.

Vneşnyaya politika Sovetskogo soyuza i mejdunarodniye otnoşeniya. Sbornik dokumentov, 1967 god, (1968). Moskva: İzd. Mejdunarodniye otnoşeniya.

Vneşnyaya politika Sovetskogo soyuza i mejdunarodniye otnoşeniya: Sbornik dokumentov 1975 god,(1976). Moskva: İzdatelstvo Mejdunaraodniye otnoşeniya.

Vneşnyaya politika Sovetskogo soyuza i mejdunarodniye otnoşeniya: Sbornik dokumentov 1972 god, (1973). Moskva: İzdatelstvo Mejdunaraodniye otnoşeniya.

Vneşnyaya trgovlya 1918-1966 statističeskiy sbornik Razdel I ,Vneşnyaya trgovlya SSSR v dovoenniy period (1918-1940 gg.),(1967). Moskva :Mejdunarodniye otnoşeniya.

Vneşnyaya trgovlya 1918-1966 statističeskiy sbornik Razdel III,Vneşnyaya trgovlya SSSR v poslevoenniy period (1946-1966 gg.)(1967). Moskva: Mejdunarodniye otnoşeniya.

Vneşnyaya trgovlya SSSR v poslevoenniy period (1946-1966) Razdel III, (1967), za zakaz No 280, 66-67.Moskva: Mejdunarodniye otnoşeniya.

Vneşnyaya trgovlya SSSR za 1967 g, Statističeskiy obzor, Ministerstvo vneşney trgovli SSSR, (1968). Moskva: izd. Mejdunarodniye otnoşeniya.

Vneşnyaya trgovlya SSSR za 1969 g, Statističeskiy obzor, Ministerstvo vneşney trgovli SSSR, (1969). Moskva: izd. Mejdunarodniye otnoşeniya.

Vneşnyaya trgovlya SSSR za 1970 g, Statističeskiy obzor, Ministerstvo vneşney trgovli SSSR, (1971). Moskva: izd. Mejdunarodniye otnoşeniya.

Vneşnyaya trgovlya SSSR 1918-1966:Statističeskiy sbornik, (1967).Moskva, Vneştorgizdat, Mejdunarodniye otnoşeniya.

Vneşnyaya trgovlya SSSR 1922-1981, Ministerstvo vneşney trgovli yubileyniy statističeskiy sbornik, (1982).Moskva: izd. Finansı i statistika.

Vneşnyaya trgovlya SSSR so stranami Azii, Afriki i Latinskoy Ameriki, (1958). Moskva:Vneştorgizdat.

Vneşnyaya trgovlya SSSR v 1986,Statičeskiy sbornik, Ministerstvo vneşnih ekonomičeskih svyazey SSSR (1987). Moskva, Finansı i satistika .

Vneşnyaya trgovlya SSSR: Statističeskiy sbornik 1918-1966, (1967).Ministerstvo vneşney trgovli, Moskva, izd. Finansı i satistika .

Vneşnyaya trgovlya v 1975 g, Statistiçeskiy sbornik, (1976). Ministerstvo vneşney trgovli SSSR, , Moskva: izd. Statistika.

Vneşnyaya trgovlya v 1987 g.Statıçeskiy sbornik,(1988).Ministerstvo vneşnih ekonomiçeskih svyazey SSSR, Moskva: izd. Finansı i satistika.

Vneşnyaya trgovlya za 1971 g, Statistiçeskiy obzor, (1972). Ministerstvo vneşney trgovli SSSR, Moskva: Mejdunarodniye otnoşeniya.

Vneşnyaya trgovlya, (1968). Ministerstvo vneşney trgovli SSSR, No: 7, s. 29.

Weisband, E.(1974). *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, çev: M. Ali Kayabal, İstanbul, Milliyet Yayınları.

Yaşa, M.(Ed).(1980).*Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul: Akbank Kültür Yayını.

Yenal, O.(2001). *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, İstanbul: Creative Yayıncılık.

Yeremeyev, D. E. (2005). *Turtsiya v godı Vtoroy mirovoy i " holodnoy" voyn (1939-1990)*, Moskva:İzd. İSAA.

Yeremeyev, D. E. , Meyer, M.S. (1992). *İstoriya Turtsii v sredniye veka i novoye vremya*, Moskva: İzdatelstvo Moskovskogo universiteta.

Yeremeyev, D.E.,(2015). *Turki istoriko-etnografiçeskiy oçerk*, İnstitut stran Azii i Afriki Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta imeni M.V. Lomonosova, Kvadriga, Moskva: İzdatelstvo Moskovskogo universiteta.

Yerosimos,S.(1979).*Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden "Milli Mücadeleye"*, İstanbul: Gözlem Yayınları.

Yerşov, Ya İ. Lavrentyev , A.İ . i drugiye.(Ed.).(1968). *Dokumenti vneşney politiki SSSR, T. XIV*, Moskva: Gospolitizdat MİD.

Yerşov,Ya.İ., Lavrentyev, A.İ., Miroşniçenko, B.P., Svanidze, K..N., Tihvinskiy, S.L.(Ed.). (1968). *Dokumenti vneşney politiki SSSR, C. XIV*, Moskva: Gospolitizdat MİD.

Yüksel, E.(2019). *Türkiye ve Rusya 2*, Siyasal Yaşam ve ilişkiler, Ed.O. Köse, E.İnanır, (109-129), bs.1, Ankara: Berikan Yayınevi.

Makaleler

Abidulin, A.M.(2015). “Osobennosti razvitiya vneşnepolitičeskikh svyazey Rossii i Turtsii: Ekonomika i vneşnepolitičeskiye svyazi”, Rossiya i Turtsiya v novoy mirovoy političeskoy srede materialı Tretyey mejdunarodnoy konferensii ekspertov-türkologov MGİMO MİD Rossii, 27 Marta 2015, Moskva: MGİMO MİD Rossii,14.

Albayrak, M.(2002). “DP Hükümetlerinin Politikaları (1950-1960), *Türkler*, C.16, Ankara: Anı Yayıncılık, 467.

Alenik, V.(1979). Plodi politiki dobrososedstva, *Mejdunarodnaya jizn*, 1979, No 3, Moskva: MİD polizdat, 19.

Arbaç, İ.(2019). 1923-1938 Yılları Arasında Türk-Sovyet Ekonomik ve Siyasi İlişkileri, *Atatürk Haftası Armağanı Dergisi Milli Mücadele'nin 100.Yılı*, S.46, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 35-59.

Cenap, S.(1934). “Sanayimiz ve İnkişaf Seyri”, T.C. İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası Mecmuası (Kısaltma I.T.S.O.M.) No:6 , 218.

Gönlübol, M., Ülman, H. (2014). “Savaş Sonu Dünyasında Türkiye'nin Durumu”, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995*, 10 bs. Ankara: 191.

Gürün, K.(1999). 17 Aralık 1925 Türk-Rus Anlaşması, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 188.

Kamalov, İ. (2011). 1920-1930'lu yıllarda gelişen Türk-Rus Ekonomik İlişkiler, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri, I. Çalıştay Bildirileri (Ankara 14-15 Mayıs 2010)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 325.

Kamel, A.(1999). “İkinci Dünya Savaşının Bitiminden Günümüze Kadar Türk-Rus İlişkileri”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 412.

Kapıtsa, M.S.(1999). Rus –Türk İlişkilerinin Geleceği, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, Ankara, 12-14 Aralık 1992, Ankara :Türk Tarih Kurumu Basımevi, 219.

Kazgan, H .(2003). Tarih Boyunca Osmanlı-Rus Ticareti ve Sanayi Devrimi Ülkelerinin Ticaret Politikaları, *Dünde Bugüne Türkiye ve Rusya*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 44.

Meyer, M.(2003).18. Yüzyıldan Günümüze Rusya ve Türkiye İlişkileri, *Dünde Bugüne Türkiye ve Rusya*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.6.

Nekrasov, M.(1999). XVI. Yüzyılda Rus-Osmanlı Ekonomik İlişkileri, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, Ankara: Türk Tarih Kurumu,94.

Sotniçenko, A. A.(2011). 1945-1956 Yıllarında Türk Sovyet Diplomatik Mücadelesi ve Sonuçları, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.325.

Sotniçenko, A.A.(2010).Prolog “holodnoy voynı. Turetsko-sovetskiye protivoreçhiye v 1945-1950 gg. v usloviyah formirovaniya yaltinskoy sistemi medunarodnih otnoşeniy. İn Prizvaniye-istoriya. Sbornik nauçnih statey. K 55- letiyu professora Yu.V. Krivoşeyeva. SPb.(pp.218-234).Sankpeterburg: İzdatelstvo Sankt-Peterburgskogo universiteta,220.

Yüceer, S.(2011). Atürk Dönemi (1919-1938)Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu”, I. Çalıştay Bildirileri (Ankara, 14-15 Mayıs 2010), *Atatürkten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.86.

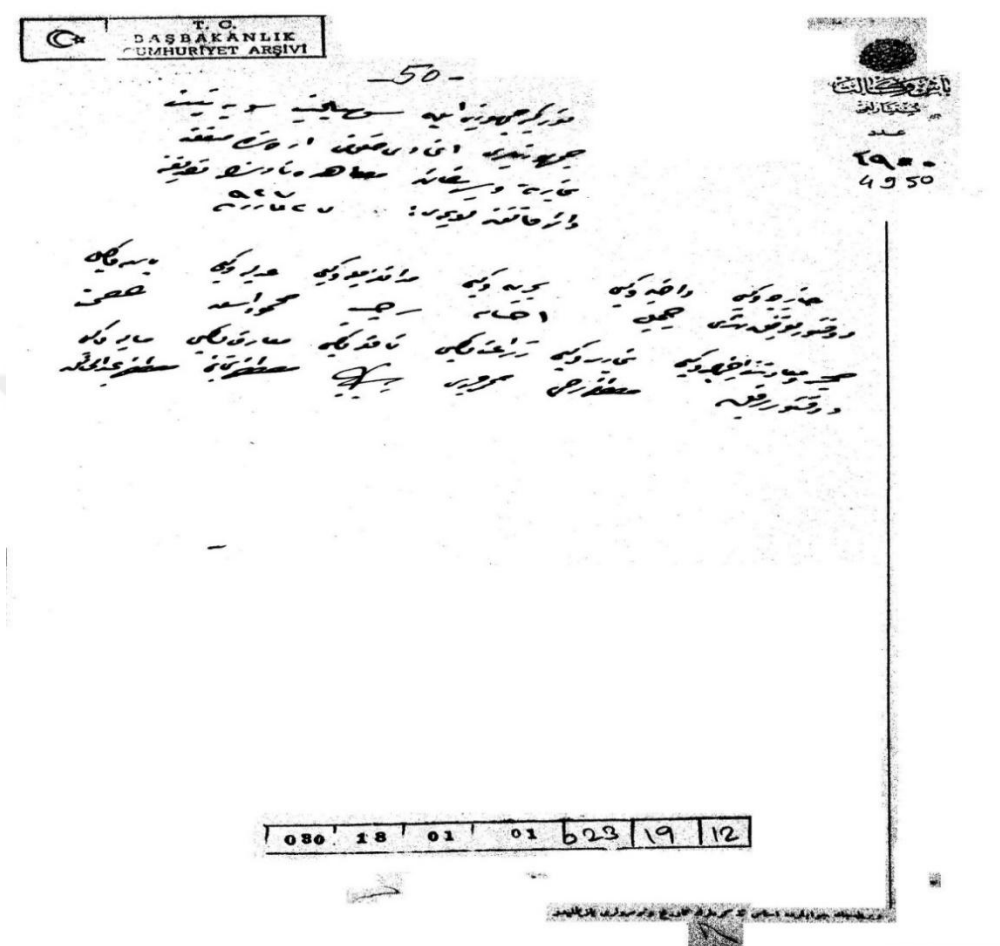
Zıgarıy, M. (2005). Proekt - Putin i Druzya”, *Vlast*, Sayı 50, 28.

İnternet Kaynakları

Mejdunarodnaya jizn,1960, No.8, s.115; Rusya Federasyonu'nun Türkiye Büyükelçiliği Sitesi, http://www.turkey.mid.ru/20-30gg_t.html (Erişim Tarihi, 15.05.2016).

Şen, C. G.,(2003). ŞEN, Cihangir Gürkan “ Türkiye- Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri- Rus-Türk İş Adamları Birliği, Mayıs 2003 Moskova. Moskova: <https://politikakademi.org/2013/07/yazi-dizisi-turkiye-rusya-iliskileri-ekonomi/> (7.9.2013) (Erişim Tarihi, 19.07.2018)

E- EKLER:

EK-1 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 23.19.12,27.03.1927, Kararlar Dairesi Başkanlığı (1920-1928) /30-18-1-1, 23.19.12 (TC ile Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadi Hükümeti arasında yapılan ticaret ve seyr-i sefain anlaşmasının tasdiki.)

14.12.929

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELAT MÜDÜRLÜĞÜ

Matine başında

Sube :
Sayı :

14.12.1929

Reisicumhür Hzre - Şifre

Korahan ile bugün Tefik Rüşti benin yanında ~~ben~~
beynelmül politika ve iki memleket münasebatı hakkında
akşama kadar ~~ben~~ müzakere ettik. Müzakere her
sahada müsbet ve ~~ben~~ Rüşti benin üzerinde gayet
tesir sahibidir. Müddeti biten bütün bitarafli mün-
ahedelerin temidi mukarrerdir. Bu münahede bir taraf
diğer tarafın Koradan ve ~~denizden~~ bika farsıla
münasıl olduğu devletlere politik bir ~~münahede~~
akdi ~~münahede~~ için ~~ben~~ o tarafın rüşti alacaktır
Koradi vardır. Teklif erensen bizindir ve tasvibi
riyasetpenahilrile yapılmıştır. ~~Ben~~ İmza için
Tasvibi riyasetpenahilrini tekrar istihamedim. 3
Cahdet ve Korahanla burada mülakatları ~~İsmet~~
pek sevindim. Cevap istihamedim

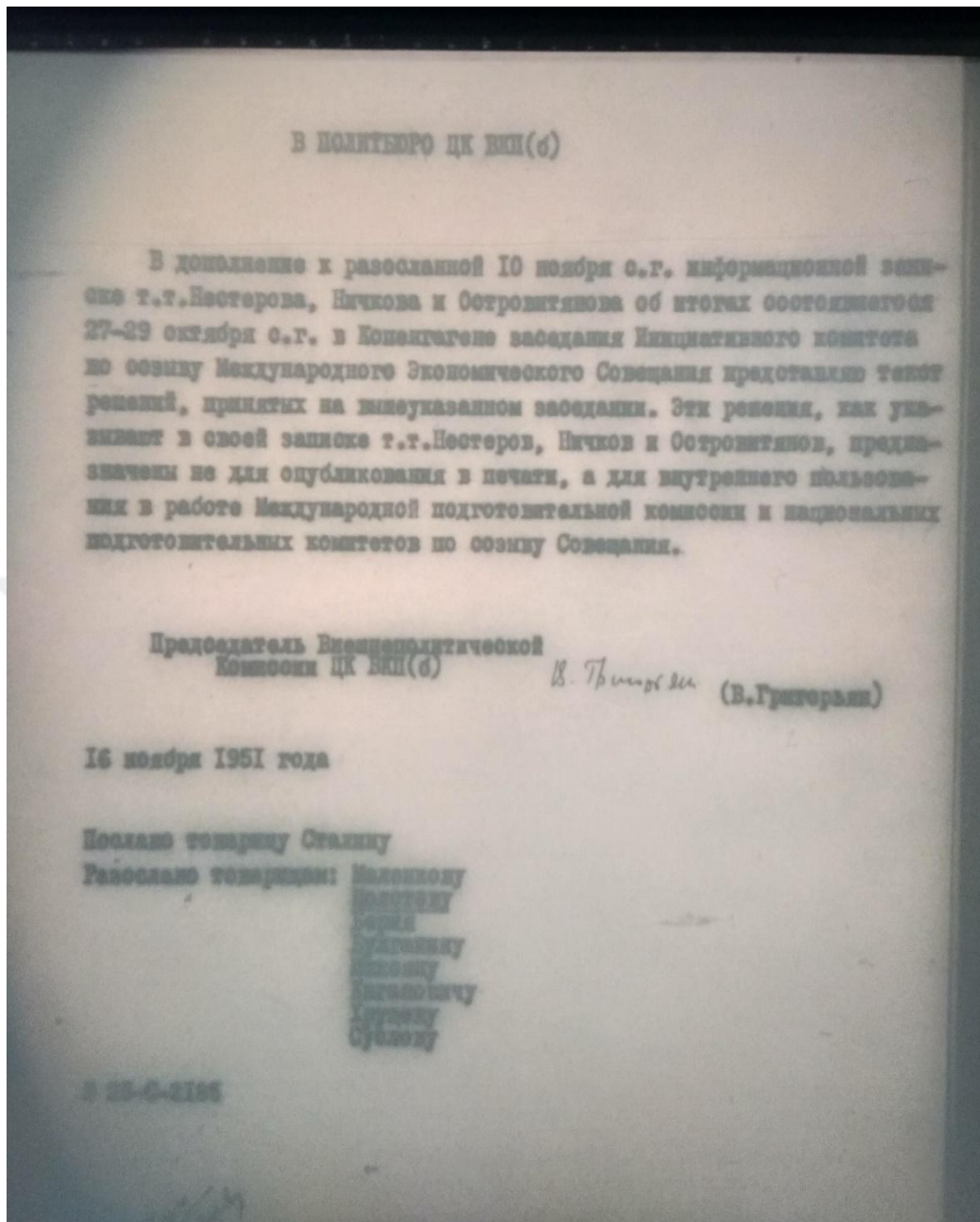
EK-2 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1-5-32, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 15.12.1929, 30-1-0-0, Dosya Ek : A1 (Başvekil İsmet İnönü'nün, Tefik Rüşti ile Rusya hakkındaki konuşmalarını ihtiva eden M.Kemal Atatürk'e yazılmış mektubu.)

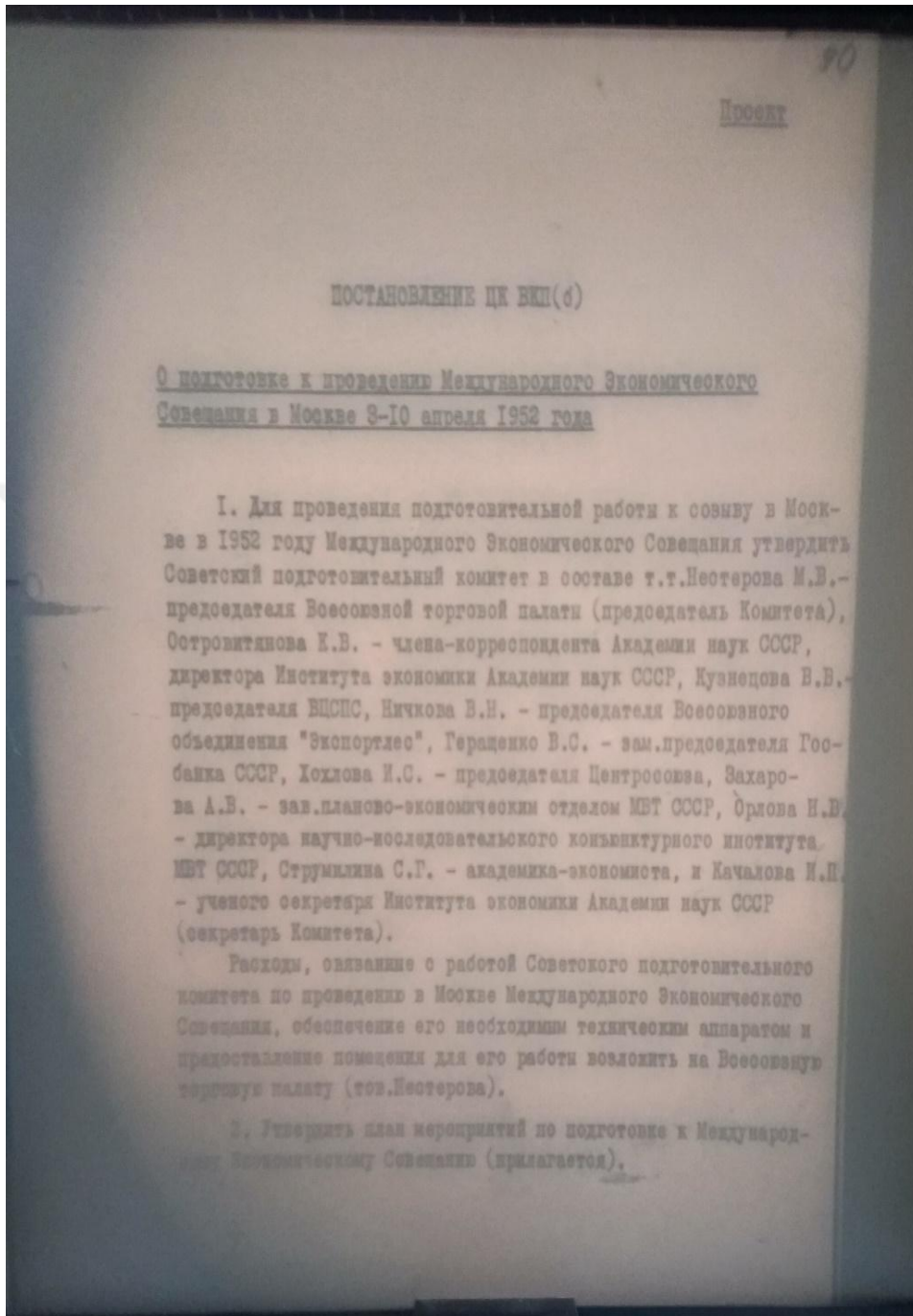
EK-3 TBMM 355-48 1923-1933 Cumhuriyetin onuncu yıl Hatıraları s.118. , 11-1266
TBMM Milli Saraylar, 11/1266-93288 No Riyaset Konağı 355 Meclis 355/48 (Foto İzzet
Kaya, (Ressam ve Fotoğraf) Jules Kaniler) (Türkçesi: Hoşgeldiniz!)

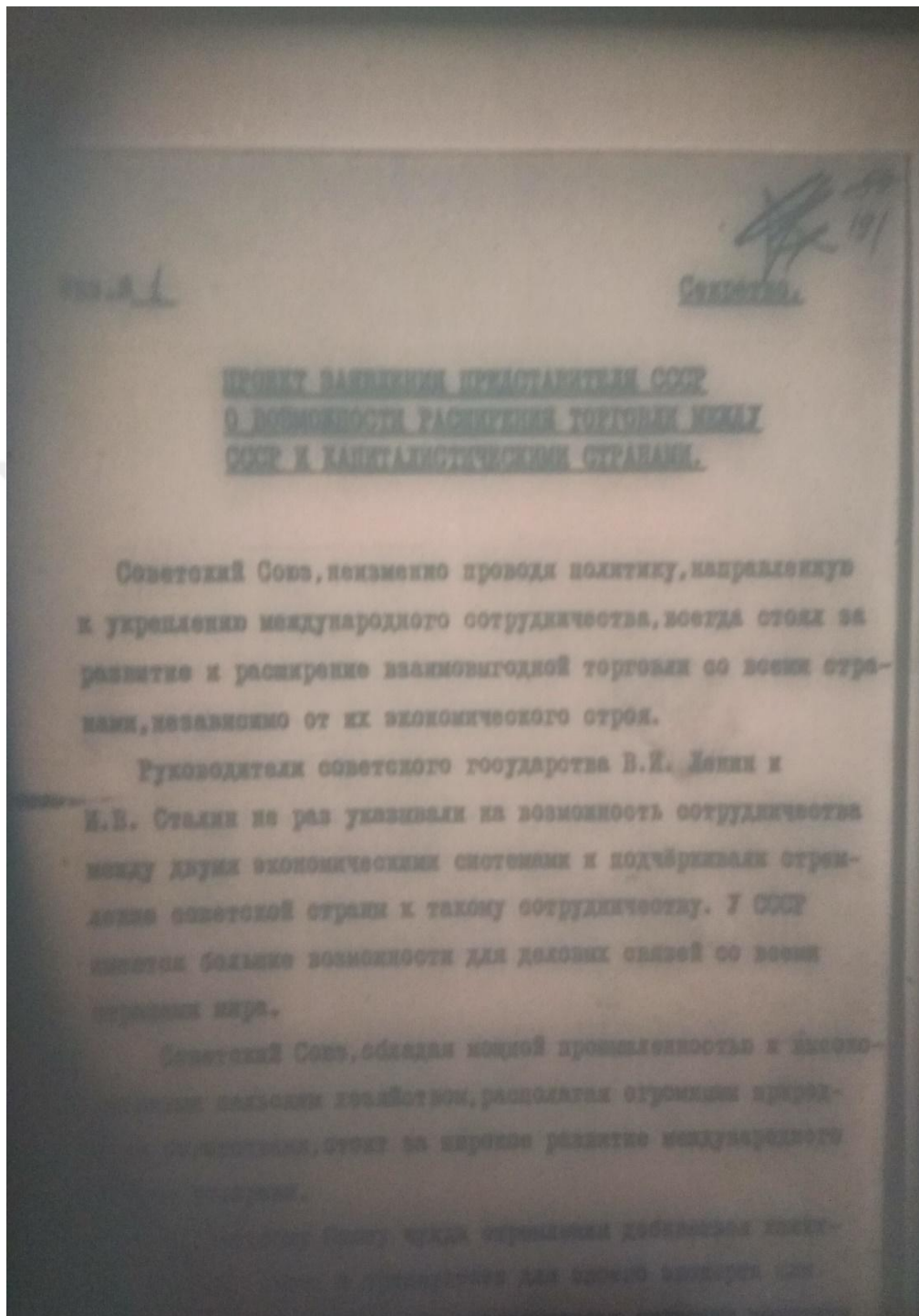
EK-4 Kızıl Ordu Komutanı General Kliment Yefromoviç Voroshilov ve Mustafa Kemal TBMM 355-48 1923-1933 Cumhuriyetin onuncu yıl Hatıraları s.22. , 11-1266 TBMM Milli Saraylar, 11/1266-93288 No Riyaset Konağı 355 Meclis 355/48 Foto İzzet Kaya, (Ressam ve Fotoğraf) Jules Kaniler

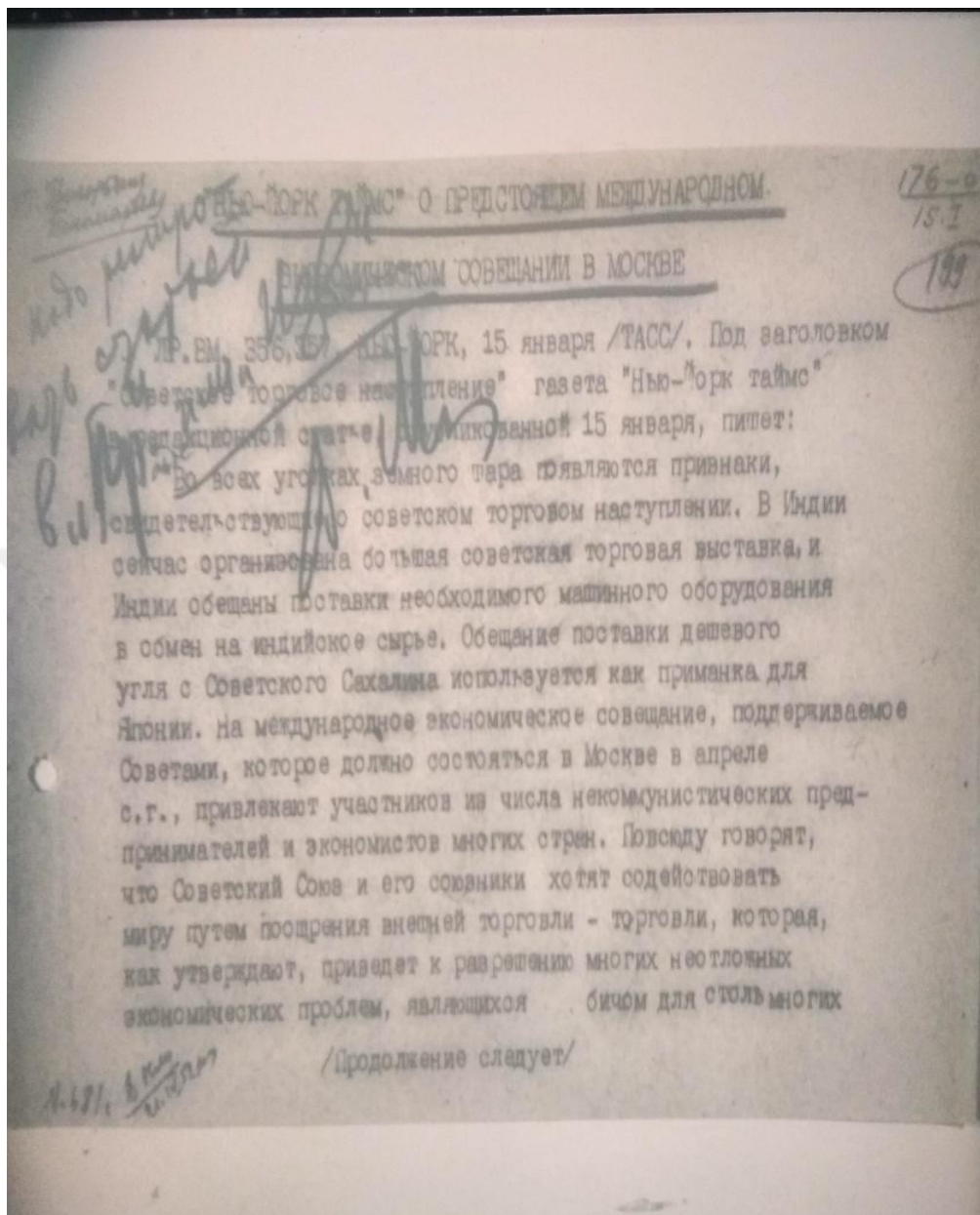
EK-5 RGASPI-Uluslararası Moskova Ekonomi Kongresi Hedefleri ve Kongre Hazırlık Komitesi hazırlanmasında yer alacak kişilerin görevlendirilmesi ile ilgili Politbüro Merkez komitesi Kararı. Fond 82, opis 2, delo 738, l.523.

EK-6 Rusya Federasyonu Sosyal Tarih Arşivi Gizli Belgesi.(3-10 Nisan 1952 tarihleri arasında Moskova'da Uluslararası Ekonomi Kongresi'nin yapılması hazırlığı konusunda Tüm Bolşevik Komünist Partileri Merkez Komitesi'nin Kararnamesi)

EK-7 RGASPI (Gizli) Kapitalist Ülkelerle SSCB Arasında Ticaretin Geliştirilme Olanakları İle İlgili SSCB Temsilcisinin Açıklaması (1952).

EK-8 RGASPI-(Gizli) New York Times gazetesinin 3-10 Nisan 1952 tarihleri arasında Moskova'da yapılan Uluslararası Ekonomi Kongresi'nin yapılma amaçlarıyla ilgili yazısı, fond 8, opis 2, delo 739.

торговых кругов		- 1 чел.
Из Марокко:	представителей торговых кругов	- 1 чел.
	учених, буржуазных экономистов	- 1 "
		Всего: 2 чел.
Из Израиля:	представителей деловых и торговых кругов	- 1 чел.
	учених, буржуазных экономистов	- 1 "
		Всего: 2 чел.
Из Турции:	представителей деловых кругов	- 1 чел.
	учених, буржуазных экономистов	- 1 "
		Всего: 2 чел.
У. Страны Азии и Дальнего Востока		
(Индия, Пакистан, Бирма, Цейлон, Индонезия, Сiam, Япония, Вьетнам)		
Общее количество участников - 60 человек.		
Из Индии:	представителей деловых кругов	- 8 чел.
	учених, буржуазных экономистов	- 8 "
	представителей профессоров и крестьянских организаций	- 4 "
		Всего: 20 чел.
Из Пакистана:	представителей деловых и торговых кругов	- 3 чел.
	учених, буржуазных экономистов	- 3 "
	представителей профессоров	- 2 "
		Всего: 8 чел.

ЕК-9 RGASPI -3-10 Nisan 1952 tarihleri arasında Uluslararası Moskova Ekonomi Kongre'sine Türkiye'den iki uzmanın katıldığı ile ilgili belge.

Страны	Импорт				Экспорт			
	на 1952г.	наименование			на 1952г.	наименование		
		на 1952г.	на 1953г.	на 1954г.		на 1952г.	на 1953г.	на 1954г.
Всего:	1895	2288	5329	6784	1830	2268	5270	6599
в том числе:								
Англия	674	110	1020	1300	650	120	1100	1400
Бельгия	64	66	195	260	51	84	200	265
Венгрия	189	98	200	210	89	50	200	210
Франция	48	25	75	90	45	23	75	90
Италия	49	9	70	82	46	15	70	82
Голландия	48	62	170	240	70	40	170	240
Финляндия	81	79	180	210	90	68	180	210
Швейцария	121	24	221	297	122	31	222	297
Югославия	4	25	60	80	15	15	60	80
Соед. Штаты	-	750	870	1000	-	750	870	1000
Австрия	28	2	35	40	28	2	35	41
США	371	-	394	412	302	-	304	312
Иран	96	20	164	206	100	26	168	210
Ирак	-	14	23	26	-	18	23	27
Сирия и Ливан	-	22	29	38	-	28	29	39
Турция	18	40	87	118	-	60	85	114
Египет	37	176	200	270	70	176	200	270
Алжир	81	7	43	47	32	7	43	47
Индия	50	50	122	185	50	168	271	347
Пакистан	16	61	92	98	-	77	92	98
Индонезия	-	7	14	35	-	7	14	35
Малайзия	-	53	84	124	-	39	49	65
Филиппины	-	87	61	85	-	9	12	15
Италия	1	48	54	55	-	48	54	55
Япония	-	115	176	230	-	115	176	230
Южная Корея	-	78	140	230	-	4	11	11
Итого	1	304	452	555	1	304	452	555

EK-10 RGASPI-Moskova Uluslararası Ekonomik Kongresi hedefleri doğrultusunda Kongre'ye katılan ülkelerle Sovyetler Birliği'nin 1952,1953,1954 yıllarında yapılmasını planlanladığı, içinde Türkiye'nin de bulunduğu ithalat ve ihracaat programı.

T. C.
B A Ş B A K A N L I K
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ
K A R A R N A M E

Sayı : 6/ 7787

Eski

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğine kurdurulacak sınaî tesislerle ilgili Kredi Anlaşması için Moskova'da yapılacak müzakerelere Moskova Büyükelçimiz Hasan Esat Işık'ın Başkanlığında, Dışişleri Bakanlığı Uluslararası İktisadî ve Sosyal Kuruluşlar Dairesi Genel Müdürü Rahmi Gümrükçüoğlu , Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürü Erhan Işıl, Ticaret Bakanlığı Dışticaret Dairesi Müşavirlerinden Özger Akad, Tarım Bakanlığı Başmüşaviri Dr.Mehmet Hemsinlioğlu ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Anlaşmalar Müdürlüğü Müşavir Muavini Şükran Candoğan' - dan kurulu bir heyetin Hükümetimizi temsilen katılması; Maliye Bakanlığının 21/2/1967 tarihli ve 593494-2/8047 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 23/ 2 /1967 tarihinde kararlaştırılmıştır.

ett:

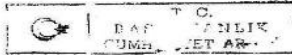
CUMHURBAŞKANI

930 13 01 708 15 10

Dosya No./
70-24
278

Başbakan 	Devlet Bakanı 	Devlet Bakanı 	Devlet Bakanı
Adalet Bakanı 	Millî Savunma Bakanı 	İçişleri Bakanı 	Dışişleri Bakanı
Millî Eğitim Bakanı 	Başmüftekârı 	Ticaret Bakanı 	Sağ. ve Sos. Y. Bakanı
Tarım Bakanı 	Ulaştırma Bakanı 	Çalışma Bakanı 	Güm. ve Tekel Bakanı
Turizm ve Tınrtma Bakanı 	İmar ve İkân Bakanı 	Köy İleşet. Bakanı 	Enerji ve Tabii Kay. Bakanı

EK-12 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 203.15.10, Kararlar Daire Başkanlığı/ 23.02.1967, 30.18.1.2, Dosya Ek :70 (SSCB Hükümeti ile Hükümetimiz arasında yapılacak sınaî tesislerle ilgili kredi anlaşması için Moskova'da yapılacak görüşmelere Moskova Büyükelçimiz Hasan Esat Işık'ın başkanlığında katılan heyetle ilgili belge.)

T. C.
B A Ş B A K A N L I K
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ
K A R A R N A M E

Sayı : 6/8170

Ekli
1

Hükümetimizle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında, memleketimizde kurulacak bazı sınaî tesisler konusunda, 23/2/1967 tarihli ve 6/7787 sayılı Kararname ile verilen yetkiye dayanılarak Moskova'da imzalanan 25 Mart 1967 tarihli ilişik Anlaşmanın, yayımı tarihinde yürürlüğe girmek üzere, onaylanması; Maliye Bakanlığının 13/4/1967 tarihli ve 593494-2/16364 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun 3 ve 5 inci maddelerine göre, Bakanlar Kurulunca 13/5 /1967 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

030 01 006 34 13

Doğru No:
70-24
588

Başbakan V. Devlet Bakanı Devlet Bakanı Devlet Bakanı

Adalete Bakanı Milli Savunma Bakanı İçişleri Bakanı Dışişleri Bakanı Maliye Bakanı

Millî Eğitim Bakanı Bayındırlık Bakanı Ticaret Bakanı Sağlık ve Sos. Y. Bakanı Güm. ve Tekel Bakanı

Tarım Bakanı Ulaştırma Bakanı Çalışma Bakanı Sanayi Bakanı Enerji ve Tabii Kay. Bakanı

Ticaret ve Tanıtım Bakanı İmar ve İskân Bakanı Kırsal İşleri Bakanı

EK-13 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 206.34.13,Kararlar Dairesi Başkanlığı(1928-)/
13.05.1967, 30.18.1.2. (SSCB ile ülkemizde kurulacak bazı sınaî tesisler konusunda
Moskova'da imzalanan anlaşmanın onaylanması.)